ศึกษาการรักษาโรคด้วยยาสมุนไพรและธรรมโอสถ
ที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา

A STUDY OF HERBAL MEDICINES AND DHARMA TREATMENT FOUND IN BUDDHIST CANON

พระครูอินทสารวิจักษ์ อินฺทสโร (กิจไร่)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา
บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๕๑

ศึกษาการรักษาโรคด้วยยาสมุนไพรและธรรมโอสถ
ที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา

พระครูอินทสารวิจักษ์ อินฺทสโร (กิจไร่)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา
บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๕๑

A STUDY OF HERBAL MEDICINES AND DHARMA TREATMENT

FOUND IN BUDDHIST CANON

PHRAKHRUINTHASANWIJAK INTHASARO (KIJRAI)

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of

The Requirement for the Degree of

Master of Arts

(Buddhist Studies)

Graduate School

Mahachulalongkornrajavidyalaya University

Bangkok, Thailand

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อนุมัติให้นับวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

....
(พระศรีสิทธิมุนี)
คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

คณะกรรมการตรวจสอบวิทยานิพนธ์..ประธานกรรมการ
(พระมหาทวี มหาปญฺโญ)

.... กรรมการ
(พระครูภาวนาโพธิคุณ)

.... กรรมการ
(รศ.ดร. ประจิตร มหาหิง)

.... กรรมการ
(รศ. อุดม บัวศรี)

.... กรรมการ
(ดร. อุดร จันทวัน)

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์	พระครูภาวนาโพธิคุณ	ประธานกรรมการ
	รศ.อุดม บัวศรี	กรรมการ
	ดร. อุดร จันทวัน	กรรมการ

ชื่อวิทยานิพนธ์ : การรักษาโรคด้วยยาสมุนไพรและธรรมโอสถที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา

ผู้วิจัย : พระครูอินทสารวิจักษ์ อินฺทสโร (กิจไร่)

ปริญญา : พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (พระพุทธศาสนา)

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์

: พระครูภาวนาโพธิคุณ พธ.บ., M.A. (Phil)., M.Phil. Ph.D.

: รศ. อุดม บัวศรี ป.ธ. ๗., พ.ม., พธ.บ., M.A.(Phil).

: ดร. อุดร จันทวัน ป.ธ. ๕., พ.ม., M.A. พธ.ด.

วันสำเร็จการศึกษา : ๔ เมษายน ๒๕๕๑

บทคัดย่อ

งานวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษายาสมุนไพรที่ปรากฏในพระไตรปิฎก อรรถกถา และจากเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ผลการวิจัยพบว่า พระพุทธศาสนาได้กล่าวถึงความเจ็บป่วยหรือโรคเป็น ๒ ประเภท คือ โรคทางกายและโรคทางใจ

๑. โรคทางกายได้แก่ โรคที่เกิดขึ้นกับอวัยวะในส่วนต่าง ๆ ของร่างกาย เช่น โรคปวดศีรษะ โรคเจ็บตา โรคหิด โรคทางกายนี้มีสาเหตุมาจากการเปลี่ยนแปลงของฤดูกาล และความไม่สมดุลของธาตุทั้ง ๔ โรคบางอย่างไม่ได้บอกวิธีการรักษาไว้ เช่น โรคลมบ้าหมู โรคหืด แต่โรคบางอย่างบอกชื่อและวิธีการรักษาไว้ ได้แก่ โรคริดสีดวงทวาร โรคท้องร่วง เป็นต้น

๒. โรคทางใจเกิดจากการที่จิตใจถูกครอบงำด้วยอุปกิเลสอาสวะ คือ ความโลภ ความโกรธและความหลง ความเสียใจ ที่เกิดจากการพลัดพรากจากของที่รักที่ชอบใจ ความคับแค้นใจ และความเจ็บป่วยที่มีในกายเพราะทำให้เกิดความทุกข์ทางใจ

ในพระพุทธศาสนามีหลักในการรักษาโรคที่เกิดจากการเจ็บป่วยมี ๒ แนวทางด้วยกัน คือ การรักษาด้วยยาสมุนไพรและการรักษาด้วยธรรมโอสถ

๑. สมุนไพรที่ใช้รักษาโรคของภิกษุนอกจากเภสัชทั้ง ๕ แล้วที่ปรากฏในพระไตรปิฎกยังประกอบด้วยพืชต่าง ๆ เช่น รากไม้ ใบไม้ ผลไม้ ยางไม้ น้ำฝาด เกลือ มูลโค น้ำมันเหลวที่ได้จากสัตว์ เนื้อดิบ เลือดสด มูตร คูถ เถ้า ดิน สัตว์ แร่ธาตุ สิ่งเหล่านี้ล้วนได้มาจากธรรมชาติที่ไม่มีการเปลี่ยนแปลงสภาพโครงสร้างภายใน และมนุษย์ก็สามารถนำเอามาทำเป็นยารักษาโรคต่าง ๆ และบำรุงร่างกายได้

การรักษาด้วยยาสมุนไพร โดยการใช้สมุนไพรหลายชนิดผสมกันหลายอย่าง มีทั้งใช้รับประทาน ใช้ทา ใช้หยอด ใช้นัตถุ์ยาหรือการสูดดมควัน ตลอดจนการใช้หยอดเข้าทางช่องจมูก

การรักษาด้วยการผ่าตัด ในผู้ป่วยที่เป็นโรคเนื้องอกในลำไส้ การรักษาด้วยการระบายโลหิตออกด้วยเขาสัตว์และการรัดหัวไส้

๒. การรักษาโรคทางใจนั้นนอกจากรักษาด้วยโพชฌงค์ ๗ และสัญญา ๑๐ ควบคู่กับการทำสมาธิเพื่อให้จิตสงบแล้วยังมีธรรมโอสถที่เรียกว่า “สัปปายะ ๗” คือ ๑ ที่อยู่เหมาะสม, ๒ สมบูรณ์ด้วยอาหารพอเลี้ยงชีพได้, ๓ พูดคุยเรื่องธรรมิกถาพอประมาณ, ๔ คบท่านที่มีคุณธรรม, ๕ มีอาหารเหมาะแก่ร่างกาย, ๖ อากาศพอเหมาะไม่หนาวไม่ร้อน, ๗ อิริยาบถพอเหมาะเคลื่อนไหวพอดี

การรักษาด้วยธรรมโอสถก็เป็นอีกทางหนึ่งในการรักษาโรค นอกเหนือจากการรักษาด้วยยาสมุนไพรที่พระพุทธเจ้าทรงอนุญาต เพื่อระงับความทุกข์ที่เกิดจากการเจ็บป่วยโดยการใช้รักษาโรคควบคู่กันไปจนถึงปัจจุบัน

ผลการวิจัยทำให้รู้ถึงแนวทางการใช้ยาสมุนไพรที่มีปรากฏในครั้งพุทธกาลและได้รู้ถึงวิธีการรักษาโดยการใช้ยาสมุนไพรเพื่อรักษาโรคทางกาย การรักษาโรคทางใจโดยการใช้สมาธิบำบัด หรือด้วยการเจริญสติปัฏฐาน พัฒนาสติ ซึ่งเป็นองค์ความรู้ที่สามารถนำมาประยุกต์ใช้ได้จริงในชีวิตประจำวัน

Thesis Title : A Study of Herbal Medicines and Dharma treatment Found in Buddhist Canon

Researcher : Phrakhruinthasanwijak inthasaro (kijrai)

Degree : Master of Arts (Buddhist Studies)

Thesis Supervisory Committee

: Phrakhrubhavanabodhikun B.A., M.A., M.phil., ph.D.

: Assoc. Prof. Udom Buasri Pali 7. Dip.in Ed., B.A.,M.A. (Phil),

: Dr. Udorn chandavan. Pali 5. Dip.In Ed., B.A. M.A. (Pol. Sc.), Ph.D. (Buddhist Studies)

Date of Graduation : April, 4 , 2008

ABSTRACT

The main purposes of this thesis were to study herbal medicines in The Canon, the Commentaries and involved research works.

It was found that Buddhism referred to two kinds. of the illness or Disease: (1) physical illness and (2) mental illness.

The first was the physical illness basically found in various areas of a human body such as a headache, an eye ache and scabies Generally, its causes came from a seasonal change and an unbalance of four bodily compounds.

The second was the mental illness that arose from an attack of mental impurities greed, anger and ignorance, sorrow for loved things that had gone, and fiercely- attacked mind that embraced such emotion for a long time.

In Buddhism, there were two ways to cure those diseases: (1) a use of herbal medicine, and (2) a use of Dhamma medicine.

1. Besides fivefold Buddhist medicine to cure diseases appearing in the canon, there was the other medicine made by various kinds of threes:
roots, leaves, fruits wood oil, astringent water of the tree, salt, cow dung, animal liquid, meat, fresh blood, urine, feces, wood ashes, soil, animals and mineral. All of these things

came from the natural ones without any change of their internal structure. Thus, human beings remembered them as good medicine to cure diseases and to nurture a body.

In this method of curing diseases, various kinds of herbs were mixed and used in a way of having, anointing, dropping, smelling or smoking throughout dropping them into a nostril.

A malignant tumor was cured by an operation, taking blood out with a horn and tightening a head of the intestine.

2. The mental diseases were not cured by Seven constituents of Enlightenment and Ten Perceptions mixed practicing meditation but also comfortable things (1) comfortably living place, (2) much food, (3) Dhamma talks, (4) good friends, (5) food useful for a body, (6) good air, and (7) comfortable body movements.

Therefore, like herbs allowed by the Buddha to cure diseases, Dhamma was known as the other way to cure them in order to distinguish suffering from the illness till in the present time.

The result of this research gave rise to knowledge of a method to use herbs appearing in the Buddha's time and of the method to provide herbs to cure the physical diseases. Moreover, it gave a way to cure the mental diseases by concentration or insight meditation that was a principle availably applied to human societies in the daily life.

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์นี้ สำเร็จลุล่วงได้ด้วยดีก็เนื่องมาจากได้รับความเมตตาและการช่วยเหลือเป็นอย่างดียิ่งของอาจารย์ที่ปรึกษา ผู้วิจัยขออนุญาตระบุนามเพื่อแสดงความขอบพระคุณ และขอบคุณ ดังนี้

พระครูภาวนาโพธิคุณ, ดร. กรุณาเมตตาเป็นประธานควบคุมวิทยานิพนธ์ พร้อมรับเป็นอาจารย์ที่ปรึกษาให้คำแนะนำเอาใจใส่สอบถามความก้าวหน้า สังเกตและแก้ไข ปรับปรุง ตรวจทานวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ให้เป็นอย่างดี และเป็นประโยชน์อย่างยิ่งสำหรับการทำวิจัยครั้งนี้ พร้อมทั้งได้รับความอนุเคราะห์จากรองศาสตราจารย์อุดม บัวศรี เป็นผู้มีน้ำใจช่วยเหลือให้คำปรึกษาแนะนำคอยชี้แนะท้วงติงประเด็นปัญหาต่าง ๆ เป็นอย่างดี ดร. อุดร จันทวัน กรรมการที่ปรึกษา ทั้งสองท่านได้ให้คำปรึกษาและชี้แนะในปัญหาหลายประการเป็นอย่างดี ขอขอบพระคุณอาจารย์ทุกท่านผู้ที่ให้การประสิทธิ์ประสาทสรรพวิชาความรู้ทุกประการ และช่วยให้คำปรึกษาแนะนำต่าง ๆ ทำให้เกิดประโยชน์แก่ผู้วิจัย

ผู้วิจัยขอขอบพระคุณในน้ำใจของสหธรรมิกเพื่อนร่วมห้องพุทธศาสตรมหาบัณฑิตรุ่น ๓ ห้องเรียนวิทยาเขตขอนแก่นทุกท่านที่ให้ความอนุเคราะห์และช่วยเหลือ และขอขอบคุณพระมหาสนั่น อุตฺตมเสฏฺโฐ (ประเสริฐ) ที่ให้คำแนะนำในการวิจัยและขอขอบใจพระสมชัย อนุตฺตโร (ดาวศรี) ที่ช่วยเหลือในการทำวิทยานิพนธ์และคอยแนะนำเป็นอย่างดีตลอดมาจนงานลุล่วงไปด้วยดี

สุดท้าย ขอขอบพระคุณผู้ที่ให้ความเมตตาในการผลักดันสนับสนุนและเป็นกำลังใจไถ่ถามถึงความคืบหน้าของการวิจัย แต่อย่างไรก็ตาม ขอให้ทุกท่านเข้าใจว่าความสำเร็จในการวิจัยครั้งนี้ ท่านคนหนึ่งที่ได้ร่วมสร้างสรรค์ในการทำงานครั้งนี้

พระครูอินทสารวิจักษ์ อินฺทสโร (กิจไร่)

๔ เมษายน ๒๕๕๑

สารบัญ

คำอธิบายการใช้สัญลักษณ์และหมายเลขย่อคัมภีร์

อักษรย่อในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ อ้างอิงในเอกสารปฐมภูมิจากพระไตรปิฎก-อรรถกถา ภาษาบาลี และพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พุทธศักราช ๒๕๓๙ เลขหน้าเกี่ยวกับพระไตรปิฎก เล่มที่ ๑, ๒, ๓, ๔, ๕, ๖, ๗, ๘, ๑๐, ๑๑, ๑๒, ๑๓, ๑๔, ๑๕, ๑๖, ๑๗, ๑๙, ๒๐, ๒๑, ๒๒, ๒๓, ๒๔, ๒๕, ๒๖, ๒๗, ๒๙, ๓๐, ๓๑, ๓๒, ๓๓, โดยการใช้อักษรย่อ ตามระดับที่อ้าง เล่ม / ข้อ / หน้า ดังตัวอย่าง เช่น วิ.ม. (ไทย) ๒๖๔/๔๘. คือ วินัยปิฎก มหาวรรค พระไตรปิฎก เล่มที่ ๕ ข้อ ๒๖๔ หน้า ๔๘ เป็นต้น

พระวินัยปิฎก

วิ.มหา.	(บาลี)	=	วินยปิฎก	มหาวิภงฺคปาลิ	(ภาษาบาลี)
วิ.มหา.	(ไทย)	=	วินัยปิฎก	มหาวิภังค์	(ภาษาไทย)
วิ.ม.	(บาลี)	=	วินยปิฎก	มหาวคฺคปาลิ	(ภาษาบาลี)
วิ.ม.	(ไทย)	=	วินัยปิฎก	มหาวรรค	(ภาษาไทย)
วิ.จู.	(บาลี)	=	วินยปิฎก	จูฬวคฺคปาลิ	(ภาษาบาลี)
วิ.จู.	(ไทย)	=	วินัยปิฎก	จูฬวรรค	(ภาษาไทย)

พระสุตตันตปิฎก

ที.ม.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	มหาวรรค	(ภาษาไทย)
ที.ปา.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	ปาฏิกวรรค	(ภาษาไทย)
ม.ม.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	มัชฌิมปัณณาสก์	(ภาษาไทย)
ม.มู.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	มูลปัณณาสก์	(ภาษาไทย)
ม.อุ.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	อุปริปัณณาสก์	(ภาษาไทย)
สํ.ส.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	สังยุตตรนิกาย	สคาถวรรค	(ภาษาไทย)
สํ.นิ.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	สังยุตตรนิกาย	นิทานวรรค	(ภาษาไทย)
สํ.ข.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	ขันธวารวรรค	(ภาษาไทย)
สํ.ม.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	มหาวรรค	(ภาษาไทย)

องฺ. เอกฺก	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	เอกกนิบาต	(ภาษาไทย)
องฺ. ติก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	ติกกนิบาต	(ภาษาไทย)
องฺ. จตุกฺก	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	จตุกกนิบาต	(ภาษาไทย)
องฺ ฉกฺก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	ฉักกนิบาต	(ภาษาไทย)
องฺ สตฺตก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	สัตตกนิบาต	(ภาษาไทย)
องฺ. ทสก.	(บาลี)	=	สุตฺตนฺตปิฎก	องฺคุตฺตรนิกาย	ทสกนิปาตปาลิ	(ภาษาบาลี)
องฺ. ทสก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	ทสกนิบาต	(ภาษาไทย)
ขุ.ธ.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ธรรมบท	(ภาษาไทย)
ขุ.สุ.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	สุตตนิบาต	(ภาษาไทย)
ขุ.เถร.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	เถรคาถา	(ภาษาไทย)
ขุ.ชา.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ชาดก	(ภาษาไทย)
ขุ.ม.	(บาลี)	=	สุตฺตนฺตปิฎก	ขุทฺทกนิกาย	มหานิทฺเทสปาลิ	(ภาษาบาลี)
ขุ.ม.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	มหานิเทส	(ภาษาไทย)
ขุ.จู.	(บาลี)	=	สุตฺตนฺตปิฎก	ขุทฺทกนิกาย	จูฬนิทฺเทสกปาลิ	(ภาษาบาลี)
ขุ.ป.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ปฏิสัมภิทามรรค	(ภาษาไทย)
ขุ.อป.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	อปทาน	(ภาษาไทย)

อรรถกถาพระสุตตันตปิฎก

ขุ.ชาอ.	(บาลี)	=	ขุทฺทกนิกาย	ชาตกอฏฺกถา	(ภาษาบาลี)
ขุ.ชาอ.	(ไทย)	=	ขุททกนิกาย	ชาดกอรรถกถา	(ภาษาไทย)

บทที่ ๑
บทนำ

๑. ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

พระพุทธศาสนาได้กล่าวถึงโรค ๒ อย่าง คือ โรคทางกายและโรคทางใจ ดังพุทธพจน์ที่ตรัสไว้ว่า "ภิกษุทั้งหลาย โรค ๒ อย่างนี้ คือ ๑ โรคทางกาย ๒ โรคทางใจ สัตว์ผู้อ้างว่า ตนเองไม่มีโรคทางกายตลอดระยะเวลา ๑ ปีบ้าง ๒ ปีบ้าง ๓ ปีบ้าง ๔ ปีบ้าง ๕ ปีบ้าง ๑๐ ปีบ้าง ๒๐ ปีบ้าง ๓๐ ปีบ้าง ๔๐ ปีบ้าง ๕๐ ปีบ้าง ๑๐๐ ปีบ้าง พอยังมีอยู่ แต่สัตว์ผู้จะกล่าวอ้างว่า ตนเองไม่มีโรคทางใจตลอดระยะเวลาแม้ครู่เดียวหาได้ยาก ยกเว้นท่านผู้หมดกิเลสแล้ว"[๑]

มนุษย์จึงพยายามที่จะแสวงหาวิธีการที่จะเอาชนะความเจ็บป่วยด้วยรูปแบบอันหลากหลายแตกต่างกัน ก็เพื่อความมุ่งหวังจะให้ตัวเองปลอดภัยจากการเจ็บป่วยที่เป็นปรากฏการณ์ทางธรรมชาติหรือวิกฤตการณ์ของชีวิตที่เกิดขึ้นมาในลักษณะที่แตกต่างกัน ส่วนมากจะใช้วิธีการทางธรรมชาติ เพราะมนุษย์อยู่กับธรรมชาติ เมื่อมีการเจ็บไข้ขึ้นมาก็ต้องอาศัยธรรมชาติบำบัด คือ ยาสมุนไพรที่หาได้ตามธรรมชาติ คนสมัยโบราณได้ใช้ยาสมุนไพรเป็นยารักษาอาการของโรคต่าง ๆ ที่เกิดการเจ็บป่วยขึ้นมา โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การเอายาสมุนไพรมาใช้รักษาโรคที่เกิดขึ้นในแต่ละบุคคล ไม่ว่าจะเป็นยารับประทาน ยาทา ยาพอกภายนอก ดูเหมือนว่ายาสมุนไพรช่วยได้เสมอหากรู้จักเอายาสมุนไพรที่เหมาะสมถูกกับโรคมาใช้ [๒]จากการศึกษาค้นคว้าพระไตรปิฎกในพระพุทธศาสนาเถรวาท พบว่ามีการนำเอายาสมุนไพรมาใช้รักษาโรคภิกษุที่อาพาธครั้งพุทธกาล เพราะโรคเมื่อเกิดแล้วย่อมบั่นทอนทั้งกายและใจทำให้สุขภาพทรุดโทรมลง เป็นอุปสรรคต่อการดำรงชีวิต เป็นปัญหาที่ทำให้มนุษย์ได้มีความพยายามจะรักษาสุขภาพทางกายและใจ ให้แข็งแรงทำให้ร่างกายและจิตใจมีความสมบูรณ์ ก็เพื่อความผาสุกให้เกิดขึ้นแก่ร่างกายและจิตใจอยู่เสมอคือมีชีวิตอยู่อย่างปราศจากโรคภัยไข้เจ็บทั้งทางกายและทางใจ

---

[๑] องฺ จตุกฺก (ไทย) ๒๑/๑๕๗/๒๑๗.

[๒] ฐิติญาณ บริพันธ์, **สมุนไพรหญิงชายวัยทองชะลอความชราแก้ปัญหาอาการผิดปกติ,** (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์หอสมุดกลาง, ๒๕๐๙), หน้า ๑๔–๑๕.

พระไตรปิฎกที่เป็นหลักคำสอนของพระพุทธศาสนา มีเนื้อหาที่ระบุถึงการรักษาโรคทางกายไว้มากมาย โดยเฉพาะพระวินัยปิฎก ในหมวดเภสัชขันธกะ ได้ระบุถึงการรักษาโรคต่าง ๆ ด้วยเภสัช ๕ ชนิด คือ เนยใส เนยข้น น้ำมัน น้ำผึ้ง น้ำอ้อย พร้อมทั้งยาสมุนไพรที่ได้จากรากไม้ต่าง ๆ เช่น เปลือกไม้ ใบไม้ ผลไม้ ยางไม้ แร่ธาตุต่าง ๆ เช่น เกลือ กำมะถัน ผงมูลโคแห้งแก้แผลพุพองและกลิ่นตัว และยานัตถุ์แก้ปวดหัว [๓]

พระบรมศาสดาทรงเป็นนายแพทย์ผู้เชี่ยวชาญพระองค์มีความสามารถที่จะรักษาโรค คือ กิเลสพร้อมทั้งอนุสัยอันได้แก่ความโลภ ความโกรธ ความหลง และความมัวเมา พระองค์ทรงใช้ญาณตรวจดูโรค เมื่อรู้ภาวะของเหล่าสรรพสัตว์แล้ว ก็ทรงวางยา (แสดงธรรม) คือธรรมะโอสถ ธรรมะบางหมวดเมื่อฟังแล้วพิจารณาตาม ทำให้จิตใจสงบระงับ ผ่อนคลาย เป็นสมาธิ ส่งผลไปถึงกายให้หายจากโรคทางกายและโรคทางใจได้ ดังพระมหากัสสปะเถระที่อาพาธ พระพุทธเจ้าเสด็จไปเยี่ยมแล้วพระองค์ทรงแสดงโพชฌงค์ ๗ ให้ฟังพระมหากัสสปะพิจารณาตามธรรมนั้นก็หายจากโรค เมื่อภิกษุอาพาธพระองค์ทรงรับสั่งให้ภิกษุทั้งหลายรักษาพยาบาลกันเอง และทรงรับสั่งว่า “ถ้าหากภิกษุรูปใดมีความปรารถนาจะพยาบาลเราตถาคตแล้วไซร้ ขอเธอทั้งหลายจงพยาบาลภิกษุไข้” [๔]

เมื่อภิกษุเกิดอาพาธ ต้องแสวงหาเภสัช (ยาสมุนไพร) มาทำการรักษาและให้เป็นไปตามอาการของโรคแต่ละอย่าง ก่อนนั้นพระพุทธองค์ยังไม่ทรงอนุญาตยาสมุนไพรเพื่อรักษาภิกษุอาพาธ ทรงอาศัยเหตุนี้ เมื่อภิกษุอาพาธก็อนุญาตให้รับยาสมุนไพรและเครื่องบดยาหรืออุปกรณ์การปรุงยาไว้ใช้เอง ดังปรากฏในคัมภีร์วินัยปิฎกมหาวรรคตอนหนึ่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตรากไม้ที่เป็นยา คือ ขมิ้น ขิงสด ข่า ว่านเปาะ ว่านน้ำ อุตพิดแฝก แห้วหมูและรากไม้ที่ใช้เป็นยาชนิดอื่น ๆ ที่มีอยู่ แต่ไม่ใช่เป็นของเคี้ยวของฉัน เธอรับประเคนแล้วเก็บไว้ฉันเมื่อมีเหตุจำเป็นจึงฉันได้”[๕] พระองค์ได้เห็นความสำคัญของภิกษุด้วยความมุ่งหวังจะให้มีสุขภาพดีปราศจากการเจ็บไข้ได้ป่วยเมื่อมีสุขภาพดีแล้วจะเอื้ออำนวยต่อการปฏิบัติธรรมเพื่อให้บรรลุผลสำเร็จ ด้วยเหตุนี้พระองค์จึงทรงอนุญาตให้ภิกษุที่อาพาธได้รักษาโรคให้หาย เพื่อรักษาสุขภาพให้แข็งแรงสมบูรณ์ทั้งกายและใจ โรคที่เกิดขึ้นมีทั้งที่รักษ

---

[๓] วิ. .ม. (ไทย) ๕/๒๖๐/๔๔.

[๔] วิ.ม.(ไทย), ๕/๒๖๓/๔๖.

[๕] วิ.ม.(ไทย), ๕/๒๖๓/๔๖.

หายและไม่หาย ไม่ว่าจะเป็นโรคทางกายหรือทางใจก็ตาม เหล่านี้ล้วนเป็นปัญหาที่ทำให้เกิดความทุกข์ของเหล่ามนุษย์ทุกยุคทุกสมัย แม้การแพทย์สมัยใหม่จะเจริญและได้รับการพัฒนามามากแล้วก็ตาม ความทุกข์ที่เกิดขึ้นจากความเจ็บไข้ก็ยังสร้างปัญหาให้สังคมมาโดยตลอด ยังไม่มีใครที่จะสามารถหาวิธีเอาชนะได้ในพระไตรปิฎกที่เป็นหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนาที่จะเอาชนะปัญหาเหล่านี้ได้ เช่นการนำเอายาสมุนไพรมารักษาโรคของภิกษุในคราวอาพาธและการเอาหลักธรรมมารักษาโรคทางใจ ธรรมะเมื่อได้ฟังแล้วพิจารณาตามหลักธรรมนั้น ทำให้จิตใจสงบระงับความทุกข์ทางใจได้ ให้เป็นสมาธิเป็นผลให้หายจากโรคทางกายและจิตใจ ด้วยเหตุผลและความสำคัญของปัญหาดังกล่าว ผู้วิจัยจึงได้ศึกษาค้นคว้าเรื่องยาสมุนไพรที่นำมารักษาโรคของภิกษุเพื่อให้พ้นจากการเจ็บป่วย และการนำเอาหลักธรรมมาประพฤติปฏิบัติในยามเจ็บป่วยนั้น ทำให้ผู้วิจัยได้เกิดความสนใจที่จะศึกษาถึงวิธีการแก้ปัญหาของพระพุทธเจ้าในยามเจ็บป่วย โดยมีจุดมุ่งหมายที่จะศึกษาถึงหลักธรรมโดยเฉพาะธรรมโอสถโพชฌงค์ ๗ ประการที่เกี่ยวกับการรักษาความเจ็บป่วย โพชฌงค์ ๗ ประการคือ สติ ธรรมวิจัย วิริยะ ปีติ ปัสสัทธิ สมาธิ และอุเบกขา ตลอดการดูแลรักษาสุขภาพอนามัยทั้งการบำบัดรักษาโรคต่าง ๆ หลักธรรมในพระพุทธศาสนาสามารถใช้รักษาโรคทุกชนิดให้หายได้ การใช้ยาสมุนไพรรักษาโรคพร้อมทั้งธรรมะบางหมวดที่ใช้รักษาการอาพาธของภิกษุทำให้โรคหายได้ทั้งทางกายและทางใจ

๒. วัตถุประสงค์ของการวิจัย

๒. ๑ เพื่อศึกษาแนวคิดเรื่องโรคที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา
๒.๒ เพื่อศึกษาแนวคิดเรื่องยาสมุนไพรและธรรมโอสถที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา
๒.๓ เพื่อศึกษาการรักษาโรคด้วยยาสมุนไพรและธรรมโอสถที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา

๓. คำจำกัดความของศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย

๓.๑ **โรค** พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถานให้ความหมายว่า โรคหมายถึงภาวะที่ร่างกายทำงานได้ไม่เป็นปกติเนื่องจากเชื้อโรคเป็นต้น การเจ็บป่วย การได้รับ

อุบัติเหตุ การผิดปกติทางร่างกายและจิตใจรวมทั้งอาการที่เกิดจากสภาพดังกล่าวนั้นด้วย[๖]

๓.๒ **ยาสมุนไพร** หมายถึง ยาที่ได้จากพฤกษชาติ สัตว์ หรือแร่ธาตุ ซึ่งมิได้ผสมปรุงเพื่อแปรสภาพ[๗]

๓.๓ **ธรรมโอสถ** ธรรม กับ โอสถ ธรรม หมายถึงสภาพของสิ่งต่าง ๆ ที่ดำเนินไปตามกฎแห่งความเป็นจริง (Law of Truth) โอสถ หมายถึงสิ่งที่รักษาใจประหนึ่งเป็นโอสถช่วยรักษาโรคทางใจ[๘]

๓.๔ **การรักษา** หมายถึง กระบวนการรักษาโรค ที่อาศัยความรู้และวิธีการรักษาตามแบบหมอยาสมุนไพร ซึ่งให้บริการรักษาด้วยการประกอบยา หรือปรุงยาตามหลักของหมอ[๙]

๓.๕ **การรักษาโรคด้วยยาสมุนไพรและธรรมโอสถ** หมายถึง กระบวนการรักษาโรคที่อาศัยยาสมุนไพรตามสภาพแห่งความเป็นจริงทางกายและจิตใจ

๔. ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

วิไลพร ภวภูตานนท์ ณ มหาสารคาม (บทคัดย่อ) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง บทบาทของพระสงฆ์ไทยที่เป็นหมอพระในด้านการบำบัดรักษาโรคแก่ชุมชนพบว่าพระสงฆ์ไทยมีบทบาทในด้านการบำบัดรักษาโรคและเป็นที่ปรึกษาปัญหาทางด้านโรคและสุขภาพให้แก่พุทธศาสนิกชนและเป็นที่ยอมรับในฐานะเดียวกับหมอแผนโบราณในสังคมไทยทุกระดับในฐานะทางสังคมเป็นเวลาช้านาน จนกระทั่งวัฒนธรรมทางการแพทย์และสาธารณะสุขของ

---

[๖] ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒. (กรุงเทพมหานคร: พิมพ์ที่ศิริวัฒนาอินเตอร์พริ้นท์. ๒๕๔๖). หน้า ๙๗๙.

[๗] สมพร ภูติยานันต์, **ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับการแพทย์แผนไทย ว่าด้วยสมุนไพรกับการแพทย์แผนไทย**, (กรุงเทพมหานคร : คณะเภสัชศาสตรมหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๐), หน้า ๕๐.

[๘] จำนงค์ อดิวัฒนสิทธิ์, **สังคมวิทยาตามแนวพุทธศาสตร์**, พิมพ์ครั้งที่ ๑ พิมพ์ที่โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, (กรุงเทพมหานคร : ๒๕๔๕), หน้า ๑๔.

[๙] สวรรค์ สมชาย, วิทยานิพนธ์, **การรักษาโรคกระดูกของหมอน้ำมนต์,** บ้านพลับ ตำบลคู่ทุ่ง อำเภอเมือง จังหวัดยโสธร, ๒๕๔๑, หน้า ๘.

ไทยได้เปลี่ยนแปลงพัฒนาไปสู่ระบบแผนใหม่ตามแบบตะวันตก แต่การใช้ยาสมุนไพร โดยอาศัยหลักธรรมชาติบำบัดทุกวันนี้ยังใช้อยู่ คือ การใช้ยาสมุนไพรแบบดั่งเดิม[๑๐]

ปรีชา พิณทอง ได้เขียนหนังสือมนต์โบราณอีสานพอสรุปได้ว่า มนต์เป็นคาถาสำหรับพระเวทย์เป็นบทเสกเป่าที่ศักดิ์สิทธิ์เข็ดขลังที่ได้ขึ้นครูตามวิธีแล้วต้องท่องบ่นภาวนาให้ฤทธิ์เข็ดขลังขึ้น ผู้มีมนต์จะต้องใช้มนต์ให้เกิดประโยชน์แก่บุคคลอื่น ๆ โดยให้มีความสุขความสบายหายจากการป่วยไข้ ดังตัวอย่างมนต์จอดกระดูกว่า จัตตาโร เอโก ปะเต หะทาอะวิตะสิ มนต์บทนี้เรียกว่า มนต์จอดกระดูกใช้ในเวลากระดูกแตกและกระดูกหัก สมัยโบราณนั้นเคยใช้มนต์ทำการรักษาอาการของโรคต่าง ๆ แม้ในสมัยปัจจุบันก็ยังมีการใช้รักษาด้วยมนต์หรือการเสกเป่า[๑๑]

สุจินดา คุจารีวณิช, ได้ศึกษาเรื่อง การปรับบทบาทของหมอพื้นบ้านในชุมชนไทยลาว จังหวัดนครพนม พบว่า ประเภทของหมอพื้นบ้านมีดังนี้

๑. หมอฮากไม้ หมอยารากไม้หรือยาสมุนไพร เป็นหมอที่ใช้วิธีการรักษาด้วยยาสมุนไพร แร่ธาตุบางชนิด และเขี้ยวสัตว์หรือส่วนต่าง ๆ ของสัตว์

๒.หมอเป่า เป็นหมอที่ใช้วิธีเป่ารักษาโรค โดยส่วนประกอบที่ใช้และพบบ่อยได้แก่ปูนกินหมากหมอเป่าบางรายใช้เคี้ยวกระเทียมหรือหมาก หรือใช้ไม้บางชนิดแล้วเป่ารักษาอาการปวดศีรษะ โรคผิวหนังบางชนิดหรือถูกสุนัขกัด

๓. หมอพระ เป็นหมอที่เป็นพระสงฆ์ การรักษามีทั้งการประพรมน้ำมนต์หรืออาบ การผูกแขน และให้ระลึกถึงพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ การรักษาในลักษณะนี้ได้ทั้งทางกายและใจเป็นการรักษาที่ประกอบด้วยกันทั้งสองอย่าง คือ กาย และจิตปัจจัยที่มีผลต่อการดำรงอยู่ของการแพทย์พื้นบ้านในหมู่บ้าน ลักษณะการเจ็บป่วยของชาวบ้าน เป็นการเจ็บป่วยที่ชาวบ้านเชื่อว่าต้องรักษากับหมอพื้นบ้านจึงจะหาย ได้แก่ไข้หมากไม้กำเริดและผีกระทำ ความเชื่อกับสาเหตุการเจ็บป่วย และเกณฑ์ของการประเมินการเจ็บป่วยที่สอดคล้อง

---

[๑๐] วิไลพร ภวภูตานนท์ ณ มหาสารคาม, **บทบาทของพระสงฆ์ไทยที่เป็นหมอพระในด้านการบำบัดรักษาโรคแห่งชุมชน,** ๒๕๒๑, ม.ป.ป. หน้า ๓๔.

[๑๑] วิไลพร ภวภูตานนท์ ณ มหาสารคาม, **บทบาทของพระสงฆ์ไทยที่เป็นหมอพระในด้านการบำบัดรักษาโรคแห่งชุมชน,** ๒๕๒๑, ม.ป.ป. หน้า ๓๔.

กันของหมอพื้นบ้านและชาวบ้าน คือ ประสิทธิภาพและความชำนาญในการรักษาความเจ็บป่วย[๑๒]

ยงยุทธ์ วัชรดุลย์, และคนอื่น ๆ ได้พูดถึง สถานภาพหมอแผนโบราณ ที่รักษาโรคกระดูกและข้อในประเทศไทย ว่า ในประเทศไทยมีแพทย์แผนโบราณหรือหมอพื้นบ้านที่ผู้ป่วยนิยมไปบำบัดรักษาเฉลี่ยประมาณวันละ๑–๕คนและมีหมอพื้นบ้านที่ผู้ป่วยนิยมไปรักษาโรคกันเป็นจำนวนมากเมื่อเทียบกับโรคอื่นๆเพราะผู้ป่วยและญาติมีความเชื่อถือความศรัทธาในศักยภาพของการรักษาโรคกระดูกเป็นของหมอน้ำมนต์และหมอน้ำมนต์ที่รักษาได้เป็นอย่างดีซึ่งบางแห่งมีการรักษาโดยใช้สมุนไพรประกอบด้วยเพื่อบรรเทาความเจ็บปวด[๑๓]

โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์ ได้เขียนเรื่อง แนวคิดไทยเรื่องเจ็บไข้ได้ป่วย สรุปได้ว่า ไสยศาสตร์เป็นผลลัพธ์ของกระบวนการปรับตัวทางสังคม และการแสวงหาความมั่นคงทางจิตใจของมนุษย์ ไสยศาสตร์มีทั้งเป็นรูปธรรมทางกายภาพ และเป็นนามธรรม อันประกอบขึ้นด้วยอำนาจศักดิ์สิทธิ์ที่กำหนดและบ่งการตามความเป็นไปของชีวิตมนุษย์และธรรมชาติทั้งปวง อำนาจเหล่านี้แฝงเร้นและสิงสถิตอยู่ในสรรพสิ่งทุกหนทุกแห่ง โดยมีชื่อเรียกแตกต่างกันไป เช่น ผีฟ้า ผีแถน รุกขเทวดา เจ้าที่อำนาจศักดิ์สิทธิ์เหล่านี้สามารถก่อให้เกิดคุณและโทษได้ หากใครละเมิดกฎเกณฑ์อันศักดิ์สิทธิ์ อาจบันดาลให้เกิดเคราะห์กรรมต่าง ๆ รวมทั้งความเจ็บป่วยขึ้นได้[๑๔]

รุจินาถ อรรถสิษฐ์ และคณะ ได้ศึกษาเรื่อง คุณสมบัติและพฤติกรรมของหมอพื้นบ้านในชุมชน โดยศึกษาจากหมอพื้นบ้าน ๘๓ คน ในพื้นที่ ๒๐ จังหวัดซึ่งกระจายอยู่ใน ๔ ภาคทั่วประเทศพบว่า หมอพื้นบ้านก็คือบุคคลที่มีวิถีชีวิตอยู่ในหมู่บ้านอาศัยความรู้ด้านการแพทย์พื้นบ้าน ที่สืบทอดกันมาจากคนรุ่นเก่าและทรัพยากรที่อยู่ในท้องถิ่นให้บริการด้านรักษาด้วยสมุนไพรและวิธีแบบธรรมชาติ แก่สมาชิกในชุมชนแบบพึ่งพาอาศัยกัน หมอ

---

[๑๒] สุจินดา คุจารีวณิช, การปรับบทบาทของหมอพื้นบ้านในชุมชนไทยลาว จังหวัดนครพนม, **วิทยานิพนธ์ ส.ค.ม.** (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๓๕), หน้า ๑๕.

[๑๓] ยงยุทธ์ วัชรดุลย์, **สถานภาพหมอแผนโบราณที่รักษาโรคกระดูกและข้อในประเทศไทย ในการแพทย์แผนไทยภูมิปัญญาแห่งการพึ่งตนเอง,** (กรุงเทพมหานคร : เอช,เอน.การพิมพ์,๒๕๒๔), หน้า ๓๒.

[๑๔] โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์, **แนวคิดไทยเรื่องเจ็บไข้ได้ป่วยในภูมิปัญญาชาวบ้านกับการพัฒนาชนบท,** เล่ม ๒ (กรุงเทพมหานคร : อัมรินทร์พริ้นติ้งกรุป, ๒๕๓๖), หน้า ๓–๖๔.

พื้นบ้านใช้ยาสมุนไพรแบบตำรา(ยาหมู่) รักษาผู้ป่วย หมอพื้นบ้านแต่ละคนมักมีตำหรับยาที่ใช้บ่อยคนละ ๑ -๑๐ ตำหรับ ยาที่ใช้มักหาเก็บเอาและซื้อตามร้านขายยาแผนโบราณ[๑๕]

พีระ บุญจริง ได้กล่าวในหนังสือ การแพทย์แผนโบราณภูมิปัญญาบรรพชนว่า สาเหตุของการเกิดโรคเนื่องจากการดำรงชีวิตของคนไข้แต่ละคน ดังนั้นแพทย์แผนโบราณจึงพยายามตรวจหาลักษณะทางกายและใจของคนไข้นั้น ๆ โดยเฉพาะการรักษาก็ใช้วิธีปรับปรุงแก้ไขข้อบกพร่อง และความไม่สมดุลของผู้ป่วยแต่ละคน การรักษาคนตามหลักของยาสมุนไพรถ้ารักษาไม่ถูกต้องกับธาตุของคนไข้การรักษาก็ยาก ดังนั้นจะต้องดู วัน เดือน ปี เกิดของคนไข้ เสียก่อนว่าเกิดวันเดือนปีอะไรแล้ววางยารักษาตามธาตุของคนไข้นั้น ผลจึงจะเกิดถ้าหากว่าถูกกับโรคของคนไข้ และที่สำคัญคือหมอต้องรู้จักวางยาแล้วผลของการรักษาจะได้ผล คนไข้ก็มีกำลังใจ เมื่อกำลังใจของคนไข้ดีผลของการรักษาก็ง่ายขึ้นสุขภาพของคนไข้ก็ดีทำให้ทานยาและอาหารได้ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับตัวของคนไข้เองว่าจะมีกำลังใจดีแค่ไหน และปฏิบัติตามคำแนะนำของหมอหรือไม่เท่านั้น เพราะการรักษา คนไข้เองต้องรักษาตัวเองด้วย ข้อสำคัญคือจิตใจ ถ้าใจอ่อนแอการรักษาก็ยาก ถ้าเราเป็นคนเข้มแข็งมีจิตมั่นคงไม่หวั่นไหว อาการไข้ก็จะหายเร็วขึ้น ดังนั้นจิตเป็นสิ่งสำคัญมาก[๑๖]

เพ็ญนภา ทรัพย์เจริญ, ได้กล่าวถึงยาสมุนไพรไว้ว่า ยาสมุนไพรเป็นผลิตภัณฑ์หรือยาที่สามารถก่อให้เกิดการพึ่งตนเองของชุมชนอีกระดับหนึ่ง ในช่วงที่ผ่านมา กระทรวงสาธารณสุขได้มีนโยบายส่งเสริมการผลิตและการใช้สมุนไพรทั้งในระดับอุตสาหกรรมและในรูปสาธารณสุขมูลฐาน ในระดับอุตสาหกรรมนั้น ปัจจุบันองค์การเภสัชกรรมได้ผลิตยาสมุนไพรสำเร็จรูปหลายชนิด เช่น กระเทียมสกัด ขมิ้นเป็นแคบซูล ไฟลจีชาจ ยาแก้ไอมะแว้ง ยาระบายมะขามแขก ซึ่งสนับสนุนในระบบบริการสาธารณสุขของรัฐและประชาชนทั่วไปในระดับสาธารณสุขมูลฐานก็ได้รับการผสมผสานให้มีการดำเนินงานด้านการแพทย์

---

[๑๕] รุจินารถ อรรถสิษฐ์, **คุณสมบัติและพฤติกรรมของหมอพื้นบ้านในชุมชน,** สำนักงานคณะกรรมการสาธารณะสุขมูลฐาน โครงการสมุนไพรเพื่อพึ่งตนเอง อายุรเวทวิท, (ชีวกโกมารภัจ), ๒๕๒๙. หน้า ๑๐.

[๑๖] พีระ บุญจริง, **การแพทย์แผนโบราณภูมิปัญญาบรรพชน**, (ราชบุรี : ธรรมรักษ์การพิมพ์ ๒๕๔๑), หน้า ๕.

แผนไทย และสมุนไทยชุมชน รวมทั้งมีคลีนิคบริการด้านการแพทย์แผนไทยในโรงพยาบาลชุมชนและสถานีอนามัย[๑๗]

ประดิษฐ์ จิระเดชประไพ, ได้ศึกษาเรื่อง การดำรงอยู่และปรับเปลี่ยนของระบบการแพทย์พื้นบ้าน ศึกษากรณีการใช้สมุนไพร ในจังหวัดพิษณุโลก ได้กล่าวถึงภูมิปัญญาชาวบ้านด้านการรักษาโรคว่า ยาสมุนไพร มีความสำพันธ์อย่างลึกซึ่งกับไสยศาสตร์โดยเริ่มตั้งแต่การปลูกก็ต้องเป็นไปตามฤกษ์ยาม เมื่อจะเก็บมาประกอบยาก็ต้องเก็บตามฤกษ์ยามด้วย ในเวลาที่จะรักษาก็จะใช้คาถาอาคมช่วยปลุกเสกประกอบไปด้วย เพราะช่วงเวลาที่เหมาะสมสมุนไพรจะมีฤทธิ์ทางยาสูง ทำให้คนรุ่นหลังเห็นเป็นสิ่งงมงาย แต่ถ้าพิจารณาดูให้ดีจะเห็นว่าการใช้ไสยศาสตร์เข้ามาเกี่ยวข้อง เป็นเรื่องของจิตวิทยาอย่างหนึ่งรวมทั้งเป็นวิทยาศาสตร์ด้วย ยาสมุนไพรจึงเป็นการรักษาทางกาย การใช้คาถาอาคมจึงเป็นการรักษาอาการทางใจ[๑๘]

๕. ขอบเขตของการวิจัย

การศึกษาวิจัยครั้งนี้ได้กำหนดขอบเขตของการวิจัยไว้ดังนี้

๕.๑ ในการวิจัยครั้งนี้จะใช้ พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๓๙ และพระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาเตปิฏกํ ๒๕๐๐

๕.๒ ทำการศึกษาข้อมูลเพิ่มเติมทางเอกสารที่เกี่ยวกับโรค ยาสมุนไพรและธรรมโอสถงานวิจัยที่มีความเกี่ยวข้องกับการใช้ยาสมุนไพรและการรักษาโรคด้วยยาสมุนไพรเป็นหลัก พร้อมนำเอาประเด็นที่เกี่ยวกับหลักธรรมที่พระมหาเถระทั้ง ๓ รูป คือ พระมหากัสสปะเถระ พระมหาโมคคัลลานะเถระ และพระคิริมานนท์ ที่ใช้แนวคำสอนเรื่องความเจ็บป่วยโดยการอาศัยหลักธรรมบำบัดเฉพาะโพชฌงค์ ๗ เมื่อพิจารณาแล้วทำให้โรคหายได้ และ

---

[๑๗] เพ็ญนภา ทรัพย์เจริญ, สรุปรายงานการประชุมเชิงปฏิบัติการ, **เรื่องการนวดไทยสำหรับเจ้าหน้าที่สาธารณสุข**, ๒๕๓๗), หน้า ๑.

[๑๘] ประดิษฐ์ จิระเดชประไพ, การดำรงอยู่และปรับเปลี่ยนของระบบการแพทย์พื้นบ้าน ศึกษากรณีการใช้ยาสมุนไพรในจังหวัดพิษณุโลก, **ปริญญานิพนธ์ ก.ศ.ค,** (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยศรี นครินทรวิโรฒประสานมิตร, ๒๕๔๐), หน้า ๑๕.

หลักการใช้ยารักษาโรคของหมอชีวกโกมารภัจ ดังที่ปรากฏมาแล้วในพระพุทธศาสนาเพื่อเป็นประโยชน์แก่ชนรุ่นหลังต่อไป

๖.วิธีดำเนินการวิจัย

ในการวิจัยครั้งนี้จะศึกษาวิจัยเอกสารเชิงคุณภาพ (Qualitative Method) โดยมีขั้นตอนในวิธีดำเนินการวิจัย ดังนี้

๖.๑ ศึกษาข้อมูลชั้นปฐมภูมิ (Primary Source) ได้แก่ พระไตรปิฎกภาษาไทยและภาษาบาลีเตปิฏกํ

๖.๒ ศึกษาจากเอกสารทุติยภูมิ (Secondary Source) คัมภีร์พระอรรถกถา ฎีกาและเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้องพร้อมทั้งเอกสารอื่น ๆ การรักษาของพระมหากัสสปะเถระที่อาพาธด้วยโพชฌงค์ ๗ พร้อมทั้งรักษาพระมหาโมคคัลลานะอาพาธด้วยโพชฌงค์ ๗ และพระคิริมานนท์ ที่รักษาการอาพาธด้วยสัญญา ๑๐ ประการและการรักษาโรคของหมอชีวกโกมารภัจที่ทำการรักษาภิกษุอาพาธและบุคคลทั่วไป

๖.๓ ขั้นประมวลผล เรียบเรียง วิเคราะห์ สรุปและเสนอแนะในขั้นนี้เป็นการนำข้อมูลที่ได้จากการทำวิจัยในขั้นตอนต่าง ๆ นำมาทำการประมวล เรียบเรียง สรุป วิเคราะห์และนำเสนอผลการวิจัย

๗. ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

๗.๑ ทำให้ทราบชนิดของโรคที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา

๗.๒ ทำให้ทราบชนิดของยาสมุนไพรและธรรมโอสถที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา

๗.๓ ทำให้รู้ถึงหลักการรักษาโรคด้วยยาสมุนไพรและธรรมโอสถที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา

บทที่ ๒

ศึกษาเรื่องโรคที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา

ความปรารถนาของคนทุกคนส่วนใหญ่นั้น สิ่งแรกก็คือขอให้มีชีวิตที่สมบูรณ์ มีความสุขไม่มีโรค ขอเพียงว่าชีวิตทั้งชีวิตอย่าให้มีโรคภัยไข้เจ็บได้มาเบียดเบียน นี้คือความต้องการตามธรรมชาติของคนทุกคนโรคเป็นสิ่งที่ไม่มีใครปรารถนา เพราะทุกคนต้องการความสุขโดยห่างไกลจากโรคต่าง ๆ เพราะโรคคือสิ่งที่ทำให้เกิดทุกข์ทั้งทางกายและทางใจ โรคไม่ว่าจะเกิดขึ้นทางกายหรือทางใจล้วนทำให้เกิดทุกข์ ถ้ากายป่วยแล้วใจก็ป่วยไปด้วย

แต่สิ่งเหล่านี้หาได้เป็นไปตามปรารถนาไม่ เพราะสรรพสัตว์ทั้งหลายที่เกิดมาในโลก ล้วนเกิดขึ้นมาตามปรากฏของธรรมชาติ ทุกอย่างเป็นไปตามธรรมชาติของกฎนั้นๆ เมื่อมีสิ่งหนึ่งก็ต้องมีสิ่งหนึ่งเพื่อแก้ คือมีทุกข์ก็ต้องไม่มีทุกข์ มีโรคก็ต้องหาวิธีแก้ แม้โรคนั้นจะเกิดขึ้นทางกายหรือทางใจล้วนทำให้ได้รับความทุกข์ เหตุนี้ในทางพระพุทธศาสนา เมื่อภิกษุสงฆ์เกิดอาพาธได้รับทุกขเวทนา พระพุทธองค์ยังทรงยา (เภสัช ๕) เพื่อบรรเทาความทุกข์ที่เกิดขึ้นจากอาพาธนั้น เพื่อจะให้ศึกษา (การปฏิบัติ) หลักธรรมโดยไม่มีอุปสรรคใดๆ

โรคทางใจได้แก่ความทุกข์ที่เกิดความเศร้าใจ คร่ำครวญ พิไรรำพันไม่สบายใจ ความคับแค้นใจ เสียใจ และราคานุสัย ปฏิคานุสัย และอาสวะนุสัยหรืออีกนัยหนึ่ง โรคทางใจได้แก่ความหลง ความโลภ ความโกรธ ความท้อแท้ใจ ความยึดมั่นในขันธ์ ๕ ก็เป็นทุกข์ จัดเป็นโรคทางใจ

ดังนั้นมนุษย์ทุกชนชาติต่างก็มีวัฒนธรรมเป็นของตนเอง ถือกำเนิดมาด้วยการประสบการณ์ และการเรียนรู้ ชนชาตินั้นย่อมมีความสามารถที่จะสร้างวัฒนธรรมของตนให้เป็นที่ยอมรับของสังคมนั้น ๆ เพราะการดำเนินชีวิตและความเป็นอยู่ในชีวิตประจำวันได้ผ่านยุคสมัย และการสืบต่อทางวัฒนธรรมผ่านมาหลายพันปี ได้สร้างสมความรู้ศาสตร์วิทยาการสาขาต่าง ๆ ที่ผ่านการค้นคิดของชนรุ่นก่อน ได้กลั่นกรองสิ่งสำคัญในการสร้างอารยธรรมตลอดมา รวมทั้งการใช้สมุนไพรเพื่อทำการรักษาโรคต่าง ๆ ของชนในยุคนั้น ดังนายแพทย์โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์ได้กล่าวไว้อย่างน่าฉุกคิดว่า “พันธุ์พืชพฤกษานานาชนิดนั้นเปรียบเสมือนกับโรงงานผลิตสารเคมีในธรรมชาติที่ยิ่งใหญ่ แต่มีพืชสมุนไพรเพียงไม่เกินร้อย

ละ ๕ ชนิดเท่านั้นที่มีโอกาสผ่านเข้าสู่กระบวนการวิเคราะห์ในห้องปฏิบัติการ ประสบการณ์การใช้สมุนไพรของชุมชนจึงนับว่ากว้างขวางยิ่งใหญ่กว่าโลกวิทยาศาสตร์การแพทย์แบบสถาบันยิ่งนัก”[๑]

๒.๑ ความหมายของโรค

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถานให้ความหมายว่า โรคหมายถึงภาวะที่ร่างกายทำงานได้ไม่เป็นปกติเนื่องจากเชื้อโรคเป็นต้น, การเจ็บป่วย การได้รับอุบัติเหตุการผิดปกติทางร่างกายและจิตใจรวมทั้งอาการที่เกิดจากสภาพดังกล่าวนั้นด้วย[๒]โรคะตามคัมภีร์แพทย์โบราณว่าด้วยสมุฏฐานแห่งโรค หมายถึงโรคประจำตัวโรคที่ติดตัวอยู่ประจำรักษาไม่หาย[๓]

ปทานุกรมบาลี ไทย อังกฤษ สันสกฤต ได้ให้ความหมายว่า“อาพาธอันเสียดแทง[๔]

พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตฺโต) ได้ให้ความหมายว่า “โรคคือ สิ่งที่เสียดแทงชีวิต ใช้แทนคำว่า ทุกข์ ซึ่งทั้งโรคและทุกข์เป็นสิ่งที่บีบคั้นขัดข้องเป็นปัญหาต้องแก้ไข ต้องกำจัดออกไป ชีวิตจะไม่ได้ลำบาก”[๕] โรค นี้เป็นคำที่ใช้แทนคำว่า “ทุกข์” ซึ่งเป็นปัญหาของมนุษย์ทุกคน ทุกข์ก็คือปัญหาของชีวิต[๖]

ท่านพุทธทาสภิกขุ ได้อธิบายความหมายโดยรวมของคำว่า โรค ไว้ว่า อะไรก็ตามที่มาทำให้รู้สึกเกิดความรู้สึกเจ็บปวดเหมือนมีอะไรมาแทงจิต หรือแทงระบบประสาท

---

[๑]จันทร์กระจ่าง สีห์สรรพสวัสดิ์, **สมุนไพรไทยมรดกจากบรรพชน**,พิมพ์ครั้งที่ ๑ (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ภูมิปัญญา, ๒๕๔๖), หน้า ๖.

[๒] ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒, (กรุงเทพมหานคร : พิมพ์ที่ ศิริวัฒนาอินเตอร์พริ้นท์, ๒๕๔๖), หน้า ๙๗๙.

[๓] เรื่องเดียวกัน. หน้า ๙๗๙.

[๔] พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ,ปทานุกรมบาลี ไทย อังกฤษ สันสกฤต, (กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๘), หน้า ๑๑๙.

[๕] พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), **การแพทย์ยุคใหม่ในพุทธทัศน์**, (กรุงเทพมหานคร: บริษัทธรรมสารจำกัด, ๒๕๔๒), หน้า ๑๑๐.

[๖] พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตฺโต) **ทัศวรรษธรรมทัศน์พระธรรมปิฎก หมวดวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี,** (กรุงเทพมหานคร: พิมพ์ที่ ธรรมสภา, ๒๕๔๒), หน้า๗.

ความรู้สึก ให้เกิดความรู้สึกเจ็บปวด ก็เรียกว่าเป็นโรค[๗] ความจริงถ้าเกิดการเจ็บป่วยทางร่างกายก็ชื่อว่าเป็นโรคทางกาย แต่ถ้าหากเกิดการเจ็บป่วยทางใจก็ชื่อว่าเป็นโรคทางใจ นอกจากนี้คำศัพท์ที่มีความหมายว่าเจ็บป่วยหรือโรค ในทางพระพุทธศาสนามีกล่าวไว้อีกหลายคำสำหรับใช้เรียกโรคต่าง ๆ กันไปได้แก่ "อาพาธ" หมายถึงความป่วย "โรคาพาธ" หมายถึงความเจ็บไข้ที่เกิดจากเชื้อโรค "พยาธิ" หมายถึง ความป่วย "อามัย" หมายถึง ความไม่สบายตรงข้ามกับอนามัย คือ ความสบาย"[๘] นักวิชาการแพทย์สมัยใหม่ได้ให้ความหมายโรคไว้ว่า โรค หมายถึง ภาวะผิดปกติที่เกิดขึ้นในร่างกายเนื่องจากองค์ประกอบของร่างกายทำงานผิดปกติทำให้รู้สึกไม่สบาย หรือมีอาการที่ผิดปกติที่แสดงออกมาให้เห็น เช่น มีไข้ตัวร้อน ไอ จาม ปวด บวมเป็นต้น แต่ในบางครั้งเราอาจเป็นโรคโดยที่ไม่มีการผิดปกติหรือไม่รู้ตัวว่าเป็นโรคเลยก็ได้ ถ้าความผิดปกตินั้นเกิดขึ้นเพียงเล็กน้อย หรืออยู่ในระยะแอบแฝงตัว ยังไม่แสดงอาการออกมา[๙] เมื่อสรุปความหมายของโรคในทางพระพุทธศาสนาจึงหมายถึงสิ่งที่เสียดแทงใจและกายให้ได้รับความเจ็บป่วย ความทุกข์ ความลำบาก สิ่งที่มาเสียดแทงใจนั้นอาจจะเป็น โรค ไข้ ความเจ็บ ความหนาวร้อนการบาดเจ็บเพราะถูกของแข็งและของมีคม ความหิวกระหาย การถูกแมลงสัตว์กัดต่อยเป็นต้น ส่วนสิ่งที่มาเสียดแทงใจนั้น ได้แก่กิเลสตัณหา หรืออกุศลธรรมต่าง ๆ โดยเฉพาะความโลภความโกรธความหลง[๑๐]

๒.๒ สาเหตุของการเกิดโรค

ในทางพระพุทธศาสนา ที่ปรากฏในพระสุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกายทสกนิบาต คิริมานันทสูตร ได้กล่าวถึงสาเหตุของการเกิดโรคหลายสาเหตุด้วยกัน คือ สมุฏฐานของโรคเกิดมาจากดี เสมหะ ลม ไข้สันนิบาต เกิดจากฤดูแปรปรวน เกิดจากการบริหารไม่สม่ำเสมอ เกิดจากการใช้ความเพียรเกินกำลัง เกิดจากผลของกรรม เกิดจากความหนาว

---

[๗] พุทธทาสภิกขุ, การมีสติสัมปชัญญะต่อสู้ความเจ็บป่วย, (กรุงเทพมหานคร:หจก. ภาพพิมพ์), ม.ป.ป. หน้า ๔๙.

[๘] อุทัยวรรณ เลาประเสริฐสุข , "การศึกษาเชิงวิเคราะห์พุทธวิธีบรรเทาทุกข์ยามเจ็บป่วย", วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๔๖.

[๙] เรื่องเดียวกัน. หน้า ๑๒.

[๑๐] อ้างแล้ว.

ความร้อนความหิวกระหายปวดอุจจาระปัสสาวะ[๑๑]เกิดจากธาตุทั้ง ๔ ที่ไม่สมดุล (ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุลม ธาตุไฟ)[๑๒] และการไม่รู้จักประมาณในการบริโภค[๑๓]การถูกสัมผัสกับเหลือบ ยุงและสัตว์เลื้อยคลาน[๑๔]

จากสาเหตุ ของการเกิดโรคทางกาย ตามคัมภีร์พระพุทธศาสนาได้กล่าวไว้ จะเห็นได้ว่า โดยส่วนใหญ่แล้วได้มีการกล่าวถึงสาเหตุของการเกิดโรคไว้อย่างใกล้เคียงกันกับศาสตร์การแพทย์ทั่ว ๆ ไป แต่มีเพียงสาเหตุเดียวเท่านั้นที่มีกล่าวเฉพาะในพระพุทธศาสนา คือ สาเหตุโรคที่เกิดจากผลของกรรม[๑๕] คือ "บุคคลในโลกนี้ เป็นสตรีก็ตาม เป็นบุรุษก็ตาม เป็นผู้เบียดเบียนสัตว์ทั้งหลาย ด้วยฝ่ามือบ้าง ด้วยก้อนดินบ้าง ด้วยท่อนไม้บ้าง ด้วยศัสตราบ้าง เพราะกรรมนั้นที่เขาให้บริบูรณ์ ยึดมั่นไว้อย่างนั้น หลังจากตายแล้ว ถ้าไม่ไปเกิดในอบาย ทุคติ วินิบาต นรกกลับมาเกิดเป็นมนุษย์ในที่ใด ๆ เขาก็จะเป็นผู้มีโรคมาก มาณพ การที่บุคคล เป็นผู้เบียดเบียนสัตว์ทั้งหลาย ด้วยฝ่ามือบ้างเป็นปฏิปทาที่เป็นไปเพื่อความมีโรคมาก"[๑๖]

เป็นเหตุให้พระพุทธองค์ได้ตรัสถึงเหตุการณ์ในอดีตว่าเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้เกิดโรคหรือเป็นบุคคลที่มีโรคเบียดเบียน ก็เพราะมีหลักความเชื่อในเรื่องกรรมว่าทำดีได้ดีทำชั่วได้ชั่ว ใครทำกรรมใดไว้ย่อมได้รับผลของกรรมนั้น ดังที่พระองค์ทรงตรัสถึงกรรมและผลของกรรมว่า

"เรามีกรรมเป็นของตน และเป็นผู้รับผลของกรรมนั้น มีกรรมเป็นกำเนิด มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ มีกรรมเป็นที่พึ่งที่อาศัย เราทำกรรมใดไว้จะเป็นกรรมดี หรือกรรมชั่วก็ตามย่อมเป็นผู้รับผลของกรรมนั้นสืบไป"[๑๗]ผลของกรรมนั้นไม่ว่าจะเป็นกรรมดีหรือกรรมชั่วย่อมติดตามตัวเสมอดังที่พระผู้มีพระภาคได้ตรัสแก่พระเจ้าปเสนทิโกศลว่า

---

[๑๑] องฺ. ทสก. (ไทย) ๒๔/๖๐/๑๒๙-๑๓๐.

[๑๒] องฺ. ทสก. (ไทย)๒๔/๑๑/๑๗, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๑/๓๐๖-๓๐๗.

[๑๓] ขุ.ธ. (ไทย)๒๕/๓๒๕/๑๓๔.

[๑๔] ขุ.ธ. (ไทย)๒๕/๓๒๕/๑๓๔.

[๑๕] อุทัยวรรณ เลาประเสริฐสุข, "การศึกษาเชิงวิเคราะห์พุทธวิธีบรรเทาทุกข์ยามเจ็บป่วย", ๒๕๔๖.

[๑๖] ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๒๙๑/๓๕๑.

[๑๗]ม.อุ.(ไทย) ๑๔/๒๘๙/๓๕๐, องฺ. ทสก. (ไทย) ๒๔/๔๘/๑๐๔.

"บุคคลทำกรรมใดด้วย ทางกาย ทางวาจา หรือทางใจ กรรมนั้นแลเป็นสมบัติของเขา ทั้งเขาจะนำกรรมนั้นไปได้ อนึ่งกรรมนั้นย่อมติดตามเขาไป ดุจเงาติดตามตัวไป ฉะนั้น"[๑๘]

หลักกรรมหรือการทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว นับว่าเป็นหลักคำสอนที่สำคัญอย่างหนึ่งในทางพระพุทธศาสนาที่สอนคนให้รู้ว่าการกระทำใด ๆ ที่ตนได้กระทำลงไปด้วยเจตนาแล้วนั้นย่อมจะได้รับผลของการกระทำนั้น ดังที่ประจักษ์ชัดในปัจจุบันนี้ก็คือ คนที่เกิดมาในโลกนี้มีความแตกต่างกัน บางคนเกิดมาในตระกูลดีมีเงินทอง มีชื่อเสียงเกียรติยศ บางคนเกิดมาในตระกูลยากจนข้นแค้น บางคนโง่ บางคนฉลาด บางคนมีโรคน้อย บางคนมีโรคมาก ทั้งนี้สืบเนื่องมาจากผลแห่งกรรมที่ทำไว้ไม่เหมือนกัน ปัจจุบัน "โรคกรรม" มักจะพบเห็นได้โดยทั่วไปในทางการแพทย์สมัยใหม่ ที่ว่าในผู้ป่วยบางคนที่ป่วยเป็นโรคบางชนิดนั้นแพทย์ไม่สามารถหาสาเหตุและวินิจฉัยโรคได้เกิดจากสาเหตุอะไรจึงได้แต่เรียกโรคทำนองนี้ว่า "โรคที่รักษาไม่หาย"หรือ "โรคที่รักษายาก" ซึ่งในทางพระพุทธศาสนาเรียกว่าเป็น "โรคกรรม" คือ มีสาเหตุมาจากผลของกรรม ถึงจะรักษาอย่างไร ใช้ความพยายามแค่ไหนก็รักษาไม่หาย จนกว่าจะสิ้นกระแสแห่งกรรมนั้น หมายความว่าผลกรรมที่ทำไว้แล้วนั้นไม่สามารถจะหลีกพ้น ยกเลิกหรือตัดกรรมไปได้[๑๙]

ในพระไตรปิฎกได้มีปรากฏถึงสาเหตุของการเกิดโรคทางกายไว้หลายประการ สาเหตุที่สำคัญ คือ ความไม่สมดุลของธาตุทั้ง ๔ และสาเหตุที่ปรากฏในคิริมานันทสูตร ๘ ประการที่พระพุทธองค์ได้ตรัสไว้ว่ากายนี้มีทุกข์มาก มีโทษมาก เพราะฉะนั้นอาพาธต่าง ๆ จึงเกิดขึ้นในกายนี้ คือ

๑. อาพาธมีดีเป็นสมุฏฐาน
๒. อาพาธมีเสมหะเป็นสมุฏฐาน
๓. อาพาธมีลมเป็นสมุฏฐาน
๔. อาพาธมีไข้สันนิบาตเป็นสมุฏฐาน
๕. อาพาธอันเกิดแต่ฤดูกาลแปรปรวน
๖. อาพาธอันเกิดแต่การบริหารกายไม่สม่ำเสมอ

---

[๑๘] สํ.ส.(ไทย) ๑๕/๑๓๑/๑๖๐.

[๑๙] อ้างแล้ว.

๗. อาพาธอันเกิดแต่ความเพียรเกินกำลัง

๘. อาพาธอันเกิดแต่วิบากของกรรม[๒๐]

การเกิดโรคยังมีสาเหตุอื่นอีก เช่น เกิดจากการถ่ายทอดทางพันธุกรรม เกิดจากอมนุษย์เข้าสิง เกิดการติดต่อจากผู้อื่น จากอารมณ์และจิตใจ เป็นต้น

๒.๓. ประเภทของโรค

ตามที่ผู้วิจัยได้ศึกษาเกี่ยวกับเรื่องโรคที่เกิดขึ้นทางกายจากพระไตรปิฎก พบว่ามีโรคชนิดต่างๆ ที่มีการกล่าวถึงเป็นจำนวนมาก โดยเฉพาะโรคทางกาย คือ โรคตา โรคหู โรคจมูก โรคลิ้น โรคปาก โรคศีรษะ โรคใบหู โรคกาย โรคฟัน โรคหืด โรคไอ โรคไข้หวัด โรคไข้พิษ โรคไข้เซื่องซึม โรคท้อง โรคลงแดง โรคจุกเสียด โรคลงราก โรคเรื้อน โรคกลาก โรคมองคร่อ โรคลมบ้าหมู โรคคุดทะราด โรคหิดเปื่อย โรคหิดด้าน โรคหูด โรคละอองบวม โรคอาเจียนเป็นโลหิต โรคเบาหวาน โรคเริม โรคพุพอง โรคริดสีดวง[๒๒]โรคอหิวาตกโรค[๒๓] โรคฝีดาษ โรคหิด โรคตุ่ม โรคกลิ่นตัวแรง โรคอมนุษย์เข้าสิง [๒๔]โรคหน่อที่เท้า โรคปวดร้อนศีรษะ โรคลมตามอวัยวะ โรคลมขัดยอกตามข้อ โรคลม โรคเท้าแตก โรคฝี เนื้องอก แผลไม่งอก โรคท้องผูก โรคผอมเหลือง โรคโดนยาแฝด โรคงูพิษ โรคผดผื่นคัน โรคร้อนในกาย โรคลมในท้อง โรคเนื้องอกในลำไส้[๒๕]โรคท้องร่วง[๒๖] โรคปอด โรคลมชัก[๒๗]โรคพันธุกรรม[๒๘]โรคอลสกะ โรคอัมพาตโรคที่พระพุทธองค์ทรงห้ามบรรพชาอุปสมบทมีอยู่ ๕ ชนิด คือ โรคเรื้อน โรคฝี โรคกลาก โรคมองคร่อ โรคลมบ้าหมู

---

[๒๐] องฺ. ทสก.(ไทย) ๒๔/๖๐/๑๓๐.

[๒๑] องฺ. ทสก.(ไทย) ๒๔/๖๐/๑๓๐.

[๒๒] องฺ. ทสก.(ไทย) ๒๔/๖๐/๑๓๐.

[๒๓] วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๐๐/๑๕๕.

[๒๔] วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๖๔-๓๖๕/๔๘-๒๔๑.

[๒๕] วิ.ม. (ไทย) ๔/๘๘/๑๔๒.

[๒๖] วิ.ม. (ไทย) ๔/๘๘/๑๔๒.

[๒๗] วิ.ม. (ไทย) ๔/๘๘/๑๔๒.

[๒๘] ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๖๘/๔๕๔-๔๕๕.

๑) โรคต่างๆ ที่เกิดขึ้นในยุคพุทธกาลเมื่อสองพันกว่าปีมาแล้ว เมื่อนำมาเปรียบเทียบกับโรคที่มีอยู่ในปัจจุบัน พบว่าโรคนั้นก็มีการเปลี่ยนแปลงไปตามยุคตามสมัย บางโรคที่ได้ปรากฏอยู่ในยุคพุทธกาล ปัจจุบันได้หมดไปหรือสาบสูญไปแล้ว เช่น โรคฝีดาษ และมีอีกหลายๆ โรคที่ได้ปรากฏในยุคพุทธกาล ซึ่งยังคงหลงเหลือมาถึงปัจจุบัน เช่น โรคปวดศีรษะ โรคปอด โรคลำไส้ โรคผิวหนัง เป็นต้น และบางโรคที่ไม่เคยปรากฏในยุคพุทธกาลมาก่อน แต่ได้ปรากฏขึ้นในยุคปัจจุบันซึ่งพบว่าโรคชนิดต่าง ๆ ได้มีการเกิดเพิ่มขึ้นมาเรื่อย ๆ เป็นลำดับ และโรคบางชนิดที่พบเกิดขึ้นมาใหม่นี้แพทย์ยังไม่สามารถคิดค้นวิธีการรักษาให้หายได้ เช่น โรคเอดส์ เป็นต้น

๒) จากการเปลี่ยนแปลงของโรคดังกล่าวในข้อ ๑ แม้จะพบว่าได้มีโรคบางอย่างที่สาบสูญไปแล้วก็ตาม แต่ก็ได้มีโรคชนิดใหม่ ๆ ปรากฏขึ้นมาแทนที่ ทั้ง ๆ ที่การแพทย์ได้มีการวิวัฒนาการต่อเนื่องกันมาเป็นลำดับ ๆ จนถึงยุคปัจจุบันซึ่งถือกันว่าเป็นยุคที่มีวิวัฒนาการทางการแพทย์ที่ทันสมัยที่สุดก็ว่าได้ แต่พบว่าโรคมีแนวโน้มการเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ
เป็นลำดับ จนถึงขณะนี้จำนวนโรคที่เพิ่มมาเรื่อย ๆ นั้นก็ไม่อาจนับจำนวนโรคได้ว่าโรคที่เกิดขึ้นมาแล้วนั้นมีจำนวนเท่าไร และทางการแพทย์ในยุคใด ๆ ก็ไม่อาจเอาชนะหรือกำจัดโรคทุกชนิดให้หมดไปจากชีวิตมนุษย์และสัตว์อื่นไปได้ นอกจากเพียงหาวิธีการบำบัดรักษาให้หายหรือบรรเทาลงได้เฉพาะกรณีเท่านั้น ซึ่งในทางพระพุทธศาสนาได้ทำการศึกษาวิจัยและคิดค้นโดยแพทย์ผู้เชี่ยวชาญด้านโรค คือ สมเด็จพระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้า พระองค์ได้ทำการวิจัยออกเมื่อ ๒๕๐๐ กว่าปีมาแล้วว่า มนุษย์ไม่อาจจะหลีกพ้นไปจากความเจ็บป่วยได้ ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า ร่างกายเป็นรังแห่งโรค

๓) ความรู้เรื่องโรคชนิดต่าง ๆ ที่ปรากฏในพระไตรปิฎก แม้จะไม่ได้บอกลักษณะอาการของโรคไว้ทั้งหมดอย่างละเอียดชัดเจนก็ตาม แต่ก็นับว่าจะสามารถนำมาใช้เป็นแหล่งความรู้ที่สำคัญยิ่งให้กับการแพทย์ปัจจุบันได้นำไปทำการศึกษาวิเคราะห์ถึงความเปลี่ยนแปลงและวิวัฒนาการของโรคต่าง ๆ ระหว่างโรคในอดีตเมื่อ ๒๕๐๐ กว่าปีกับโรคในปัจจุบัน[๒๙]

---

[๒๙] อุทัยวรรณ "เลาประเสริฐ, การศึกษาเชิงวิเคราะห์พุทธวิธีบรรเทาทุกข์ยามเจ็บป่วย" , **วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๔๖.

"ท่านพุทธทาสได้แบ่งโรคออกเป็น ๓ ประเภท[๓๐] คือ ๑ โรคทางกาย ได้แก่ความเจ็บป่วยที่เกิดขึ้นกับร่างกาย ๒ โรคทางจิต ได้แก่โรคจิตที่เกี่ยวเนื่องกันอยู่กับกาย ๓ โรคทางวิญญาณ ได้แก่ การที่วิญญาณหรือจิตส่วนลึกประกอบด้วยกิเลส โดยเฉพาะอย่างยิ่งอวิชชาหรือมิจฉาทิฎฐิ เมื่อคนมีความเห็นผิดก็เป็นเหตุให้คิดผิด พูดผิด และการกระทำผิด หรืออาจจะกล่าวอีกนัยหนึ่งว่า โรคทางวิญญาณก็ คือ กายยึดมั่นถือมั่นว่า เป็นเรา เป็นเขา ด้วยเหตุที่แพทย์ในปัจจุบันได้ใช้คำว่า "โรคจิต" กับผู้ที่มีความผิดปกติทางจิตและต้องทำการรักษากับจิตแพทย์ ความหมายจึงไม่ตรงกับพุทธพจน์ ดังนั้นท่านพุทธทาสจึงได้บัญญัติคำว่า "โรคทางวิญญาณ" ขึ้นมาใหม่ เพื่อให้มีความหมายตรงกับพุทธพจน์

โรคทางกายได้แก่ความเจ็บป่วยที่เกิดขึ้นกับร่างกาย อันเนื่องมาจากองค์ประกอบของร่างกายที่ทำงานผิดปกติทำให้เกิดความรู้สึกไม่สบาย หรือมีอาการผิดปกติที่แสดงออกมาให้ปรากฏทางกาย เช่น มีอาการไข้ ตัวร้อน ไอ จาม ปวด บวมเป็นต้น และสามารถทำการรักษาให้หายหรือบรรเทาได้โดยการใช้ยาทั่วไปรักษาตามอาการของโรค

ในพระไตรปิฎกพระพุทธศาสนาจะมีเนื้อหาที่มุ่งเน้นที่หลักคำสอนของพระพุทธองค์เป็นหลักก็ตาม แต่ยังมีเรื่องเกี่ยวกับวิถีชีวิต และความเป็นอยู่ขนบธรรมเนียมประเพณีของชาวชมพูทวีปในยุคนั้นแฝงอยู่อย่างมากมาย จะมีการเปลี่ยนแปลงไปบ้างตามกาลสมัย แต่ที่มีมนุษย์อยู่ก็ต้องมีการเกิดโรคภัยไข้เจ็บตามกฎของธรรมชาติ เมื่อมีโรคก็ต้องมีการรักษาพยาบาลตามอาการที่เกิดของโรคทางกาย

โรคทางใจ ได้แก่การที่จิตใจของคนเราถูกครอบงำด้วยกิเลสความเศร้าหมองคือ โลภะ โทสะและโมหะเข้าครอบงำที่เรียกว่าอนุสัยหรืออาสวะที่นอนเนื่องอยู่ภายในของภวังคจิต ประกอบไปด้วย ราคะ ปฏิฆะ อวิชชา โรคที่เกิดขึ้นกับมนุษย์ก็มีเฉพาะทางกายและทางใจเท่านั้น คนบางคนอาจจะไม่มีโรคทางกายตั้งแต่แรกเกิดจนแก่ชรา แต่สำหรับคนทั่วไปแล้วซึ่งมีจิตใจที่หนาไปด้วยกิเลสตัณหาเป็นผู้มีโรคทางใจกันทั้งนั้น เว้นแต่ว่าใครจะมีมากน้อยเพียงใดเท่านั้นมีแต่พระอรหันต์ผู้ที่หลุดพ้นจากกิเลสเท่านั้นที่ไม่มีโรคทางใจ[๓๑]

---

[๓๐] พุทธทาสภิกขุ อินฺทปญฺโญ, **ธรรมะกับสุขภาพ ความมีสุขภาพอนามัยทางจิตที่ดี**, จาก ธรรมทานมูลนิธิ องค์การพื้นฟูพระพุทธศาสนา มูลนิธิเผยแพร่ชีวิตประเสริฐ, ๒๕๔๙, หน้า ๑๑. ม.ป.ท.

[๓๑] องฺ จตุกฺก. (ไทย) ๒๑/๑๕๗/๒๑๗.

การเกิดโรคนั้นเป็นความทุกข์อย่างหนึ่ง เมื่อพิจารณาถึงโรคที่เกิดขึ้นทั้งสองประเภท ทำให้รู้ว่ามีความสอดคล้องกับ ทุกขอริยสัจ ได้แก่ความเกิด ความแก่ ความเจ็บและความตายนี้จัดเป็นโรคทางกาย ความเศร้าใจ ความรำคาญคร่ำครวญ พิไรรำพันความไม่สบายใจ ความคับแค้นใจ ความประจวบกับสิ่งที่ไม่เป็นที่รัก ความพลัดพรากจากสิ่งที่รัก ความไม่ได้ในสิ่งที่ตนปรารถนาเหล่านี้จัดเป็นโรคทางจิต ว่าโดยย่อ อุปาทานขันธ์ ๕ เป็นทุกข์จัดเป็นโรคทางใจ[๓๒]

กิเลสเป็นตัวสำคัญที่ทางพระพุทธศาสนาจัดว่าเป็นต้นตอของการให้เกิดโรคทางใจ ที่เป็นรากเหง้าของกิเลสทั้งหลายมีอยู่ ๓ ประการ[๓๓]หลักคำสอนในทางพระพุทธศาสนาได้อธิบายถึงสาเหตุที่ทำให้เกิดโรคทางใจที่เกิดขึ้นจากกิเลสและตัณหา คือ

๑. โรคเกิดขึ้น เพราะความโลภ ความโลภไม่ว่าจะเกิดขึ้นในใจของผู้ใด ผู้นั้นเป็นโรคทางใจที่เกิดจากความโลภทำให้อยากได้ อยากมี อยากเป็นและบางครั้งก็อยากได้เกินขอบเขตจนถึงเบียดเบียนผู้อื่น เพราะความโลภทำให้เป็นคนเห็นแก่ตัว เกิดความกระหายอยากได้ไม่มีที่สิ้นสุด ทำให้เป็นคนที่มีจิตใจเร่าร้อน มีความทะเย่อทะยานอยากได้ในทางที่ผิด เมื่อความปรารถนาไม่สมหวังในสิ่งที่ตนมุ่ง ก็เกิดความคับใจ อันเป็นสาเหตุที่ทำให้เกิดความทุกข์ เมื่อมีความทุกข์มาก ๆ ผลที่ตามมาก็คือสุขภาพจิต ทำให้นอนไม่ได้บางคนเป็นบ้าเสียสติไปเลยก็มี เกิดการอิจฉาผู้อื่นเมื่อตนเองไม่ได้ดังความปรารถนาของตน แม้ในที่สุดถึงตรอมใจตาย

๒. โรคเกิดขึ้น เพราะความโกรธ เมื่อเกิดขึ้นกับผู้ใดแล้ว คนผู้นั้นเป็นโรคทางใจ เพราะความโกรธทำให้จิตใจของผู้มักโกรธนั้นเป็นคนที่มีจิตใจขัดเคือง หงุดหงิด ขุ่นเคืองผู้อื่น ทำให้จิตใจเร้าร้อนกระวนกระวายอยู่ไม่เป็นสุข แผดเผาร้อนรนในใจของตนเอง มีจิตใจที่มุ่งร้ายอาฆาตพยาบาทผู้อื่น อันเป็นสาเหตุนำไปสู่การเบียดเบียนล้างผลาญซึ่งกันและกัน ผลก็คือความทุกข์ที่เกิดจากใจ

๓. โรค เกิดจากความหลง (โมหะ) เพราะความหลงเกิดขึ้นกับผู้ใด ผู้นั้นเป็นโรคทางใจ เป็นบุคคลที่เชื่อง่าย และเชื่อในสิ่งที่ผิด เข้าใจในสิ่งที่ผิด มีจิตใจที่มืดบอดมองไม่เห็นทาง ไม่รู้จักผิดชอบชั่วดี มักจะถูกชักนำไปในทางที่ผิดได้ง่าย เช่น เห็นดีเป็นชั่ว เห็น

---

[๓๒] ม.มู. (ไทย) ๑๒/๙๑/๘๖.

[๓๓] ม.มู. (ไทย) ๑๒/๘๙/๘๓, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๕๙.

ชั่วเป็นดี เห็นทุกข์เป็นสุข ความหลงทำให้ได้รับความทุกข์เพราะการคิดผิดของตนเองที่ทำให้เกิดความร้อนใจที่นำความเสียหายมาให้แก่ตนเองอย่างมากมายเพราะการคิดผิดทำให้ส่งผลกระทบต่อจิตใจให้ได้รับความทุกข์ทรมาน อันเป็นความทุกข์ทางใจ

สาเหตุที่ทำให้เกิดความทุกข์เพราะความโลภ ความโกรธ ความหลง ทั้ง ๓ อย่าง ที่ถือว่าที่เป็นสาเหตุทำให้เกิดโรคทางใจแล้ว ก็ยังมีเหตุอื่น ๆ อีกมากมายที่ทำให้เป็นเหตุของโรคทางใจ เช่น ความเปลี่ยนแปลงของร่างกายที่เป็นไปตามกฎของธรรมชาติ ความรัก ความเกลียด ความอิจฉาริษยา ความกลัว ความหึง ความหวง ความทุกข์ที่เกิดจากความเศร้าโศกเสียใจความวิตกกังวล ความอาลัยอาวรณ์ในสิ่งที่ตนเองพลัดพราก สิ่งเหล่านี้ล้วนเป็นเหตุหรือกิเลสที่รบกวนจิตใจ เสียดแทงจิตใจ ทรมานจิตใจ ทำลายจิตใจ ทำให้จิตใจเร้าร้อนกระวนกระวายอยู่ไม่เป็นสุข ทำให้เกิดความทุกข์นานาประการ ดังคำพังเพยที่ว่า “**คับที่อยู่ได้ คับใจอยู่อยาก**” คือ ถ้ามีทุกข์ที่ใจแล้วถึงจะอยู่ที่ใดก็เป็นทุกข์ ดังคำว่า “**บ่อนนั่ง กะเป็นหนามบ่อนนอนกะเป็นเสี้ยนหาบ่อนสิเมี้ยนคิงไว้กะบ่มี**” เมื่อความทุกข์ที่เกิดจากใจแล้วยังพลอยส่งผลต่อสุขภาพทางร่างกายอีกด้วย เพราะในตัวของคนเรานั้นที่ประกอบกันอยู่ก็ คือ กายและใจ เมื่อใจมีทุกข์ก็ทำให้ร่างกายกินไม่ได้ นอนไม่หลับ ผิวพรรณเศร้าหมอง ในที่สุดก็ส่งผลให้เกิดโรคทางกายต่าง ๆ เช่น โรคความเครียด โรคนอนไม่หลับ โรคกระเพาะอาหาร โรคท้องผูกและโรคเบื่ออาหาร เป็นต้น

พระพุทธศาสนาไม่เพียงแต่จะกล่าวถึงโรคทางกายและโรคทางใจเท่านั้น แต่ยังได้กล่าวถึงโรคทางจิตตามทัศนะของทางการแพทย์ในยุคปัจจุบัน เพราะโลกได้มีความเปลี่ยนแปลงมาก ในทุกด้านไม่ว่าจะเป็นทางสังคม เศรษฐกิจ และทางการเมือง ทำให้ชีวิตของคนเรามีลักษณะเร่งรีบ และเกิดการแข่งขันกัน มีชีวิตที่มุ่งหวังในทางวัตถุมาก เพื่อมุ่งหวังความสุขให้แก่ตัวเอง ด้วยเงินทอง หรืออำนาจเกียรติยศและมุ่งหวังชื่อเสียง อวดความมั่งมีของตัวเอง และทำให้เกิดความเห็นแก่ตัว ทำให้จิตใจเกิดการห่างเหินจากคุณงามความดี ขาดระเบียบวินัย ทำให้สังคมเกิดความวุ่นวายเป็นทุกข์ เกิดความเดือดร้อนมากขึ้น จิตใจจึงเต็มไปด้วยความมัวเมาประมาท เกิดการหลงระเริง และเกิดความอยาก คือ อยากได้ อยากมี อยากเป็นจิตใจมีความวุ่นวายไม่สงบอยู่ไม่เป็นสุข เป็นทุกข์ กังวล เกิดการหวาดระแวงหวาดกลัว น้อยใจ เศร้าใจ เบื่อหน่ายต่อชีวิต เกิดการท้อแท้ อันเป็นเหตุให้บางคนถึงคิดฆ่าตัวตาย หรือฆ่าตัวตายก็มี จิตใจที่อยู่ในสภาพเป็นทุกข์ เพราะความเจ็บป่วยที่เกิดขึ้นเนื่องจากความผิดปกติทางจิตใจหรืออารมณ์ มีความเครียดและความวิตกกังวนที่

รุนแรง บางรายมีบุคลิกภาพที่เปลี่ยนแปลงไปจากเดิม เช่น เอะอะ โวยวาย ก้าวร้าว หลงผิด ประสาทหลอน หวาดระแวง[๓๔]ความแปรปรวนทางจิตใจชนิดรุนแรง ซึ่งมีสาเหตุมาจากจิตใจหรือร่างกายและมีผลทำให้เกิดความผิดปกติในการคิดการตอบสนองทางอารมณ์ ความจำ การสื่อสาร การตีความหมายและพฤติกรรมที่เหมาะสม จนเป็นอุปสรรคต่อการดำรงชีวิต [๓๕][คือมีความคิดแปรปรวนสับสนขาดเหตุผล พูดสับสนหลายเรื่องพูดไม่ติดต่อ เพ้อเจอวกวน เหม่อลอย ทำให้ประสาทหลอนและอาการหลงผิด มีอารมณ์แปรปรวน เดี๋ยวดีเดี๋ยวร้าย คลุ้มคลั่งอาจเป็นอันตรายกับคนที่อยู่ใกล้ชิด] ความโศกเศร้า ความคร่ำครวญ ความไม่สบายใจ ความคับแค้นใจ ความประสบกับสิ่งที่ไม่ชอบใจ ความพลัดพรากจากสิ่งที่เป็นที่รัก ความไม่สมปรารถนา ซึ่งเป็นอาการแสดงออกของจิตที่ประสบทุกข์อย่างใดอย่างหนึ่ง[๓๖]

ความโศกเศร้า (โสกะ) คือภาวะจิตใจของผู้ที่เกิดการสูญเสียสิ่งใดสิ่งหนึ่ง เช่น ทรัพย์สินเงินทองหรือญาติพี่น้อง และการเจ็บป่วยและชื่อเสียงของตัวเอง

ความร่ำไรรำพัน (ปริเทวะ) การแสดงออกมาทางวาจา เช่นการร้องไห้ความเศร้าโศก พิไรรำพันถึงสิ่งของหรือญาติพี่น้องอันเป็นที่รักของตน และการร้องไห้บางครั้งก็มีความโกรธด้วย

ความเสียใจ (โทมนัส) จิตที่มีความเครียด เสียใจ กลุ้มใจ และวิตกกังวน มักเกิดขึ้นกับผู้ที่ประสบกับความเลวร้ายต่าง ๆ ทำให้เกิดการเศร้าซึม ขัดเคืองภายในใจ แล้วเกิดความทุกข์ใจ เป็นคนคิดมากทั้งเรื่องในอดีตและอนาคตให้เกิดทุกข์ทางใจและกาย ที่ทำให้เกิดโรคได้ เช่น ความเครียดโรคความดันที่เกี่ยวกับเลือดได้

ความสิ้นหวัง (อุปายาส) ความเศร้าโศกเสียใจ ใจเหม่อลอย สิ้นหวัง นั่งซึม เป็นคนที่ไม่ค่อยพูดจา บางครั้งคิดมากจนถึงเป็นลมหรือหมดสติไป จนกลายเป็นคนเสียสติ

---

[๓๔] จำลอง ดิษยวณิช, ศ.น.พ. **วิปัสสนากรรมฐานและเชาว์อารมณ์**, (เชียงใหม่ : โรงพิมพ์แสงศิลป์, ๒๕๔๓), หน้า ๑๑๓.

[๓๕] พระมหาปองปรีดา ปริปุณฺโณ ,(จำปาศรี) “การป้องกันและการรักษาโรคตามหลักพระพุทธศาสนา”, **วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๔๕.

[๓๖] ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๓๓/๕๒-๕๓.

เพราะความเป็นคนไม่ค่อยพูดอาจทำร้ายตัวเองก็ได้ ความทุกข์เช่นนี้ชอบเกิดขึ้นกับบุคคลที่ประสบกับความล้มเหลวในกิจการงาน ความสูญเสียอย่างหนักในชีวิต

สิ่งที่ไม่ชอบใจ (อปฺปิเยหิ สมฺปโยโค) คือ การประสบกับ รูป เสียง กลิ่น รส และสัมผัสที่ไม่ถูกใจทำให้เกิดความทุกข์เกิดความหงุดหงิด ไม่ชอบ ขัดเคือง อยากทำร้ายให้ตกไป เช่น เมื่อเห็นศัตรูอยากทำร้ายให้ได้รับความทุกข์หรือถึงแก่ชีวิตให้สูญสิ้นไป

การพลัดพรากจากของอันเป็นที่รัก (ปิเยหิ วิปฺปโยโค) การพลัดพรากจากสิ่งใดสิ่งหนึ่งที่ตนเองหวงแหนหรืออันเป็นที่รักจากตนไป เช่นญาติมิตร พี่น้อง หรือคนรัก ย่อมเกิดความทุกข์ใจอย่างมาก บางคนถึงกับซึมเศร้า หมดหวัง บางครั้งอาจหมดสติเนื่องจากเกิดการสูญเสียพี่น้องไป

การไม่สมความปรารถนา (อิจฺฉํ น ลภติ) ในที่นี้หมายเอา ลาภ ยศ สรรเสริญ และสุข คนเราถ้าปรารถนาสิ่งใดไม่สมหวังย่อมเป็นทุกข์ใจ เช่น มีความปรารถนาอยากได้ลาภยศ แต่ไม่ได้ดังความปรารถนาก็เศร้าโศกเสียใจถึงกับฆ่าตัวตายก็มี เพราะความผิดหวัง บางคนถึงกับไม่พูดจากับใคร

โรคทางจิตตามวิถีแพทย์ปัจจุบัน ความแปรปรวนทางจิตเกิดขึ้นจากหลายสาเหตุ ซึ่งมีความแตกต่างกันออกไป ได้แก่ โรคทางจิตมีสาเหตุมาจาก พันธุกรรม ความผิดปกติทางโครโมโซม โครงสร้างของร่างกาย อายุ เพศ การแต่งงาน เชื้อชาติ การตั้งครรภ์ อาชีพและภาวะทางการงาน ปัจจัยทางครอบครัว สังคมและวัฒนธรรม สุรา ความเจ็บป่วย ความแปรปรวนทางสมองทั่วไป การติดเชื้อ สิ่งเป็นพิษ ความแปรปรวนทางต่อมไร้ท่อ การขาดสิ่งที่จำเป็น การขาดออกซิเจน การขาดอาหาร การขาดวิตามิน การขาดการนอน การขาดความฝัน การขาดสิ่งเร้า การแยกจากสังคม ความสำคัญระหว่างบุคคล ความเศร้าใจความขัดแย้งทางใจ[๓๗]

๒.๔ โรคทางกาย

“คนเราในครั้งอดีตกาลนั้นมีอายุยืน และมีโรคหรืออาพาธ ๓ ประการที่เกิดขึ้นในสมัยนั้น คือ (๑) อิจฉา ในที่นี้หมายถึงตัณหาที่ทำให้เกิดคำพูดอย่างนี้ว่า “ท่านจงให้อาหารแก่

---

[๓๗] เรื่องเดียวกัน. หน้า ๕๒-๕๓.

เรา” (๒) อนสนะ ในที่นี้หมายถึงความเฉื่อยชาทางกายของผู้กินอาหารอิ่มแล้วต้องการจะนอนเพราะเมาอาหาร (๓) ชราความแก่หง่อมหรือความทรุดโทรมของร่างกาย[๓๘]

โรคทั้ง ๓ อย่างนี้ เป็นโรคดั้งเดิมสำหรับมนุษย์แล้ว เป็นโรคที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติ ตามสภาพและความต้องการของร่างกาย ไม่มีความร้ายแรงแต่อย่างไรเมื่อพิจารณามนุษย์ในยุคแรกนั้นตั้งอยู่ในกุศลธรรมทั้งหลาย มีกายสุจริต วจีสุจริต และมโนสุจริตเป็นต้น จึงมีช่วงอายุยืนนาน ต่อมามนุษย์ได้ประพฤติอกุศลธรรมต่าง ๆ อายุจึงลดลงเรื่อย ๆ จนกระทั่งเหลือช่วงอายุเพียง ๑๐๐ ปีเท่านั้น แรกนั้นพวกพราหมณ์ในสมัยโบราณนั้นมีคุณธรรมสูงนับถือความถูกต้อง ต่อมาหลงในกามคุณ ยุยงพระราชาให้บูชายัญด้วยการฆ่าแม่โคเป็นจำนวนมาก เป็นที่ตำหนิติเตียนของบรรดานักปราชญ์และบัณฑิตพร้อมทั้งเหล่าเทวดา แต่เดิมโรคมีอยู่เพียง ๓ ชนิดเท่านั้น คือ โรคความอยาก โรคความหิวและโรคชรา แต่เพราะการทำร้ายเบียดเบียนสัตว์จึงทำให้แพร่โรคร้ายเพิ่มขึ้นถึง ๙๘ ชนิด[๓๙]โรคต่างๆที่ระบุชื่อไว้ในพระไตรปิฎกและอรรถกถามีข้อสังเกตอยู่ ๓ ประการคือ

๑)โรคที่เกิดกับอวัยวะส่วนใดส่วนหนึ่งของร่างกาย โดยไม่ได้ระบุชื่อ เช่น โรคกายโรคศีรษะโรคที่ใบหู โรคตา โรคหู โรคจมูก โรคลิ้น โรคปากโรคฟัน และโรคในท้อง

๒)โรคที่มีเพียงชื่อเท่านั้น แต่ไม่ได้ให้รายละเอียดเกี่ยวกับการรักษาไว้ เช่น โรคไอ โรคหืด โรคมองคร่อ โรคหวัด โรคไข้ซึม โรคลมสลบ โรคจุกเสียด โรคกลากโรคุดทะราด ผื่นคัน หูด โรคละอองบวม โรคเริม โรคพุพอง โรคลมบ้าหมู โรคอาเจียนโลหิต โรคดีเดือด โรคเบาหวาน[๔๐]โรคแพ้เกสรดอกไม้

๓)โรคที่ระบุชื่อและรายละเอียดเกี่ยวกับการรักษาด้วยผู้วิจัยจะศึกษาเฉพาะโรคกลุ่มนี้แต่เนื้อหาที่เกี่ยวกับโรคในพระไตรปิฎกและอรรถกถาได้ระบุชื่อไว้กระจัดกระจายที่ได้รวบรวมมา ดังนี้

๑.โรคเรื้อน (กุฏฺฐํ) ๒. โรคฝี (คณฺโฑ) ๓. โรคหิดเปื่อย (กจฺฉุ ททฺทุ) ๔.โรคท้องอืด (อลสโก) ๕. โรคพรรดึกหรือท้องผูก ๖. โรคท้องร่วง (วิสูจิกา) ๗. โรคริดสีดวงทวาร (ภคนฺทลา) ๘. โรคเนื้องอกที่ลำไส้ (อนฺตคณฺฐาพาโธ) ๙. โรคลม (วาตโรโค) ๑๐. โรค

---

[๓๘] อ้างแล้ว พระมหาปองปรีดา ปริปุณฺโณ, (จำปาศรี), หน้า ๑๖.

[๓๙] ขุ. สุ (ไทย) ๒๕/๓๑๔/๕๗๒.

[๔๐] องฺ. ทสก. (ไทย) ๒๔/๖๐/๑๒๙-๑๓๐.

ลมเกิดในท้อง (อุทรวาตาพาโธ) ๑๑. โรคลมเสียดยอกตามข้อ (ปพฺพวาโต) ๑๒. โรคลมตามอวัยวะ (องฺควาโต) ๑๓. โรคทางตา (จกฺขุโรโค) ๑๕. โรคร้อนใน (ฑาโห, ฑาโห) ๑๕. โรคดีซ่าน (ปณฺฑุโรคาพาโธ) ๑๖. โรคปวดศีรษะ (สีสาภิตาโป) ๑๗. โรคอาพาธเพราะอมนุษย์เข้าสิง (อมนุสฺสิกาพาโธ) ๑๘. โรคที่เกิดจากยาแฝดและยาพิษ (ฆรทินฺนกาพาโธ, วิสปาตุ) ๑๙. โรคเรื้อรัง (อภิสนฺนกาโย) ๒๐. บาดแผลที่เกิดจากอุบัติเหตุหรือถูกทำร้าย ๒๑. ความหนาวความร้อน (สีตํ อุณฺหํ) ๒๒. ความหิว ความกระหายและปวดอุจจาระปัสสาวะ ๒๓. โรคที่เกิดจากการถูกแมลงสัตว์กัดต่อย

๑) โรคเรื้อน (กุฏฺฐํ) เป็นโรคที่ติดต่อทางผิวหนังและทางโลหิต“นับว่าเป็นโรคที่น่ารังเกียจมากโรคหนึ่งใครพูดถึงโรคนี้ก็จะมีผู้เบือนหน้าหนีทันที ไม่มีใครอยากได้ยินได้ฟังกันสักเท่าไร เพราะถือว่าเป็นโรคที่มีความน่ากลัวมาก แล้วก็นึกไปด้วยว่าเป็นโรคที่เป็นบาปเป็นกรรมน่าขยะแขยงยิ่งนัก

อาการของผู้ป่วยด้วยโรคเรื้อนในระยะแรกนั้นปรากฏว่าผู้ป่วยจะไม่รู้เนื้อรู้ตัวเลยใครจะรู้ว่าบุคคลหลาย ๆ คนที่เป็นคนดี ๆ อยู่นี้จะมีผู้ป่วยที่เป็นโรคเรื้อนอยู่ด้วยเพราะอาการของโรคยังไม่แสดงออกมาให้เห็นอย่างเด่นชัด โรคเรื้อนนี้ถือว่าเป็นโรคติดต่อชนิดหนึ่งที่เกิดจากแบคทีเรีย ชื่อว่า มัยโครแบคทีเรียมเลแปร เป็นเชื้อโรคที่ชอบฝังตัวอยู่แล้วทำให้อวัยวะต่าง ๆ ของคนเราผิดปกติไปได้ อาการของโรคอาจจะเกิดขึ้นที่บริเวณใบหน้า ที่จมูก ที่ปาก ที่ลำคอ ที่ใบหู เป็นต้น อวัยวะส่วนนี้จะเปลี่ยนสภาพไปจากธรรมดา นับว่าเป็นอาการทางผิวหนังประสาท และเยื่อบุทางเดินหายใจส่วนบน

โรคเรื้อนนี้เป็นโรคติดต่อชนิดหนึ่งหากเกิดเป็นขึ้นมาก็จะเป็นโรคผิวหนังแบบเรื้อรัง การฟักตัวของเชื้อโรคเรื้อนนี้ปรากฏช้ามาก ผิดจากโรคอื่น ๆ แต่ก็ติดต่อกันได้ทุกเพศทุกวัย ผิวหนังของผู้ป่วยอาจจะเกิดเป็นวงด่างวงใหญ่ก็ได้ วงเล็กก็ได้ หรือเป็นวงด่างที่บริเวณใบหน้าตามแขนตามขาก็มี นอกจากนี้ก็ที่สะบัก ผู้ป่วยบางรายผิวหนังเป็นสีซีดจางหรือเข้มกว่าสีผิวหนังธรรมดาปรากฏอยู่ตามเนื้อตัว เป็นวงด่างวงเดียวหรือหลายวงก็ได้[๔๑] ที่ร้ายแรงชนิดหนึ่งโรคนี้จะเกิดขึ้นจุดที่มองเห็นได้ชัดเจน คือ ที่ใบหน้าโดยเฉพาะที่ใบหูและการติดเชื้อเรื้อรัง ขยายไปตามลำตัว จะเป็นแผลที่มือ เท้า ใบหน้าจะปรากฏชัดมากโดย

---

[๔๑] ฝ่ายสุขศึกษา สาธารณสุข, **วิธีป้องกันโรคผิงหนัง**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์หอสมุดกลาง ๐๙ ม.ป.ป),.หน้า ๖๑-๖๒.

เฉพาะที่[๔๒]มือและเท้า มือเท้าจะเป็นแผลเรื้อรังรักษาไม่หายนานไปที่นิ้วมือจะงอเท้าจะเป็นแผลเปื่อย ถ้าอาการร้ายแรงนิ้วเท้าจะหลุดออกนิ้วมือจะเริ่มงอและจะเริ่มเปื่อยขาดออกไปมักเกิดกับคนที่มีร่างกายซูบผอม ความรุนแรงของโรคเรื้อนสามารถกินเข้าไปถึงกระดูก ทำให้นิ้วมือนิ้วเท้าด้วน ดังที่ปรากฏ[๔๓]ในพระสูตรจัตตาฬีสนิบาต ภาษิตของพระมหากัสสปะเถระ ว่าครั้งหนึ่งพระมหากัสสปะเถระได้เข้าไปบิณฑบาตในบ้าน ได้เห็นบุรุษคนหนึ่งที่เป็นโรคเรื้อน กำลังนั่งรับประทานข้าวอยู่ พอเขาเห็นพระมหากัสสปะเถระเข้าเขาก็น้อมอาหารส่วนหนึ่งเข้ามาถวาย แต่เมื่อเขาใส่คำข้าวลงในบาตรของพระเถระนิ้วมือของเขาได้ขาดลงในบาตรด้วย และท่านก็ได้อาศัยชายคาเรือนฉันข้าวที่นั่นโดยมิได้รังเกียจเลย[๔๔]โรคเรื้อนมี ๒ อย่าง คือ เรื้อนแดงหรือเรื้อนดำ (รตฺตกุฏฺฐํ, กาฬกุฏฺฐํ) นอกจากนั้นก็มีโรคที่อยู่ในข่ายเดียวกัน คือ เรื้อนผง (กิติภฺ) หิดเปื่อย (ททฺทุ) หิดด้าน (กณฺฑุ) คุดทะราด (กจฺฉุ) และโรคเรื้อรังที่มีขนาดเท่าหลังเล็บก็สามารถที่จะติดต่อได้

๒. โรคฝี (คณฺโฑ) โรคนี้เป็นการอักเสบของต่อมไขมันและขุมขน โรคฝีมันข้นเป็นต้น เมื่อมีขนาดเท่าเม็ดพุทราสามารถลุกลามได้ อาจเป็นติ่งคล้ายนมโคหรือนิ้วมือ[๔๕]ฝีคือการอักเสบของเนื้อที่มีการบวมปวดและข้างในเป็นโพรง มีหนองเกิดขึ้นโดยเชื้อโรคหลายอย่าง ขนาดของฝีในระยะแรกเล็กมาก ถ้าทิ้งไว้ไม่จัดการรักษาก็ลามโตออกทุกทีจนเป็นอันตรายได้ ฝีที่จะกล่าวในที่นี้ หมายถึงที่เกิดจากเชื้อหนองตามผิวกายทั่วไปเท่านั้น

อาการ ฝีที่กำลังเป็นหนองคือปวดมากยิ่งลึกมากยิ่งปวดมาก ระบมบวมโตขึ้นแดงโดยรอบ ฝียิ่งโตที่ยอดฝีก็ยิ่งน่วมและแดงมากขึ้น จนหนองแตกออก เมื่อหนองออกแล้วอาการปวดและอื่น ๆ ก็ทุเลา แต่ฝีที่แตกนั้นกลายเป็นแผลเรื้อรังต่อไป อาการทั่วไปของฝีคือ มีตะครั่นตะครอหรือถึงกับเป็นไข้ ถ้าฝีโตมากอาการไม่สบายทั่วไปก็ยิ่งมากขึ้น ซูบผอมลงอาจตายด้วยพิษฝีก็ได้ หรือโดยกินลามไปถึงอวัยวะสำคัญ ๆ เช่น ถ้าเป็นฝีที่นมลุกลามทะลุ

---

[๔๒] ขุ. ชา (ไทย) ๒๗/๑๓๓/๒๗๙.

[๔๓] ขุ. ชา (ไทย) ๒๗/๑๓๓/๒๗๙.

[๔๔] ฝ่ายสุขศึกษา – สาธารณสุข,**วิธีป้องกันโรคผิวหนัง**, หน้า ๖๖. ม.ป.ป.

[๔๕] พระมหาปองปรีดา ปริปุณฺโณ, **การป้องกันและการรักษาโรคตามหลักพระพุทธศาสนา**, หน้า ๑๙.

ถึงปอด หรือตายโดยโรคอื่นเข้าแทรกในขณะที่ร่างกายทรุดโทรมก็ได้ [โดยเฉพาะโรคฝีดาษ ถ้าเป็นแล้วถ้าไม้รีบรักษาหรือรักษาแต่ไม่หายจะเสียชีวิตเร็ว เป็นโรคที่ติดต่อกันได้เร็ว เมื่อเป็นแล้วมีตุ่มสีแดงแสบร้อนถ้าแตกจะมีน้ำเหลืองไหลออกมา แผลจะเปื่อยเวลานอนเสื้อผ้าที่นุ่งห่มจะติดตัว เอาออกอยากหมอสมุนไพรมีวิธีกันมิให้น้ำเหลืองติดเสื้อผ้า มักจะเอาใบตองกล้วยมารนไฟ เพื่อให้ใบกล้วยอ่อนเสียก่อนแล้วเอาปูนอนแผลที่เปื่อยนั้นจะไม่ติดเสื้อผ้า ผู้วิจัยเองเคยประสบมา]

สมัยหนึ่ง พระเพลัฏฐสีสะเป็นโรคฝีดาษ จีวรติดกายเพราะน้ำเหลือง พวกภิกษุได้ใช้น้ำชุบผ้าจีวรให้เปียกแล้วจึงค่อยดึงผ้าออกมา พระผู้มีพระภาคทรงอนุญาตยาผงที่ทำด้วยรากไม้ใบไม้แก่นไม้และยาชนิดอื่นๆ ตามหลักการของหมอสำหรับภิกษุผู้เป็นหิด ตุ่มพุพอง ฝีดาษ หรือมีกลิ่นตัวแรง มูลโค ดินเหนียว และกากน้ำย้อมสำหรับภิกษุผู้ไม่เป็นไข้พร้อมครกและสากเพื่อทำการบดยาให้เป็นผง[๔๖] การรักษาโรคในบางครั้งก็อาศัยพลังแห่งศรัทธาความเชื่อความซื่อสัตย์และสัจจะกิริยา พลังแห่งความดีเข้าช่วย ดังเรื่องของนางสัมพุลาที่มีความซื่อสัตย์ต่อสามี ผู้เป็นโรคเรื้อน พระนางสัมพุลาภรรยาของโสตถิเสนราชกุมาร นางได้รักษาพระสวามีด้วยการอาบน้ำทำความสะอาดให้ ด้วยการขัดสีด้วยเครื่องยาผงและของหอมแล้วยังบดยาทาแผลนางปฏิบัติต่อสามีของนางโดยทำการรักษาต่อเนื่องอยู่ตลอด ภายหลังพระราชกุมารทรงเข้าพระทัยผิด คิดว่านางเป็นหญิงที่นอกใจสามี เพื่อความบริสุทธิ์ พระนางตั้งสัจกิริยาหลั่งน้ำลงที่ศีรษะของโสตถิเสนนั้นว่า “ขอความสัตย์จงคอยพิทักษ์รักษาหม่อมฉัน อย่างที่หม่อมฉันไม่เคยรักชายอื่นยิ่งไปกว่าทูลกระหม่อมเถิด ด้วยการกล่าวคำสัตย์นี้ ขอพระโรคทูลกระหม่อมจงระงับไป”เมื่อพระนางตั้งสัจจะดังนั้นแล้วก็รดน้ำลงเหนือพระเศียรของพระสวามี ด้วยความสัตย์โรคฝีของพระเจ้าโสตถิเสนราชกุมารก็หายไปทันที เพราะความสัตย์ของพระนางโดยแท้[๔๗]การรักษาโรคฝีด้วยการผ่าตัด และเมื่อฝีแตกเป็นแผลทรงอนุญาตน้ำฝาดเพื่อทาแผลที่เปื่อยได้[๔๘]

๓. โรคหิด (กจฺฉุ, ททฺทุ) คือโรคติดต่อที่เกิดจากเชื้อ Sarcoptes scabics และลักษณะเป็นเม็ดสีขาว ใสเป็นเงาในเนื้อ ขึ้นตามผิวหนัง มีอาการปวดและคัน เรียกว่าหิด

---

[๔๖] วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๖๔/๔๙.

[๔๗] ขุ. ชา. (ไทย) ๒๗/๓๒๓/๕๘๗.

[๔๘] วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๖๗/๕๘.

ด้าน เมื่อเม็ดแตกมีน้ำเหลืองไหลเยิ้ม เรียกว่าหิดเปื่อย[๔๙] หิดเป็นโรคผิวหนังชนิดหนึ่งที่มีอาการคันอย่างรุนแรงมาก นับว่าเป็นโรคติดต่อชนิดหนึ่งสาเหตุที่ก่อให้เกิดโรคผิวหนังชนิดนี้ขึ้นมาจนเกิดอาการคันมากมายมหาศาลนี้ก็ได้แก่ ตัวหิดซึ่งเป็นตัวไรชนิดหนึ่งมีชื่อว่า ซาร์คอปตีส สเคบีไอ ตัวหิดนี้จะมีลำตัวยาว ๐.๓ ถึง ๐.๔มม.

ตัวหิดนี้ชอบชอนไชเข้าไปในผิวหนังของคนเรามันจะฝังตัวอยู่ใต้ผิวหนังของคนเราเลยทำให้ผิวหนังมีลักษณะเป็นตุ่มคัน หิดตัวเมียจะออกไข่ในรูที่มันเจาะเข้าไปใต้ผิวหนังของคนเรา โดยการเจาะเป็นอุโมงค์ฝังตัวอยู่ แล้วจะออกไข่ภายใน ๒๔-๒๘ ชั่วโมง ทำให้เกิดมีตุ่มคันขึ้นมา ส่วนมากจะอยู่ที่ง่ามมือ รักแร้ สะโพก ข้อศอก ใบหน้า ฝ่ามือ ง่ามก้น มันอาศัยอยู่ได้ทั้งนั้น ผู้ป่วยเป็นหิดจะคันมาก เวลากลางคืนอากาศเย็น ๆ จะเกิดอาการคันมากยิ่งขึ้น ยิ่งเกาก็ยิ่งอักเสบมาก เกิดเป็นแผลและมีเชื้อโรคชนิดอื่นเข้าไปอีกจนเกิดเป็นแผลใหญ่ยิ่งขึ้น[๕๐]ในพระไตรปิฎกการรักษาโรคนี้ไม่มีรายละเอียดมากนัก มีแต่เพียงกล่าวถึงอุปกรณ์ที่ทำการรักษาเท่านั้น เช่นภิกษุรูปหนึ่งอาพาธด้วยโรคหิด การรักษาโดยใช้ไม้บังเวียนที่ไม่จักเป็นฟันมังกร อนุญาตให้ภิกษุผู้เป็นไข้ใช้ได้[๕๑]และทรงอนุญาตกระจกเพื่อดูบาดแผลที่ใบหน้าหรือวัตถุอื่นส่องดูบาดแผลได้[๕๒]พระองค์ยังทรงมีพุทธานุญาตให้ผู้ที่ป่วยสวมรองเท้าได้ สำหรับผู้ป่วยที่มีเท้าเปื่อยที่เกิดจากโรคหิดและเท้าแตก กับผู้ที่ป่วยเป็นโรคคุตทะราดหรือโรคหน่อที่เท้าและเป็นโรคที่ติดต่อเป็นแผลเรื้อรังมีกลิ่นเหม็น เช่นกลาก[๕๓]อีกโรคหนึ่ง คือโรคอีสุกอีใส ท่านพระเพลัฏฐสีสะท่านอาพาธเป็นโรคนี้ ผ้านุ่งห่มเกรอะกรังติดตัวเพราะน้ำเหลืองที่ไหลออกมา พวกภิกษุเอาน้ำชุบผ้าเหล่านั้นแล้วค่อย ๆ ดึงออกมา พระพุทธองค์ทรงเห็นความลำบากจึงทรงอนุญาตให้ใช้ผ้าปิดฝีและผ้าปิดแผล แก่ภิกษุที่ป่วยเป็นโรคฝีพุพอง สิว และโรคฝีดาษหรือโรคอีสุกอีใส[๕๔]

---

[๔๙] ราชบัณฑิตยสถาน, **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน**, พ.ศ. ๒๕๔๒ หน้า ๑๒๙๓.

[๕๐] ฝ่ายสุขศึกษา สาธารณสุข, **วิธีป้องกันโรคผิงหนัง**,.ม.ป.ป. หน้า ๓๔-๓๕

[๕๑] วิ.จู. (ไทย) ๗/๒๔๔/๗.

[๕๒] วิ.จู. (ไทย) ๗/๒๔๗/๙.

[๕๓] วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๔๙/๑๘. ราชบัณฑิตยสถาน, **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน** พ.ศ. ๒๕๔๒, หน้า ๑๘๙-๑๙๐.

[๕๔] วิ.ม. (ไทย) ๕/๓๕๔/๒๒๗.

โรคบางประเภทไม่มีปรากฏถึงวิธีการรักษา เช่น โรคหูด โรคพุพอง โรคกลาก แต่ได้กล่าวถึงหมอชีวกโกมารภัจได้ทำการรักษาพระสงฆ์ที่บวชเข้ามาเพื่อจะรักษาโรค ๕ ชนิด คือ โรคเรื้อน โรคกลาก โรคฝี โรคหม่องคร่อ (โรคไอเรื้อรังหรือหลอดลมโป่งพอง) โรคลมบ้าหมู และทรงห้ามมิให้บรรพชาอุปสมบทกุลบุตรผู้ที่เป็นโรคทั้ง ๕ ชนิดนี้[๕๕]

๔. โรคท้องอืด (อลสโก) คือโรคนี้เกิดขึ้นกับนักบวชเปลือยโกรักขัตติยะเพราะกินอาหารมากเกินไป ธาตุไฟไม่ย่อยอาหาร ทำให้อาหารอยู่ในท้องอืด ทำให้รู้สึกหงุดหงิดและอึดอัด[๕๖] [เป็นอาการของโรคกระเพาะอาหาร เกิดภายหลังกินอาหารจะรู้สึกแน่นอึดอัด เสียดท้องตอนใต้ชายโครงคลื่นไส้ อาเจียน เบื่ออาหาร] การรักษาโรคท้องอืด พระเจ้าปเสนทิโกศลเสวยพระกระยาหารที่หุงด้วยข้าวสารทะนานหนึ่งทรงอึดอัดพระวรกายกระสับกระส่ายไปมาทำให้เกิดความทุกข์ พระองค์ทนไม่ไหวได้เสด็จเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ พระองค์ได้ตรัสเตือนว่า“ มนุษย์ควรมีสติอยู่ทุกเมื่อ รู้จักประมาณในโภชนะที่ได้แล้ว ย่อมมีเวทนาเบาบาง เขาย่อมแก่ช้า อายุก็ยั่งยืน” เมื่อเสด็จกลับถึงพระนครคั้นทรงเสวยพระกระยาหาร โปรดให้มาณพสุทัสสนะเป็นผู้ให้สติแก่พระองค์ โดยกล่าวพุทธภาษิตนั้นให้สดับ ทำให้พระองค์เสวยแต่เหมาะ ต่อมาพระองค์ทรงมีพระวรกายกระปรี้กระเปร่าดีขึ้น[๕๗] การรับประทานอาหารที่พอดี จะไม่ทำให้ร่างกายอึดอัด เป็นที่สบายเพราะร่างกายได้รับสารอาหารแต่เหมาะพอดี การทำงานของกระเพาะอาหารก็ทำงานได้ดีขึ้น อาหารที่ทานเข้าไปก็ย่อยง่าย คนที่รู้จักความพอดีในอรรถภาพของตัวเองให้สบายคนนั้นจะมีอายุยืนนานและมีความสุขตลอดไป

๕. โรคพรรดึกหรือท้องผูก (ทุฏฐุคหณี) คือ โรคที่ทำให้อุจจาระเป็นก้อนแข็งคั่งค้างอยู่ในลำไส้ใหญ่ทำให้การขับถ่ายลำบาก[๕๘]สาเหตุเกิดจากธาตุไฟผิดปกติทำให้ถ่ายอุจจาระลำบาก[๕๙]

---

[๕๕] วิ.ม. (ไทย) ๔/๘๙/๑๔๔.

[๕๖] ที. ปา. (ไทย) ๑๑/ ๗/๘.

[๕๗] สํ.ส. (ไทย) ๑๕/๑๒๔/๑๔๕-๑๔๖.

[๕๘] ราชบัณฑิตยสถาน, **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน** พ.ศ. ๒๕๔๒. หน้า ๗๕๙.

[๕๙] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๙๔๗.

๖. โรคลงราก (วิสูจิกา) คือ โรคที่มีอาการอุจจาระร่วงและอาเจียน, อ้วก, สำรอกออกทางปาก, อาการที่สำรอกออกมาทางปาก, รากเลือด, อาเจียนเป็นเลือด, โรคชนิดนี้มีอาการรุนแรงมาก ถ้าถ่ายเป็นเลือดเรียกว่าลงแดง แต่ถ้าเกิดท้องร่วงอย่างรุนแรงจะทำให้อ่อนเพลียเพราะเกิดจากการเสียน้ำมาก สำหรับอหิวาตกโรคไม่ได้ระบุถึงวิธีการรักษา มีแต่หนีจากหมู่บ้านที่เป็นโรคชนิดนี้ คือ เพื่อไม่ให้ติดเชื้อโรคนี้ แล้วก็จะรอดชีวิตได้ เพราะเป็นการป้องกันเชื้อโรคในสมัยนั้น ดังเรื่องที่พระพุทธองค์พร้อมกับพระอานนท์ได้ทำการรักษาภิกษุที่เป็นโรคท้องร่วง ซึ่งนอนจมกองอุจจาระปัสสาวะอยู่ แต่ไม่ได้ระบุวิธีการรักษาว่าใช้ยาอะไรที่ทำการรักษาภิกษุรูปนั้น[๖๐]

๗. โรคริดสีดวงทวาร (ภคนฺทลาพาโธ, อํสา, อริสา) คือ โรคที่มีเส้นขอดในลำไส้ที่บริเวณทวารหนัก แต่ถ้าออกมานอกทวารเรียกว่า ริดสีดวงงอก ถ้าบานออกมาก็เรียกว่าบานทะโรค มักเกิดกับบุคคลที่มีอาการท้องผูก[๖๑]

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเสด็จไปตามเสนาสนะ มีพระภิกษุรูปหนึ่งป่วยเป็นโรคริดสีดวงทวาร นายแพทย์อากาสโคตรกำลังเอามีดผ่าตัดทวารหนัก เมื่อแพทย์เห็นพระผู้มีพระภาคก็รีบออกไปกราบทูลให้ทอดพระเนตรวัจจมรรคเหมือนปากคางคกของภิกษุรูปนี้ เมื่อกลับถึงที่ประทับ โปรดให้พระสงฆ์ ทรงปรารภถึงภิกษุที่ป่วยนั้น ทรงติเตียนว่า การกระทำเช่นนั้นไม่เหมาะสม ไม่ใช่กิจของสมณะ และทรงห้ามการผ่าตัดพร้อมทั้งทรงห้ามการรัดหรือบีบหัวริดสีดวงในที่แคบประมาณ ๒ นิ้ว เพราะในที่แคบมีผิวเนื้ออ่อน จะเป็นแผลงอกก็ตาม ผ่าตัดไม่สะดวก รูปใดทำเป็นอาบัติถุลลัจจัย

สัตถกรรม หมายถึง การผ่าตัดด้วยศัสตรา การบ่งด้วยเข็มหรือหนาม การตัดด้วยกรรไกรหรือใช้เล็บหยิก วัตถิกรรม คือ การใช้หนังหรือผ้าผูกรัดที่ทวารหนักเพื่อรัดหัวริดสีดวง[๖๒]

---

[๖๐] วิ.ม. (ไทย) ๕/๓๖๕/๒๓๙.

[๖๑] ราชบัณฑิตยสถาน, **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒**, หน้า ๙๕๗.

[๖๒] วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๗๙/๗๘-๗๙.

๘. โรคเนื้องอกในลำไส้ (อนฺตคณฺฐาพาโธ) โรคนี้เกิดจากเนื้อเยื่อที่เจริญเติบโตผิดปกติภายในลำไส้[๖๓] ดังลูกชายของเศรษฐีชาวเมืองพาราณสี ได้ป่วยเป็นโรคเนื้องอกในลำไส้ อาหารที่รับประทานเข้าไปไม่ย่อย ทำให้ถ่ายอุจจาระและปัสสาวะไม่สะดวก ร่างกายซูบผอม หมองคล้ำ ซีดเหลือง หมอชีวกได้ตรวจดูอาการที่ผิดปกติแล้วก็เชิญผู้คนที่อยู่ข้างในให้ออกไปจากห้อง ขึงม่านแล้วมัดผู้ป่วยไว้กับเสา แต่ให้ภรรยาของผู้ป่วยอยู่ด้วย หมอชีวกจึงได้ทำการผ่าตัดหน้าท้อง นำเนื้องอกที่ลำไส้ออกมาให้ภรรยาดูแล้วบอกว่า เธอจงดูความเจ็บป่วยของสามี เพราะเกิดขึ้นจากสาเหตุนี้ แล้วจึงตัดเนื้องอกในลำไส้ออก เสร็จแล้วจึงสอดลำไส้ส่วนอื่นกลับเข้าที่ แล้วจึงเย็บหน้าท้องทำการสมานแผล และต่อมาไม่นานโรคนั้นของลูกเศรษฐีก็หาย[๖๔]

๙. โรคลม (วาตาพาโธ, วาตโรโค) โรคลมในร่างกายแปรปรวนไม่ปกติจะทำให้เกิดอาการต่าง ๆ ได้ เช่น เป็นลม, เป็นชื่อของโรคชนิดหนึ่ง มีอาการหลายอย่าง เช่น วิงเวียนหน้ามืด คลื่นเหียน ถ้าอาการรุนแรงอาจทำให้สิ้นสติหรือตายได้ เช่น เขาเป็นลมแน่นิ่งไป[๖๕] โรคนี้เกิดจากลมภายในกายแปรปรวน เช่น ลมตีขึ้นเบื้องบนทำให้วิงเวียนหรือมีอาการไข้หนาวสะท้านไปทั่วกาย ปากคอแห้ง หายใจขัด นอนไม่หลับ แต่บางครั้งมีอาการคันไปทั่วตัว (อาการแพ้) ทำให้ปวดศีรษะ รับประทานอาหารไม่ได้ หรือบางครั้งทำให้คลื่นไส้อาเจียนออกมา มึนงงเป็นอาการง่วงเหงาหาวนอนคล้าย ๆ จะเป็นไข้ ตาลายเดินไม่ได้

๑๐. โรคลมเกิดในท้อง (อุทรวาตาพาโธ) อาการเจ็บจุกในกระเพาะอาหารหรือลำไส้[๖๖] รักษาโดยการดื่มยาดองโลณโสวีรกะ มีภิกษุรูปหนึ่งป่วยเป็นโรคนี้ ท่านได้ดื่มยาดองโลณโสวีรกะโรคลมจึงหายขาด แต่ภิกษุที่ไม่เป็นไข้ฉันต้องเจือน้ำอย่างน้ำปานะ ยาดองโลณโสวีรกะ ได้แก่ ยาที่ปรุงด้วยส่วนประกอบนานาชนิด เช่น มะขามป้อมสด สมอพิเภก ธัญชาติทุกชนิด ถั่วเขียว ข้าวสุก หน่อหวาย ผลกล้วย การะเกด อินทผลัม หน่อไม้ ปลา เนื้อ

---

[๖๓] พระมหาปองปรีดา ปริปุณฺโญ (จำปาศรี, "การป้องกันและการรักษาโรคตามหลักพระพุทธศาสนา", หน้า ๑๙.

[๖๔] วิ.ม. (ไทย) ๕/๓๓๓/๑๙๐.

[๖๕] ราชบัณฑิตยสถาน, **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน** พ.ศ. ๒๕๔๒. หน้า ๙๘๘.

[๖๖] พระมหาปองปรีดา ปริปุณฺโญ(จำปาศรี), **"การป้องกันและการรักษาโรคตามหลักพระพุทธศาสนา"**, หน้า ๒๑.

น้ำผึ้ง น้ำอ้อย เกลือ โดยใส่เครื่องยาเหล่านี้ในหม้อ ปิดฝามิดชิด เก็บดองไว้ ๑ วัน ๒ วัน หรือ ๓ วัน เมื่อยานี้สุกได้ที่แล้ว จะมีรสและสีเหมือนผลหว้า เป็นยาแก้โรคลม โรคไอ โรคเรื้อน โรคผอมเหลือง (ดีซ่าน) โรคริดสีดวงเป็นต้น ในกาลภายหลังภัต ฉันได้

ก) การดื่มข้าวต้มยาคู เมื่อครั้งที่พระพุทธองค์ทรงพระประชวรด้วยโรคลมเกิดในพระอุทร ทรงบำบัดด้วยการฉันข้าวต้มยาคูที่ปรุงด้วยของ ๓ อย่างคือ งา ข้าวสาร ถั่วเขียว ทำให้อาการประชวรดีขึ้น[๖๗]

ข) การฉันกระเทียม ครั้งหนึ่งท่านพระสารีบุตรอาพาธเป็นลมเสียดท้อง ท่านได้ฉันกระเทียมที่พระโมคคัลลานะนำมาถวายท่านพระสารีบุตรก็หายจากโรคนี้ เพราะกระเทียมพระพุทธองค์ทรงอนุญาตให้ฉันได้เมื่อเกิดอาพาธ แต่ถ้าไม่อาพาธห้ามฉัน ถ้านำมาปรุงเป็นอาหารก็สามารถฉันได้[๖๘]

๑๑. โรคลมเสียดยอกตามข้อ (ปพฺพวาโต) คือลมในร่างกายเสียดยอกตามข้อ พระปิลินทวัจฉะอาพาธเป็นโรคนี้ พระพุทธองค์ทรงทราบ พระองค์อนุญาตให้ระบายโลหิตออก[๖๙]โรคนี้สาเหตุเนื่องจากการคั่งของโลหิตและมีลมโป่งพอง ทำให้เสียดยอกตามข้อนั้นแล้วเกิดปวดขัดตามข้อ

ก) กอก คือการดูดเลือด ดูดหนองที่เป็นฝีหรือลมออกจากร่างกาย โดยใช้ถ้วยหรือกระบอก ฯลฯ เป็นเครื่องดูด [วิธีดูดผู้วิจัยเคยเห็นโยมบิดาทำโดยท่านเป็นฝีวิธีทำคือใช้กระบอกไม้ไผ่ (แต่ที่ท่านทำใช้ฝาที่ใส่ปูนกินหมาก) แล้วจุดเทียนไขเอาไปตั้งไว้ตรงที่เป็นฝีแล้วเอาฝาหรือกระบอกปิดประมาณ ๒-๓ นาที ก็เอาออก น้ำหนองจะถูกดูดออกมาจนหมด แต่ในที่นี้ใช้เขาสัตว์กอก]

๑๒. โรคลมตามอวัยวะ (องฺควาโต) โรคนี้เป็นอาการของลมที่เกิดตามอวัยวะต่างต่างของร่างกาย พระพุทธองค์ทรงอนุญาตการรักษาโดยการรมด้วยยาสมุนไพรต่าง ๆ ท่านพระปิลินทวัจฉะได้อาพาธเป็นโรคลมตามอวัยวะ ท่านได้รักษาโดยการเข้ากระโจมเพื่อขับเหงื่อออกจากร่างกาย[๗๐]

---

[๖๗] วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๗๔/๗๐.

[๖๘] วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๗๔/๗๐.

[๖๙] วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๖๗/๕๗.

[๗๐] วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๖๗/๕๖.

๑๓. โรคทางตา (จกฺขุโรโค) ในพระไตรปิฎกไม่ได้อธิบายอาการของโรคตาไว้แต่พอจับใจความได้หนึ่งพยางค์ คือ คำว่า "ยาทาตาที่เกิดจากกระแสน้ำ" หมายความว่าการที่ภิกษุลงสรงน้ำที่ไม่สะอาดและน้ำเข้าตาก็ทำให้เป็นโรคตาได้[๗๑]ตาเป็นอวัยวะสำคัญที่สุดอย่างหนึ่งของมนุษย์เพราะเป็นหน้าต่างของหัวใจ มีผู้พูดกันออกมาอย่างนี้เสมอเพราะดวงตาสามารถใช้มองดูสิ่งของต่าง ๆ ได้อย่างมากมาย มองเห็นผู้คน พืช ต้นไม้สิ่งของต่าง ๆ ธรรมชาติ สัตว์ และอื่น ๆ อีกนับไม่ถ้วนซึ่งจะต้องมองดูด้วยดวงตาทั้งนั้น

ใครที่ดวงตาเสื่อมคุณภาพ มองอะไรไม่เห็นนั่นก็หมายความว่าชาตินี้จะไม่มีทางมองอะไรได้อีกตลอดชีวิตโลกทั้งโลกจะมืดมิดไปหมดทันที จะได้ยินแต่เสียงเท่านั้นถ้าโสตประสาทของหูยังเป็นปกติดีอยู่ แต่มองไม่เห็นอะไรเพราะดวงตาบอด ดวงตาของคนเรานั้นนับว่าเป็นอวัยวะที่มีความละเอียดอ่อนยิ่งนัก แม้มีสิ่งหนึ่งสิ่งใดหลงปลิวมาสัมผัสดวงตาถึงจะมีเพียงเล็กน้อยก็ตามเราก็จะมีความรู้สึกที่ผิดปกติขึ้นมาทันที เศษผงเข้าตา สิ่งแปลกปลอมเข้าตาอาจจะทำให้ดวงตาเจ็บปวดขึ้นมาได้ จึงต้องระมัดระวังให้ดี"[๗๒]

๑๔. โรคร้อนใน (ทโห, ฑาโห, กายฑาหาพาโธ) โรคนี้เป็นอาการร้อนในกายมีสาเหตุมาจากอาหารที่หมักหมมในกระเพาะอาหารและลำไส้ทำให้ปวดหัวและปวดท้องอย่างแรง โรคนี้ได้เกิดขึ้นกับท่านพระสารีบุตร การรักษาโรคนี้โดยการฉันเหง้าบัวและรากบัวเพื่อแก้อาการร้อนใน[๗๓]

๑๕. โรคผอมเหลืองหรือดีซ่าน (ปณฺฑุโรคาพาโธ) โรคนี้ทำให้ผิวพรรณซูบซีดทำให้ร่างกายซูบผอมมีผิวเหลือง เบื่ออาหาร ทำให้เกิดอาการง่วงเหงาหาวนอน นานเข้าผิวจะดำและมีตุ่มขึ้นตามร่างกายจะเกิดอาการคันอย่างมาก (หิดเปื่อย) ปัสสาวะเหลือง[๗๔] ถ้ามีปอดอักเสบแทรกซ้อน น้ำนม น้ำลาย น้ำมูกจะเหลืองด้วย อุจจาระจะมีสีเทาเพราะไม่มีน้ำดีกลิ่นเหม็น มีน้ำมันมาก ถ่ายออกเสียงดัง บางทีท้องผูกเพราะในลำไส้ไม่มีน้ำดีบำรุง แต่ถ้าลำไส้มีของเสียมากจะท้องเดิน มักเบื่ออาหาร ลิ้นเป็นฝ้า กระเพาะอาหารไม่ปกติ ถ้าเป็นมาก ๆ มักมีอาการคัน อาจมีอาการทางผิวหนัง เช่น เหงื่อออกมาก เป็นลมพิษสิวหัวช้าง

---

[๗๑] วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๖๕/๕๐.

[๗๒] ฝ่ายสุขศึกษา สาธารณสุข, **วิธีป้องกันโรคผิงหนัง**, หน้า ๗๑-๗๒

[๗๓] วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๗๘/๗๖-๗๗.

[๗๔] วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๖๐/๔๓.

มีอาการทางประสาท เช่นจิตใจหดหู่ ตื่นตระหนก หวาดระแวง เศร้าซึม บางทีเมื่อเริ่มเป็นชีพจรเต้นช้ามีน้ำดีซึมในเลือด โรคนี้มีอาการตั้งแต่น้อยไปถึงรุนแรงและอาจเสียชีวิตได้ ดังมฏฐกุณฑลีบุตรเศรษฐีป่วยเป็นโรคผอมเหลือง พ่อไม่พาไปหาหมอเพราะกลัวจะหมดเงิน จนกระทั่งอาการรุนแรงขึ้นเรื่อย ๆ อาจจะเสียชีวิต[๗๕]

ดีซ่าน เป็นอาการอันหนึ่งที่พบเป็นส่วนมากในโรคตับและถุงน้ำดี จะพบว่าผิวเหลือง ตาเหลืองเป็นสิ่งสำคัญ ดีซ่านแยกสาเหตุของโรคได้ดังนี้

Obstructive jaundice ดีซ่านที่เนื่องจากถุงน้ำดีถูกอุดตัน เนื่องจากนิ้วในถุงน้ำดีหรือเยื้อเมือกของถุงน้ำดีอักเสบหรือจากเนื้องอก (Tumor) พวกนี้จะมีอาการส่วนใหญ่คล้ายกัน คือ

๑. ผิวตามตัวจะเหลือง ตาเหลือง บางรายมีผื่นแดงๆ เหมือนยุงกัดตามผิวหนัง

๒. ปัสสาวะมีสีเหลืองจัดคล้ายสีขมิ้น

๓. อุจจาระมีสีเทาหรือขาว และมีอาการท้องอืดเฟ้อท้องเสีย ดีซ่านเนื่องจากถุงน้ำดีอักเสบมักมีอาการไข้อยู่ด้วย[๗๖]ดีซ่านหรือโรคผอมเหลือง

ก) รักษาโดยการดื่มยาสมอดองน้ำมูตร มีภิกษุรูปหนึ่งที่อาพาธเป็นโรคผอมเหลือง โดยการดื่มยาสมุนไพร คือ ผลสมอดองน้ำมูตรโค[๗๗]เพราะยาดองน้ำมูตรนี้ถือว่าเป็นหนึ่งในปัจจัยของภิกษุ ที่เรียกว่า นิสสัย ๔ ได้แก่ อาหารบิณฑบาต ผ้าบังสกุลจีวร เสนาสนะคือที่อยู่อาศัยได้แก่โคนต้นไม้ และยาดองด้วยน้ำมูตรเน่า[๗๘]

ข) การรักษาด้วยเนยใส พระเจ้าจัณฑปัชโชตแห่งนครอุชเชนี ทรงประชวรเป็นโรคผอมเหลือง หมอชีวกโกมารภัจได้เข้าไปเฝ้าตรวจดูพระอาการแล้วได้กราบทูลว่า การรักษาพระองค์จะต้องเสวยเนยใสที่ได้หุงแล้ว แต่เนยใสนั้นสำหรับพระเจ้าจัณฑปัชโชตแล้วไม่ทรงเสวย จึงบอกให้หมอหลีกเลี่ยงตัวยาที่ประกอบด้วยเนยใส ทว่าโรคจะต้องปรุงยาผสม

---

[๗๕] พระมหาปองปรีดา ปริปุญฺโญ(จำปาศรี), **“การป้องกันและการรักษาโรคตามหลัพระพุทธศาสนา”**, หน้า ๒๒-๒๓.

[๗๖] มานัส ดุสิตสมิธ, **รักษาโรคแผนปัจจุบันและการใช้ยารักษาโรค**, พิมพ์ครั้งที่ ๒ (กรุงเทพมหานคร : พิมพ์ที่โรงพิมพ์เฉลมชาญการพิมพ์, ๒๕๒๔), หน้า ๑๑๖.

[๗๗] วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๖๙/๖๒.

[๗๘] วิ.ม. (ไทย) ๔/๗๓/๑๐๑-๑๐๒.

กับเนยใสเท่านั้น เพราะความฉลาดของหมอจึงคิดวิธีหุงเนยใสให้มีกลิ่นเป็นอย่างอื่น ที่สุดพระองค์เสวยจนหายประชวร[๗๙]ในบทนี้จะไม่อธิบายมากผู้วิจัยจะอธิบายในบทที่ ๔ ที่กล่าวถึงหมอชีวกโกมารภัจโดยตรง

๑๖. โรคปวดศีรษะ(สีสาพาโธ, สีสาภิตาโป) โรคนี้เป็นโรคที่เกิดขึ้นได้กับทุกคนและเกิดกับคนทุกเพศทุกวัย หนักบ้างเบาบ้างแต่บางครั้งก็มีอาการเรื้อรัง

ก) รักษาโดยการใช้น้ำมันทาและการใช้ยานัตถุ์ พระปิลินทวัจฉะเป็นโรคปวดศีรษะ ได้ใช้น้ำมันทาที่ศีรษะ แต่ถ้าไม่หายก็ให้นัตถุ์ยา โดยการใช้กล้องยาที่ทำด้วยกระดูกเขาสัตว์ ไม้อ้อ ไม้ไผ่ ยาง ผลไม้ โลหะ และเปลือกสังข์อย่างใดอย่างหนึ่งเท่านั้นภายหลังทรงอนุญาตให้ใช้กล้องที่เป็นหลอดคู่ทำให้นัตถุ์ยาได้เท่ากัน แต่ยังไม่หาย ให้ใช้วิธีสูดควันโดยใช้กล้องสูดควันเข้าไปที่ทำด้วยกระดูก เขาสัตว์ ไม้อ้อ ไม้ไผ่ ยางไม้ ผลไม้ โลหะและเปลือกสังข์อย่างใดอย่างหนึ่งได้ และเก็บรักษาไว้ให้ดี[๘๐]

๑๗. เกิดการอาพาธเพราะอมนุษย์เข้าสิง (อมนุสฺสิกาพาโธ) คืออาการที่ผู้ป่วยแสดงท่าทางแปลก ๆ ออกมาพูดจาไปตามที่ผีสั่ง เช่น ผีปู่ตาที่ประจำหมู่บ้านถ้าลูกบ้านทำผิดผีปู่ตาก็จะมาเข้าสิ่งจ้ำ (ผู้ทำพิธีประจำหมู่บ้านเกี่ยวกับการบวงสรวงสังเวย) และจะแสดงกิริยาอาการต่าง ๆ ออกมา มีทำเป็นปากบิด คอตก น้ำลายไหล ตาขวาง มือเท้าสั่น ลำตัวแข็งกระด้าง นอนทำตัวบิดไปบิดมา กระเสือกกระสนทำให้ผู้ป่วยทรมานมาก ดังภิกษุรูปหนึ่งถูกอมนุษย์เข้าสิง ต้องฉันเนื้อดิบและเลือดสดจึงหายจากโรคนั้น[๘๑]

อมนุษย์ หมายถึง นาค ครุฑ ยักษ์ อสูร คนธรรพ์ ท้าวมหาราช พระอินทร์ พระพรหมและเทวดา[๘๒]"อมนุษย์ที่ทำให้เกิดความไม่สบายนั้น ในพระไตรปิฎกส่วนมากมักจะเป็นเทวดาและยักษ์มากกว่าประเภทอื่น ในภาษาไทยมักจะใช้คำว่า ถูกผีสิง ส่วนภาษาบาลีมักจะใช้อย่างในประโยคว่า ภิกฺขุอมนุสฺเสน คหิโต (ภิกษุถูกอมนุษย์เข้าสิง)

อมนุษย์นั้นอาศัยอยู่ในสถานที่บางแห่ง เช่น ในป่า ป่าช้า ภูเขา บนต้นไม้ สระ

---

[๗๙] วิ.ม. (ไทย) ๕/ ๓๓๔/๑๙๑.

[๘๐] วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๖๖/๕๒-๕๔.

[๘๑] วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๖๔/๔๙.

[๘๒] ขุ.ม, (บาลี) ๒๙/๗๐๐/๔๑๐; ขุ.จู. (บาลี) ๓๐/๑๒๒/๔๘.

น้ำ บ้านเรือน เป็นต้น อมนุษย์บางประเภทก็เป็นพาลชอบทำความชั่ว นำความเดือดร้อนมาให้ผู้อื่น หรือแม้กระทำร้ายร่างกายให้บาดเจ็บ จนถึงแก่ชีวิตก็มี ดังที่อโยฆราชกุมารกล่าวว่า ยักษ์ก็ดี ปีศาจก็ดีหรือเปรตก็ดีโกรธเคืองแล้วย่อมเข้าสิงมนุษย์ได้ อมนุษย์นั้นบางประเภทเป็นบัณฑิตชอบทำความดี ให้ความช่วยเหลือแก่ผู้อื่น เช่น ขณะที่เหล่าภิกษุตั้งใจปฏิบัติสมณะธรรมอยู่นั้น ก็ได้มีเหล่าเทวดา ยักษ์คนธรรพ์ กุมภัณฑ์ นาค เป็นต้นคอยช่วยป้องกันมิให้เกิดอันตรายแก่การปฏิบัติธรรม[๘๓]

ก) รักษาด้วยการกินเนื้อและเลือดสด ภิกษุรูปหนึ่งอาพาธเพราะผีเข้า ภิกษุและอุปัชฌาย์ได้ช่วยกันรักษาแต่เธอก็ไม่หาย ภิกษุนั้นได้เดินไปที่เขียงแล่หมู หยิบกินเนื้อดิบและดื่มเลือดสด การอาพาธเพราะผีเข้านั้นก็หาย เมื่อพระพุทธองค์รู้ถึงสาเหตุของการอาพาธนั้นแล้ว ต่อมาภายหลังทรงอนุญาตให้ภิกษุที่ป่วยเพราะผีเข้าให้ฉันเนื้อดิบและเลือดสดได้[๘๔]

๑๘. โรคเพราะถูกยาแฝด (มรทินฺนกาพาโธ) เกิดการเจ็บป่วยเพราะการดื่มน้ำหรือยาที่หญิงแม่เรือนทำขึ้นมาเพื่อให้คนใดคนหนึ่งดื่มกินน้ำนั้นแล้วจะได้ตกอยู่ในอำนาจของตนเอง[๘๕]เรียกยาหรือสิ่งที่ผู้หญิงให้ผัวกินเพื่อให้หลงรักตัวคนเดียวเรียกว่า ยาแฝดโรคนี้ไม่มีรายละเอียดเพราะการเจ็บป่วยที่เกิดจากการกระทำของผู้หญิงเพื่อทำให้ชายหลงรักและอยู่ในอำนาจของยานั้น จึงทำยาเพื่อให้ชายที่ตนรักดื่มกินเข้าไป ทำให้เกิดอาการทางกายและทางใจ มีวิธีการรักษา

๑๙. การดื่มยาพิษ (วิสปาตุ) บุคคลที่ดื่มยาพิษนั้นมีอยู่ ๒ กรณี คือ ๑ ดื่มเพื่อฆ่าตัวตาย ๒ ถูกคนอื่นวางยาพิษ เพื่อทำให้ได้รับความเจ็บปวดเพราะฤทธิ์ของพิษยานั้น มีวิธีการรักษาโรคจากการดื่มยาพิษ ภิกษุรูปหนึ่งอาพาธเพราะดื่มยาพิษ ท่านหายด้วยการดื่มน้ำผสมคูถ แต่เป็นคูถที่ภิกษุหยิบเอาไว้ขณะกำลังถ่าย โดยไม่ต้องรับประเคน[๘๖]

๒๐. โรคเรื้อรัง หรือ โรคกายประกอบด้วยโทษมาก (อภิสนฺนกาโย หรือ โทสาภิสนฺโน) โรคนี้เกิดจากรับประทานอาหารที่ประณีตหรือรับประทานอาหารมากเกินไปแล้ว

---

[๘๓] พระมหาปองปรีดา ปริปุญฺโญ(จำปาศรี), **การป้องกันและการรักษาโรคตามหลักพระพุทธศาสนา**. หน้า ๒๓-๒๔.

[๘๔] วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๖๔/๔๙.

[๘๕] วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๖๙/๖๑.

[๘๖] เรื่องเดียวกัน. หน้า ๑๗-๑๘.

ไม่ได้ออกกำลังกายทำให้ร่างกายสะสมด้วยโทษหรือสิ่งอันเป็นพิษทำให้เกิดโรคหรือเจ็บป่วยเรื้อรัง อนึ่งเมื่อร่างกายได้รับสารอาหารในปริมาณที่มากเกินไปนั้น อาจเป็นอันตรายได้ เช่น วิตามินเอที่ละลายในไขมันถ้ากินมากเกินจะสะสมอยู่ในไขมันของร่างกาย ซึ่งถ้าสูงมากก็อาจจะทำให้เกิดพิษขึ้นได้[๙๗]

ก) การรับประทานยาถ่ายและทานอาหารที่อ่อนๆ ละเอียดย่อยง่าย มีภิกษุรูปหนึ่งที่เป็นโรคนี้ ทำให้ผดผื่นคันขึ้นตามตัว (โรคดีซ่าน) ทำให้อาพาธบ่อยร่างกายไม่แข็งแรง ท่านรักษาด้วยการดื่มยาถ่าย เพราะการถ่ายจะทำให้ขับของเสียออกทางอุจจาระ ที่ทำให้เกิดพิษ เมื่อพิษออกหมดค่อยทานอาหารที่อ่อนๆ เป็นน้ำข้าวใส น้ำต้มถั่วเขียวที่ไม่ข้น หรือน้ำต้มถั่วเขียวที่ข้นนิดหน่อย ต่อมาจึงค่อยฉันเนื้อต้ม ทำให้การอาพาธดีขึ้น[๙๘]

น้ำต้มเหล่านี้มีคุณสมบัติให้คุณค่าทางอาหารมีไวตามินสูงและย่อยงายเหมาะสำหรับผู้ที่เป็นโรคนี้ เพราะหลังจากการถ่ายของเสียออก จะทำให้ร่างกายอ่อนเพลีย เพราะเกิดจากการเสียน้ำไปมาก การได้รับอาหารที่อ่อนๆ เช่น น้ำข้าวใส น้ำจากเนื้อต้ม ที่ไม่เป็นอันตรายต่อร่างกายและลำไส้ แต่มีคุณประโยชน์ต่อร่างกายเป็นอย่างดี

พระพุทธองค์อาพาธเพราะโรคนี้เป็นเหตุ พระวรกายหมักหมมด้วยสิ่งอันเป็นโทษ ท่านพระอานนท์ไปเอายาถ่ายมาจากหมอชีวก แต่หมอชีวกแนะนำให้พระพุทธองค์ทำพระวรกายให้ชุ่มชื่นสัก ๒-๓ วันก่อน ครั้นได้ตามกำหนดแล้วหมอชีวกได้เอาก้านอุบล ๓ ก้านมาอบด้วยยาต่าง ๆ หลายชนิดผสมกันให้สูดดม พระองค์หายเพราะการสูดดมก้านอุบลเพียง ๓ ก้านเท่านั้น[๙๙]

ข) รักษาด้วยการเดินจงกรม ภิกษุทั้งหลายฉันอาหารอันประณีตของชาวเมืองเวสาลี จนร่างกายอ้วนให้เป็นโทษ ให้เกิดอาพาธบ่อย หมอชีวกผ่านไปเห็นความทุกข์ของภิกษุที่เกิดจากการอาพาธนั้น จึงเข้าเฝ้าพระพุทธองค์ ขอให้ทรงอนุญาตที่จงกรมและเรือนไฟ

---

[๙๗] พระมหาปองปรีดา ปริปุณฺโญ(จำปาศรี), **การป้องกันและการรักษาโรคตามหลักพระพุทธศาสนา. หน้า ๒๔.**

[๙๘] วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๖๙/๖๒-๖๓.

[๙๙] วิ.ม. (ไทย) ๕/๓๓๖/๑๙๔-๑๙๕.

เพื่อให้ภิกษุได้เดินจงกรมและอบไอน้ำในเรือนไฟเพื่อบำบัดโรค เพราะจะทำมีการอาพาธน้อย พระองค์ก็ทรงอนุญาตตามที่ขอ[๙๐]

๒๑. โรคที่เกิดจากอุบัติเหตุ ได้แก่ ความเจ็บป่วยที่เกิดจากบาดแผล ฟกช้ำ บวมตามร่างกายหรืออวัยวะส่วนใดส่วนหนึ่งที่ถูกของมีคม หรือถูกของหนักทิ่มแทง กระทั่งของหนักกระทบกับร่างกายให้ได้รับความเจ็บป่วยเพราะการเกิดอุบัติเหตุ

ก) รักษาโดยการใช้น้ำมันทา เช่น เท้าของพระปิลินทวัจฉะแตกท่านได้ทำการรักษาด้วยยาทาเท้า แต่เมื่อทาแล้วยังไม่หายก็ให้ปรุงน้ำมันทาเท้า[๙๑]

ข) การรักษาด้วยพุทธนุภาพ ดังอุบาสิกาสุปปิยา ที่ได้ตั้งความปรารถนาของตัวเองว่า พระภิกษุรูปใดอาพาธ จะให้ดิฉันทำอะไรมาถวาย ภิกษุรูปหนึ่งดื่มยาถ่ายได้บอกอุบาสิกาว่า ต้องการน้ำต้มเนื้อ อุบาสิกาสุปปิยารับว่า ดิฉันจะนำเนื้อต้มมาถวายพระคุณเจ้าเป็นพิเศษ แล้วกลับไปบ้านได้สั่งคนรับใช้ให้ไปหาเนื้อสัตว์ที่เขาขายตามตลาด แต่คนใช้หาเนื้อไม่ได้ เพราะในวันนั้นไม่มีใครฆ่าสัตว์ หากแต่ว่าภิกษุที่ป่วยไม่ได้น้ำต้มเนื้ออาพาธของภิกษุอาจจะรุนแรงหรือมรณภาพได้ ถึงอย่างไรนางก็ไม่ละความพยายาม และความมีสัจจะ จากนั้นนางก็ได้หยิบเอามีดหั่นเนื้อมาเชือดเนื้อขาของตนเอง แล้วให้หญิงรับใช้เอาไปทำเป็นเนื้อต้ม บอกสาวใช้ให้นำเอาเนื้อต้มไปถวายแก่ภิกษุไข้ที่วิหารหลังโน้น และบอกคนใช้ด้วยว่า ถ้ามีใครถามถึงเราก็จงบอกว่า เราเป็นไข้ แล้วนางก็ใช้ผ้าพันขาเข้าไปในที่นอนปิดประตูใส่กลอนนอนอยู่บนเตียง ต่อมาเมื่อสามีรู้ก็ยินดีด้วยที่ภรรยาได้ทำบุญที่ยิ่งใหญ่แก่พระพุทธองค์ และในวันต่อมาอุบาสกสุปปิยะและอุบาสิกาสุปปิยาได้ถวายอาหารแก่พระสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประธาน ในขณะนั้นด้วยแรงแห่งศรัทธาและสัจจะของอุบาสิกาสุปปิยา เมื่อนางเห็นพระผู้มีพระภาคเท่านั้น บาดแผลที่นางเชือดก็งอกขึ้นมาเหมือนเดิมและหายสนิท ทำให้นางร่าเริงยินดีน่าอัศจรรย์อย่างไม่เคยมีมาก่อน ด้วยแรงอานุภาพของพระองค์[๙๒]

๒๒. โรคเกิดจากความหนาว ความร้อน ทำให้คนเราอยู่ลำบากเพราะเกิดจากความหนาวทุกข์ทั้งกายและใจ อาจทำให้เจ็บป่วย เป็นไข้ตัวร้อน หรือบางคนแพ้อากาศทำให้หายใจขัดเกิดอาการหอบหืด เป็นหวัดเจ็บคอ ความหนาวความร้อนก็เป็นเหตุให้เกิดโรค

---

[๙๐] วิ.จู. (ไทย) ๗/๒๖๐/๓๓.

[๙๑] วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๖๗/๕๘.

[๙๒] วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๘๐/๘๐-๘๑.

ได้ เพราะการปรับตัวของร่างกายคนเราตามฤดูกาลนั้น อุณหภูมิในร่างกายเปลี่ยนไม่ทันก็ทำให้เกิดการผิดปกติได้ ตั้งแต่อาการเล็กน้อยจนถึงเสียชีวิต ดังภิกษุรูปหนึ่งที่ถูกขังอยู่ในเรือนไฟ ภิกษุพวกหนึ่ง ติดไฟ ใส่ฟืนมาก ปิดประตูแล้วนั่งที่ประตู ฝ่ายภิกษุผู้เป็นเถระถูกความร้อนแผดเผา จะออกก็ออกไม่ได้ จึงเป็นลมสลบล้มลง[๙๓]แต่ความร้อนเกิดจากแสงแดดจะทำให้เป็นไข้ตัวร้อนทำให้จิตใจเร้าร้อนเจ็บปวดที่ดวงตาปวดแสบผิวหนัง มีวิธีบำบัด ดังนี้

ก) ถ้าความหนาวที่เกิดจากการอาพาธหรือเป็นไข้ ใช้ยารักษาได้ แต่ความหนาวที่เกิดจากลมและอากาศนั้น ต้องบำบัดด้วยการอยู่ในที่พักหรือในที่อบอุ่นและนุ่งห่มเสื้อผ้าที่กันความหนาวได้ ด้วยการผิงแดดและการผิงไฟได้

ข) ความร้อนที่เกิดภายในร่างกายที่เกิดจากอาการของโรคอย่างใดอย่างหนึ่งต้องบำบัดด้วยการรักษาทางยาได้[๙๔] ถ้าความร้อนที่เกิดจากแสงแดดหรือจากอากาศร้อนนั้นบำบัดได้ด้วยการอยู่ในที่พักอาศัยหรือตามร่มเงาของต้นไม้ หรือในสถานที่ที่ไม่อบอ้าวอากาศถ่ายเทได้สะดวก ก็สามารถคลายความร้อนได้ แต่ในยุคปัจจุบันมีพัดลมที่ใช้ไฟฟ้าและเครื่องปรับอากาศเพื่อบรรเทาความร้อนได้เป็นอย่างดี

๒๓. โรค คือ ความหิวกระหาย ก็นับว่าเป็นโรคชนิดหนึ่ง เพราะว่าเมื่อร่างกายขาดอาหารและน้ำ ก็จะส่งผลให้เกิดโรคต่าง ๆ ได้จะทำให้มือสั่นตัวสั่น ตาลาย ปากคอแห้ง ดังนั้น ความหิวเป็นโรคอย่างยิ่ง โรคบางอย่างรักษาคราวเดียวก็หาย แต่ความหิวและความกระหายนั้นต้องรักษาตลอดไป ดังนั้นความหิวกระหายจึงเป็นโรคอย่างยิ่ง คราวที่พระบรมศาสดาทรงบำเพ็ญเพียรก่อนที่พระองค์จะทรงตรัสรู้ พระองค์ทรงอดอาหารทรงได้รับความทุกข์อย่างมาก มีผิวหนังเหี่ยวแห้งเศร้าหมอง ร่างกายผอมอ่อนแอไม่มีแรงเดินไปมาไม่สะดวก อาการเหล่านี้เกิดจากการรับประทานอาหารน้อยสารอาหารไม่เพียงพอ ทำให้ร่างกายไม่ได้รับสารอาหารที่จำเป็น ดังนั้นการอดอาหารจึงเป็นอันตรายต่อร่างกาย มีวิธีบำบัด ดังนี้

ก) จำเป็นจะต้องรับประทานอาหารและน้ำที่มีประโยชน์ต่อร่างกายและไม่มีโทษ เพราะอาหารและน้ำเป็นปัจจัยที่สำคัญเป็นหนึ่งในปัจจัยสี่ ที่มีความจำเป็นต่อชีวิตจะขาดมิได้ ทุกชีวิตจะอยู่ได้ก็ต้องอาศัยอาหารเพื่อการดำรงอยู่ของชีวิตทั้งมวล ถ้าขาดอาหารจะ

---

[๙๓] วิ.จู. (ไทย) ๗/๓๗๑/๒๓๙.

[๙๔] วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๗๘/๗๖.

ทำให้เกิดโรค ไม่มีแรง ทำงานก็ไม่ได้ จะปฏิบัติธรรมก็ยังต้องอาศัยอาหาร เหมือนคำพังเพยที่ว่า "กองทัพจะต้องเดินด้วยท้อง" คือถ้าขาดอาหารเสียทุกอย่างก็ต้องหยุด จะเดินก็ไม่ได้ ร่างกายก็อ่อนเพลีย ยังส่งผลต่อการบรรลุธรรม

อนึ่งข้าวต้มหรือยาคู ที่พระสุคตตรัสว่า เป็นทั้งยาและอาหาร ซึ่งเป็นประโยชน์มากมายต่อสุขภาพและชีวิต คือ เป็นยาอายุวัฒนะ ให้มีวรรณะผิวพรรณผ่องใส มีความสุขกายสบายใจดี ทำให้มีพลังวังชา ให้มีสติปัญญาดี ทั้งบรรเทาความหิวกระหายได้ เลือดลมเดินคล่องดีชำระล้างลำไส้ให้สะอาด และเผาผลาญอาหารที่ยังไม่ย่อยทำให้อาหารย่อยได้ดี[๙๕]

๒๔. โรคปวดอุจจาระปัสสาวะ การปวดอุจจาระและปัสสาวะนั้น เป็นโรคอย่างหนึ่ง เพราะทำให้ร่างกายได้รับความเจ็บปวด เป็นทุกขเวทนาอย่างหนึ่ง แต่ก็เป็นอาการปกติของร่างกายมนุษย์ บางครั้งอาจทำให้หมดสติไปก็มี เช่น พระเถระรูปหนึ่งถ่ายอุจจาระในวัจกุฎีตามลำดับพรรษา ภิกษุผู้นวกะทั้งหลายถึงก่อนปวดอุจจาระก็ต้องรอให้ภิกษุที่มีพรรษามากกว่าถ่ายก่อน กลั้นอุจจาระจนเป็นลมสลบล้มลง พระพุทธองค์ทรงอนุญาตให้ถ่ายอุจจาระตามลำดับที่มาถึงได้ไม่ต้องเรียงตามลำดับอาวุโส[๙๖]

เพราะฉะนั้นโรคที่เกิดจากความหนาว ความร้อน ความหิว ความกระหาย และเกิดจากการปวดอุจจาระปัสสาวะก็ถือว่าเป็นโรคอย่างหนึ่งของร่างกาย มนุษย์เราจะต้องประสบกับสิ่งเหล่านี้อยู่ตลอดไป ไม่มีทางจะหลีกเลี่ยงได้ มนุษย์ทุกคนจำต้องทำกบำบัดรักษาอยู่ตลอด จนกว่าชีวิตจะหาไม่ ดังพระสุคตตรัสว่า "**ความทุกข์ทั้งหลายเสมอด้วยเบญจขันธ์ไม่มี**"[๙๗]

๒๕. การถูกเหลือบและยุงกัด (ฑํสมกสสมฺผสฺโส) เหลือบ ยุง รวมทั้งแมลงอื่น ๆ เช่น แมลงวันเป็นต้นสัตว์จำพวกนี้ชอบบินไต่ตอมและกัดกินผิวกาย[๙๘]พระสัตว์จำพวกนี้จะมีเชื้อโรคอยู่เมื่อมากัดในส่วนใดส่วนหนึ่งของร่างกายเรา จะทำให้เกิดการเจ็บปวดตรงที่กัดหรือเกิดอาการคัน เป็นผลให้ผู้นั้นเกาที่แผลทำให้ผิวหนังถลอกได้ บาดแผลกว้างขึ้นยิ่งเป็นการง่ายต่อการติดเชื้อโรคอย่างอื่น เพราะในตัวสัตว์นั้นมีเชื้อโรคอยู่แล้วเมื่อสัตว์จำพวกนี้

---

[๙๕] วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๘๒/๘๙.

[๙๖] วิ. จู.(ไทย) ๗/๓๗๓/๒๔๒.

[๙๗] ขุ. ธ. (ไทย) ๒๕/๒๐๒/๙๕.

[๙๘] ขุ. ม. (ไทย) ๒๙/๑๕๘/๔๔๒.

กัดแล้ว ถ้าร่างกายของคนที่ถูกกัดนั้นมีความต้านทานโรคต่ำ ก็ทำให้เกิดโรคภัยไข้เจ็บได้ เช่น ถูกสุนัขบ้ากัด ก็จะทำให้คนนั้นกลายเป็นโรคกลัวน้ำ(โรคสุนัขบ้า) ได้ ส่วนการรักษาที่ถูกสัตว์จำพวกนี้กัดต่อยนั้น ในพระไตรปิฎกไม่มีปรากฏชัดเจน จะมีแต่การแนะนำและการป้องกันเท่านั้น เช่น พระพุทธองค์แนะนำให้ภิกษุในธรรมวินัยนี้เป็นผู้มีความอดทนต่อการที่ถูกเหลือบยุง แดด และสัตว์เลื้อยคลานทั้งหลายรบกวน ซึ่งทำให้เป็นทุกข์ ไม่น่ายินดี ไม่น่าพอใจ แต่ภิกษุต้องอดทน[๙๙]การนุ่งห่มเสื้อผ้า การใช้สิ่งที่ป้องกันยุง ดังพระผู้มีพระภาครับสั่งว่า "ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตกุฎีกันยุง"[๑๐๐]และการก่อไฟให้เกิดควันเพื่อขับไล่ยุงไม่ให้รบกวน[๑๐๑]และการใช้มุ้งกางเพื่อกันยุงดังในปัจจุบันก็เป็นการป้องกัน สำหรับเหลือบและยุง

๒๖. สัตว์เลื้อยคลานกัดต่อย (สิรีสปฺปสมฺผสฺโส) สัตว์เลื้อยคลานจำพวก งู แมลงป่อง ตะขาบ แมลงมุม ตุ๊กแก และหนู สัตว์จำพวกนี้บางชนิดก็มีพิษและไม่มีพิษ แต่บางชนิดก็เป็นอันตราย ตั้งแต่เล็กน้อยไปจนถึงแก่ชีวิตได้ และบางชนิดก็นำเชื้อโรคมาด้วย เช่น จำพวกหนูและแมลงสาบ เป็นต้น

เพราะร่างกายของเรานั้นเป็นสิ่งที่เกิดมาตามกฎของธรรมชาติ ฉะนั้นการเปลี่ยนแปลงก็เป็นไปตามกฎของธรรมชาติ คือ ความเจ็บไข้และอุบัติเหตุต่าง ๆ ตลอดจนกระทั่งความหนาวความร้อนความหิวกระหาย การสัมผัส กับเหลือบ ยุง ลมแดดและสัตว์เลื้อยคลาน [๑๐๒]ร่างกายของมนุษย์เรานั้นเสี่ยงต่อการเกิดโรคอยู่ตลอดเวลา การรักษาร่างกายให้อยู่ในสภาพที่สมบูรณ์ ก็เพื่อการดำเนินชีวิตให้เป็นไปได้ด้วยดี

ก) การรักษาโรคที่ถูกงูพิษกัด มีภิกษุรูปหนึ่งที่ถูกงูกัด ท่านได้รับการรักษาด้วยการใช้ยาที่พระพุทธองค์ทรงอนุญาต ชื่อว่า ยามหาวิกัฏที่ใช้แก้พิษงู ๔ ขนาน คือ มูตร คูถ เถ้า และดิน โดยให้กัปปิยการกหรือคนรับใช้จัดทำแล้วประเคนให้ แต่ถ้าไม่มีก็ให้หยิบใช้เอง

---

[๙๙] องฺ. จตุกฺก(ไทย) ๒๑/๑๑๔/๑๗๖.

[๑๐๐] วิ.จู. (ไทย) ๗/๒๕๙/๓๓.

[๑๐๑] ขุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๑๓๐/๒๗๘.

[๑๐๒] ขุ. ม. (ไทย) ๒๙/๕/๑๗.

ได้[๑๐๓]สำหรับเถ้านั้นเมื่อไม่มีให้เผาไม้แห้งเอาเถ้าได้ แต่ถ้าไม่มีไม้แห้งก็ให้ตัดฟืนสดจากต้นไม้มาเผาเพื่อทำเถ้าได้ และทรงอนุญาตยามหาวิกัฏเฉพาะที่ถูกงูกัดเท่านั้น

๒.๕ โรคทางใจ (เจตสิโก โรโค)

ชีวิตมนุษย์เรานั้น ประกอบด้วย กายกับใจ รวมเข้ากันเป็นชีวิตของเรา กายก็ตาม ใจก็ตาม จะต้องให้อยู่ในสภาพที่ดี จำเป็นจะต้องรักษาไว้ให้มีสุขภาพที่ดีจึงจะมีความสุข การดำเนินชีวิตจึงจะราบรื่น แต่สำหรับมนุษย์ปุถุชนผู้มีจิตใจหนาเต็มไปด้วยกิเลส พุทธศาสนาถือว่าเป็นผู้มีโรคทางใจ เพราะการประสบกับอารมณ์ที่น่าชอบใจและไม่ชอบใจ แต่เมื่อชอบใจก็อยากได้ มีความปรารถนาในสิ่งนั้น ๆ ให้อยู่กับตัวตลอดไป ตรงกันข้ามเมื่อสิ่งที่ไม่ชอบใจก็จะเกิดความขัดเคือง มีความรังเกียจไม่อยากได้และมีใจมุ่งหมายที่จะทำลายให้สาบสูญไป หรือไม่ก็เกิดความเศร้าโศกเสียใจ เพราะคนเรามัวหลงผิดติดในสิ่งเหล่านั้นโดยไม่รู้เท่าทันความเป็นจริง จึงเกิดความประมาท อันเป็นต้นเหตุไปสู่การกระทำความชั่วทางกายและวาจา นี่คือสาเหตุที่ทำให้ใจหลงผิด เมื่อใจคิดผิดแล้วก็ทำให้เกิดการปรุงแต่งไปต่าง ๆ อย่างมากมายเป็นเหตุให้ใจติดอยู่กับเรื่องเหล่านั้น จนอยากที่จะรู้ความจริงว่ามีสาเหตุมาจากอะไร และจะแก้ไขอย่างไร เมื่อหาทางออกไม่ได้ ก็กลายเป็นความเครียดเกิดความกังวล เศร้าซึม นอนไม่หลับ ไม่เป็นอันจะทำการงานเพราะมัวคิดฟุ้งซ่าน เพราะสาเหตุเหล่านี้จึงมีผลต่อสุขภาพทั้งกายและใจ ทำให้เกิดโรคต่าง ๆ ได้ง่าย ความผิดปกติที่เกิดขึ้นทางจิตใจนี้ เป็นอันตรายอย่างยิ่ง แม้ว่าร่างกายจะสมบูรณ์ดีก็ตาม ถ้าใจเป็นทุกข์กายก็พลอยเป็นทุกข์ไปด้วยเพราะกายกับใจต่างก็อาศัยซึ่งกันและกันจะแยกกันไม่ได้ เมื่อเป็นเช่นนี้ก็ควรที่จะรู้เท่าทันเหตุการณ์ที่เกิดกับใจแล้วก็พยายามหาทางกำจัดหรือบรรเทาให้หมดไปจากจิตใจเพื่อความผาสุกของชีวิตที่ประกอบไปด้วยกายและใจ

โรคทางใจ หมายถึง การที่จิตใจของคนเราถูกครอบงำด้วยกิเลสและอาสวะที่เป็นกิเลสอย่างละเอียดที่จมอยู่ในส่วนลึกของจิตไร้สำนึก อันได้แก่ราคานุสัย ปฏิฆานุสัยและอาสวะนุสัยหรืออีกนัยหนึ่ง โรคทางใจนั้นหมายถึง การที่จิตใจของคนเราประกอบด้วยอกุศลเจตสิกสิบสี่ดวง คือ ความหลง ความไม่ละอาย ความไม่เกรงกลัว ความฟุ้งซ่าน ความโลภ ความเห็นผิด ความถือตัว ความคิดมุ่งร้าย ความริษยา ความตระหนี่ ความ

---

[๑๐๓] วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๖๘/๖๐.

รำคาญใจ ความท้อแท้ใจ ความง่วงซึม ความสงสัย สิ่งเหล่านี้เกิดขึ้นแก่ผู้ใดก็ทำให้เป็นทุกข์ ส่วนคำว่า "เจตสิก" นั้นได้แก่ธรรมที่เกิดกับจิต กิริยาอาการแม้แต่คุณสมบัติต่างๆ ของจิต เช่น โลภะโมหะ เมตตาปัญญา

โดยทั่วไปแล้วใจที่บริสุทธิแต่ภายหลังถูกกิเลสเข้า[๑๐๔]ครอบงำจิตจึงเศร้าหมอง เปลี่ยนแปลงไป เพราะกิเลสทำให้จิตเศร้าหมองต่าง ๆ อยู่ภายในจิตใจ ดังพุทธพจน์ว่า "ดูกรภิกษุทั้งหลาย จิตนี้ผุดผ่อง แต่จิตนั้นแลเศร้าหมองเพราะอุปกิเลสที่เกิดขึ้นภายหลัง ปุถุชนผู้ไม่ได้สดับ ย่อมไม่ทราบจิตใจนั้นตามความเป็นจริง เพราะเหตุนั้น ใจนั้นและเศร้าหมองเพราะอุปกิเลสที่จรมา" [๑๐๕]แต่ใจจะบริสุทธิ์นั้นก็เพราะจิตปลอดจากนิวรณ์ทั้งห้า แต่ไม่ได้หมายถึงจิตนั้นหมดจากกิเลสแต่จิตใจนั้นยังมีอนุสัยกิเลสที่ละเอียดนอนเนื่องอยู่ แต่อุปกิเลสที่เป็นเหตุให้จิตเกิดความขุ่นมัวเศร้าหมอง วุ่นวาย เศร้าซึม ยุ่ง หวั่นไหว ไม่มีความสงบนั้น เกิดจากความละโมบไม่สม่ำเสมอคือความเพ่งเล็งอยากได้ของผู้อื่น ความพยาบาทคิดปองร้ายผู้อื่น ความโกรธ ความผูกโกรธไว้ ความหลบหลู่บุญคุณของท่าน ความตีเสมอหรือยกตนเทียมท่าน ความอิจฉาริษยา ความตระหนี่ มารยา ความโอ้อวด หัวดื้อ การแข่งดี การถือตัว การดูหมิ่นคนอื่น ความมัวเมา และความประมาทเลินเล่อเหล่านี้เป็นอุปกิเลสแห่งจิต[๑๐๖]ก็เพราะการที่จิตของคนเราโดยธรรมชาติแล้วจิตใจมีความทะยานยากได้โน่นได้นี่ กลับกลอก ข่มยาก เป็นจิตที่ดิ้นรน กวัดแกว่งรักษายาก ห้ามยาก มีการเปลี่ยนแปลงเร็ว และตกอยู่ในอำนาจของอารมณ์อันน่าใคร่ น่าพอใจในสิ่งที่ตนเองปรารถนา ละเอียดอ่อนสามารถไปในที่ไกลเที่ยวไปดวงเดียว ไม่มีตัวตน[๑๐๗]ระจิตของเราที่ถูกกิเลสครอบงำได้ง่าย เป็นเหตุให้ขาดสติขาดความยั้งคิด ทำให้ตามไม่ทันสภาพจิตของตนเอง จึงทำให้เกิดโรคทางกายโดยไม่รู้ตัว

๒.๕.๑ โรคทางใจที่เกิดจากผัสสะ

มนุษย์เรานั้นดำรงอยู่ได้เพราะการมีชีวิตและชีวิตก็ต้องอาศัยที่ปรากฏการณ์ต่าง ๆ (การสัมผัส) ต้องอาศัย ตา หู จมูก ลิ้น กายและใจ ที่ตาเห็นรูป เสียง กลิ่น รส และการ

---

[๑๐๔] พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), **พุทธธรรม**, หน้า ๓๑.

[๑๐๕] องฺ. เอกก (ไทย) ๒๐/๕๑/๙.

[๑๐๖] ม.มู. (ไทย) ๑๒/๗๑/๖๓-๖๔.

[๑๐๗] ขุ. ธ. (ไทย) ๒๕/๓๓/๓๕.

ถูกต้องเกิดความรู้สึก (ธรรมารมณ์)แล้วทำให้เกิดความรู้สึกชอบ ความรู้สึกไม่ชอบ หรือความรู้สึกเฉย ๆ เนื่องจากเพราะมีความรู้สึกอย่างใดอย่างหนึ่งเกิดขึ้น ทำให้เกิดความนึกคิดหรือการปรุงแต่งใจให้เป็นไปต่าง ๆ นานา แล้วทำให้เกิดสัญญา คือ ความจำ แล้วเกิดการยึดติดในสิ่งนั้นหรืออารมณ์นั้น ๆ ก็เพราะอารมณ์นี้เองทำให้เกิดการแยกแห่งความคิดที่เป็นกุศลหรืออกุศล ที่ทำให้ความคิดความรู้สึกเป็นไปตามความจริงต่อกุศลธรรมเพื่อจะนำชีวิตไปสู่ความดีเพื่อการหลุดพ้นของชีวิต แต่ถ้าการสัมผัสและการรับสัญญาที่ไม่ได้พิจารณาตามความเป็นจริงแล้ว ผลคือจะได้รับความทุกขเวทนาจนกลายเป็นอกุศลกิเลสเครื่องเนินช้า คือ ตัณหา มานะ และทิฏฐิ[๑๐๘] เมื่อสิ่งเหล่านี้เข้าครอบงำ จะทำให้เกิดการคลาดเคลื่อนในทางความจำ ในทางความคิด แล้วส่งผลไปถึงความเห็น ในสิ่งที่ไม่เที่ยงว่าเที่ยง ในสิ่งที่เป็นทุกข์ว่าเป็นสุข ในสิ่งที่เป็นอนัตตาว่าเป็นอัตตาและในสิ่งที่ไม่งามว่างาม[๑๐๙]เมื่อเกิดปัญจสัญญาแล้ว ก็ยิ่งมีความตริตรึกนึกคิดได้มากมายและกว้างขวางพิสดารยิ่งขึ้น ทำให้เกิดกิเลสต่าง ๆ เช่น ชอบใจ ไม่ชอบใจ หวงแหน ริษยา เป็นต้น ปนเป คลุกเคล้าไปกับความคิดนั้น[๑๑๐] ทุกอย่างที่เกิดขึ้นเพราะการปรุงแต่งของจิตใจ ดังท่านพระมหากัจจายนะกล่าวว่า

จักขุวิญญาณเกิดขึ้นเพราะอาศัยตาและรูปมาประจบกันเข้าเกิดความรู้สึกว่าสวยงามอ่อนแข็งร้อนเย็น โดยการประจวบกันแห่งธรรมทั้ง ๓ ประการจึงเกิดผัสสะ เพราะผัสสะเป็นปัจจัยเวทนาจึงเกิด บุคคลเสวยอารมณ์ใดย่อมหมายรู้อารมณ์นั้น บุคคลหมายรู้อารมณ์ใดย่อมตรึกตรองอารมณ์นั้น บุคคลตรึกตรองอารมณ์ใดย่อมคิดปรุงแต่งอารมณ์นั้น บุคคลคิดปรุงแต่งอารมณ์ใดเพราะการคิดปรุงแต่งอารมณ์นั้นเป็นเหตุ ในแง่ต่าง ๆ แห่งปัญจะสัญญาย่อมครอบงำบุรุษ ในรูปทั้งหลายที่จะพึงรู้ด้วยทางตา ทั้งที่เป็นอดีตก็ดี อนาคตก็ดีและปัจจุบันก็ดี โสตวิญญาณ . . . ฆานวิญญาณ . . . ชิวหาวิญญาณ . . . [๑๑๑]มื่อเห็นรูปทางตา ดมกลิ่นทางจมูก ลิ้มรสทางลิ้น ถูกต้องโผฏฐัพพะทางกายและรู้แจ้งอารมณ์ทางใจที่ผ่านมาทาง

---

[๑๐๘] ขุ.ม. (ไทย) ๒๙/๑๐๙/๓๓๑.

[๑๐๙] องฺ. จตุกฺก (ไทย) ๒๑/๔๙/๗๙.

[๑๑๐] พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตฺโต) , **พุทธธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๗, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑), หน้า ๔๐.

[๑๑๑] ม.มู. (ไทย) ๑๒/๒๐๔/๒๑๓-๒๑๔.

อายตนะภายใน สิ่งเหล่านี้ มีทั้งน่าปรารถนาและไม่น่าปรารถนา[๑๑๒]เมื่อเห็นรูปทางตาแล้ว ไม่รวบถือ ไม่แยกถือ ปฏิบัติเพื่อความสำรวมในจักขุ เมื่อไม่สำรวม ก็จะเป็นเหตุให้ถูกบาปอกุศลธรรมคืออภิชฌาและโทมนัสครอบงำได้[๑๑๓] ดังนั้นเมื่อประสบกับสิ่งต่าง ๆ โดยไม่ได้พิจารณาให้แยบคาย ทำให้ขาดสติในการกำหนดรู้ในความคิดของตัวเอง ที่เกิดเป็นอกุศลจิตที่เป็นเหตุของโรคทางใจ เมื่อเกิดความคิดและยึดติดในอารมณ์ของตนเองแล้ว จะให้บุคคลนั้นกระทำแต่บาปอกุศล ทำให้ชีวิตตกอยู่ภายใต้อำนาจแห่งความมืดมนอยากที่จะหาทางออกได้

๒.๕.๒ โรคทางใจที่เกิดจากโลภะ โทสะ โมหะ

กิเลสนั้นทำให้เกิดพฤติกรรมการกระทำทางกายวาจาและใจเป็นเหตุให้เศร้าหมอง ให้เกิดความเดือดร้อน กระวนกระวาย เป็นทุกข์ทั้งแก่ตัวเองและผู้อื่น ทนยากเพราะเป็นสภาพที่ทำให้จิตเศร้าหมองทั้งกายวาจาและใจ จนมีคำกล่าวกันว่า “กิเลสพันห้าตัณหาร้อยแปด” ดังพระอรรถกถาจารย์ได้กล่าวว่ากิเลสมีถึง ๑.๕๐๐ ประการ เช่น โลภะ โทสะ โมหะ วิปริตมนสิการ อหิริกะ อโนตตัปปะ ถีนะ มิทธะ โกธะ อุปหานะ เป็นต้น แม้จะมีการกล่าวถึงในอรรถกถาบางแห่งก็แสดงเพียงตัวอย่าง ไม่ครบถ้วน ระบุไว้อย่างมากที่สุดเพียง ๓๓๖ อย่างเท่านั้น[๑๑๔] การศึกษาเรื่องกิเลสนี้ ผู้วิจัยมุ่งเน้นไปที่กิเลส ๓ ประการที่เป็นรากเหง้าของอกุศลมูล เพราะถือเป็นโรคทางใจ โดยมากนักปราชญ์ทางพุทธศาสนาทั้งหลายจะมุ่งไปที่อกุศลมูล เพราะก่อให้เกิดสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ เป็นสาเหตุให้กิเลสทั้งหลายโดยเฉพาะทางใจ ดังที่พระพุทธองค์ทรงตรัสว่า โลภะโทสะโมหะทำให้มืดบอด เป็นข้าศึกเป็นเพชฌฆาต เป็นศัตรู เป็นมลทิน ทำให้จิตใจหมักหมมลุ่มหลงเป็นภัยที่เกิดอยู่ภายในเป็นอันตรายเพราะอกุศลธรรมที่นอนเนื่องอยู่ ทำจิตให้กำเริบเป็นภัยภายใน บุคคลที่ขาดสติปัญญาก็จะไม่สามารถรู้ทั่วถึงภัยเหล่านั้น เพราะกิเลสทั้งสามประการนี้เข้าครอบงำจิตใจ

---

[๑๑๒] องฺ. ฉกฺก (ไทย) ๒๒/๑/๔๑๒.

[๑๑๓] องฺ. ปญฺจก (ไทย) ๒๒/๑๔๐/๒๓๑.

[๑๑๔] พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๓๔๐.

ใครแล้วจะทำให้คนผู้นั้นไม่รู้ซึ่งธรรม เป็นคนมีปัญญามืดมิดเพราะเกิดจากมลทินคือกิเลสทั้งสาม ทำให้เกิดทุกข์หาความผาสุกไม่ได้ เหมือนขุยไผ่กำจัดต้นไผ่[๑๑๕]

ความโลภอยากได้ของคนอื่น ความโกรธคิดประทุษร้าย ความหลงมัวเมาทั้งสามนี้เกิดขึ้นกับผู้ใดย่อมครอบงำจิตใจของบุคคลเหล่านั้น ทำให้เบียดเบียนตนเองและผู้อื่น เพราะจิตที่ประกอบด้วยความทุกข์โทมนัส ทำให้เกิดการกระทำความชั่วทางกายวาจาและทางใจ เพราะความหลงย่อมไม่รู้ว่าสิ่งใดเป็นประโยชน์ไม่เป็นประโยชน์ทั้งที่ของตนเองและผู้อื่นตามความเป็นจริง จึงทำให้เกิดทุกข์เป็นคนมีความมืด ไม่รู้อะไรเป็นคนปัญญาดับ อันเป็นหนทางนำไปสู่ความคับแค้น ย่อมอยู่เป็นทุกข์ ลำบาก เดือดร้อนในปัจจุบัน หลังจากตายแล้วพึ่งหวังทุคติ[๑๑๖]

เมื่อจิตถูกครอบงำด้วยกิเลส มนุษย์เราย่อมไม่พ้นการเวียนว่ายอยู่ในวัฏสงสาร เพราะจิตยังลุ่มหลงในกามทั้งหลาย คือ อกุศลมูลทั้งสาม ดังพุทธพจน์ที่ตรัสว่า “ดูกรภิกษุทั้งหลายเพราะกรรมที่เกิดจากโลภะ โทสะ โมหะ นรกกำเนิดเดรัจฉาน เปรตวิสัยหรือทุคติอื่นอย่างใดอย่างหนึ่งย่อมปรากฏเพราะกรรมอันเกิดแก่โลภะ โทสะ และโมหะเพราะอกุศลทั้งสามประการนี้ ย่อมให้เกิดในนรก กำเนิดเดรัจฉาน กำเนิดเปรตวิสัย”[๑๑๗] แต่จิตของคนเราเมื่อคิดชั่ว พูดชั่วทำชั่วในสภาวะนั้นก็ถือว่าตกอยู่ในทุคติเป็นนรกของคน ๆ นั้นเพราะถือว่าเป็นทุคติของเขาในชาติปัจจุบันคือตัวทุกข์ที่เกิดขึ้นที่ใจ แม้ความโกรธเกิดขึ้นที่ใจถ้าโกรธมากก็ยิ่งทุกข์มากไม่ต้องรอถึงชาติหน้า อกุศลมูลทั้งสามมีโทษมากถึงเพียงนี้ ผู้วิจัยจึงจะศึกษาอกุศลทั้งสามนี้โดยละเอียด ดังต่อไปนี้

โลภะ หมายถึง ความยินดี ความเพลิดเพลิน ความพอใจ ความกำหนัด ความหมกมุ่น ความรักใคร่ ความเยื่อใย ความห่วงใจ ความผูกพัน ความการหวัง ความปรารถนา ความอยาก ตัณหาในรูปเสียงเป็นต้น หรือธรรมชาติที่ทำให้จิตใจข้องอยู่ ติดตรึงจิตไว้ เหนี่ยวรั้งจิตไว้ ให้จิตยึดถือเอาไว้ท่วมทับครอบงำจิตเอาไว้”[๑๑๘]การให้ความหมายนี้

---

[๑๑๕] ขุ.ม. (ไทย) ๒๙/๕/๒๐-๒๑.

[๑๑๖] องฺ. ติก. (ไทย) ๒๐/๗๐/๒๗๖.

[๑๑๗] ขุ. จู. (ไทย) ๓๐/๑๒/๘๔.

[๑๑๘] พระมหาปองปรีดา ปริปุณฺโณ, (จำปาศรี). **การป้องกันและการรักษาโรคตามหลักพระพุทธศาสนา**. หน้า ๕๒.

เพื่อให้ครอบคลุมชีวิตแบบชาวบ้าน ตลอดถึงนักบวช ที่ยังมีความเพลิดเพลินยึดติดอยู่กับรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส และสิ่งที่นึกคิดที่เป็นธรรมารมณ์ และความพอใจยึดมั่นในสิ่งที่ตนประพฤติอย่างใดอย่างหนึ่ง เช่น การเจริญสมถะภาวนา การรักษาศีลเป็นต้น แต่กลับคุยโอ้อวดแสดงถึงการปฏิบัติที่ไม่เป็นไปเพื่อความหลุดพ้นจากความทุกข์ได้

โลภะหรือความโลภนี้ เป็นสิ่งที่เกาะติดอารมณ์อยู่เป็นเหตุ มีการไม่เสียสละเป็นผล ดุจสีแห่งน้ำมัน มีการยึดในสิ่งที่เป็นเครื่องผูกมัด เป็นที่ยึดถือ ให้ใกล้ เกิดขึ้นและเจริญมากขึ้น ที่เกิดจากตัณหาตัวการที่พัดพาสัตว์ลงสู่อบาย ประหนึ่งดังแม่น้ำที่เชี่ยวพัดพาสัตว์ไปสู่มหาสมุทรฉะนั้น

ความโลภเกิดขึ้นได้ไม่จำกัดว่าจะต้องเป็นบุคคลจำพวกไหนหรือกับคนใดคนหนึ่ง สามารถที่จะเกิดขึ้นได้กับคนทุกคนแม้กระทั่งบรรพชิต ยกเว้นพระอรหันต์ผู้หมดจากกิเลสแล้วเท่านั้น และเหตุที่ทำให้บกพร่องของบรรพชิตผู้ที่ดิ้นรนหาทุกข์อยู่ตลอดเพราะความโลภครอบงำเรียกว่า โรคของบรรพชิต เพราะตัณหาเป็นต้นเหตุจึงทำลายความเป็นบรรพชิตลง ซึ่งมีอยู่ ๔ ประการ คือ

๑) ภิกษุในธรรมวินัยนี้ความเป็นคนมักมาก คับแค้น ไม่มีความสันโดษด้วยจีวร บิณฑบาต เสนาสนะ คิลานะปัจจัยเภสัช

๒) มีความมักมากเป็นที่ตั้งจิตใจคับแค้น ตั้งความปรารถนาชั่วเพื่อให้ตนได้รับการยกย่องสรรเสริญ เพื่อลาภสักการะและชื่อเสียง

๓) การวิ่งเต้นขวนขวาย พยายามเพื่อไม่ให้ผู้อื่นดูหมิ่น ต้องการความยกย่องสรรเสริญ และลาภสักการะ

๔) การเข้าบ้านเพื่อคบหาตระกูลทั้งหลาย เช่น นั่งกล่าวธรรม แล้วกลั้นอุจจาระปัสสาวะ เพื่อให้เขานับถือ แล้วจะได้ผลประโยชน์ภายหลัง[๑๑๙]

๒.๕.๓ การเกิดขึ้นของโลภะ

จิตใจของคนเรามีกามานุสัยที่นอนเนื่องอยู่ในสันดาล โดยอาศัยอายตนะภายในได้ประสบกับรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส และเรื่องในใจที่ชวนให้ใคร่แล้วเกิดความยินดีมีความปรารถนาอยากได้มาครอบครองมาเป็นของตนเองเพื่อซ่องเสพเสวยยิ่ง ๆ ขึ้นไปไม่มีที่

---

[๑๑๙] องฺ. จตุกฺก (ไทย) ๒๑/๑๕๗/๒๑๘.

สิ้นสุดเพราะความอยากที่เกิดขึ้นกับจิตใจซึ่งมีสาเหตุมาจากโลภะ นี้คือการเกิดขึ้นของโลภะ โดยภาพรวมมูลเหตุแห่งทุกข์ คือตัณหาอันทำให้เกิด ประกอบด้วยความเพลิดเพลินและความกำหนัดมีปกติให้เพลิดเพลินในอารมณ์นั้น ๆ ได้แก่ กามตัณหาความปรารถนาอยากได้ในรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส ความวิตกหรือความตรึก การคิด การดำริ วิจารหรือการพิจารณาความอยากเป็นโน่นเป็นนี่ นี้เรียกว่า มูลเหตุแห่งทุกข์ (โลภะ)[๑๒๐]

๑) โทษของโลภะ

โลภะ เป็นต้นเหตุก่อให้เกิดทุกข์ โดยมากเมื่อคนเราได้ประสบกับอารมณ์ที่ชอบใจ แล้วผูกใจติดยึดถือเป็นอารมณ์ในสิ่งนั้นแล้วอยากได้มาครอบครองเป็นของตนมากยิ่งขึ้น อันเนื่องมาจากความอยากของมนุษย์ที่ไม่มีที่สิ้นสุด เพราะความอยากของมนุษย์นั้นไม่สามารถที่จะเติมให้เต็มได้ จึงทำให้เป็นทุกข์อยู่ตลอด สาเหตุหนึ่งก็มาจากตัณหาที่เป็นต้นเหตุให้เกิดทุกข์ แต่ถ้าไม่มีตัณหาก็ไม่เกิดทุกข์ เพราะความเกิด ความหยั่งลง ความบังเกิดขึ้นเฉพาะ ความปรากฏแห่งขันธ์ แล้วเกิดความพอใจในสิ่งนั้น ๆ ตัณหาย่อมพอกพูนเจริญนำไปสู่อุปาทานคือความยึดมั่นถือมั่นใน ภพ ชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกขะ โทมนัส อุปายาสะ ความทุกข์ทั้งมวลเกิดขึ้นเพราะสาเหตุเหล่านี้[๑๒๑]ความโลภเมื่อเกิดขึ้นภายในใจของผู้ใดแล้ว ย่อมเผาไหม้จิตใจของคนนั้นให้ได้รับความทุกข์เพราะความอยากเป็นมูลเหตุ ทำให้เดือดร้อนใจอยู่ตลอดเวลา ทนได้ยากประหนึ่งเสมือนไฟที่เผาผลาญร่างกายให้เกรียมไหม้เพราะไฟแห่งความโลภ(ตัณหา)สามารถที่จะเผาผลาญได้ทุกอย่าง ดังคำที่พระพุทธองค์ได้ตรัสไว้ว่า “ไฟเสมอด้วยราคะไม่มี”[๑๒๒]ความทุกข์ของมนุษย์ สาเหตุใหญ่เกิดขึ้นเพราะความยึดติดในอารมณ์ไม่ว่าจะเป็นความเศร้าโศกเสียใจ ต่าง ๆ ล้วนแล้วเกิดขึ้นจากความรักในสิ่งที่ตนเองติดใจในของรักเหล่านั้น ดังบุคคลที่คล้อยตามอามิส ปล่อยใจไปตามอำนาจจิตย่อมเดือดร้อนเหมือนจระเข้ที่ติดตามฝูงปลาถูกชนักแทง ฉะนั้น[๑๒๓]คนเรานั้นเมื่อทำผิดหรือล่วงละเมิด ที่เกิดจากความโลภเพราะอยากได้ของผู้อื่นเขาจะไม่รู้เลยว่าตนเองทำผิดเพราะความโลภปิดบังจิตเอาไว้ (ความหลง) จนกว่าผลของกรรมนั้นให้ผลภายหลังย่อม

---

[๑๒๐] สํ. ข. (ไทย) ๑๗/๓๑/๔๔.

[๑๒๑] สํ. นิ. (ไทย) ๑๖/๒/๔.

[๑๒๒] ขุ. ธ. (ไทย) ๒๕/๒๐๒/๙๕.

[๑๒๓] ขุ. ชา. (ไทย) ๒๗/๑๖๖/๑๐๙.

ลำบากกายและใจเพราะกรรมที่ตนได้กระทำนั้น ดังพุทธพจน์ที่ตรัสว่า "สัตว์ทั้งหลายเป็นผู้กำหนัดกล้าในโภคะที่น่าใคร่ มักมาก หมกมุ่นในกาม และไม่รู้สึกตัวว่าละเมิดเหมือนพวกเนื้อไม่รู้สึกตัวว่ามีบ่วงที่เขาดักไว้ ต่อเมื่อถูกดักได้ ผลคือความลำบากย่อมเกิดมีในภายหลัง"[๑๒๔]

ความชั่วทั้งหลายล้วนมีมูลเหตุมาจากตัณหา คือ ความอยากได้โน่นได้นี่ เมื่อคนเรามีความปรารถนาในสิ่งที่ตนเองชอบใจ นั้นก็คือถูกตัณหาเข้าครอบงำ หลังจากนั้นก็จะแสวงหาสิ่งที่ตนเองชอบเพื่อเสพเสวยตามความต้องการ อันเป็นหนทางนำไปสู่การตกลงใจตัดสินใจ และความพอใจ (ฉันทราคะ) ก็จะเกิดขึ้น ทำให้เกิดความยึดมั่นถือมั่นในสิ่งนั้น ที่สุดก็จะเก็บเอามาครอบครองเป็นของตนเอง แล้วก็เกิดความหวงแหนในสิ่งนั้น เพื่อป้องกันมิให้สิ่งนั้นหลุดหายไปหรือตกไปเป็นของผู้อื่น ทั้งมีการป้องกันอย่างเข้มแข็ง ทั้งนี้ก็เพื่อจะรักษาทรัพย์สมบัติเงินทองของตนเองก็เพื่อมุ่งหวังความสุขชื่อเสียงเกียรติยศ อันความมุ่งหวังลาภยศเพื่อป้องกันผลประโยชน์ตนเอาไว้ ที่เป็นสาเหตุของการกระทำอกุศลธรรมหรือความชั่วต่าง ๆ เกิดการทะเลาะวิวาทกัน มีการทำร้ายร่างกายจับอาวุธประหัตประหารซึ่งกันและกัน แก่งแย่งกัน เป็นเหตุให้ใช้คำพูดที่หยาบคายส่อเสียดโกหกหลอกลวงซึ่งกันและกัน นี่คือผลที่เสียจากบุคคลที่มีจิตใจที่ถูกความโลภเข้าครอบงำความโลภนี้ยังเป็นเหตุให้เกิดโรคภัยไข้เจ็บได้ เช่น ผู้ที่ไม่รู้จักประมาณในการรับประทานอาหารคือทานมากเกินไป ทานอาหารที่ไม่เป็นประโยชน์แก่ร่างกาย เพราะอาศัยความอยาก ทานมากเกินไปก็ทำให้เกิดโรคอ้วนและเป็นสาเหตุของโรคอย่างอื่น เช่น โรคเบาหวาน ความดันโลหิตเป็นต้น

โลภะ เป็นสาเหตุให้เกิดโทษแก่คนอื่นและสังคม ถ้าถูกราคะเข้าครอบงำสามารถทำได้ทุกอย่าง ฆ่าสัตว์ ปล้นสะดม ลักทรัพย์ แม้แต่ญาติพี่น้องก็ทำได้ หรือล่วงเกินภรรยาของคนอื่น พูดเท็จ พูดส่อเสียด เพราะความไม่รู้ ไม่เห็น ไม่เข้าใจในตัณหาเหล่านั้นก็ทำให้เป็นทุกข์ได้เพราะความโลภเป็นเหตุคนที่โลภมากมีความเห็นแก่ตัวจัด เป็นเหตุให้เกิดเหตุการณ์วุ่นวายทำลายทรัพย์สินหรือชีวิตซึ่งกันและกัน แล้วก็ก่อให้เกิดสงครามทั้งในประเทศและต่างประเทศ นำไปสู่การบาดเจ็บล้มตายสร้างความทุกข์ให้แก่สังคม ทรัพย์สินเสียหาย ก็เพราะความโลภ ของคนที่ชอบตัดไม้ทำลายป่าอันเป็นทรัพยากรของชาติ ก็เพื่อความมุ่งหวังผลิตผลทางการเกษตรหรือเพื่อกิจการใดก็ตามเพราะมีความมุ่งหวังก็เพื่อปรนเปรอความอยากซึ่งนับว่าเป็นสิ่งที่ผิด นั้นเป็นสาเหตุที่ทำให้ฝนไม่ตกตามฤดูกาล ทำให้

---

[๑๒๔] สํ. ส. (ไทย) ๑๕/๑๑๗/๑๓๕.

เกิดทุพภิกขภัย ข้าวเสียหาย เกิดเพลี้ย คนมีอาหารไม่เพียงพอ เป็นโรคขาดอาหารทำให้เสียชีวิต และบางครั้งทำให้เกิดภัยทางธรรมชาติ เช่น เกิดน้ำท่วมไร่นาทรัพย์สินเสียหาย ทำให้ชีวิตเป็นทุกข์ ดังพุทธพจน์ที่ตรัสว่า “มนุษย์ทุกวันนี้ถูกความโลภที่ไม่สม่ำเสมอครอบงำ ซึ่งประกอบด้วยธรรมผิด ต่างหยิบฉวยศัสตราวุธอันคมเข่นฆ่ากันและกันมนุษย์ล้มตายเป็นจำนวนมาก”[๑๒๕]แม้ว่าคนเราจะมีความสุข ก็เพราะอาศัยกามคุณที่น่าปรารถนาน่าใคร่ น่าพอใจ ไม่ว่าจะเป็นทางทวารทั้งห้าหรือการสัมผัสด้วยกายแต่กามคุณก็ประกอบไปด้วยโทษอย่างมากมาย

โทสะเริ่มต้นจากจุดเล็กน้อยแล้วเพิ่มความรุนแรงขึ้นจนถึงจุดสูงสุด ถึงขั้นทำร้ายชีวิตคนอื่น คนเรามีความอดทนไม่เหมือนกัน บางคนโกรธขึ้นมาอาจจะใช้เวลานานกว่าจะหายโกรธเหมือนแผลเก่า เพราะมากไปด้วยความคับแค้นใจ ถูกว่ากล่าวแม้เพียงเล็กน้อยก็ขัดใจโกรธเคือง พยาบาท ขึงเคียด แสดงความโกรธและความไม่พอใจ เปรียบเหมือนแผลเน่าถูกไม้หรือกระเบื้องกระทบเข้าย่อมได้รับความเจ็บปวดมากขึ้น[๑๒๖]เพราะจิตใจเหมือนเป็นแผลเรื้อรัง เมื่อถูกของแข็งกระทบเข้า ก็จะมีน้ำหนองไหลออกมา โดยปกติแผลที่เรื้อรังจะมีน้ำหนอง มีเลือดไหลออกมา เหมือนความโกรธเมื่อถูกกระทบกับคำด่า ยิ่งโกรธมากขึ้น ฉะนั้นคนขี้โกรธจึงเปรียบเหมือนคนเป็นแผลที่เรื้อรัง เพราะอาการกิริยาที่แสดงออกมาทางกาย เหมือนกับแผลที่ถูกของแข็งกระทบย่อมหลั่งสิ่งไม่สะอาดออกมาจากแผล แม้คำพูดเล็ก ๆ น้อย ๆ ความโกรธเมื่อเกิดขึ้นกับผู้ใด เป็นมลทินแก่ตัวเอง เป็นอมิตร เป็นศัตรู เป็นเพชฌฆาต เป็นข้าศึกทำให้คนนั้นตกต่ำ พระพุทธองค์ที่ตรัสว่า“โทสะก่อให้เกิดสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ ทำให้จิตกำเริบ เป็นภัยที่เกิดแก่คนส่วนมากให้เดือดร้อน ความโกรธเกิดขึ้นเพราะหวาดระแวงว่าของที่ตนหวงแหนจะหาย โทษของโทสะเป็นเหตุก่อทุกข์ให้แก่ตนเอง เพราะความโกรธเป็นศัตรูตัวร้ายที่เกิดขึ้นกับตน ทำร้ายตัวเองให้ถึงความฉิบหาย เป็นภัยที่น่ากลัว ความโกรธจะบั่นทอนจิตใจคนให้เสียหายไปเรื่อย ๆ เป็นคนดุร้าย ไม่เจียมตัว ใจร้อน[๑๒๗]ไม่มีความละอายและเกรงกลัวต่อความชั่ว ชอบก่อการทะเลาะวิวาทเป็นคนพูดมาก หยาบคาย เหน็บแนม เพื่อให้คนอื่นเจ็บใจเป็นสาเหตุนำไปสู่การทุบตีชกต่อยเกิดการทะเราะกับคนอื่น

---

[๑๒๕] องฺ. ติก. (ไทย) ๒๐/๕๗/๒๒๐-๒๒๑.

[๑๒๖] องฺ.ติก. (ไทย) ๒๐/๒๕/๑๗๓.

[๑๒๗] ม.มู. (ไทย) ๑๒/๒๒๖/๒๓๘.

บางคนเมื่อโกรธทำความเสียหายให้แก่ตนเอง เช่น ทำลายของตนเองให้ได้เกิดความเสียหาย ด่าทอ ทำลายข้าวของญาติพี่น้องหรือคู่อะริให้ได้รับความเสียหาย มักจะผูกโกรธ ผูกพยาบาท ผูกเวร อาฆาตกันไปอีกนานแสนนาน ดังพุทธพจน์ตรัสไว้ว่า คนใดเป็นผู้มักโกรธ มีความผูกโกรธ คนนั้นไม่มีความเคารพ ไม่มีความยำเกรงในพระธรรม พระสงฆ์ คนนั้นย่อมก่อการวิวาทให้เกิดขึ้นในหมู่คณะ ไม่เกื้อกูลแก่คนหมู่มาก ไม่ใช่สุข ไม่ใช่ประโยชน์แก่ชนหมู่มาก เพื่อทุกข์แก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย[๑๒๘]การที่บุคคลใดก่อเวรและเวรนั้นย่อมไม่ระงับด้วยการจองเวร แม้ในกาลไหน ๆ แต่เวรจะระงับได้ด้วยการไม่มีเวรต่อกัน แต่เมื่อใดบาปให้ผล เมื่อนั้นคนพาลย่อมประสบทุกข์ ผู้ฆ่าย่อมได้รับการฆ่าตอบ ผู้ชนะย่อมได้รับการชนะตอบ ผู้ด่าย่อมได้รับการด่าตอบ และผู้โกรธย่อมได้รับการโกรธตอบ เพราะเมื่อกรรมให้ผล ผู้แย้งชิงนั้นย่อมถูกเขาแย้งชิงไป[๑๒๙]คนที่ไม่ชอบกันเกลียดชังกันย่อมหาวิธีที่จะทำให้คนที่ตนเกลียดชังให้ได้ประสบกับเหตุร้าย เช่น ให้แตกแยกกันในวงศ์สกุล ให้ได้รับความเบื่อหน่าย พูดโดยมีถ้อยคำที่เป็นเหตุให้ทุ่มเถียงกัน[๑๓๐]อยากให้เขาประสบกับความฉิบหาย อยากให้เขาจนไม่ให้มีคนคบหา

โมหะ คือ ความหลง ความไม่รู้ในอริยสัจ ๔ คือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค ความไม่รู้อดีต อนาคต ปัจจุบันและความไม่รู้ในปฏิจจสมุปบาทว่าธรรมนี้เป็นปัจจัย ธรรมนี้จึงเกิดขึ้น เพราะไม่รู้ตามความเป็นจริง ไม่พินิจพิจารณาให้ประจักษ์ เป็นคนปัญญาทราม โง่เขลา หลงใหลลุ่มหลง เพราะโมหะและอวิชชา โมหะมีลักษณะที่มีจิตมืดมน เกิดจากความไม่รู้เป็นลักษณะ มีความไม่แทงตลอดเป็นรส ปกปิดสภาพของอารมณ์ เพราะความหลงลืมเป็นอาการปรากฏ โมหะนั้นจะปิดกลั้นประหนึ่งเหมือนเมฆหมอกปิดบังแสงอาทิตย์ไม่ให้ส่องแสง มีการไม่ใส่ใจเป็นปทัฏฐาน ที่เป็นรากเหง้าของอกุศล โมหะก่อให้เกิดการขัดแย้งแก่ผู้อื่นและสังคม เพราะความหลงครอบงำจิตใจ ย่อมไม่รู้ถึงความเป็นจริง เป็นคนสำคัญตนเองว่า ตนมีความคิดเห็นที่ถูกต้อง จะเกิดการขัดแย้งกันในสังคมได้ง่าย เพราะมีความเห็นผิดเป็นถูกความหลงทำให้เกิดทุกข์ทางใจ ฉะนั้นโมหะจึงเป็นโรคทางใจ ที่ทำให้ผู้ที่ถูกโมหะครอบงำเกิดความทุกข์ทางใจ ความคิดที่ไม่รู้ถูกผิดชอบชั่วดี ก็ถือว่าเป็นโมหะ แต่คนที่ไม่รู้

---

[๑๒๘] ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๔๔/๕๓.

[๑๒๙] สํ.ส. (ไทย) ๑๕/๑๒๖/๑๔๙.

[๑๓๐] องฺ.สตฺตก. (ไทย) ๒๓/๖๑/๑๑๘.

หนังสืออ่านไม่ได้ หรือหลงลืมเพราะสติไม่สมบูรณ์ เช่น ไม่มีความรู้เรื่องกฎหมายอย่างนี้ไม่ถือว่าเป็นคนชั่ว เพราะไม่ทำให้คนอื่นเสียหายหรือเดือดร้อน แต่ถ้าขาดความรู้ผิดชอบชั่วดีแล้วก็ถือว่าเป็นคนชั่วที่ตกอยู่ในอำนาจโมหะ

สรุป

โรคต่าง ๆที่เกิดขึ้นในสมัยพุทธกาลเมื่อสองพันกว่าปีมาแล้วเมื่อนำมาเปรียบเทียบกับโรคที่มีอยู่ในปัจจุบัน พบว่าโรคนั้นก็มีการเปลี่ยนแปลงไปตามยุคตามสมัย บางโรคที่ได้ปรากฏในสมัยพุทธกาล ปัจจุบันได้หมดไปหรือสาบสูญไป เช่น โรคฝีดาษ และอีกหลาย ๆ โรคที่ได้ปรากฏในสมัยพุทธกาล ซึ่งคงยังเหลือมาถึงปัจจุบัน เช่น โรคปวดศีรษะ โรคปอด โรคลำไส้ โรคผิวหนัง เป็นต้น และบางโรคที่ไม่เคยปรากฏในสมัยพุทธกาล แต่ได้ปรากฏขึ้นในสมัยปัจจุบันซึ่งพบว่าโรคชนิดต่าง ๆ ได้มีการเกิดเพิ่มขึ้นมา และโรคบางชนิดที่พบเกิดขึ้นมาใหม่แพทย์ยังไม่สามารถคิดค้นวิธีการรักษาให้หายได้ เช่น โรคเอดส์เป็นต้น

จากการเปลี่ยนแปลงของโรคดังกล่าว แม้จะมีโรคบางอย่างที่สาบสูญไปแล้ว แต่มีโรคชนิดใหม่ปรากฏขึ้นทั้งที่การแพทย์มีความเจริญมากขึ้นในสมัยปัจจุบันที่มีวิวัฒนาการทางการแพทย์ที่ทันสมัยที่สุด แต่พบว่าโรคมีแนวโน้มเพิ่มขึ้นจนถึงขณะนี้จำนวนโรคที่เพิ่มขึ้นมาก็ไม่อาจจะนับจำนวนโรคได้ว่าที่เกิดขึ้นมาแล้วนั้นมีจำนวนเท่าใด และทางการแพทย์ก็ยังไม่สามารถเอาชนะหรือกำจัดโรคทุกชนิดให้หมดไปจากชีวิตมนุษย์และสัตว์ได้ นอกจากเพียงหาวิธีการบำบัดรักษาให้หายหรือบรรเทาลงได้เฉพาะบางกรณี ทางพระพุทธศาสนาได้ทำการศึกษาวิจัยและคิดค้นโดยแพทย์ผู้เชี่ยวชาญด้านโรค คือ พระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์ได้ทำการวิจัยเมื่อ ๒๕๐๐ กว่าปีมาแล้วว่ามนุษย์ไม่อาจจะหลีกพ้นไปจากความเจ็บป่วยได้ ดังพุทธพจน์ที่ตรัสไว้ว่า “ร่างกายเป็นรังแห่งโรค” โรคในพระไตรปิฎกแม้จะไม่ได้บอกลักษณะอาการของโรคไว้อย่างละเอียด แต่ก็ยังสามารถนำมาใช้เป็นแหล่งความรู้ที่สำคัญให้กับแพทย์ปัจจุบันได้นำไปทำการศึกษาวิเคราะห์ถึงความเปลี่ยนแปลงและวิวัฒนาการของโรคต่าง ๆ ระหว่างโรคในอดีตเมื่อ ๒๕๐๐ กว่าปีกับโรคในปัจจุบัน

บทที่ ๓

ศึกษาเรื่องยาสมุนไพรและธรรมโอสถที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา

ครั้งพุทธกาล เมื่อมีภิกษุเกิดการเจ็บป่วยหรืออาพาธด้วยโรคต่าง ๆ พระพุทธองค์ทรงอนุญาตให้ภิกษุมีเครื่องยาไว้ใช้เพื่อบรรเทาความทุกข์ที่เกิดจากโรคเบียดเบียนโดยให้ใช้ได้ตามความจำเป็นและเหมาะสมกับโรค ได้แก่ เภสัช ๕ [๑] คือ เนยใส เนยข้น น้ำมัน น้ำผึ้ง น้ำอ้อย ที่เป็นได้ทั้งยาและมีคุณประโยชน์ทั้งทางโภชนาที่พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตให้ภิกษุที่อาพาธด้วยโรคผอมเหลืองที่ฉันอาหารไม่ได้ ให้รับประเคนแล้วเก็บไว้ฉันได้นานถึง ๗ วัน และให้ฉันได้ตลอด นอกจากเภสัชทั้ง ๕ แล้วยังใช้สมุนไพรเป็นยารักษาโรคไม่ว่าจะเป็นไม้เนื้อแข็งหรือเนื้ออ่อน มนุษย์รู้จักใช้พืชเป็นยารักษาโรคมานานที่โรคเกิดขึ้นทางกาย ส่วนการรักษาโรคทางใจนั้นต้องใช้ธรรมโอสถทำการรักษา เช่นพระมหากัสสปะเถระพระโมคคัลลานะเถระที่ใช้ธรรมโอสถรักษาโรคโดยการฟังโพชฌงค์ ๗ แม้พระพุทธองค์ก็ทรงฟังโพชฌงค์ ๗ ประการนี้โรคก็หาย การใช้หลักธรรมมาทำการรักษาโรคนั้นเป็นกลยุทธ์เพื่อทำให้จิตใจเป็นสมาธิเมื่อจิตตั้งมั่นไม่คิดกังวลโรคที่เป็นก็หายนี้คือคุณประโยชน์ของธรรมโอสถที่นำมารักษาโรคให้หายได้จึงได้ปรากฏในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา

๓.๑ ความหมายของยาสมุนไพร

"รุ่งรัตน์ เหลืองนทีเทพได้ให้ความหมายว่ายาสมุนไพร ยาที่ได้จากพฤกษชาติ สัตว์ หรือแร่ธาตุ ซึ่งยังมิได้ผสม ปรุง หรือแปรสภาพ[๒] พืชสมุนไพรหรือ (Herbs) ว่า พืชที่ใช้ทำเป็นเครื่องยาซึ่งหาได้ตามพื้นเมืองไม่ใช้เครื่องเทศ"[๓]

---

[๑] วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๖๐-๓๓๖/๔๓-๔๕.

[๒] รุ่งรัตน์ เหลืองนทีเทพ, **พืชเครื่องเทศและสมุนไพร,** (กรุงเทพมหานคร : พิมพ์ที่โรงพิมพ์การศาสนา กรมการศาสนา, ๒๕๓๕), หน้า ๑๘.

[๓] อ้างแล้ว

วรรณชนก จันทชุมและคณะได้ให้ความหมายสมุนไพรว่า หมายถึง พืชสมุนไพร ซึ่งประกอบด้วย ราก ลำต้น ใบ ดอกและผลมีสรรพคุณทางเภสัชวิทยาในการส่งเสริมสุขภาพและรักษาโรคอาการเจ็บป่วยเบื้องต้นได้อย่างปลอดภัย และมีประสิทธิภาพ.[๔]

คีรีบูน จงวุฒิเวศย์และคณะ สมุนไพร (Medical Plant หรือ Herb) หมายถึง พืชที่ใช้เป็นยารักษาโรค รวมทั้งประโยชน์ทางด้านอื่น ๆ เช่นการนำมาบริโภคเป็นอาหาร ใช้เป็นรูปยาต้มยาชง ยาลูกกลอนยาดองเหล้า ยาพอก เป็นต้น [๕]

ยาสมุนไพร คือ ผลิตผลธรรมชาติที่ได้จากพืช สัตว์ และแร่ธาตุ ที่ใช้เป็นยาหรือผสมกับสารอื่นตามตำหรับยา เพื่อบำบัดโรค บำรุงร่างกาย หรือใช้เป็นยาพิษ เช่น กระเทียม น้ำผึ้ง เขากวางอ่อน กำมะถัน ยางน่อง เป็นต้น[๖] ยาสมุนไพรต่าง ๆ เกิดขึ้นเนิ่นนานเป็นพันปีหรือหลายพันปีมาแล้ว เพราะสมัยก่อนได้ใช้ความสังเกตและการประสบการณ์ของการใช้ยาสมุนไพรที่ได้จากธรรมชาติ โดยอาศัยการลองผิดลองถูกและก็ใช้เวลานานในการคอยสังเกต เมื่อใช้สมุนไพรชนิดใดได้ผลและไม่ได้ผล ก็ศึกษาหาความรู้ไปเรื่อย ๆ จึงทำให้ทราบว่าต้นไม้ชนิดใดที่เป็นยาได้ และพืชชนิดไหนที่มีสรรพคุณอย่างไร เมื่อเอามารับประทานแล้วผลจะเกิดขึ้นตามมาอย่างไร เพราะสาเหตุนี้พืชสมุนไพรจึงเป็นยารักษาโรคเป็นยาบำรุงกำลังบำรุงร่างกายเราได้อย่างวิเศษ **ยา** หมายถึงสิ่งที่ให้หรือป้องกันโรค หรือบำรุงร่างกาย”[๗] “**ยา** ยังหมายถึงสารเคมี ซึ่งออกฤทธิ์ต่อสิ่งที่มีชีวิต โดยทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในร่างกายในแง่ที่อาจจะทำให้การทำงานของระบบอวัยวะต่าง ๆ ในร่างกายเปลี่ยนแปลงไป

---

[๔] วรรณชนก จันทชุม. บุศรา กาญจนบัตร. ธนพงษ์ จันทชุม. วรรณภา นิวาสะวัต. รายงานการวิจัยเรื่อง, **การพัฒนาภูมิปัญญาท้องถิ่นในการใช้สมุนไพรเพื่อดูแลสุขภาพเบื้องต้น,** คณะพยาบาลศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น, ๒๕๔๔, หน้า ๓.

[๕] คีรีบูน จงวุฒิเวศย์. และคณะ , งานวิจัย **การพัฒนากระบวนการเรียนรู้เรื่องสมุนไพรชุมชนปลักไม้ลาย อำเภอกำแพงแสนจังหวัดนครปฐมการสำรวจข้อมูลพื้นฐานชุมชน,** ๒๕๔๓, หน้า ๗.

[๖] ราชบัณฑิตยสถาน, **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน**,พิมพ์ครั้งที่ ๑ ,(กรุงเทพมหานคร : พิมพ์ที่นานมีบุ๊คส์พับลิชั่นส์), ๒๕๔๒ หน้า ๑๑๓๒.

[๗] อ้างแล้ว.

หรือทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของขบวนการที่จะทำให้เกิดโรค ซึ่ง**ยา**จะถูกนำมาใช้เพื่อประโยชน์ในการป้องกัน วินิจฉัย และการรักษาโรค”[๘]

ยา เป็นสิ่งจำเป็นแก่ชีวิต ยาเป็นปัจจัยที่สำคัญมากสำหรับมนุษย์ เพราะยาก็รวมอยู่ในปัจจัย ๔ อย่าง คือ ผ้านุ่งผ้าห่ม อาหาร ที่อยู่อาศัย และยารักษาโรค เพราะคนเราเกิดมาย่อมมีโรคประจำตัวทุกคน (โรคทางกายโรคทางใจ) โดยเฉพาะโรคทางกายเมื่อเกิดขึ้นหรือเป็นไข้ สิ่งที่จะแก้ไขได้ก็คือการบำบัดรักษาด้วยยานั้น

“**ยา** คือ วัตถุที่ใช้เพื่อให้มนุษย์หรือสัตว์หายจากอาการเจ็บไข้ได้ และทำให้ร่างกายแข็งแรงสมบูรณ์”[๙] มนุษย์ทุกคนย่อมมีความปรารถนาเดียวกัน คือ ความไม่มีโรค เพราะการอยู่โดยที่ไม่มีโรคเบียดเบียนนั้นเป็นความสุขอย่างยิ่งจะทำการงานสิ่งใดก็สะดวกสบายทั้งกายและใจ แต่เมื่อเราเกิดมาแล้วจะปฏิเสธว่าจะเป็นผู้ไม่มีโรคเป็นไปไม่ได้ สิ่งสำคัญก็คือการระวังรักษาร่างกายและดูแลสุขภาพให้ดีอยู่เสมอ เพราะการรักษาตนให้ปราศจากโรคเป็นลาภของตน ดังพระพุทธองค์ตรัสว่า “อาโรคยปรมา ลาภา ความไม่มีโรคเป็นลาภอันประเสริฐ”[๑๐] ความสุขที่แท้ของมนุษย์ก็คือความปลอดภัยจากโรคต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นทุกข์ทางกายหรือทางใจสิ่งที่ปรารถนาของคนเรา คือ การอยู่ตามอัตภาพของตน ๆ มี ที่อยู่อาศัย มีเครื่องนุงห่ม ยารักษาโรค และอาหารรับประทานตามอัตภาพและอยู่แบบธรรมชาติความเจ็บป่วยเป็นปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นกับมนุษย์ ในทุกสังคมที่หลีกเลี่ยงไม่ได้ ฉะนั้นมนุษย์จึงได้พยายามที่จะแสวงหาทางออกและเอาชนะความเจ็บป่วยได้ ยาเป็นที่พึ่งอันสุดท้ายนานแสนนาน และก็ถือเป็นครั้งสุดท้ายในการบำบัดรักษา ฉะนั้นยาจึงมีความหมายและสำคัญต่อชีวิตตลอดไป

“สมุนไพรเป็นทั้งอาหารเสริมสุขภาพทั้งเป็นยาป้องกันโรค และรักษาโรคภัยไข้เจ็บมาตั้งแต่สมัยอดีตกาลจนกระทั่งถึงสมัยปัจจุบัน เนื่องจากหาได้ง่ายราคาถูก และมีประสิทธิภาพดี โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเขตชนบทหรือในท้องที่ทุรกันดาร มีการใช้สมุนไพรเป็นยากันอย่างกว้างขวาง แม้แต่ในเขตเมืองก็ยังคงมีการใช้สมุนไพรเป็นยาเช่นกัน ซึ่งมีการใช้

---

[๘] กำพล ศรีวัฒนกุล, **คู่มือการใช้ยาฉบับสมบูรณ์**, พิมพ์ครั้งที่ ๒ (กรุงเทพมหานคร:บริษัท เมดาร์ท จำกัด, ๒๕๓๒., หน้า ๑.

[๙] **สารานุกรมไทยสำหรับเยาวชน**, โดยพระราชประสงค์ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว, เล่มที่ ๙ หน้า ๕.

[๑๐] ขุ. ธ. (บาลี) ๒๕/๒๐๔/๕๓. **พระไตรปิฎก ภาษาบาลี** , ฉบับมหสจุฬาเตปิฏกํ ๒๕๐๐.

สมุนไพรโดยตรงหรือจะมีการใช้สมุนไพรเป็นวัตถุดิบเบื้องต้นในการสกัดเคมีต่าง ๆ เพื่อใช้ในการผลิตยาแผนปัจจุบันต่อไป”[๑๑]

๓.๒ สมุนไพรที่ปรากฏในพระไตรปิฎก

“น้ำมันเหลวที่เป็นยา”[๑๒] คือ น้ำมันเหลวหมี มันเหลวปลา มันเหลวปลาฉลาม มันเหลวหมู มันเหลวลา พระองค์ทรงอนุญาตให้ภิกษุอาพาธที่เป็นไข้รับประเคนไว้และฉันในเวลาที่เจียวในช่วงกลางวันและฉันในเวลากลางวันเท่านั้น

“รากไม้ชนิดต่าง ๆ ที่เป็นยา”[๑๓] คือ ขิงสด ว่านน้ำ ว่านเปาะ อุตพิด ข่า แฝกแห้วหมู หรือรากไม้ชนิดอื่น ๆ ที่เป็นยา แต่ไม่ใช่ของเคี้ยวของฉัน ทรงอนุญาตให้ภิกษุที่อาพาธรับประเคนแล้วเก็บไว้ฉันได้ตลอดชีพ แต่ให้ฉันได้เฉพาะที่มีเหตุจำเป็นเท่านั้น ถ้าไม่มีเหตุจำเป็น ภิกษุรูปใดฉัน ต้องอาบัติทุกกฏ

“น้ำฝาดชนิดต่าง ๆ ที่เป็นยา” [๑๔] คือ น้ำฝาดสะเดา น้ำฝาดโมกมัน น้ำฝาดขี้กา น้ำฝาดบอระเพ็ด น้ำฝาดกระถินพิมาน หรือน้ำฝาดชนิดอื่น ๆ ที่เป็นยา ที่ไม่ใช่ของเคี้ยวของฉัน อนุญาตให้ภิกษุที่อาพาธ รับประเคนแล้วเก็บไว้ฉันได้ตลอดชีพ ฉันเฉพาะเหตุจำเป็น ถ้าไม่มีเหตุจำเป็นฉันต้องอาบัติทุกกฏ

“ใบไม้ชนิดต่าง ๆ ที่เป็นยา” [๑๕] คือ ใบสะเดา ใบโมกมัน ใบขี้กา ใบแมงลัก ใบฝ้าย หรือใบไม้ชนิดต่าง ๆ ที่เป็นยา” ที่ไม่ใช่ของเคี้ยวของฉัน ทรงอนุญาตให้ภิกษุที่อาพาธรับประเคนแล้วเก็บไว้ได้ตลอดชีพ ฉันได้เฉพาะเวลาที่มีเหตุจำเป็น ถ้าไม่มีเหตุจำเป็น ภิกษุรูปใดฉันต้องอาบัติทุกกฏ

“ผลไม้ชนิดต่าง ๆ ที่เป็นยา”[๑๖] คือ ลูกพิลังคะ ดีปลี พริก สมอไทย สมอภิเพก มะขามป้อม ผลโกฐ และผลไม้ที่เป็นยาชนิดอื่น ๆ ที่ไม่ใช่ของเคี้ยวของฉัน ทรงอนุญาตให้

---

[๑๑] รุ่งรัตน์ เหลืองนทีเทพ, **พืชเครื่องเทศและสมุนไพร**, (กรุงเทพมหานคร : พิมพ์ที่โรงพิมพ์การศาสนากรมการศาสนา, ๒๕๓๕), หน้า ๒๒.

[๑๒] วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๖๒/๔๕-๔๖.

[๑๓] วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๖๓/๔๖.

[๑๔] วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๖๓/๔๗.

[๑๕] วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๖๓/๔๗.

[๑๖] วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๖๓/๔๗.

ภิกษุที่อาพาธรับประเคนแล้วเก็บไว้ได้ตลอดชีพ โดยให้ฉันได้เฉพาะเวลาที่มีเหตุจำเป็น ถ้าไม่มีเหตุจำเป็น ภิกษุใดฉัน ต้องอาบัติทุกกฏ

"ยางไม้ชนิดต่าง ๆ ที่เป็นยา"[๑๗] คือ หิงคุ ยางเคี้ยวจากหิงคุ ยางเคี้ยวจากเปลือกหิงคุ ยางจากยอดต้นตันตกะ ยางจากใบต้นตกะ ยางเคี้ยวจากต้นตกะ กำยาน หรือยางจากชนิดอื่น ๆ ที่เป็นยาที่มีอยู่ ที่ไม่ใช่ของเคี้ยวของฉัน อนุญาตให้ภิกษุที่อาพาธรับประเคนแล้วเก็บไว้ได้ตลอดชีพ โดยให้ฉันได้เฉพาะที่มีเหตุจำเป็นเท่านั้น ถ้าไม่มีเหตุจำเป็น ภิกษุรูปใดฉัน ต้องอาบัติทุกกฏ

"เกลือชนิดต่าง ๆ ที่เป็นยา" [๑๘] คือ เกลือสมุทร เกลือดำ เกลือสินเธาว์ เกลือดินโปร่ง เกลือหุง หรือเกลือที่เป็นยาชนิดอื่น ๆ ที่มีอยู่ ที่ไม่ใช่ของเคี้ยวของฉัน อนุญาตให้ภิกษุที่อาพาธรับประเคนไว้ได้ตลอดชีพ โดยให้ฉันได้เฉพาะที่มีเหตุจำเป็นเท่านั้น ถ้าไม่มีเหตุ ภิกษุรูปใดฉัน ต้องอาบัติทุกกฏ

"มูลโค ดินเหนียว กากน้ำย้อม"[๑๙] พระพุทธองค์ทรงอนุญาตให้ใช้ทาเพื่อดับกลิ่นตัวแรง

"ยาผงชนิดต่าง ๆ ที่เป็นยา" [๒๐] พระองค์ทรงอนุญาตแก่ภิกษุที่อาพาธเป็นโรคฝีดาษ หิดตุ่ม พุพอง ใช้ทาเพื่อไม่ให้น้ำเหลืองที่ไหลเยิ้มออกมาที่ไปติดเกาะกับจีวรและผิวหนังจนทำให้แกะออกลำบาก

"เนื้อดิบและเลือดสด"[๒๑] พระพุทธองค์ทรงอนุญาตให้แก่ภิกษุที่อาพาธด้วยโรคอมนุษย์เข้าสิงให้ฉันเนื้อดิบและเลือดสดได้

"ยาหยอดตา" [๒๒] ที่ปรุงด้วยเครื่องยาต่าง ๆ เช่น หรดาลกลีบทอง เขม่าไฟ ทรงอนุญาตให้ภิกษุที่เป็นโรคทางตา ทำเป็นยาทาตา ยาป้ายตา

---

[๑๗] วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๖๓/๔๘.

[๑๘] วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๖๓/๔๘.

[๑๙] วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๖๔/๔๘.

[๒๐] วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๖๔/๔๙.

[๒๑] วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๖๔/๔๙.

[๒๒] วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๖๕/๕๐.

"เครื่องผสมยาตา" [๒๓] คือ ไม้จันทร์ กฤษณา กลัมพัก ใบเฉียง แห้วหมู ทรงอนุญาตให้ใช้เป็นยายอดตา ยาป้ายตาที่ปรุงด้วยตัวยาดังกล่าวได้ใช้สำหรับรักษาโรคตา

"น้ำมัน ยานัตถุ์ และการสูดควัน" [๒๔] ใช้รักษาโรคปวดร้อนที่ศีรษะ ทรงอนุญาตน้ำมันสำหรับโรคปวดศีรษะ ถ้ายังไม่หายอนุญาตให้นัตถุ์ยา และสูดควันได้

"น้ำมันหุง และน้ำเมาเจือด้วยน้ำมันหุง" [๒๕] ทรงอนุญาตให้ฉันน้ำมันหุงและน้ำเมาที่เจือด้วยน้ำมันหุงที่ไม่เกินขนาดได้ แต่ถ้าน้ำมันหุงที่เจือน้ำเมาเกินขนาด ทรงอนุญาตให้ใช้ทาเท่านั้น ภิกษุใดดื่ม ต้องอาบัติตามธรรม

"การรมเหงื่อด้วยใบไม้ต่าง ๆ" [๒๖] เพื่อแก้ลมตามอวัยวะ

"เขาสัตว์กอกระบายโลหิตออก"[๒๗]พระพุทธองค์ทรงได้อนุญาตให้ใช้ เขาสัตว์กอก ระบายโลหิตออก สำหรับแก้โรคลมขัดยอกตามข้อ

"ยาทาเท้า น้ำมันทาเท้า"[๒๘]ทรงอนุญาตยาทาเท้าสำหรับโรคเท้าแตกแต่ถ้ายังไม่หายทรงอนุญาตให้ปรุงน้ำมันทาเท้า

ยามหาวิกัฏ ๔ [๒๙] คูถ มูตร เถ้า ดิน พระองค์ทรงอนุญาตให้เจือน้ำฉันแก้พิษงู

"น้ำดื่มเจือคูถ" ทรงอนุญาตให้เจือน้ำฉันแก้พิษยา

"น้ำละลายจากดินติดผาลไถ" [๓๐]พระองค์ทรงอนุญาตให้ฉันแก้โรคเสน่ห์ยาแฝด

"น้ำด่างดิบ"[๓๑] ทรงอนุญาตให้ฉันแก้โรคท้องผูก

"น้ำสมอดองมูตรโค"[๓๒] ทรงอนุญาตให้ฉันแก้โรคผอมเหลือง

"สมุนไพรหอม"[๓๓] พระองค์ทรงอนุญาตให้ลูบไล้สมุนไพรหอมแก้โรคผิวหนัง

---

[๒๓] วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๖๕/๕๐-๕๒.

[๒๔] วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๖๕/๒๖๖/๕๒-๕๔.

[๒๕] วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๖๗/๕๕-๕๖.

[๒๖] วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๖๗/๕๖-๕๗.

[๒๗] วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๖๗/๕๗-๕๘.

[๒๘] วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๖๗/๕๘.

[๒๙] วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๖๘/๖๐-๖๑.

[๓๐] วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๖๙/๖๑.

[๓๑] วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๖๙/๖๑.

[๓๒] วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๖๙/๖๒.

"ยาถ่าย"[๓๔] ทรงอนุญาตใช้สำหรับแก้โรคท้องผูกและมีตุ่มผดผื่นขึ้นตามตัว

"ยาดองโลณโสวีรกะ"[๓๕](ที่ปรุงด้วยส่วนผสมหลายอย่าง) พระองค์ทรงอนุญาตให้เจือน้ำดื่มอย่างน้ำปานะสำหรับใช้แก้โรคลมในท้อง

"เหง้าบัวและรากบัว" พระสารีบุตรใช้ฉันสำหรับแก้โรคร้อนในกาย

"ก้านอุบลอบ" หมอชีวกโกมารภัจได้ปรุงถวายพระพุทธเจ้าให้ใช้สูดดมสำหรับแก้โรคการหมักหมมสิ่งอันเป็นโทษในร่างกายของพระองค์

"กระเทียม"[๓๖] เพราะมีภิกษุที่อาพาธเป็นโรคลมเสียดท้อง ฉันกระเทียมแล้วหาย พระองค์จึงทรงอนุญาตให้ฉันกระเทียมได้เพื่อแก้โรคลม โดยเฉพาะให้ฉันในยามอาพาธเท่านั้น

"น้ำมูตรเน่าที่ใช้ผสมยาต่าง ๆ"[๓๗]พระองค์อนุญาตเพื่อใช้รักษาโรคผอมเหลืองแก่ภิกษุ

"เนยใส น้ำอ้อย น้ำผึ้ง และน้ำส้ม" [๓๘]ทรงอนุญาตให้ใช้รักษาโรคลงแดง โดยการปรุงหรือผสมกับยาชนิดอื่น ๆ รวมกัน

ในการรักษาโรคต่าง ๆ ด้วยยาสมุนไพรนานาชนิดนั้น พระองค์ยังทรงอนุญาตให้ใช้อุปกรณ์ต่าง ๆ ที่ใช้บดยาและปรุงยาพร้อมทั้งหลักการเก็บรักษายาต่าง ๆ ควบคู่กันไปที่ปรากฏในพระวินัยปิฎก หมวดเภสัชขันธกะ คือ สากและสำหรับใช้ตำยาหรือบดยาพร้อมทั้งเครื่องร่อนยาผงและผ้าร่อนยา กรักสำหรับเก็บยาตา ไม้ป้ายตา ภาชนะที่ใช้เก็บไม้ยาตา กล้องที่ใช้นัตถุ์ยา กล้องสูดควัน ฝาปิดกล้องสูดควัน ที่ทำด้วยงาด้วยเขา ทำด้วยกระดูก ทำด้วยไม้อ้อ ทำด้วยไม้ไผ่ และทำด้วยไม้ทำด้วยยางไม้ ทำด้วยสิ่งที่เป็นโลหะ ทำด้วยเปลือกสังข์ ลักจั่นที่ทำด้วยโลหะ ทำด้วยไม้และลักจั่นที่ทำด้วยโลหะ ทำด้วยผลไม้และทำด้วยไม้เหล่านี้ทำใส่น้ำต้มไม้ชนิดต่าง ๆ เมื่อภิกษุอาพาธใช้อาบหรือแช่เพื่อรักษาโรคลม ทั้งนี้ยังใช้

---

[๓๓] วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๖๙/๖๒.

[๓๔] วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๖๙/๖๒.

[๓๕] วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๗๓/๖๙.

[๓๖] วิ.จู. (ไทย) ๗/๒๘๙/๗๔.

[๓๗] ม.มู. (ไทย) ๑๒/๔๘๙/๕๒๔.

[๓๘] ม.มู. (ไทย) ๑๒/๔๘๕/๕๒๔.

เขาสัตว์สำหรับใช้กรอกเพื่อระบายโลหิตออก การใช้กระจกและภาชนะ สำหรับใช้ตรวจดูแผลบนใบหน้า ผ้ารัดเข่า ไม้แคะหูพร้อมทั้งของที่ใช้ห่อ ไม้บังเวียน และกัปปิยภูมิ [๓๙]

๓.๓ ประเภทยาสมุนไพร

ยาสมุนไพร นับว่าเป็นยาที่สำคัญสำหรับนำมารักษาโรคต่าง ๆ ได้มากมาย โดยเฉพาะพืชสมุนไพร ที่เกิดอยู่ตามป่าทั้งหลายการนำเอาพืชสมุนไพรมาเป็นส่วนประกอบของยารักษาโรคนั้น ได้รับการอนุญาตให้ใช้รักษาความเจ็บไข้ โดยมีพระราชบัญญัติยา พุทธศักราช ๒๕๒๒ ปรากฏออกมา อันมีความหมายถึงยาที่ได้มาจากพืช สัตว์ และแร่ธาตุต่าง ๆ ซึ่งยังมิได้ผสมปรุงหรือทำการแปรสภาพ เป็นต้นว่า ส่วนของราก หัว เปลือก ลำต้น ดอก ใบ เมล็ด ผล[๔๐] ในส่วนใดส่วนหนึ่งที่จะทำเป็นยารักษาโรคได้กล่าวไว้ในหนังสือเภสัชกรรมไทยรวมสมุนไพรว่าผู้ประกอบโรคศิลปะแผนโบราณทั่วไปสาขาเภสัชกรรมจะต้องศึกษาในหลักใหญ่ ๔ ประการซึ่งเป็นหลักวิชาที่สำคัญที่สุดของเภสัชกรรมไทยที่จะเว้นเสียมิได้เรียกว่า รู้ในหลักเภสัช ๔ ดังนี้

๑) เภสัชวัตถุ คือ ต้องรู้จักวัตถุธาตุนานาชนิดที่จะนำมาใช้เป็นยารักษาโรค

๒) สรรพคุณเภสัช คือ ต้องรู้จักรสและสรรพคุณของยาและวัตถุธาตุที่จะนำมาใช้ปรุงเป็นยารักษาโรค

๓) คณาเภสัช คือ ต้องรู้จักพิกัดยาคือตัวยาหลายสิ่งหลายอย่างที่โบราณาจารย์นำมาจัดไว้เป็นหมวดหมู่ รวมเรียกเป็นชื่อเดียว

๔) เภสัชกรรม คือต้องรู้จักการปรุงยาตามวิธีกรรมแผนโบราณตลอดจนรู้จักมาตราชั่ง ตวง วัด ของไทยและสากล”[๔๑] การรู้จักตัวยานั้น คือรู้จัก รูป สีกลิ่น และรส ของตัวยานั้น ๆ ดังมีชื่อเรียกตามประเภทต่าง ๆ ที่แบ่งออกเป็น ๓ ประเภท ดังนี้

ส่วนประกอบของยาสมุนไพรนั้นก่อนที่จะนำมาทำเป็นยารักษาโรคหรือที่เรียกว่า

---

[๓๙] วิ.จู. (ไทย) ๗/๒๔๔,๒๗๖,๒๙๕.๗.๖๔.๖๕.๑๑๙-๑๒๐.

[๔๐] ยุวดี จอมพิทักษ์, **รักษาโรคด้วยสมุนไพร**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ หอสมุดกลาง, ม.ป.ป) , หน้า.๘.

[๔๑] วุฒิ วุฒิธรรมเวช, **เภสัชกรรมไทย รวมสมุนไพร**, ฉบับปรับปรุงใหม่, (กรุงเทพมหานคร : พิมพ์ครั้งที่ ๒ โอ.เอส.พริ้นติ้ง เฮ้าส์ , ๒๕๔๐), หน้า ๔๔.

เภสัชวัตถุธาตุต่าง ๆ ที่นำมาใช้ทำยาเพื่อรักษาโรคและอาการไข้ต่าง ๆ ซึ่งประกอบไปด้วยพฤกษชาติต่าง ๆ สัตว์นานาชนิดและแร่ธาตุที่ยังมิได้แปรสภาพหรือผ่านการปรุงแต่งหรือทำการเพิ่มเติมตามขั้นตอนของหลักการในวิธีประกอบเป็นยา พืชวัตถุที่ใช้ทำเป็นยานี้ ยังแบ่งออกตามประเภทเป็น ๓ ประเภท คือ

๓.๓.๑ ยาสมุนไพรจากพืช

ยาสมุนไพรที่ได้จากพืชพันธุ์ไม้ต่างๆ ได้แก่ไม้ยืนต้น ประเภทไม้เถา ไม้เครือ จำพวกผัก หญ้า หว่าน พืชพรรณไม้เหล่านี้ก่อนที่จะนำมาใช้ปรุงเป็นยาเพื่อการรักษาโรคต่างต่างได้นั้นจะต้องรู้จักเสียก่อนว่าต้นไม้แต่ละต้นหรือแต่ละชนิด จะเอาส่วนใดมาปรุงเป็นยาหรือทำยาต้องรู้ให้แน่ชัดเพื่อมิให้ผิดพลาดได้ เช่น จะเอาลำต้น แก่น ราก เปลือก กระพี้ดอก ยาง หัว เหง้า ใบ ผล เปลือกของผลหรือประเภทที่เป็นฝัก เมล็ด เกสร หรือจะเอาหมดทั้ง ๕ (ราก ดอก ต้น ใบ ผล) พร้อมทั้งรู้รสของต้นไม้ว่า มีรสขม หวาน เปรี้ยว เผ็ดร้อน มัน จืด ฝาด เย็น รสเมาเบื่อ ของไม้ ตลอดชื่อของต้นไม้แต่ละชนิดว่าชื่ออย่างไร พร้อมรูปลักษณะของ สี เช่น สีแดง สีเหลือง สีเขียว สีขาว สีดำ และกลิ่น เช่น กลิ่นหอม กลิ่นเหม็น ว่าเป็นอย่างไร พืชวัตถุเหล่านั้นจะเอาส่วนใดส่วนหนึ่งของพืชมาปรุงเป็นยารักษาโรคได้ถูกต้อง สมุนไพรจากพืชวัตถุจำพวกต้น ดังนี้ คือ กฤษณา ขี้เหล็ก จันทร์เทศ บุนนาค มะตูม จำปา ราชพฤกษ์ สะเดา พิกุล สมอไทย สมอพิเภก มะขามป้อมจันทร์แดง เป็นต้น

๓.๓.๒ ยาสมุนไพรจากสัตว์

สัตว์ที่เกิดมาตามธรรมชาตินานาชนิดหมอยาสมุนไพรโบราณได้นำเอาส่วนต่าง ๆ ของร่างกายและอวัยวะต่าง ๆ ของสัตว์ ซึ่งจัดเป็นประเภทที่เรียกว่าสัตว์วัตถุ หมอยาสมุนไพรโบราณท่านเป็นนักสังเกต และรู้จักส่วนที่จะนำมาใช้ทำเป็นยา เช่น เอาหนัง (หนังช้าง) เอากระดูก เอาขน (ขนเม่น) เอาเขา เอานอ (นอแรด) เองา (งาช้าง) เอาเคี้ยว (เคี้ยวหมู,เสือ,หมี,จระเข้,) เอาตัว เอากลีบ (เกล็ดลิ้น) เอาดี (ดีงู,หมี) เอาน้ำมัน เอาเลือด เอามูล (ขี้) เอาเดือย (เดือยไก่ป่า) มี ๓ คือ สัตว์ที่อาศัยอยู่บนบก หากินบนบก ซึ่งหมอยาสมุนไพรท่านนำเอาส่วนต่าง ๆ มาทำเป็นยารักษาโรค เช่น กระต่าย กระทิง กวาง กุย แกะ

ไก่ป่า ครั่ง คางคก คุลิกา โคโรค งูเหลือม, งูหลาม งูเห่า ชะมด ช้าง เม่น แมงมุม แมลงสาบ เสือโคร่ง หมี โคเถื่อน(วัวป่า)[๔๒]

สัตว์ที่เกิดและอาศัยหากินอยู่ในน้ำ ที่ท่านนิยมนำมาทำเป็นยารักษาโรค เช่น ปลากระเบน ปลากระดี่ ปลากด ปลาฉลาม ปลาช่อน ปลาหมึก ปลาหมอ เต่านา ปลาวาฬ ปูทะเล ปูนา แมงดาทะเล[๔๓]

สัตว์จำพวกนกอาศัยการบินในอากาศและชอบหากินบนอากาศบ้างในน้ำบ้างบนดินบ้างเป็นปกติ หมอยาสมุนไพรท่านนำเอาส่วนต่าง ๆ ของสัตว์เหล่านี้มาทำเป็นยารักษาโรค เช่น อีกา ค้างคาว กระบิน (บ่างรั้ว) นกกาน้ำ นกกรด นกกระจอก นกกวัก นกกระลิง นกนางแอ่น นกพิราบ นกยูง ผึ้ง แร้ง เป็นต้น[๔๔]

๓.๓.๓ ยาสมุนไพรจากแร่ธาตุ

ได้แก่แร่ธาตุต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ หรือสิ่งที่ประกอบขึ้นจากแร่ธาตุที่ท่านนำมาใช้เป็นยารักษาโรค และต้องรู้จักธาตุวัตถุนั้น ๆ ว่ามีรูปลักษณะ สี กลิ่น รส และชื่ออย่างไร หนังสือเภสัชกรรมไทย รวมสมุนไพร ของท่าน วุฒิ วุฒิธรรมเวช ได้แบ่งธาตุวัตถุออกเป็น ๒ จำพวก ดังนี้

๓.๓.๓.๑ จำพวกสลายง่าย

คือธาตุวัตถุที่ สะลายตัว แตกหักง่าย และสายตัวอยู่แล้วตามกฎของธรรมชาติ เช่น เกลือต่าง ๆ กำมะถันเหลือง กำมะถันแดง จุนสี ดินประสิว ดีเกลือ ดินปลวก ดินสอพอง สารหนู น้ำปูนใส น้ำส้มสายชู สารส้ม หรดานกลีบทอง น้ำประสานดีบุก ดินถนำ เป็นต้น

๓.๓.๓.๒ จำพวกสลายตัวยาก

คือ ธาตุวัตถุที่มีความแข็งแรง มีการจับตัวกันแน่น มีความทนทานมาก เป็นวัตถุที่ทำให้แตกและสลายตัวยาก เช่น เงิน ทองคำ ทองแดง ทองเหลือง ทองสัมฤทธิ์ บัลลังก์ศิลา ศิลายอน หินปะการัง เป็นต้น

๓.๔ รสของยาสมุนไพร

---

[๔๒] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๔-๑๑๕

[๔๓] อ้างแล้ว,

[๔๔] อ้างแล้ว, หน้า ๑๑๖.

สรรพคุณของสมุนไพรในทางเภสัช คือ การรู้จักสรรพคุณตัวยา คือพืชวัตถุ สัตว์วัตถุ และธาตุวัตถุ ว่าแต่ละชนิดจะมีสรรพคุณในการนำมาใช้รักษาโรคและใช้ในลักษณะอย่างไร สิ่งสำคัญการจะนำยาสมุนไพรมาใช้รักษาโรคนั้นจะต้องเรียนรู้ถึงรสของยาก่อน เพราะเป็นสิ่งสำคัญเนื่องจากรสของยาจะบ่งบอกถึงสรรพคุณของยาสมุนไพรแต่ละชนิดนั้น ๆ หมอยาสมุนไพรโบราณท่านถือเป็นสิ่งสำคัญมาก เพราะมีความจำเป็นที่จะต้องเรียนรู้ถึงรสของยาเพื่อให้รู้สรรพคุณยา

รสยาทั้งหมดแบ่งออกเป็น ๓ อย่าง คือ รสประธานได้แก่ ๑. ยารสเย็น ๒. ยารสร้อน ๓. ยารสสุขุม ยารสประธานทั้ง ๓ รสนี้เป็นรสหลักที่หมอยาสมุนไพรได้ปรุงขึ้นจากตัวยาที่มีรสเย็นรสร้อนและรสสุขุมที่ได้จากพืชวัตถุ สัตว์วัตถุและธาตุวัตถุ ดังที่ จันทร์กระจ่าง สีห์สรรพสวัสดิ์ได้กล่าวไว้ในหนังสือ “สมุนไพรไทยมรดกจากบรรพชน” ว่า

๑) **ยารสเย็น** ได้แก่ เกสรดอกไม้ (ที่ไม่ร้อน) ใบไม้ รากไม้ (ที่ไม่ร้อน) และสัตตเขา เนาวเขี้ยว เป็นต้น เมื่อปรุงสำเร็จแล้วเป็นยารสเย็น เช่น ยามหานิล ยามหากาฬ สำหรับแก้ทางเตโชธาตุ แก้ไข้พิษ แก้ร้อนใน แก้ไข้เพื่อกำเดา แสลงโรคลม

๒) **ยารสร้อน** ได้แก่ เบญจกูล ตรีกระฎุก หัศคุณ เหง้าขิง เหง้าข่า เป็นต้น เมื่อปรุงเสร็จแล้ว เป็นยารสร้อน เช่น แก้ทางวาโยธาตุ เช่น ลมจุกเสียด แน่นเฟ้อต่าง ๆ ขับลม บำรุงธาตุ แต่ถ้าทานยามากเกินไปจะแสลงกับไข้ที่มีพิษร้อน

๓) **ยารสสุขุม** ได้แก่ โกฐ เทียน กฤษณา กระลำพัก อบเชย ชะลูด จันทร์เทศ และเครื่องเทศที่ไม่ร้อน ไม่เย็น เป็นต้น เมื่อปรุงสำเร็จแล้วเป็นยารสสุขุม เช่น ยาหอมต่างต่างสำหรับแก้ทางโลหิต คือแก้ในกองอาโปธาตุ และแก้ลม กองละเอียด บำรุงหัวใจ ถ้าทานมากแสลงกับไข้มีพิษร้อนจัด[๔๕]

หลักการอันสำคัญของวิชาการสมุนไพรไทย คือการรู้จักรสของยาที่จัดแบ่งเป็นรสประธานเอาไว้ ๓ รส คือ ยารสเย็น ยารสร้อน และยารสสุขุม และยังได้แบ่งรสของยาออกไปอีกเป็น ๙ รส[๔๖] แต่ที่ปรากฏในตำราหลวง ฉบับ พระยาพิศณุประศาสตร์เวชยังได้เพิ่มรสจืดเข้ามาอีก ๑ รส รวมเป็น ๑๐ รส

---

[๔๕] จันทร์กระจ่าง สีห์สรรพสวัสดิ์, **สมุนไพรไทยมรดกจากบรรพชน,** (กรุงเทพมหานคร : พิมพ์ครั้งที่ ๑ สำนักพิมพ์ภูมิปัญญา, ๒๕๔๖), หน้า ๕๒-๕๓.

[๔๖] แพทย์ศาสตร์สงเคราะห์, (กรุงเทพมหานคร : พิมพ์ที่โรงพิมพ์คุรุสภา, ๒๕๔๒), หน้า ๔๑.

การที่รู้จักรสของยาสมุนไพรต่าง ๆ เป็นเบื้องต้นนั้นจะช่วยให้เรารู้สรรพคุณของพรรณไม้แต่ละชนิด อันเป็นพื้นฐานที่สำคัญในการนำไม้มาประกอบเพื่อใช้เป็นยารักษาโรคต่อไป สำหรับสรรพคุณยาสมุนไพร แบ่งตามรสยาทั้ง ๙ รส ดังนี้

๑) รสฝาด

ใช้สำหรับสมาน แก้ท้องร่วง แก้บิด บำรุงธาตุ แต่ถ้าใช้มากเกินไปจะแสลงกับโรคท้องผูก และยาสมุนไพรที่มีรสฝาด คือ เปลือกผลทับทิม เปลือกผลมังคุด สีเสียด หมาก เมื่อเปรียบเทียบกับในแผนปัจจุบัน ยารสฝาดหรือยาที่ออกฤทธิ์ฝาดสมาน สมุนไพรเหล่านี้จะมีสาระสำคัญหลัก คือ สารตัวนี้มีฤทธิ์ในแง่การฝาดสมาน แก้ท้องเสียและยังมีฤทธิ์ฆ่าเชื้อ ด้วยตัวอย่างของยาสมุนไพรที่มีรสฝาดดังได้กล่าวมาแล้วข้างต้น ก็ใช้เป็นยาแก้ท้องเสีย นอกจากใช้ฝาดสมานภายในเป็นยาแก้ท้องเสียแล้ว ยังสมานแผลได้ดีอีกด้วย ในยาแผนปัจจุบันก็ใช้เป็นยาแก้ท้องเสีย

๒) รสหวาน

ยารสหวานมีสรรพคุณซึมซาบไปตามเนื้อ ทำให้ชุ่มชื่นบำรุงกำลังแก้อ่อนเพลีย สมุนไพรที่มีรสหวานในการแพทย์แผนไทย ได้แก่ ผลสุกของมะตูม น้ำตาล น้ำอ้อย สมุนไพรพวกนี้จะให้กำลังงาน เนื่องจากมีสารกลุ่มคาร์โบไฮเดรต จำพวกน้ำตาลกลูโคสหรือน้ำตาลย่อยสลายง่าย จะช่วยเป็นยาบำรุง แก้อ่อนเพลียได้ โรคที่ไม่ควรกินที่ระบุในตำราแพทย์แผนไทย คือโรคเบาหวาน พวกที่มีบาดแผลเพราะจะทำให้แผลขึ้น ถ้าเทียบกับแผนปัจจุบันก็จะพบว่าคนเป็นเบาหวานก็ไม่ควรรับประทานของหวาน เพราะจะทำให้น้ำตาลในเลือดสูงขึ้น และผลการรักษาก็หายยาก

๓) รสเมาเบื่อ

สรรพคุณใช้แก้พิษสัตว์กัดต่อย ขับพยาธิ สมุนไพรที่รสเมาเบื่อนี้ ส่วนใหญ่จะมีสารในกลุ่มของไกลโคไซด์ ตัวอย่างเช่น มะเกลือ เล็บมือนาง ทองพันชั่ง สะแกนา เป็นต้น ซึ่งก็ตรงกับในปัจจุบันพบว่าเล็บมือนาง สะแกนา ใช้เป็นยาขับพยาธิไส้เดือนได้ผลดี หรือมะเกลือ มีสาร diospyrol ใช้เป็นยาขับพยาธิได้

๔) รสขม

สรรพคุณสำหรับแก้ไข้เจริญอาหาร แก้ร้อนใน กระหายน้ำ ยาที่มีรสขมมักเป็นพวกอัลคาลอยด์ และไกลโคไซด์ เป็นส่วนใหญ่ ยาที่มีรสขม ได้แก่ สะเดา ขี้เหล็ก บอระเพ็ด ระย่อม ในปัจจุบันพบว่า เถาบอระเพ็ด สามารถลดไข้ในหนูขาวได้ผลจริง และยัง

ใช้เป็นยาขมเจริญอาหารแทนทิงเจอร์เจนเซียนที่สั่งจากต่างประเทศได้อีกด้วย ส่วนขี้เหล็กจะใช้เป็นยาเจริญอาหารเช่นกัน และก็ยังใช้เป็นยาที่ออกฤทธิ์เป็นยาระงับประสาทอ่อน ๆ เนื่องจากสารระย่อม[๔๗]มีอัลคาลอยด์ Reserpine ใช้น้อยๆเป็นยาขมเจริญอาหารและลดความดัน

๕) รสมัน

มีสรรพคุณแก้เส้นเอ็นพิการ ช่วยให้เกิดความอบอุ่นของร่างกาย บำรุงร่างกายแต่ถ้าใช้มากเกินไปแสลงกับโรคไข้ต่าง ๆ เสมหะพิการ และทำให้ร้อนในกระหายน้ำ รสมันเป็นสรรพคุณที่เกิดจากสารเคมีในกลุ่มไขมัน ตัวอย่างสมุนไพรที่มีรสมัน ได้แก่ ถั่วต่าง ๆ เมล็ดบัว น้ำนม ซึ่งถ้าเทียบเคียงกับแผนปัจจุบัน พบว่าถั่ว เมล็ดบัว น้ำนม มีสารจำพวกไขมัน โปรตีนและคาร์โบไฮเดรต ซึ่งถือได้ว่าให้พลังงานแก่ร่างกาย ดังนั้น จึงมีโอกาสทำให้เกิดความอบอุ่นของร่างกายได้ แต่ถ้าทานมากเกินไปก็มีโอกาสทำให้ร้อนในและเป็นไข้ได้ในที่สุด

๖) รสหอมเย็น

สรรพคุณบำรุงหัวใจ บำรุงโลหิต แก้อ่อนเพลีย แต่ถ้าใช้มากจะแสลงกับโรคลม ได้แก่ เกสรทั้ง ๕ (ประกอบด้วย บัวหลวง มะลิ พิกุล บุญนาค และสารภี) ชะลูด ดอกแก้ว ซึ่งถ้าเทียบเคียงกับแผนปัจจุบัน พบว่าสมุนไพรพวกนี้มีสารช่วยบำรุงหัวใจและมีน้ำมันหอมระเหยที่เป็นสารกระตุ้นการไหลเวียนของโลหิต โดยเฉพาะในสารภี นักวิทยาศาสตร์ไทยได้สกัดสารจำพวก coumarin ที่มีฤทธิ์ขยายหลอดเลือดได้อีกด้วย ดังนั้นจึงช่วยบรรเทาอาการปวดเมื่อเกิดมีภาวะแค้นที่หน้าอก หายใจไม่ออก เนื่องจากหัวใจขาดเลือด (angina pectoris) สารกลุ่ม coumarin ที่ใช้เป็นยาในปัจจุบัน ได้แก่ khelline ซึ่งเป็นสารในกลุ่ม furaocoumarin แยกได้จากเมล็ดของ BishopsWeed (Ammi visnage L. วงศ์ Umbelliferae) ที่ใช้เพื่อขยายหลอดเลือด นอกจากนี้สารในกลุ่ม coumarin ยังออกฤทธิ์ขัดขวางการสังเคราะห์วิตามิน K ซึ่งเป็นสารที่ช่วยให้เลือดแข็งตัว แสดงว่าออกฤทธิ์ต้านการแข็งตัวของเลือด ซึ่งใช้ในโรคหลอดเลือดหัวใจอุดตันด้วย ในปัจจุบันมียาแผนปัจจุบันทีเป็นสารในกลุ่ม coumarin มีชื่อว่า Warfarin ซึ่งทำอยู่ในรูป sodium salt เพื่อเพิ่มการละลาย ได้แก่ Coumadin เป็นสารที่ช่วยป้องกันการอุดตันของเลือดไปเลี้ยงหัวใจ และในสมุนไพรที่มีสาร

---

[๔๗] พิสิฏฐ์ บุญไชย, **รายงานการวิจัยเรื่องความรู้ความเชื่อ ในการใช้สมุนไพรรักษาสุขภาพของชาวผู้ไทยจังหวัดยโสธร,** (มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, ๒๕๔๒), หน้า ๘-๙.

กลุ่ม coumarin ได้แก่ เปลือกชะลูด ลูกซัด ดอกแก้ว ซึ่งมีรสหอมเย็น ใช้บำรุงโลหิต บำรุงหัวใจในตำรายาไทย ซึ่งถือได้ว่ามีความสอดคล้องในแนวคิดของยาไทย

๗) รสเค็ม

มีสรรพคุณแก้โรคทางผิวหนัง แก้เสมหะเหนียว รักษาเนื้อไม่ให้เน่า รักษาบาดแผล ถ้าใช้มากจะแสลงกับโรคที่อุจจาระพิการ (กระเพาะอาหารพิการ) สมุนไพรเหล่านี้ ได้แก่เกลือต่าง ๆ น้ำมูตร เหงือกปลาหมอ ดินประสิว ซึ่งโดยปกติ เกลือดินประสิวก็ป้องกันเนื้อเน่าอยู่แล้ว ส่วนเกลือต่าง ๆ หรือน้ำมูตรก็มีเกลือ หรือเหงือกปลาหมอซึ่งเป็นต้นไม้ที่ดูดน้ำเค็มเข้ามาในต้นทำให้มีเกลืออยู่มาก[๔๘]

๘) รสเปรี้ยว

มีสรรพคุณแก้ทางเสมหะ แก้กระหายน้ำ ระบายอุจจาระ ถ้าใช้มากไปแสลงกับโรคท้องร่วง สมุนไพรเหล่านี้ ได้แก่ ส้มป่อย มะขาม สมอไทย สมอเทศ สมุนไพรเหล่านี้ โดยปกติจะใช้เป็นส่วนผสมในยาอมแก้ไออยู่แล้ว จะช่วยละลายเสมหะ แต่ถ้ารับประทานมากเกินไปมีโอกาสท้องเสียได้ เพราะมีกรด organic acid ที่ช่วยกระตุ้นให้ลำไส้บีบตัวหรือช่วยในการระบาย

๙) รสเผ็ดร้อน

สรรพคุณแก้โรคลม ขับระดู ขับเหงื่อ แสลงกับโรคไข้และไอ สมุนไพรที่มีรสนี้ ได้แก่ กระเพรา ขิง ข่า เทียนตากบ กานพลู เจตมูลเพลิงแดง เป็นต้น จะพบได้ว่าสมุนไพรพวกนี้ประกอบด้วยเรซิน น้ำมันหอมระเหย ในแผนปัจจุบันน้ำมันหอมระเหยก็ช่วยทำให้กล้ามเนื้อในกระเพาะและลำไส้บีบตัวไล่ลมออกมา ใบเจตมูลเพลิงแดงก็มี Plumbagin เป็นเรซิน ที่มีรสเผ็ดร้อน ช่วยขับระดู หรือถ้ามากเกินไปทำให้แท้งได้

จากรสยาดังกล่าวจะเห็นได้ว่า รสยาคือฤทธิ์ทางเภสัชวิทยา มีความสัมพันธ์กับสารเคมีที่เป็นองค์ประกอบหลัก ส่วนโรคที่แสลงของยาก็คืออาการข้างเคียง (Side effect) หรือข้อควรระวัง (Contraindications) เป็นต้น[๔๙]

---

[๔๘] เรื่องเดียวกัน , หน้า ๙-๑๐.

[๔๙] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑.

๓.๕ ลักษณะตัวยาประจำธาตุ

๑) ดอกดีปลี ประจำปถวีธาตุ

๒) รากช้าพลู ประจำอาโปธาตุ

๓) เถาสะค้าน ประจำเตโชธาตุ

๔) รากเจตมูลเพลิง ประจำอากาศธาตุ

๕) เหง้าขิงแห้ง ประจำอากาศธาตุ[๕๐]

การเจ็บไข้ของคนเราบางอย่างมีสาเหตุมาจากธาตุทั้ง ๔ ดังนั้นการรักษาก็ต้องอาศัยตัวยาที่เป็นยาแก้ตามธาตุนั้น ๆ ด้วยเพื่อง่ายแก่การรักษา

๓.๖ รสยาแก้ตามธาตุ

๑) ถ้าปถวีธาตุพิการ แก้ด้วยยา รสฝาด รสหวาน รสมัน รสเค็ม

๒) ถ้าอาโปธาตุพิการ แก้ด้วยยา รสเปรี้ยว รสเมาเบื่อ และรสขม

๓) ถ้าวาโยธาตุพิการ แก้ด้วยยา รสสุขุม รสร้อน และรสเผ็ด

๔) ถ้าเตโชธาตุพิการ แก้ด้วยยา รสเย็น รสจืด

เมื่อมียาแก้ตามธาตุแล้วก็ต้องมียาแก้ตามฤดูบ้างเพราะปีหนึ่งมีถึง ๓ ฤดู แต่ละฤดูกาลก็ยังแบ่งออกเป็นฤดูละ ๔ เดือน พร้อมรสยาแก้ตามสมุฏฐานของโรค รสยาที่ใช้แก้โรคที่เกิดขึ้นเพราะฤดูเป็นสมุฏฐาน ดังนี้

๓.๗ รสยาแก้ตามอุตุสมุฏฐาน

๑) คิมหันตฤดู (ฤดูร้อน) โรคเตโชพิการ ปิตตะพิการ คือ ดีพิการควรใช้ยาที่มีรสเย็นและรสจืด

๒) วะสันตฤดู (ฤดูฝน) โรควาโยพิการ คือ โรควาตะ หมายถึงโรคลมกำเริบควรใช้ยารสร้อน

๓) เหมันตฤดู (ฤดูหนาว) เกิดโรคอาโปพิการ คือ โรคเสมหะพิการควรใช้ยารสสุขุมหรือรสเปรี้ยว เป็นการแก้แต่ละโรค ตามหลักของการใช้ยาสมุนไพรแล้วยาทุกส่วน

---

[๕๐] จันทร์กระจ่าง สีห์สรรพสวัสดิ์, **สมุนไพรไทย มรดกจากบรรพชน,** หน้า ๖๙.

จะต้องเอามารวมกันทั้งหมด จะทำเป็นยาต้มหรือทำเป็นยาฝนก็ได้แล้วประกอบกับยาแต่ละโรคมารวมกันเป็นชุดเดียวแล้วทำการรักษาคนไข้ต่อไป

๓.๘ รสยาแก้ตามวัย

๑) ปฐมวัย คือวัยเด็กอายุตั้งแต่แรกเกิดไปจนถึงอายุได้ ๑๖ ปีเพราะวัยเด็กมักเป็นโรคที่เกิดจากเสมหะเป็นเหตุ คือ สมุฏฐานเสมหะควรใช้ยารสหวาน รสเปรี้ยวโรคจะหายเร็ว

๒) มัชฌิมวัย วัยกลางหรือวัยหนุ่มสาวเริ่มตั้งแต่อายุ ๑๖ ปีถึงอายุ ๓๒ ปีมักจะเป็นโรคดีและโลหิต คือ สมุฏฐานอาโป ควรใช้ยารสเปรี้ยวรสฝาด รสเค็มและรสขมโรคจึงจะหาย

๓) ปัจฉิมวัย คือ วัยผู้เฒ่า เริ่มอายุตั้งแต่ ๓๒ ปีจนถึงอายุขัยของชีวิต มักเป็นโรคลมกำเริบ คือ สมุฏฐานวาโยและมีอาโปแทรก มีเสมหะและเหงื่อแทรก ควรใช้ยารสขม รสร้อน รสเค็ม รสฝาด รสหอม จะถูกกับโรคและยังมีรสยาที่แก้ตามสมุฏฐานของโรคอีกถือเอาตมกาลเวลาของแต่ละยามและก็ตั้งสมุฏฐานของโรคว่า เกิดขึ้นเพราะกาลเวลาเป็นสมุฏฐานนั้น

๓.๙ รสยาแก้ตามกาลสมุฏฐาน

การตั้งสมุฏฐานนั้นถือเอาตามกาลและเวลาแบ่งออกเป็นกลางวันและกลางคืนดังนี้

๑) เริ่มตั้งแต่ย่ำรุ่งถึง ๕ โมงเช้า หรือตั้งแต่ย่ำค่ำไปจนถึง ๔ ทุ่ม สมุฏฐานเสมหะควรใช้ยารสเปรี้ยว

๒) ตั้งแต่ ๕ โมงเช้า จนถึงบ่าย ๒ โมง หรือตั้งแต่ ๕ ทุ่ม ไปเป็นสมุฏฐานปิตตะควรใช้ยารสขม

๓) ตั้งแต่บ่าย ๒ โมงไปจนถึงย่ำค่ำ หรือตั้งแต่ยามสามไปจนถึงย่ำรุ่ง เป็นสมุฏฐานแห่งวาตะ ควรใช้ยารสร้อน[๕๑] สมุนไพรเป็นทั้งอาหารเสริมสุขภาพทั้งเป็นยาป้องกันโรคและรักษาโรคมาตั้งแต่สมัยอดีตกาลจนกระทั่งถึงปัจจุบัน การใช้สมุนไพร ในครั้ง

---

[๕๑] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๑.

พุทธกาลนั้นเพื่อนำมาทำการรักษาภิกษุทั้งหลายที่ป่วยเพราะเกิดในฤดูสารท หลายครั้งหลายหน แต่ละครั้งก็ต้องใช้ยาสมุนไพรทำการรักษาตามอาการของโรคแตกต่างกันไป พระพุทธองค์ทรงอนุญาตให้พระภิกษุสงฆ์ได้แสวงหายาเพื่อรักษาการอาพาธตามความต้องการ เมื่อได้ยามาแล้วจะต้องหาภิกษุที่รู้หลักวิธีการปรุงยาหรือประกอบยาเพื่อทำการรักษา โดยเฉพาะหมอชีวกโกมารภัจที่ทำการรักษาพยาบาลภิกษุไข้และเป็นหมอประจำพระพุทธองค์เป็นผู้ทำการประกอบยาหรือปรุงยารักษาภิกษุทั้งหลาย

๓.๑๐ การประกอบยาสมุนไพร

ผู้ที่จะประกอบยาสมุนไพรหรือเป็นหมอยาสมุนไพร เพื่อจะนำเอายาเหล่านั้นมารักษาโรคได้ก็ต้องศึกษาในหลักการใหญ่ ๆ ของยาสมุนไพร ซึ่งมีหลักที่จะศึกษาอยู่ถึง ๔ ประการ ที่เป็นหลักวิชาการสำคัญที่สุดของเภสัชกรรม ซึ่งหมอจะต้องศึกษาให้เข้าใจ จะละเว้นมิได้ หลัก ๔ ประการที่จะศึกษา คือ

๑) เภสัชวัตถุ

หมอจะต้องรู้จักจำพวกวัตถุนานาชนิด จะเป็นพืชวัตถุ สัตว์วัตถุหรือแร่ธาตุวัตถุ และรู้ว่าส่วนใดของวัตถุนั้น ๆ เพื่อจะนำมาปรุงเป็นยารักษาโรคได้

๒) สรรพคุณเภสัช

คือ ต้องรู้จักพืชแต่ละชนิดว่าอย่างไรแก้โรคอะไร แต่ละอย่างใช้แก้โรคชนิดไหน และส่วนไหนมีสรรพคุณแก้โรคและนำมาทำเป็นยา ที่จะนำมาใช้ปรุงเป็นยารักษาโรคต่าง ๆ ซึ่งผู้ที่จะเป็นหมอจะต้องรู้ให้แน่ชัดในส่วนต่าง ๆ ของวัตถุที่จะมาทำการรักษาโรคต่อไป

๓) คณาเภสัช

คือ รู้จักตัวยาหลายสิ่งหลายอย่างตามที่หมอโบราณท่านนำมาจัดไว้ที่เรียกว่าพิกัดยา ที่ท่านจัดเป็นหมวด เป็นหมู่แล้วเรียกยาประเภทนี้เป็นยาชนิดเดียวกันแม้จะมีวัตถุหลายสิ่งเอามารวมกันก็ยังเรียกชื่อเดียวกัน เช่น ยาแก้ไข้ แต่ในจำนวนยาที่ใช้แก้ไข้นั้นมีตัวยาอยู่หลายชนิดที่เอามาประกอบเข้าเป็นยาแก้ไข้ แต่ก็ยังเรียกว่ายาแก้ไข้ เป็นต้น

๔) เภสัชกรรม

คือ จะต้องรู้หลักการตามแนวทางของหมอสมุนไพรตั้งแต่โบราณมาในหลักของการปรุงยาตามแบบวิธีกรรมของแผนโบราณว่าจะปรุงยาเพื่อรักษาโรคจะต้องปรุงยาตามแบบของโบราณ จะเอาตัวยาชนิดไหน จะใช้น้ำหนักเท่าไร ส่วนผสมของยาจะเอามากน้อย

อย่างไรจะเอายาชนิดไหนมาก จะเอาชนิดไหนน้อยหมอจะต้องรู้ให้ชัด คือ ต้องรู้จักมาตราชั่ง ตวง เพื่อความถูกต้องและยาที่ได้ก็ต้องมีสรรพคุณที่สมบูรณ์ตรงตามหลักของวิชาเวชกรรมที่จะนำมาใช้รักษาโรคได้ต่อไป เพราะหลักการของการประกอบยาสมุนไพรผู้จะเป็นหมอจะต้องรู้หลักของเภสัชทั้ง ๔ ที่กล่าวแล้ว เพื่อสรรพคุณของยาและการรักษาโรคก็จะได้ผลยิ่งขึ้น

๓.๑๑ การปรุงยาสมุนไพร

การปรุงยาตามหลักเภสัชกรรม คือ ให้ผู้ที่เป็นหมอได้รู้จักหลักการปรุงยาตามแบบวิธีการต่าง ๆ ที่หมอแผนโบราณใช้สืบต่อกันมา และให้ถูกต้องตามหลักเภสัชกรรมขอการปรุงยา ซึ่งมีอยู่ถึง ๒๓ วิธี แต่ถ้าถือเอาตามหลักเวชกรรมเข้าอีก ๑ รวมเป็น ๒๔ วิธี แต่ถ้าเพิ่มตามหลักของกระทรวงสาธารณสุขอนุมัติเพิ่มอีก ๓ รวมเป็น ๒๘ วิธี[๕๒]

และสมุฏฐานของโรคดังที่กล่าวมาแล้วก็จะกำหนดเครื่องสมุนไพรปรุงประกอบยาขึ้นมาซึ่งประกอบด้วยเครื่องปรุงที่เป็นตัวยาหลักในการใช้บำบัดรักษาอาการป่วยไข้ เครื่องปรุงที่จะช่วยเสริมเพิ่มการออกฤทธิ์ (รวมถึงน้ำกระสายยาต่าง ๆ ที่ใช้ในการปรุงยา) เครื่องปรุงที่ใช้แต่งรสแต่งกลิ่น โดยต้องคำนึงถึง ส่วนต่าง ๆ ที่นำมาใช้ให้เกื้อกูลกันไม่มีพิษต่อกัน นำส่วนต่าง ๆ มาใช้อย่างถูกต้อง ตามปริมาณ และขนาดในแต่ละตำรับเนื่องจากการพิจารณาใช้เครื่องปรุงสิ่งใดมาประกอบการปรุงยาอาจมีวิธีการใช้ที่แตกต่างกัน โดยทั่วไปหลักในการพิจารณาตัวยาว่าตำรับใดให้ใช้ส่วนใดนั้นในทางการแพทย์แผนไทยกำหนดให้พืชใช้ ทั้งเปลือก ราก ดอก ใบ ต้นหรือทั้ง ๕ ส่วน สัตว์ใช้ได้ทั้งกระดูก หนัง ขน ดี และอื่น ๆ ส่วนธาตุที่นำมาใช้ มีใช้ทั้งที่ต้องแปรสภาพ หรือ สะตุ กับการนำมาใช้โดยตรง ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับความรู้ และประสบการณ์ของหมอยาแต่ละบุคคลจะเป็นผู้กำหนด เช่นการใช้พืชจะใช้สดหรือแห้ง อ่อนหรือแก่ สรรพคุณก็จะแตกต่างกันออกไป บางอย่างมีความเป็นพิษ ก็ต้องขจัดความเป็นพิษให้หมดไป เช่น เมล็ดสลอด ยางสลัดได ชะมดเช็ด ซึ่งในการแปรสภาพวัตถุเครื่องปรุงประกอบสมุนไพรก่อนนำมาใช้ ผู้เป็นหมอยาต้องมีความเชี่ยวชาญรอบรู้เป็นอย่างมากจึงสามารถกำหนดตำรับยาขึ้นใช้ อย่างได้ผลดีมีประสิทธิภาพ

---

[๕๒] วุฒิ วุฒิธรรมเวช, **คัมภีร์เภสัชรัตนโกสินทร์**, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทศิลป์สยามบรรจุภัณฑ์และการพิมพ์ จำกัด, ๒๕๔๔), หน้า ๑๘๗.

นอกจากนั้นกรรมวิธีในการนำเครื่องประกอบสมุนไพรมาปรุงเป็นยาในสมัยอดีต จะแบ่งวิธีการปรุงออกเป็น ๒๔ กระบานการให้เลือกใช้ ตามความเหมาะสม ขึ้นอยู่กับดุลพินิจของหมอยา โดยกระบวนการทั้งหมดมีดังนี้[๕๓]

จากตำราเวชศึกษา ได้จัดแบ่งวิธีปรุงยาตำรับแพทย์แผนไทยไว้ ๒๔ วิธี โดยการปรุงยานั้นจะต้องปรุงจากตำรา หรือตามใบสั่งยาของแพทย์แผนไทยไม่ต้องปรุงขึ้นเองตามใจนึก ด้วยตัวยาไทยที่ได้จากพันธุ์พืช นั้นมีทั้งพืชพิษและพืชธรรมดา มีทั้งใช้สดและแห้ง ผู้ที่จะปรุงยาขึ้นใช้จึงต้องมีความรอบรู้และรอบคอบเพื่อให้วิธีการปรุงยาเป็นไปด้วยความถูกต้องเหมาะสมสามารถนำมาใช้ได้เป็นประโยชน์ มีประสิทธิผลในการบำบัดรักษาอาการป่วยของโรคภัยต่าง ๆ ได้อย่างแท้จริง

๓.๑๒ วิธีปรุงยา

วิธีการปรุงยาตามตำรับแพทย์ประกอยขึ้นด้วยส่วนของพรรณพืชต่าง ๆ และส่วนต่าง ๆ ของสัตว์ และแร่ธาตุ หลากหลายชนิดรวมขึ้นเป็นตำรับยาในแต่ละขนาน สำหรับบำบัดรักษาโรคแต่ละโรค โดยมีการจัดแบ่งหมวดหมู่เครื่องประกอบสมุนไพร หรือเครื่องที่ใช้เข้ายาไว้อย่างชัดเจนทั้งรูป รส ลักษณะ สรรพคุณ เวลาเก็บ วิธีใช้ เป็นประสบการณ์ที่เกิดขึ้นจากการเรียนรู้ธรรมชาติ

โดยทั่วไปหลักการปรุงยาในอดีต มีตั้งแต่การใช้เครื่องปรุง ๒ ชนิด ขึ้นไปถึง ๑๐-๒๐ ชนิดและจะขึ้นอยู่กับการวินิจฉัยอาการป่วยไข้ของหมอยาที่จะทำการรักษา ซึ่งมีหลักการ ความหมายและสมุฏฐาน ดังวุฒิ วุฒิธรรมเวช ได้กล่าวไว้ในหลักการปรุงยา ๒๘ อย่างว่า[๕๔]

๑) ยาตำเป็นผง แล้วปั้นเป็นลูกกลอนกลืนกิน

ยาปั้นเม็ดส่วนมากนิยมทำเป็นเม็ดกลมที่เรียกว่ายาลูกกลอน เป็นรูปแบบที่นิยมมาแต่โบราณอีกวิธีหนึ่ง การปั้นเม็ดกลมสามารถทำได้ด้วยมือ

เตรียมตัวยา นำตัวยาที่ผ่านการอบให้แห้งมาบดให้ละเอียด ร่อนด้วยแร่งเบอร์ ๑๐๐ นำไปผสมน้ำผึ้งและแช่น้ำไว้

---

[๕๓] จันทร์กระจ่าง สีห์สรรพสวัสดิ์, **สมุนไพร มรดกจากบรรพชน**, หน้า ๓๓.

[๕๔] วุฒิ วุฒิธรรมเวช, **คัมภีร์เภสัชรัตนโกสินทร์**, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท ศิลป์สยามบรรจุภัณฑ์และการพิมพ์ จำกัด, ๒๕๔๕), หน้า ๑๘๗.

เตรียมน้ำผึ้ง[๕๕] น้ำผึ้งที่ใช้ควรเป็นน้ำผึ้งแท้ น้ำผึ้งที่นิยมใช้ตามแบบโบราณ เป็นน้ำผึ้งจากธรรมชาติที่มีส่วนผสมของนมผึ้งเกสรดอกไม้ และสารต่าง ๆ ครบถ้วน ไม่นิยมเอาน้ำผึ้งเลี้ยงที่ถูกดูดเอาส่วนสำคัญออกหมดแล้ว นิยมใช้สด ๆ ไม่นำไปผ่านความร้อนเพราะจะทำให้สารอาหารและแร่ธาตุบางตัวสลายไป แต่การใช้น้ำผึ้งแบบนี้ ยาที่ได้จะเก็บไว้ไม่นาน มักจะผสมปั้นเป็นเม็ดเก็บไว้ใช้ไม่เกิน ๑ สัปดาห์ ถ้าจะเก็บไว้นาน ๆ ต้องนำไปอบให้แห้งที่อุณหภูมิประมาณ ๖๐-๗๐ องศาเซลเซียส แต่เมื่อนำมาทิ้งไว้นาน ๆ จะดูดความชื้นเม็ดยาเปียกชื้นอีก วิธีนี้จะได้สรรพคุณยาครบถ้วนตามแบบแผนโบราณ เพื่อให้สามารถเก็บยาได้นาน จะต้องนำน้ำผึ้งมาเคี่ยวจนน้ำที่อยู่ในน้ำผึ้งระเหยหมดไม่มีไอน้ำผุดขึ้นมาจากน้ำผึ้งที่เคี่ยว น้ำผึ้งจะเหนียวข้นเป็นยางมะตูม จึงจะนำมาใช้ผสมยาได้

ตักยาที่บดเป็นผงแล้วใส่ในภาชนะตามปริมาณที่ต้องการ เทน้ำผึ้งลงไปทีละน้อย เติมน้ำต้มสุกลงไป ผสมคลุกเคล้าให้เข้ากันระวังอย่าให้แฉะแล้วทิ้งไว้ประมาณ ๑-๒ ชั่วโมง (เรียกว่าหม่ายา) เพื่อให้น้ำผึ้งเข้าในตัวยาอย่างทั่วถึง จึงนำมาปั้นเม็ดโดยใช้รางไม้หรือเครื่องปั้นเม็ด จะได้ยาเม็ดกลมที่เรียกว่า ยาลูกกลอน หรือนำมาอัดเม็ดด้วยแม่พิมพ์กดด้วยมือจะได้ยาเม็ดแบน

การทำยาลูกกลอน มีกรรมวิธีหลายขั้นตอน ตอนแรกต้องนำยาผสมกับน้ำได้ที่แล้วมารีดเป็นแท่ง หรือปั้นเป็นเส้นยาวเท่ากับความกว้างของรางทำเม็ด แล้วนำมาวางลงบนรางไม้ที่เจาะร่องรูปครึ่งวงกลมตามขนาดที่ต้องการ ใช้แป้นคลึงบดลงไปรูดแป้นคลึงไปข้างหน้าและถอยหลังไปมา จะได้เม็ดยากลม ๆ ตามต้องการแล้วนำยาเม็ดที่ได้ไปผึ่งในที่โล่ง ๑-๒ วัน แล้วนำมาอบในอุณภูมิประมาณ ๖๐ องศา นาน ๘-๑๐ ชั่วโมง เมื่อแห้งสนิทดีแล้วนำไปบรรจุในขวดที่สะอาดและแห้ง เก็บไว้ในที่แห้งไม่ให้ถูกแสงแดด และอากาศถ่ายเทได้สะดวก นอกจากจะใช้น้ำผึ้งเป็นกระสายแล้ว ยังสามารถใช้น้ำกระสายยาอื่น ๆ ได้อีกมากมาย เช่น น้ำดอกไม้เทศ, เหล้า, แต่การปั้นเม็ดจะยากง่าย เป็นไปตามความเหนียวของน้ำกระสายยานั้น ๆ และเครื่องยาที่ใช้ปรุง

๒) ยาตำเป็นผง แล้วบดให้ละเอียดละลายน้ำกระสายต่าง ๆ กิน

เป็นการนำยามาบดให้เป็นผงละเอียด ด้วยเครื่องบดยา แล้วนำมาร่อนด้วยแร่ง เพื่อให้ได้ผงยาที่มีขนาดละเอียดต่าง ๆ ตามขนาดของแร่ง แร่งที่นิยมใช้คือเบอร์ ๘๐ และ

---

[๕๕] วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๖๐/๔๔.

เบอร์ ๑๐๐ ที่เป็นผงละเอียดมาก ๆ จะใช้แร่งเบอร์ ๑๒๐ แล้วจึงนำผงยานั้นมาละลายน้ำกระสายยาต่าง ๆ กิน เช่น ยาหอมต่าง ๆ

ยาสมุนไพรที่มีขนาดใหญ่ ต้องนำมาสับหรือย่อยให้เล็กลงจนสามารถนำเข้าเครื่องบดได้ เครื่องบดที่ใช้กันมาแต่โบราณใช้แทนหินบดด้วยแท่งหินกลม ๆ ต่อมาทำเป็นรางโลหะ ร่องรูปตัววีมีลูกกลิ้งกลมขอบแบนคม กลิ้งบดไปมาบนร่องราง ในปัจจุบันพัฒนามาเป็นรางทรงกลม เป็นอ่างบดยาลูกกลิ้งกลมหมุนรอบตัวเองโดยเครื่องกล มีลูกกลิ้งคู่ ตั้งแต่ ๒ ลูกขึ้นไปตามขนาดความจุของเครื่องบดยา และเครื่องบดยาตามแบบแผนปัจจุบัน ที่ใช้ระบบฟันตัดมีตะแกรงร่อนยาในตัว

๓) **ยาสับเป็นท่อนเป็นชิ้น บรรจุลงในหม้อแล้วเติมน้ำต้มรินกินแต่น้ำ**

เป็นวิธีที่นิยมใช้กันมากที่สุด สามารถใช้ได้ทั้งตัวยาสดหรือยาแห้ง ในตัวยาที่มีสาระสำคัญสามารถละลายได้ดีในน้ำ โดยการนำตัวยามาทำความสะอาด สับให้เป็นท่อนขนาดพอเหมาะ และให้ง่ายต่อการทำละลายของน้ำกับตัวยา นำใส่ลงในหม้อ (ควรใช้หม้อดินใหม่หรือภาชนะเคลือบผิวที่ไม่ให้สารพิษเมื่อถูกความร้อน การใช้หม้อโลหะหรืออลูมิเนียม อาจทำให้ฤทธิ์ของยาเปลี่ยนไปได้ หรือมีโลหะปนออกมากับน้ำยา) เติมน้ำให้ท่วมยา (โดยใช้มือกดลงบนยาเบา ๆ ให้น้ำอยู่เหนือตัวยาเล็กน้อย) นำไปตั้งไฟต้มให้เดือดตามที่กำหนดในตำรับยา หรือถ้าไม่มีกำหนดไว้ ให้กำหนดดังนี้

ถ้ามีตัวยาที่มีน้ำมันหอมระเหย เช่น ขิง,[๕๖] กระวาน, กานพลู, ไพร, ใบกระเพรา, ฯลฯ ให้ต้มน้ำให้เดือดเสียก่อนจึงนำตัวยาใส่ลงไป ปิดฝาทิ้งไว้ให้เดือดนานประมาณ ๒-๕ นาที จึงรินเอาน้ำยามารับประทาน ครั้งละ ครึ่ง ถึง ๑ ถ้วยกาแฟ ก่อนอาหาร เช้า-กลางวัน-เย็น หรือเมื่อมีอาการ

ถ้าเป็นตัวยาที่ให้ต้มรับประทานทั่วไป ให้นำตัวยาใส่ในหม้อเติมน้ำท้วมยา แล้วจึงนำไปตั้งบนเตา ต้มให้เดือดนานประมาณ ๑๕ นาที จึงรินเอาน้ำยามารับประทาน

ถ้าเป็นการต้มเคี่ยว เช่น เคี่ยวให้เหลือ ๑ ใน ๓ หรือครึ่งหนึ่ง ให้เอาตัวยาใส่หม้อ เติมน้ำให้ท้วมยา แล้วเอาไปตั้งบนเตาไฟต้มเคี่ยวไปจนกว่าจะเหลือน้ำปริมาณ ๑ ส่วน หรือ ครึ่งหนึ่งตามกำหนด (เช่น ใส่น้ำก่อนต้ม ๓ ขัน ให้ต้มเคี่ยวจนเหลือน้ำประมาณ ๑ ขัน หรือ ๑ .๕ ขันเป็นต้น)

---

[๕๖] วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๖๓/๔๖.

ยาต้มที่ปรุงจาก ใบไม้ นิยมต้มรับประทานเพียงวันเดียวแล้วทิ้งไป

ยาต้มที่ปรุงจาก แก่นไม้ เครื่องเทศ โกฐ เทียน ถ้าต้มอุ่น เช้า-เย็น ใช้ได้ ๗-๑๐ วัน

ยาต้มที่ปรุงจาก แก่นไม้ เครื่องเทศ โกฐ เทียน หัวของพืชแห้ง ถ้าต้มอุ่น เช้า-เย็น ทุกวัน ใช้ได้ ๗-๑๕ วัน

๔) ยาดองน้ำท่าหรือสุราไว้ แล้วรินกินแต่น้ำ[๕๗]

การดองด้วยสุรา ใช้ได้ผลดีกับตัวยาที่สารสำคัญละลายได้ดีกับแอลกอฮอล์ น้ำยาที่ได้จะออกฤทธิ์เร็วและแรงกว่าการใช้วิธีต้ม นิยมใช้กับตัวยาที่แห้ง โดยนำตัวยามาบดหยาบ หรือ สับเป็นท่อนเล็ก ๆ ใส่ลงในขวดโหลหรือไห เทเหล้าขาว นิยมใส่เหล้าข้าวเหนียว ใส่ให้เหล้าท้วมยาขึ้นมาพอประมาณ ถ้าเป็นตัวยาแห้งตัวยาจะพองตัว ทำให้เหล้าแห้งหรือพร่องไป ควรเติมเหล้าให้ท้วมยาอยู่เสมอ นิยมใช้ไม้ซี่เล็ก ๆ ขัดกันไม่ให้ตัวยาลอยขึ้นมา ควรคนกลับยาทุกวัน ปิดฝาทิ้งไว้ นานประมาณ ๓๐ วัน จึงรินเอาน้ำยามาใช้ หรือรับประทาน

การดองร้อน ในกรณีที่สารสำคัญไม่ละลายตัวเมื่อถูกความร้อน อาจย่นเวลาการดองได้โดยใช้วิธี ดองร้อน คือ นำตัวยาห่อผ้าบางสะอาดใส่ขวดโหล เทเหล้าลงไปให้ท่วมยา เอาขวดโหลที่ใส่ยาและเหล้าแล้ววางลงในหม้อใบโตพอเหมาะ เติมน้ำธรรมดาลงในหม้อชั้นนอก ทำเหมือนการตุ๋น แล้วนำขวดโหลยาออกมา ปิดฝาทิ้งไว้ ประมาณ ๗-๑๔ วันจึงนำยามาใช้การดองด้วยน้ำ ก็ดองเช่นเดียวกันกับการดองด้วยสุรา แต่ใช้น้ำสะอาดที่ดื่มได้แทน จะมีกรรมวิธีแตกต่างกันไปตามแต่ละตำรับที่กำหนดมา ไม่นิยมใช้กับยาทั่ว ๆ ไป เพราะเสี่ยงต่อการบูดเน่า บางตำรับอาจให้นำไหยาดองไปผึ่งแดดไว้บางตำรับให้นำไปฝังข้าวเปลือก บางตำรับให้ใช้น้ำฝนกลางหาว บางตำรับให้ใช้น้ำครึ่งหนึ่งผสมกับเหล้าครึ่งหนึ่ง เป็นต้น

๕) ยาสกัดด้วยเหล้าหรือแอลกอฮอล์ หยดลงน้ำกิน[๕๘]

เป็นการสกัดตัวยาด้วยเหล้าหรือแอลกอฮอล์ เช่นเดียวกับการดอง ใช้กับตัวยาที่มีฤทธิ์แรง เมื่อสกัดหรือดองแล้วกรองเอาน้ำยาที่ได้ นำมาหยดลงในน้ำให้เจือจางก่อนนำมารับประทาน เช่น เหล้ากัญชา, เหล้าสะระแหน่ เป็นต้น

---

[๕๗] วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๖๓/๔๗, วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๗๓/๖๙.

[๕๘] วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๖๗/๕๕.

๖) ยาเผาเป็นด่าง แล้วเอาด่างนั้นแช่น้ำไว้ รินเอาน้ำด่างนั้นกิน[๕๙]

เป็นการนำเอายามาเผาให้เป็นเถ้า (โบราณเรียกว่าด่าง) แล้วนำเอาเถ้าของยานั้นมาผสมกับน้ำสะอาด กรองเอาน้ำใส ๆ ข้างบนมาใช้ทำยา นิยมใช้ในยาบางชนิด ส่วนใหญ่จะเป็นยาที่ใช้กัดเถาดานในท้อง ขับปัสสาวะ เช่น ด่างหญ้าพันงู ด่างสลัดได เป็นต้น

๗) ยากลั่นเอาน้ำเหงื่อ เช่น กลั่นสุราแล้วเอาน้ำเหงื่อนั้นกิน

เป็นการนำเอายาสมุนไพรมากลั่น เพื่อนำเอาผลิตผลที่ได้มาใช้ทำยา เช่น น้ำมันหอมระเหยจากไพร ตะไคร้หอม กฤษณา น้ำมันสะระแหน่ เป็นต้น เหล้าหรือแอลกอฮอล์จากข้าวหมัก ในสมัยโบราณมีเหล้ายาที่ได้จากการผสมตัวยาสมุนไพรลงไปในแป้งเหล้า หรือ ในขั้นตอนการผ่าเหล้า แล้วนำเอามากลั่น ได้เหล้ายาที่ไม่ต้องผสมหรือดองสมุนไพรเพิ่มเติมอีก

๘) ยาผสมแล้วห่อผ้า หรือบรรจุลงในกลัก เอาไว้ใช้ดม

เป็นยาดมสมุนไพรชนิดต่าง ๆ เมื่อปรุงเสร็จแล้วบรรจุลงในกลักไว้สูดดม เป็นต้น

๙) ยาตำผงกวนให้ละเอียดใส่กล้องเป่าทางจมูกและในคอ[๖๐]

เป็นยาที่นำมาทำเป็นผงละเอียด แล้วนำมาใส่กล้องเป่าเข้าทางจมูก หรือคอ เช่น ยานัด, ยาแก้คออักเสบ เป็นต้น ยากลุ่มนี้จะต้องทำเป็นผงที่ละเอียดมากกว่ายาผงชนิดอื่น ควรใช้แร่งเบอร์ ๑๒๐

๑๐) ยาผสมแล้วติดไฟ ใช้ควันใส่กล้องเป่าที่ปากแผลหรือฐานฝี

เป็นการนำเอายาสมุนไพรมาหุงด้วยน้ำมัน เช่น น้ำมันเหลือง, น้ำมันไพรที่ทำโดยวิธีหุงด้วยน้ำมัน โดยนำยาสมุนไพรใส่ลงไปในภาชนะ เติมน้ำมันลงไปให้ท้วมยา ยกขึ้นตั้งไฟ หุงด้วยไฟอ่อน ๆ จนตัวยาสมุนไพรกรอบดีแล้ว จึงกรองเอาแต่น้ำมันมาใช้ทำยา สมุนไพรที่ใช้ นิยมใช้สมุนไพรสด

๑๑) ยาผสมแล้วม้วนเป็นบุหรี่ หรือยัดกล้องสูบเช่นสูบบุหรี่

เป็นยาที่นำมาทำเป็นมวนใช้จุดไฟสูบเช่นสูบบุหรี่ เช่น ยาแก้ริดสีดวงจมูกเป็นต้น

๑๒) ยาผสมแล้วต้มเอาน้ำอม หรือ บ้วนปาก

---

[๕๙] วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๖๙/๖๑.

[๖๐] วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๖๖/๕๔.

เป็นยาที่นำมาต้ม แล้วกรองเอาน้ำมาทำเป็นยาสำหรับบ้วนปาก เช่น ยาแก้ปากเปื่อย แก้เหงือกบวม แก้เจ็บคอ เป็นต้น

๑๓) ยาผสมแล้วต้มเอาน้ำอาบ

คือยาที่นำมาต้มเพื่อนำเอาน้ำยามาอาบ เช่น อาบแก้เม็ดผื่นคัน แก้เหือด, หัด, สุกใส, คำแดง, เป็นต้น นิยมใช้ในกรณีที่มีบริเวณที่เกิดโรคกว้างขวางมาก จนไม่สามารถใช้วิธีทาได้

๑๔)ยาผสมแล้วต้มเอาน้ำแช่[๖๑]

คือยาที่นำมาต้มแล้วกรองเอาแต่น้ำยามาแช่ อาจจะเป็นการแช่ทั้งตัว หรือแช่เฉพาะส่วนที่เกิดโรคก็ได้ นิยมใช้ในกรณีที่ต้องการให้ตัวยาซึมลงสู่ชั้นใต้ผิวหนังลึกลงไปมากกว่าการอาบหรือทาและเป็นการรักษาทั้งส่วนบริเวณที่แช่น้ำยา เช่น การแช่น้ำยาสมุนไพรเพื่อรักษาผิว รักษารอยเหี่ยวย่น รักษาโรคที่เกิดจากการได้รับพิษเรื้อรังและเกิดโรคในบางส่วน เช่น โรคผิวหนังจากสารพิษแช่ด้วยน้ำต้มเถารางจืด เป็นต้น

๑๕) ยาผสมแล้วต้มเอาน้ำชะ

คือยาต้มแล้วกรองเอาน้ำมาใช้ชะล้างบาดแผลต่าง ๆ เช่น น้ำต้มเปลือกต้นมะขามเทศ น้ำต้มเปลือกต้นมังคุด เป็นต้น

๑๖) ยาผสมแล้วต้มเอาไอรม[๖๒]

เป็นยาสมุนไพรที่นำมาใส่ลงในน้ำแล้วต้ม ต่อท่อหรือส่งไอน้ำยาเข้าไปในกระโจมหรือห้องอบ อุณหภูมิในห้องอบควรอยู่ระหว่าง ๓๓-๓๗ องศาเซ็นเซียส การอบยาสมุนไพร นิยมใช้ในโรคผิวหนังผื่นคัน, อัมพฤกษ์, อัมพาต, ขับโลหิตเน่าร้าย, ขับน้ำคาวปลา, ชักมดลูกให้เข้าอู่, บำรุงผิวพรรณให้เปล่งปลั่ง, ลดไขมัน เป็นต้น

๑๗) ยาผสมแล้วใช้เป็นยาพอก[๖๓]

เป็นยาสมุนไพรที่นำมาตำหรือบดพอแหลก แล้วนำมาพอกบริเวณที่เกิดโรค เช่น พอกแก้ฟกบวม, ใบเถาต้นตำผสมกับข้าวสุกและเกลือ พอกดูดหัวฝี, เมล็ดต้อยติ่งแช่น้ำปิดดูดหัวฝี

---

[๖๑] วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๖๗/๕๗.

[๖๒] วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๖๗/๕๗.

[๖๓] วิ.ม. (ไทย) ๒๖๗/๕๖-๕๙.

๑๘) ยาผสมแล้วทำเป็นลูกประคบ

ยานี้อาจจะใช้เครื่องยาสดหรือยาแห้งก็ได้ นำมาผสมกันแล้วบดหยาบ ห่อด้วยผ้าขาวบางเป็นลูกประคบ เวลาใช้ต้องนำไปตั้งปากหม้อ น้ำต้มให้เดือดจนลูกประคบระอุดีแล้วจึงนำมาประคบตามร่างกายส่วนที่เป็นโรค เช่น ยาประคบแก้ปวดบวม แก้เส้นตึงเส้นขอด และตรวจสอบความพร้อมของลูกประคบโดยนำมาแตะที่หลังมือของผู้ประคบได้ไม่ร้อนมากจึงจะใช้ได้

๑๙) ยาผสมแล้วใช้เหน็บ

คือยาที่บดเป็นผงละเอียดแล้วร่อนด้วยแร่งแล้วนำมาผสมกับน้ำกระสายยา ปั้นเป็นแท่งหรือแผ่นยาวประมาณ ๑-๒ ซม. นำไปอบแห้งสนิท ใช้สำหรับเหน็บช่องคลอดหรือทวารหนัก เช่น ยาแก้ตกขาว, ยาสมานช่องคลอด

๒๐) ยาผสมแล้วใช้สวนทวาร

คือยาที่นำมาต้มแล้ว กรองเอาน้ำมาใช้สวนทวารหนัก เพื่อช่วยการขับถ่าย หรือการให้ยาที่ใช้กับคนไข้ที่ไม่สามารถกินยาได้ หรือเป็นยาที่ต้องการให้ดูดซึมเข้าทางทวารหนัก ยาบางชนิดถ้าให้ทางปากอาจเกิดพิษแก่ร่างกายได้ จึงต้องนำมาให้โดยสวนทางทวารหนัก เช่น น้ำคั้นสะอาดจากเมล็ดสุกของมะระขี้นกบด ใช้ฆ่าเชื้อสาเหตุของโรคในผู้ป่วยภูมิคุ้มกันบกพร่องในผู้ป่วยที่ไม่สามารถกินอาหารทางปากได้ จะให้น้ำผึ้งผสมน้ำหรือยาทางทวารหนัก เนื่องจากแพทย์แผนไทยไม่สามารถให้น้ำเกลือได้ เครื่องมือสวนอาจจะใช้ลูกยางหรือหม้อสวนที่ใช้อยู่โดยทั่วไป

๒๑) ยาผสมแล้วใช้เป็นยาทา คือ นำตัวยาหลายชนิดมารวมกันมีการผสมกับน้ำมันต่าง ๆ

๒๒) ยาหุงเป็นน้ำมัน แล้วใส่กล้องเป่าที่บาดแผล (คล้ายกับรมควัน)

๒๓) ยาผสมแล้วใช้ต้มหุงเป็นยาทา

เป็นยาใช้สำหรับทา อาจจะทำมาจากยาที่นำมาต้มเคี่ยวเอาน้ำ หรือยาที่หุงหรือเคี่ยวด้วยน้ำมันก็ได้ยาทาสมานแผล, ยาทาฆ่าหิดเหา, ยาทาแก้โรคผิวหนังผื่นคันต่าง ๆ[๖๔] สำหรับขนาดและปริมาณที่ใช้ในตำรับยาการแพทย์โบราณ ส่วนใหญ่จะพบเห็นเป็นมาตราเปรียบเทียบน้ำหนักและการจัดจำนวนตัวยาที่เรียกว่าพิกัดยาดังที่ "วุฒิ วุฒิธรรมเวช" ได้กล่าว

---

[๖๔] วุฒิ วุฒิธรรมเวช, เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๘๗-๑๙๑.

ไว้ในเภสัชกรรมไทยรวมสมุนไพร คือ การจำกัดจำนวนตัวยาหลายอย่างนำมารวมกันเข้าเป็นหมวดหมู่รวมเรียกชื่อเดียวกัน

ผู้ที่ไม่ควรอบสมุนไพร

๑) ผู้ที่ป่วยเป็นโรคหัวใจ ความดันโลหิตสูง โรคลมชัก (โรคลมบ้าหมู) โรคไต ตกเลือดหรือเสียเลือดมากมาก่อนเสียน้ำมาก เช่น ท้องเสีย หรือหลังการเล่นกีฬา

๒) สตรีมีครรภ์และผู้ที่มีไข้

๓) สตรีหลังคลอดบุตรโดยการผ่าตัด ควรอบหลังจากคลอดแล้วไม่น้อยกว่า ๑๕-๓๐ วัน

ข้อปฏิบัติตัวในการอบยาสมุนไพร

๑) ควรตรวจวัดความดันโลหิตและชั่งน้ำหนักก่อนและหลังของการอบยาสมุนไพรทุกครั้ง

๒) นั่งในห้องอบ ในท่าผ่อนคลาย ไม่เกร็งตัว

๓) ให้ไอน้ำสัมผัสทั่วทั้งตัวอย่างสม่ำเสมอ

๔) ใช้เวลาอบแต่ละครั้งไม่เกิน ๑๐-๑๕ นาที แล้วออกมาพัก ๑๐ นาที แล้วเข้าอบใหม่ ๑๕ นาที ไม่ควรเกิน ๓ รอบ ควรเว้นช่วงการอบห่างกัน ไม่น้อยกว่า ๓-๕ วัน

๕) หลังจากอบสมุนไพรเสร็จแล้วควรซับตัวให้แห้งและนั่งพักในที่อากาศถ่ายเทได้ดี (ไม่ควรนั่งผึ่งลม) นาน ๒๐-๓๐ นาที จึงอาบน้ำชำระร่างกายได้ตามปกติ

๖) หลังอบสมุนไพร หากมีอาการอ่อนเพลีย ควรดื่มน้ำอุ่น หรือน้ำส้มคั้น หรือน้ำมะนาวไม่เย็น ๑ แก้ว ห้ามดื่มน้ำเย็น

๗) ท่านที่อบสมุนไพรเพื่อรักษาโรค หรือเพื่อลดความอ้วนอาจกำหนดระยะเวลาการอบได้ตามความเหมาะสม แต่ต้องคำนึงถึงการสูญเสียน้ำและเกลือแร่ของร่างกายที่เกิดขึ้นในระหว่างการอบ ถ้าอบถี่เกินไปอาจทำให้ร่างกายขาดเกลือแร่ที่สำคัญ และเกิดอันตรายต่อร่างกายได้

๓.๑๓ การสตุ

๑) **การสะตุ** คือ การทำให้ตัวยามีฤทธิ์อ่อนลง หรือ ทำให้พิษของยาน้อยลง และทำให้ยานั้นสะอาดขึ้น ปราศจากเชื้อโรค หรือทำให้ยานั้นสลายตัวลง เช่น เกลือเมื่อสะตุ จะละเอียดลงผสมยาง่ายขึ้น และฤทธิ์ของยาก็อ่อนลง

๒) **การสะตุเหล็ก** เอาเหล็กมาครางด้วยตะใบ แล้วนำผงเหล็กที่ได้ มาใส่ในฝาละมีหรือหม้อดินบีบน้ำมะนาวลงไปให้ท่วมผงเหล็ก แล้วเอาขึ้นตั้งไฟให้แห้ง ทำอยู่ถึง ๗-๘ ครั้งจนผงเหล็กกรอบดี จึงนำมาใช้ทำเป็นยาได้

๓) **การสะตุสารส้ม** คือ เอาสารส้มมาบดให้ละเอียด แล้วนำมาใส่หม้อดิน เอาตั้งไฟจนสารส้มละลายฟูขาวดีแล้วจึงยกลงจากไฟ นำมาใช้ปรุงเป็นยาได้

๔) **การสะตุรงทอง** คือ เอารงทองมาบดให้ละเอียดแล้วห่อด้วยใบบัว หรือใบข่า ๗ ชั้นแล้วเอาไปปิ้งไฟจนสุกกรอบดี จึงนำไปใช้ปรุงยาได้

๕) **การสะตุมหาหิงคุ์** คือ นำมหาหิงคุ์มาใส่ภาชนะไว้ เอาใบกระเพราแดงต้มจนเดือดแล้วเทน้ำใบกระเพราแดงที่ร้อน ๆ เทลงละลายมหาหิงคุ์ แล้วนำมากรองให้สะอาดจึงใช้ได้

๖) **การสะตุดินสอพอง** คือ เอาดินสอพองใส่หม้อดินปิดฝาสุมไฟจนเห็นว่าดินสอพองสุกดีแล้ว จึงนำมาใช้

๗) **การสะตุน้ำประสานทอง** คือ เอาน้ำประสานทองใส่หม้อดินตั้งไฟจนละลายฟูขาวทั่วกันดีแล้ว จึงยกลงจากไฟแล้วนำไปใช้ปรุงเป็นยาได้

๘) **การสะตุเปลือกหอย** นำเอาเปลือกหอยใส่ในหม้อดิน หรือ ภาชนะทนไฟตั้งไฟจนเปลือกหอยนั้นสุกป่นละเอียดดีแล้วจึงยกลงจากไฟ ทิ้งไว้ให้เย็น นำมาใช้ปรุงยาได้

๙) **การสะตุหัวนกแร้ง** หัวนกกา หนัง กระดูก กีบ ไส้เดือน หรืออวัยวะของสัตว์ที่ไม่มีพิษต่าง ๆ คือ นำสิ่งที่สตุใส่ลงในหม้อดินปิดฝา ยกขึ้นตั้งไฟดูให้กรอบดีแล้วจึงยกลงจากไฟแล้วนำมาปรุงเป็นยาได้

๑๐) **การสะตุหรือฆ่า** หัวงูเห่า หัวงูทับทาง อวัยวะของสัตว์ที่มีพิษ นำสิ่งที่จะสะตุใส่ลงในหม้อดินปิดฝาให้สนิทยาแนวด้วยดินสอพองผสมน้ำพอข้น สุมด้วยไฟแกลบหรือถ่านไว้ตลอดคืน จึงนำออกมาใช้ปรุงเป็นยา

๑๑) **การสะตุยาดำ** นำยาดำใส่ในหม้อดิน หรือภาชนะทนไฟเติมน้ำเล็กน้อยยกขึ้นตั้งไฟจนยาดำกรอบดี จึงนำมาใช้ปรุงยาได้

๓.๑๔ การประสะ มีความหมาย ดังนี้

๑) การทำให้พิษของตัวยาอ่อนลง เช่น การประสะยางสลัดใด เป็นต้น

๒) การทำความสะอาดตัวยา เช่น ล้างเอาสิ่งสกปรกออก ล้างเอาดินออก

๓) ตัวยานั้นมีจำนวนมาก เช่น ยาประสะกะเพรา คือ ใส่ใบกะเพราหนักเท่าตัวยาอื่น ๆ ทั้งหมดรวมกันเป็นต้น

๔) ใช้ในชื่อของยาที่กระทำให้บริสุทธิ์ เช่น ยาประสะน้ำนมเป็นยาที่ช่วยทำให้น้ำนมมารดาบริสุทธิ์ปราศจากโรคต่อทารกการประสะยางสลัดใด ยางตาตุ่ม ยางหัวเข้าค่า มีวิธีทำเหมือนกันทั้ง ๔ ชนิด คือ นำตัวยาที่จะประสะใส่ลงในถ้วย ใช้น้ำต้มเดือด ๆ เทลงไปในตัวยานั้นกวนให้ทั่วจนน้ำเย็นเทน้ำทิ้งไปแล้ว เทน้ำเดือดลงในยากวนให้ทั่วอีก ทำอยู่อย่างนี้ประมาณ ๗ ครั้งจนตัวยาสุกดีแล้วจึงนำมาปรุงเป็นยา

๓.๑๕ การฆ่า

คือ การกระทำเช่นเดียวกับการสะตุ แต่เป็นการทำกับตัวยาที่มีพิษมาก เพื่อทำให้พิษของยาหมดไป หรือเหลืออยู่น้อยจนไม่เป็นอันตรายต่อผู้ใช้ เช่น **การฆ่าสารหนู** จะทำให้สารหนูที่มีพิษมากหมดพิษลงไป สามารถนำมาใช้เป็นยาได้

๑) การฆ่าสารหนู คือ เอาสารหนูมาบดให้ละเอียดใส่ลงไปในฝาละมีหรือหม้อดินบีบน้ำมะนาวหรือน้ำมะกรูดลงไปให้ท่วมยา ตั้งไฟจนแห้ง ให้ได้ ๗-๘ ครั้ง จนกว่าสารหนูกรอบดี แล้วจึงนำมาใช้ทำยาได้ ให้นำภาชนะที่ใช้แล้วทุบทำลายและฝังดินให้เรียบร้อย

๒) การฆ่าลูกสลอด มีหลายวิธี เช่น

ก. เอาลูกสลอดห่อรวมกับข้าวเปลือกใส่เกลือพอควร นำไปใส่หม้อดินต้ม จนข้าวเปลือกแตกบานทั่วกัน จึงเอาลูกสลอดมาล้างให้สะอาดตากให้แห้งจึงนำไปปรุงยา

ข. ปอกเปลือกลูกสลอดออกให้หมด ล้างให้สะอาด ห่อผ้าใส่ในหม้อหุงกับข้าวกวนจนข้าวแห้งทำให้ได้ ๓ ครั้ง แล้วเอาลูกสลอดมาคั่วด้วยน้ำปลาอย่างดีให้เกรียมนำไปห่อผ้าทับเอาน้ำมันออก จึงนำมาใช้ปรุงยา

ค. เอาลูกสลอดแช่น้ำปลาร้าปากไหไว้หนึ่งคืน แล้วเอายัดใส่ผลมะกรูดใส่หม้อดินปิดฝา สุมด้วยไฟแกลบเมื่อสุกดีแล้ว จึงนำไปใช้ปรุงยาพร้อมทั้งผลมะกรูด

ง. เอาลูกสลอดต้มกับใบมะขามหนึ่งกำมือ ใบส้มป่อยหนึ่งกำมือ เมื่อสุกดีแล้วจึงเอาเนื้อในของลูกสลอดมาใช้ปรุงยา

จ. การฆ่าชะมดเช็ด โดยการหั่นหัวหอมหรือผิวมะกรูด ให้เป็นฝอยละเอียดผสมกับชะมดเช็ดใส่ลงบนใบพลูหรือช้อนเงิน นำไปลนไฟเทียนจนชะมดเช็ดละลายนานพอสมควร หอมดีแล้วจึงกรองน้ำชะมดเช็ดไปใช้ปรุงยาต่อไป[๖๕]

๓.๑๖ การเก็บยาสมุนไพร

โดยหลักการทั่วไปแล้ว การเก็บยาหมอสมุนไพรมักจะพาลูกศิษย์เข้าป่าไปดูต้นยาพร้อมทั้งอธิบายลักษณะต้นยาที่อาจจะมีต้นไม้อื่นละม้ายคล้ายคลึงกัน ซึ่งอาจจะเกิดความเสียหายและก่อให้เกิดความเข้าใจผิด แล้วทำให้เอาตัวยาที่ผิดไปรักษาคนไข้ ซึ่งต้นไม้ที่คล้ายคลึงกันกับต้นยานั้น อาจจะเป็นต้นไม้พิษก็ได้ และจะทำให้คนไข้ได้รับอันตรายได้ถ้าหากรับประทานเข้าไป เมื่อท่านบอกแล้วและชี้แจง หมอยาสมุนไพรทุกคนท่านจะแนะนำและบอกให้รู้จักเป็นต้น ๆ ไป เช่น

๑) ยาชนิดนี้ให้เก็บวันอังคาร ยาชนิดนี้ให้เก็บวันพฤหัสบดีเป็นต้น หรือยาชนิดนี้เก็บวันไหนก็ได้ แต่ขอให้เป็นวันขึ้นเท่านั้น จะเป็นขึ้นหรือแรมก็ได้ อะไรทำนองนั้น

๒) เวลาไปเก็บยาให้เก็บเวลากลางวัน เช้า เที่ยง เย็น หรือให้เก็บเวลากลางคืน เป็นต้น

๓) เวลาไปเก็บ ให้เข้าไปทางด้านทิศตะวันออกอย่างเดียวหรือให้ไปเก็บทิศใดก็ได้แต่อย่าให้เงาทับต้นยา เป็นต้น

๔) บางหมอก็ใช้กลวิธีในการเก็บหรือการเก็บยา คือ เวลาจะเก็บยาให้แก้ผ้าเปลือยกายเก็บ

๕) บางท่านเวลาเก็บยาจะต้องใช้คาถาปราบพญาธรก่อนค่อยเก็บยาจึงจะศักดิ์สิทธิ์

๖) ให้มีการเก็บและเปลี่ยนยาสมุนไพรที่หามาแล้วนั้นทุก ๖ เดือน หรือทุกปีหรือทุก ๒ ปี หรือ ๓ ปี แล้วแต่หมอยาสั่ง

๗) ให้ตากแดดให้แห้งแล้วใส่ไว้ในถุงยารวมกันไว้

๘) ให้เก็บถุงยาไว้ในที่สูง ให้มีการสวดบูชาทุกคืน โดยเฉพาะวันพระต้องเก็บดอกไม้บูชาทุกวันพระไม่ให้ขาด[๖๖]

---

[๖๕] วุฒิ วุฒิธรรมเวช, **คัมภีร์เภสัชรัตนโกสินทร์.** หน้า ๗๓-๑๑๗.

หลักในการใช้ยาสมุนไพรนั้น นอกจากจะรู้ต้นยาแล้ว รู้รสยา และรู้ว่ายาชนิดนี้แก้โรคอะไร และใช้ในปริมาณเท่าไร ใช้ฝน ใช้ต้ม ใช้แช่ ใช้ทา ใช้กิน ใช้อาบ หรือใช้พอกเหล่านี้แล้วยังจะต้องรู้ถึงเคล็ดลับอื่น ๆ ของการใช้ยาสมุนไพรอีกด้วย และเคล็ดลับต่าง ๆ ที่หมอยาสมุนไพรใช้อาจจะต่างกันตามแต่ละบุคคลที่จะใช้ คือ ต่างคนต่างมีแล้วแต่จะใช้กัน เช่น ก่อนจะเข้าไปเก็บยาจะต้องปราบพญาธรก่อน

คาถาปราบพญาธร

ก่อนจะเก็บเอายา นอกจากเก็บเอายาตามวันและเวลาที่กล่าวมานั้น หมอยายังจะต้องใช้คาถาปราบพญาธร (นางไม้) ผู้เฝ้ารักษาต้นยาก่อน มิฉะนั้น หมอยาจะได้แต่สมุนไพรไป แต่สรรพคุณยาไม่ได้ไปด้วย คาถาปราบพญาธรนั้นมี ดังนี้

"อมผาบ ๆ กูจักผาบพญาธร กูจักหลอนหมากกอก ค้อนกูสิตอกหัวพญาธรมึงอย่ามาเฝ้ากกแหนกูเด้อ มึงอย่ามาแทนกกไม้กูเด้อ อมสะหะเพิก เสก ๓ ที เป่าไปที่ต้นยา ๓ ที

คาถาปลุกยา

หมอสมุนไพรทั้งหลายถ้าต้องการอยากได้ยาดีก็ต้องปลุกยาก่อนจึงเอา ท่านเรียกว่าชีพจร (สรรพคุณ หรืออาถรรพณ์) ยาให้ชีพจรยามาตรงจุดที่เราจะเอาก่อนค่อยเอา ยาที่เราจะเอาไปใช้มันจึงจะดี คาถาปลุกยามีดังนี้

อมเป อมปัง อมเพียน ๆ ชะนัม อมอะชะวาปลุก อมคะลาคะลุก กูจักปลุกฮากยาให้ลุกก็ลุก กูจักปลุกฮากยาให้ตื่นก็ตื่น กูจักปลุกฮากยาให้ชื่นก็ชื่น ให้ชื่นขึ้นสิ้นเตียนยามสินอนอย่าไปวิ่งให้นอนนิ่งอยู่ข้างหน้ากอ ยาอยู่เขาน้อยก็ให้มา ยาพระอินทาปลูกสำหรับแก้โรคก็ให้มาอมชะลา ชัยยะ ปลุกเสก ๓ ที เป่าไปที่กกยา ๓ ที

คาถาเสกใส่ยา

หมอยาสมุนไพรส่วนมากเมื่อฝนยา ต้มยา หรือปรุงยาแล้วก่อนจะให้คนไข้รับประทานยาท่านมักจะเสกคาถานี้ ๓ ที แล้วเป่าไปที่ยา ๓ ที ก่อนใช้ ดังนี้

---

[๖๖] สวิง บุญเจิม, สำนักพิมพ์มรดกอีสาน, ถนนแจ้งสนิท อำเภอเมือง จังหวัดอุบลราชธานี, ๒๕๓๙, หน้า ๑๖.

สักกัตวา พุทธระตะนัง โอสะถังอุตตะมัง วะรัง หิตัง เทวะมะนุสสานัง พุทธะเตเชนะ โสตถินา นัสสันตุปัทวา สัพเพ ทุกขาวูปะสะเมนตุ เต

สักกัตวา ธัมมะระตะนัง โอสะถัง อุตตะมัง วะรัง ประริฬาหูปะสะมะนัง ธัมมะเตเชนะ โสตถินา นัสสันตุปัทวา สัพเพ ภะยาวูปะสะเมนตุ เต

สักกัตวา สังฆะระตะนัง โอสะถัง อุตตะมัง วะรัง อาหุเนยยัง ปาหุเนยยัง สังฆะเตเชนะ โสตถินา นัสสันตุปัทวา สัพเพ โรคาวูปะสะเมนตุ เตเสก ๓ ที เป่าลงที่ยา ๓ ที

คาถากำกับยา

ท่านให้เสกใส่ยาทุกครั้งก่อนที่จะเอายาให้คนไข้กินคาถามี ดังนี้

โร ปุ สุสะ วิพุ สัง ภะวะ เสก ๓ ที เป่าใส่ยา ๓ ที

สำหรับการให้ค่าตอบแทนนั้น หมอยาสมุนไพรโบราณท่านมีวิธีอยู่ ๒ อย่าง คือ อย่างหนึ่งนั้นท่านให้เป็นค่าครูตอนไปเรียกยา เรียกว่า “ค่าครู” และอีกอย่างหนึ่งให้เป็นค่าตอบแทนหมอผู้รักษาคนไข้ เรียกว่า “คาย หรือ ปลงคาย” สำหรับรายละเอียดในทางปฏิบัติ แต่ละหมอแต่ละสำนักอาจแตกต่างกันออกไป และเมื่อมีข้อปฏิบัติตามกฎของหมอแต่ละหมอแล้วก็ต้องมีข้อห้ามเป็นธรรมดา ที่เรียกว่า คะลำ

ข้อคะลำ หรือขลำ (ยกเว้นไม่ควรทำ)

ในขณะที่มีการรักษาคนไข้ค้างอยู่ หมอยาสมุนไพรทั้งหลายท่านจะมีข้อห้ามเพื่อให้คนไข้ปฏิบัติตาม คือ

๑. อย่าแตะต้องขันครู

๒. อย่าให้คนบนบ้านเรียกคนข้างล่างขึ้นบนบ้านโดยเรียกแรง ๆ ท่านว่า มักเป็นการเรียกผีมาเข้าคนไข้

๓. อย่าให้คนข้างล่างมาเรียกคนบนบ้านลงจากบ้านแรง ๆ ท่านว่ามันเท่ากับเป็นการเรียกขวัญคนไข้ลงไปให้ผี

๔. ห้ามป้อยด่ากันในขณะที่ขันครูท่านยังอยู่บ้าน

๕. ห้ามนั่งค้างบันได ห้ามนั่งขวางประตู

๖. ห้ามทำสายสิญจน์ที่ท่านขึงรอบบ้านไว้ให้ขาด ถ้าทำขาดภูตผีจะเข้ามา หรือวิญญาณผู้ป่วยจะออกไปข้างนอก เป็นโอกาสให้ภูตผีมาเอาดวงวิญญาณไปได้

๗. ห้ามฆ่าสัตว์ที่มีคุณ เช่น วัว ควาย และห้ามป้อยด่าสัตว์จำพวกนั้นด้วย

๘. ห้ามนำของกินที่แสลงยามากินใกล้คนไข้ จะทำให้ยาจืดการรักษาจะได้ผลช้าหรือไม่ได้ผลเลย

๙. ห้ามหาหมออื่น ถ้ายังไม่บอกเลิกหมอเดิม ซึ่งปกติหมอโบราณท่านจะไม่ก้าวก่ายกัน จะเคารพในสิทธิ์ของกัน เมื่อไปหาหมอท่านจะถามเสมอว่ามีใครไปรักษาแล้วหรือยัง ถ้ามีท่านจะไม่ไปหรือถ้าไปจะต้องได้รับอนุญาตจากหมอนั้นก่อน

๑๐ ให้เอายาให้คนไข้กินตามสั่ง

๑๑. ห้ามทำให้คนไข้ขัดใจ[๖๗]

ทั้งนี้เพื่อป้องกันการเสียหายของยาที่ได้มา หรือเกิดความสกปรก แต่อุปกรณ์ดังกล่าวไม่ให้ทำด้วยของมีค่าหรือเพื่อการประดับตกแต่งให้สวยงาม

การเก็บรักษายา

๑. ในการกำหนดเวลา ของภิกษุผู้มียา (เภสัช) เป็นจำนวนมาก ไม่หมดก็เสียหายหรือยาหมดอายุ ดังนั้นจึงมีข้อห้ามเพื่อป้องกันมิให้ยาเสียหายหรือหมดอายุ
และเพื่อป้องกันไม่ให้ภิกษุเป็นคนมักมากอันเป็นข้อเสียหายและถูกตำหนิของคนทั่วไป พระองค์จึงทรงอนุญาตให้เก็บยา (เภสัช) คือ เนยใส เนยข้น น้ำมัน น้ำผึ้ง น้ำอ้อย ที่รับประเคนแล้วเก็บไว้ได้เพียง ๗ วันเป็นอย่างมาก แต่ถ้าหากเกินเวลาไปแล้วควรสละให้ผู้อื่นไปเสีย[๖๘] หรือเมื่อรักษาโรคหายดีแล้วก็ควรจะให้แก่ภิกษุรูปอื่นที่อาพาธเสีย

๒. และยังทรงอนุญาตเรือนสำหรับเก็บยา พระพุทธองค์ทรงอนุญาตให้เก็บยาที่มีจำนวนมากไว้ในกุฎีเก็บของในที่เหมาะสมหรือที่กัปปิยภูมิที่สงฆ์สมมติขึ้นมี ๔ ประเภท

๑ อุสสาวนันติกา กุฎียกพื้นขึ้นด้วยเสาไม้หรือก้อนหิน ๒ โคนิสาทิกา คือ วัดที่มีบริเวณและเสนาสนะ ทั้งที่ล้อมรั้วและมิได้ล้อมรั้ว ๓ คหปติกา คือ กุฎีหรือเรือนที่คนทำถวายเพื่อให้พระสงฆ์ใช้สอย ๔ สมมติกา คือ กุฎีที่ภิกษุสวดประกาศให้เป็นที่เก็บของ[๖๙] ทั้งนี้ก็เพื่อการป้องกันมิให้ยานั้นเสียหายหรือถูกลักขโมยและจากสัตว์หรือแมลงต่าง ๆ

---

[๖๗] เรื่องเดียวกัน , หน้า ๒๒-๒๕.

[๖๘] วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๗๑/๖๘.

[๖๙] วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๙๕/๑๒๐.

๓.๑๗ ประโยชน์ของการใช้สมุนไพร

๑) ใช้ในการทำเป็นยา

๒) ใช้เป็นวัตถุดิบเบื้องต้นในการสกัดสารเคมีต่าง ๆ เพื่อใช้ในการผลิตยาแผนโบราณต่อไป

๓) ใช้ในการปรุงแต่งรส กลิ่น สี ของอาหาร

๔) ใช้เป็นอาหาร

๕) ใช้ในอุตสาหกรรมต่าง ๆ เช่น เครื่องดื่ม เครื่องสำอางและอาหาร

๖) เป็นทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่แล้ว

๗) มีความปลอดภัยการใช้ ยาสมุนไพรส่วนมากมีฤทธิ์อ่อนไม่ค่อยมีพิษภัย

๘) ประหยัด ราคาถูก

๙) เหมาะสำหรับผู้ที่อยู่ห่างไกลทุรกันดาร

๑๐) ไม่ต้องกลัวปัญหาการขาดแคลนยา

๑๑) เป็นพืชเศรษฐกิจ ทำให้ประหยัดค่าใช้จ่ายในการซื้อยา

๓.๑๘ โทษของการใช้สมุนไพร

๑) เป็นการยากที่จะเรียกใช้พืชสมุนไพรให้ถูกชนิด เนื่องจากพืชมีอยู่มากมายและบางชนิดก็มีลักษณะคล้ายคลึงกันมาก ดังนั้นก่อนที่จะใช้พืชสมุนไพรต้องมีความมั่นใจว่าเป็นพืชตามที่ต้องการจริง ๆ จึงจะเกิดประโยชน์ในการบำบัดโรคภัยไข้เจ็บได้

๒) เป็นการยากที่จะเรียกใช้สมุนไพรให้ถูกขนาด ถูกสัดส่วน

๓) การเตรียมยาค่อนข้างยุ่งยาก กล่าวคือ อาจต้องใช้พืชสมุนไพรหลายชนิดในการเตรียมยาครั้งหนึ่ง ๆ หรืออาจจะต้องใช้สารอื่นหรือองค์ประกอบอื่นอีกหลายอย่าง ทำให้เกิดความยุ่งยากในการเตรียมยา

๔) เห็นผลในการรักษาช้า

๕) พืชสมุนไพรบางชนิดอาจจะก่อให้เกิดผลข้างเคียงต่อผู้ใช้ ฉะนั้นจึงมีข้อจำกัดในการใช้สมุนไพรบางประการ คือ

๑) ควรเข้าใจถึงสาเหตุและอาการของโรคให้แน่ชัดเสียก่อนเพื่อป้องกันการใช้สมุนไพรผิดโรคซึ่งอาจเกิดอาการกำเริบขึ้นได้

๒) ต้องรู้อาการที่ไม่ควรใช้สมุนไพรรักษาโรคบางโรคต้องรีบไปพบแพทย์รักษา

๓) อาจจะเกิดอาการแพ้หลังจากรับประทานยาสมุนไพร เช่น อาการคลื่นไส้อาเจียน หรือมีตุ่มผื่นคันคล้ายลมพิษขึ้นที่ผิวหนัง ริมฝีปากหรือตา ทำให้หัวใจสั่น

๔) ผู้เตรียมยาต้องมีความรู้ในด้านพฤกษศาสตร์หรือรู้จักต้นไม้เป็นอย่างดี

๕) ต้องใช้ให้ถูกขนาด

๖) ต้องใช้ให้ถูกวิธี

๗) ต้องใช้ให้ถูกคน

๘) ต้องเตรียมยาให้สะอาด ใช้สมุนไพรที่สะอาด

๙) หากไม่เคยใช้ยาสมุนไพร จะต้องใช้ยาสมุนไพรในปริมาณและความเข้มข้นต่ำ เมื่อสังเกตว่าไม่มีอาการอื่นใดแทรกซ้อนและดูว่ามีอาการดีขึ้น จึงให้ใช้ยาต่อไปได้แต่ถ้าหากว่าใช้ยาสมุนไพรไปแล้ว ประมาณสองสามวันอาการของโรคไม่ดีขึ้น ก็ควรรีบไปปรึกษาแพทย์ทันที

๑๐) การรักษาด้วยยาสมุนไพรครั้งหนึ่ง ๆ ไม่ควรใช้ยาสมุนไพรติดต่อกันนาน ๆ

ข้อควรระวังในการใช้สมุนไพร

๑) อย่าใช้ยาที่ขึ้นราและมีสภาพเก่าจนเสื่อมคุณภาพ

๒) ใช้ยาให้ตรงกับโรคและให้ใช้ในปริมาณเพียงพอกับอาการของโรค

๓) ระวังอย่าให้พืชชนิดอื่นปะปน

๔) การใช้ยาสมุนไพรบางชนิดควรงดอาหารที่มันจัดและมีรสจัดทุกชนิด ยาจึงจะมีประสิทธิภาพดี [๗๐]

๓.๑๙ ธรรมโอสถที่ใช้รักษาโรค

ธรรมะที่เป็นฝ่ายในการตรัสรู้ ธรรมอันเกื้อกูลการตรัสรู้ คือ โพธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการ ได้แก่ สติปัฏฐาน ๔ สัมมัปปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ มรรคมีองค์ ๘ [๗๑]

---

[๗๐] รุ่งรัตน์ เหลืองนทีเทพ, **พืชเครื่องเทศและสมุนไพร,** หน้า ๒๐-๒๑.

[๗๑] อภ.วิ. (บาลี) ๓๕/๖๑๑/๓๓๖.

๓.๑๙.๑ สติปัฏฐาน ๔

พระพุทธเจ้าได้ตรัสชี้แนะแนวทางและข้อปฏิบัติในหลักการเจริญสติปัฏฐานทั้ง ๔ ให้แก่พระสาวกทั้งหลายได้นำไปประพฤติหรือปฏิบัติตามขั้นตอน ดังนี้

๑) โดยการพิจารณาเห็นกายในกายอยู่ ด้วยการมีความเพียรเป็นที่ตั้ง มีสัมปชัญญะ มีสติ เพื่อกำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้

๒) โดยการพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลายอยู่ ด้วยความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ เพื่อกำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้

๓) โดยการพิจารณาเห็นจิตในจิตอยู่ ด้วยความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ เพื่อกำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้

๔) โดยการพิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลายอยู่ ด้วยความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ เพื่อกำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้

เนื่องเพราะการเจริญสติปัฏฐาน ๔ ประการนี้ พระสาวกของพระพุทธองค์เป็นอันมากจึงได้บรรลุถึงที่สุดแห่งอภิญญาและบารมีอยู่

มีพุทธสาวกองค์หนึ่งที่ถือเอาการเจริญสติปัฏฐานสี่ตามแนวทางที่พระพุทธเจ้าตรัสแนะนำมาปฏิบัติ พระสาวกนั้น คือ พระอนุรุทธะ ท่านได้นำแนวทางแห่งการเจริญสติปัฏฐานนี้มาใช้ระงับทุกขเวทนาที่แรงกล้าอันมีสาเหตุมาจากการรุมเร้าของโรคให้ดับหายลงไปได้ด้วยการเจริญสติปัฏฐาน ดังที่ท่านได้ตอบกับพระเถระที่ไปเยี่ยมพร้อมทั้งถามถึงความเป็นอยู่แห่งวิหารธรรมที่ทำให้ท่านมีอินทรีย์ผ่องใสได้ ถึงแม้จะได้รับความทุกข์ที่เกิดขึ้นเพราะการอาพาธนั้นก็ตาม ซึ่งท่านก็ได้ตอบว่า ที่เป็นดังนี้ก็เพราะท่านมีจิตอันมั่นคงดี โดยตั้งอยู่ในสติปัฏฐานทั้งสี่[๗๒]

การเจริญสติปัฏฐาน ๔ นอกจากจะใช้ในการปฏิบัติสำหรับบรรลุมรรคผลนิพพานแล้ว การเจริญสติปัฏฐานนี้ยังสามารถนำมาใช้ในการรักษาการอาพาธเพื่อบรรเทาความทุกขเวทนาที่เกิดจากโรคภัยไข้เจ็บต่าง ๆ โดยไม่ต้องใช้ยาเพื่อระงับการเจ็บปวดใด ๆ เพราะการมีสติกำหนดตามหลักของสติปัฏฐานในแนวทางพระพุทธศาสนาแล้วย่อมรู้ถึงความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในขณะที่กำหนดจิตนั้นพอจะนำมาอธิบายได้ดังนี้

---

[๗๒] สํ. ม. (ไทย) ๑๙/๖๐๘/๔๔๐.

๓.๑๙.๒ สัมมัปปธาน ๔ คือ การตั้งใจทำความดี

๑) สังวรปธาน คือ ความเพียรระวังไม่ให้บาปอกุศลธรรมมิให้เกิดขึ้นได้

๒) ปหานปธาน คือ เพียรพยายามกำจัดบาปอกุศลธรรมบังเกิดขึ้นแล้ว

๓) ภาวนาปธาน คือ เพียรสร้างกุศลธรรมให้เกิดขึ้น

๔) อนุรักขนาปธาน คือ การเพียรรักษากุศลให้ตั้งมั่นและเจริญขึ้น[๗๓]

๓.๑๙.๓ อิทธิบาท ๔

พระพุทธองค์ได้ตรัสแนะนำถึงทางแห่งการปฏิบัติในการเจริญอิทธิบาท ๔ ให้แก่พระสาวกทั้งหลายได้นำไปปฏิบัติ ดังนี้

๑) การเจริญอิทธิบาทที่ประกอบด้วยฉันทะสมาธิ (สมาธิที่เกิดจากความเพียรอันประกอบด้วยฉันทะ)

๒) การเจริญอิทธิบาทที่ประกอบด้วยวิริยะสมาธิ (สมาธิที่เกิดจากความเพียรอันประกอบด้วยวิริยะ)

๓) การเจริญอิทธิบาทที่ประกอบด้วยจิตตะสมาธิ (สมาธิที่เกิดจากความเพียรอันประกอบด้วยจิตตะ)

๔) การเจริญอิทธิบาทที่ประกอบด้วยวิมังสาสมาธิ (สมาธิที่เกิดจากความเพียรอันประกอบด้วยวิมังสา)

การเจริญอิทธิบาท ๔ ตามแนวทางของพระพุทธศาสนาที่พระพุทธองค์ทรงตรัสไว้ นอกจากจะเป็นหลักแห่งการปฏิบัติเพื่อให้บรรลุอภิญญาได้แล้ว พระองค์ยังได้ตรัสถึงอานิสงส์ของบุคคลที่ได้เจริญอิทธิบาท ๔ ไว้อีกด้วยว่า หากบุคคลใดต้องการจะมีอายุยืนยาวหลาย ๆ ปี ก็ขอให้หมั่นทำการเจริญอิทธิบาท ๔ ให้สมบูรณ์ และเป็นหลักธรรมที่สามารถจะนำไปใช้ในการรักษาสุขภาพให้แข็งแรงมีอายุยืนนานถึง ๑ กัปได้ หรือเกินกว่า ๑ กัปดังที่พระพุทธองค์ได้ตรัสแก่พระอานนท์เถระตอนหนึ่งว่า

“ตถาคตเจริญ ทำให้มากแล้ว ทำให้เป็นดุจยานแล้ว ทำให้เป็นที่ตั้งแล้วให้ตั้งมั่นแล้ว สั่งสมแล้วปรารภดีแล้วตถาคตเมื่อมุ่งหวังพึงดำรงอยู่ได้ถึง๑ กัปหรือเกินกว่า ๑ กัป”[๗๔]

---

[๗๓] อง. จตุกฺก. (บาลี) ๒๑/๖๙/๘๖; ๑๔/๒๐;๑๓/๑๙.

[๗๔] ที.ม. (ไทย) ๑๐/ ๑๖๗/๑๑๒-๑๑๓.

๓.๑๙.๔ อินทรีย์ ๕ คือ ธรรมที่เป็นใหญ่ ในการทำหน้าที่ของตน

๑) สัทธินทรีย์ คือ ความเชื่อในการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า เชื่อในหลักการปฏิบัติของพระองค์

๒) วิริยินทรีย์ คือ ความเพียรในการละอกุศลแล้วทำกุศลให้สมบูรณ์

๓) สตินทรีย์ คือ ความระลึกได้ในขณะที่กำลังทำ พูด คิด

๔) สมาธินทรีย์ คือ การตั้งจิตมั่นมีอารมณ์เป็นหนึ่ง

๕) ปัญญินทรีย์ คือ การรู้อริยสัจ ๔ ถึงความเกิดและความเสื่อมไป[๗๕]

๓.๑๙.๕ พละ ๕ คือ พลังแห่งความมั่นคง มีศรัทธา ไม่เกียจคร้าน ม่ประมาท ไม่มีความฟุ้งซานเข้าครอบงำ เป็นพลังแห่งการปฏิบัติให้ถึงความหลุดพ้น ได้แก่ สัทธา วิริยะ สติ สมาธิ ปัญญา[๗๖]

๓.๑๙.๖ โพชฌงค์ ๗ คือ

๑) สติ คือ การที่จิตระลึกได้ รู้สึกอยู่กับสิ่งที่ตนเองกำลังทำในขณะนั้น ๆ

๒) ธัมมวิจัย คือ การพิจารณาธรรมทั้งหลาย ตรวจตรา และการเลือกเฟ้น

๓) วิริยะ คือ ความพยายามบากบั่น

๔) ปีติ คือ ความอิ่มใจ

๕) ปัสสัทธิ คือ ความสงบกายและจิต

๖)สมาธิ คือ ความตั้งมั่นแห่งจิต

๗) อุเบกขา คือ ความวางเฉยโดยการเพ่งดูจิต

๓.๑๙.๗ มรรคมีองค์ ๘ หรือทางมีองค์แปดประการอันประเสริฐ คือ สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ[๗๗]

---

[๗๕] ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๓๐๐/๒๕๒; อง.ปญฺจก. (บาลี) ๒๒/๑๓/๑๑.

[๗๖] ที. ปา. (บาลี) ๑๑/๓๐๐/๒๕๒.

[๗๗] ที.ม. (บาลี) ๑๐/๒๙๙/๓๔๘-๓๕๐.

๓.๑๙.๘ สัญญา ๑๐ คือ

๑. อนิจจสัญญา คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ไปสู่ป่าก็ดี ไปสู่โคนไม้ก็ดี ไปสู่เรือนว่างก็ดี พิจารณาว่า รูปไม่เที่ยง เวทนาไม่เที่ยง สังขารไม่เที่ยง วิญญาณไม่เที่ยง เป็นผู้พิจารณาเห็นโดยความเป็นของไม่เที่ยงในอุปาทานขันธ์ ๕ นี้อยู่อย่างนี้เรียกว่า อนิจจสัญญา

๒. อนัตตสัญญา คือ... พิจารณาเห็นว่า ตาเป็นอนัตตา รูปเป็นอนัตตา หูเป็นอนัตตา เสียงเป็นอนัตตา จมูกเป็นอนัตตา กลิ่นเป็นอนัตตา ลิ้นเป็นอนัตตา รสเป็นอนัตตา กายเป็นอนัตตา โผฏฐัพพะเป็นอนัตตา ใจเป็นอนัตตา ธรรมารมณ์เป็นอนัตตา เป็นผู้พิจารณาเห็นโดยความเป็นอนัตตาในอายตนะทั้งหลายที่เป็นภายในและภายนอก ๖ ประการอยู่อย่างนี้เรียกว่า อนัตตสัญญา

๓. อสุภสัญญา คือ... พิจารณาเห็นกายนี้เท่านั้น ตั้งแต่เท้าขึ้นไป ตั้งแต่ปลายผมลงมา มีหนังหุ้มอยู่โดยรอบ เต็มไปด้วยของไม่สะอาดมีประการต่าง ๆ ว่าในกายนี้มี ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เนื้อ เอ็น... ไขข้อ มูตร เป็นผู้พิจารณาเห็นโดยความเป็นของไม่งามในกายนี้อยู่เรียกว่า อสุภสัญญา

๔. อาทีนวสัญญา คือ ... พิจารณาเห็นว่า กายนี้มีทุกข์มาก มีโทษมาก เพราะฉะนั้น อาพาธต่าง ๆ จึงเกิดขึ้นในกายนี้ คือโรคตา โรคหู โรคจมูก โรคลิ้น โรคกาย ...เป็นผู้พิจารณาเห็นโดยความเป็นโทษในกายนี้อยู่เรียกว่า อาทีนวสัญญา

๕. ปหานสัญญา คือ...ไม่รับกามวิตกที่เกิดขึ้น ละ บรรเทา ทำให้สิ้นสุด ทำให้ถึงความเกิดขึ้นไม่ได้อีกต่อไป ไม่รับพยาบาทวิตกที่เกิดขึ้น... ไม่รับวิหิงสา... ไม่รับบาปอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้วไม่ให้เกิดขึ้นมาอีก ละ บรรเทา ทำให้สิ้นสุด ทำให้ถึงความเกิดขึ้นไม่ได้อีกต่อไป นี้เรียกว่า ปหานสัญญา

๖. วิราคสัญญา คือ... พิจารณาเห็นว่า ภาวะที่สงบ ประณีตคือความระงับสังขารทั้งปวง ความสละคืนซึ่งอุปธิทั้งปวง ความสิ้นไปแห่งตัณหา ความคลายกำหนัด นิพพาน นี้เรียกว่า วิราคสัญญา

๗. นิโรธสัญญา คือ... พิจารณาเห็นว่า ภาวะที่สงบ ประณีตคือความระงับสังขารทั้งปวง ความสละคืนซึ่งอุปธิทั้งปวง ความสิ้นไปแห่งตัณหา ความดับนิพพาน นี้เรียกว่า นิโรธสัญญา

๘. สัพพโลเก อนภิรตสัญญา คือ . . . การละอุปาทานในโลกที่เป็นเหตุตั้งมั่น ยึดมั่น และเป็นอนุสัยแห่งจิต งดเว้นไม่ยึดถือ นี้เรียกว่า สัพพโลเก อนภิรตสัญญา

๙. สัพพสังขาเรสุ อนิจจสัญญา คือ . . . ย่อมอึดอัด ระอา รังเกียจในสังขารทั้งปวง นี้เรียกว่า สัพพสังขาเรสุ อนิจจสัญญา

๑๐. อานาปานสติ คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ไปสู่ป่าก็ดี ไปสู่โคนไม้ก็ดี ไปสู่เรือนว่างก็ดี นั่งคู้บัลลังก์ ตั้งกายตรง ดำรงสติไว้เฉพาะหน้า มีสติหายใจเข้า มีสติหายใจออก . . . ในขณะที่พระคิริมานันทะท่านนั่งฟังพระอานนท์อยู่นั้น ได้พิจารณาตามและทำจิตให้ตั้งมั่นโดยการพิจารณาภูมิธรรมนั้น ไม่นานนักอาพาธของพระคิริมานันท์ก็ได้หายขาดจากการอาพาธนั้น เพราะการอาพาธเป็นโรคที่ท่านคิริมานันท์ละได้แล้ว[๗๘]

ธรรมโอสถที่พระพุทธเจ้าทรงสอนให้นำไปปฏิบัติเพื่อใช้รักษาโรคทางใจนั้นแล้วยังมีธรรมะอีกเรียกว่า “สัปปายะ ๗” คือ

๑) **อาวาสสัปปายะ** คือ ที่อยู่ซึ่งเหมาะสมกัน เช่น ไม่พลุกพล่านจอแจ

๒) **โคจารสัปปายะ** คือ เป็นประเทศที่สมบูรณ์มีที่จะหาอาหารพอเลี้ยงชีพได้ดี เช่น มีหมู่บ้านที่มีอาหารบริบูรณ์ที่อยู่ไม่ใกล้ไม่ไกลเกินไป

๓) **ภัสสสัปปายะ** คือ การพูดคุยที่เหมาะสมกันดี เช่น พูดคุยเรื่องธรรมิกถา หรือพูดแต่พอประมาณ

๔) **ปุคคลสัปปายะ** คือ บุคคลที่เหมาะสมกันดี เช่น มีท่านผู้ทรงคุณธรรม ทรงภูมิปัญญาเป็นที่ปรึกษาเหมาะใจ

๕) **โภชนสัปปายะ** คือ อาหารที่เหมาะกันดี เช่น เกื้อกูลต่อร่างกายเวลาทานไม่ยาก ไม่แสลงกับโรค

๖) **อุตุสัปปายะ** คือ ดินฟ้าอากาศธรรมชาติแวดล้อมที่เหมาะกัน เช่น ไม่หนาวเกินไปไม่ร้อนเกินไป

๗) **อิริยาปถสัปปายะ** คือ อิริยาบถที่เหมาะกัน เช่น มีการเคลื่อนไหวที่พอดี[๗๙]

---

[๗๘] องฺ ทสก. (ไทย) ๒๔/๖๐/๑๒๘-๑๓๓.

[๗๙] พระธรรมปิฎก,(ประยุทธ์ ปยุตฺโต) **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลธรรม,**พิมพ์ครั้งที่ ๔ , (กรุงเทพมหานคร : พิมพ์ที่โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๒๔๓-๒๔๔.

ผู้ที่ปฏิบัติตามหลักธรรมทั้งเจ็ดประการนี้ บุคคลผู้นั้นสามารถจะป้องกันการเกิดโรคทางใจได้อีกด้วย เพราะการเป็นอยู่ของคนนั้นต่างกัน ต่างฐานะและจิตใจก็พลอยต่างกันไปด้วย ฉะนั้น สิ่งที่จะช่วยอำนวยประโยชน์และเกื้อกูลต่อชีวิตประจำวันของแต่ละบุคคลก็ต่างกัน ธรรมทั้งเจ็ดประการนี้ย่อมจะทำให้จิตใจบรรเทาลงได้ จะทำให้บุคคลเหล่านั้นได้ห่างไกลจากความคิดวิตกและความเศร้าหมองต่าง ๆ ได้เป็นอย่างดี จิตใจไม่ได้เกิดความวิตกกังวลใด ๆ เมื่อจิตใจบริสุทธิ์จากความวิตกกังวลแล้ว ผลคือมีสุขภาพจิตที่ดี นี่เป็นเพราะธรรม "สัปปายะเจ็ดประการ ที่เป็นธรรมโอสถที่สำคัญสามารถช่วยป้องกันโรคทางใจได้

๓.๒๐ ลักษณะภิกษุอาพาธที่รักษาง่าย

๓.๒๐.๑ คนไข้ที่พยาบาลได้ง่ายมีอาการ ๕ อย่าง คือ

๑) ทำความสบาย

๒) รู้จักประมาณในความสบาย

๓) เมื่อหมอให้ฉันยาคนไข้จะต้องฉันยาตามที่หมอสั่ง

๔) บอกอาการไข้ตามความเป็นจริงแก่ผู้พยาบาลไข้ที่มุ่งประโยชน์ คือ บอกอาการไข้ที่กำเริบว่ากำเริบ อาการไข้ที่ทุเลาว่าทุเลา และบอกอาการไข้ที่ทรงอยู่ว่าทรงอยู่

๕) เป็นคนอดทนต่อความรู้สึกทางกายที่เกิดขึ้น เป็นทุกข์แสนสาหัสกล้าแข็ง เผ็ดร้อน ไม่น่ายินดี ไม่น่าพอใจ แทบจะคร่าชีวิต ภิกษุที่มีอาการไข้ ๕ อย่างนี้พยาบาลได้ง่าย

๓.๒๐.๒ คนไข้ที่พยาบาลได้ยากมีอาการ ๕ อย่าง คือ

๑) ไม่ทำความสบาย ให้เกิดความลำบากใจแก่ผู้พยาบาล

๒) ไม่รู้ประมาณในความสบาย

๓) เวลาหมอให้ฉันยากลับไม่ฉันตามหมอสั่ง

๔) ไม่บอกอาการไข้ตามเป็นจริงแก่ผู้พยาบาลไข้ที่มุ่งประโยชน์ คือไม่บอกอาการไข้ที่กำเริบว่ากำเริบไม่บอกอาการไข้ที่ทุเลาว่าทุเลาไม่บอกอาการไข้ที่ทรงอยู่ว่าทรงอยู่

๕) เป็นคนไม่อดทนต่อความรู้สึกทางกายที่เกิดขึ้น เป็นทุกข์แสนสาหัส

กล้าแข็ง เผ็ดร้อน ไม่น่ายินดี ไม่น่าพอใจ แทบจะฆ่าชีวิต ภิกษุที่มีอาการไข้ ๕ อย่างนี้ พยาบาลได้ยาก[๙๐]

๓.๒๐.๓ บุคคลผู้ที่ประกอบด้วยองค์ ๕ ไม่ควรพยาบาลภิกษุไข้ คือ

๑) ไม่มีความสามารถจัดยาถูกกับโรคได้

๒) ไม่รู้จักของแสลงและไม่แสลงคือนำของแสลงเข้าไปให้ นำของไม่แสลงออกมา

๓) พยาบาลคนไข้เพราะเห็นแก่อามิส ไม่มีจิตเมตตา

๔) รังเกียจที่จะนำอุจจาระ ปัสสาวะน้ำลายหรือของที่อาเจียนออกมาไปเททิ้ง

๕) ไม่สามารถพูดให้คนไข้เห็นชัด ชวนให้อยากรับไปปฏิบัติ เร้าใจให้อาจหาญแกล้วกล้า ปลอกชโลมใจให้ชดชื่นร่าเริงด้วยธรรมกถา เป็นบางครั้งบางคราว ผู้พยาบาลภิกษุไข้ที่ประกอบด้วน ๕ ประการนี้ไม่ควรพยาบาลภิกษุไข้ บุคคลผู้ประกอบด้วยองค์ ๕ ควรพยาบาลภิกษุไข้ คือ

๑) มีความสามารถจัดยาให้ถูกกับโรคได้ดี

๒) รู้จักของแสลงและไม่แสลง คือ นำของแสลงออกไปนำของไม่แสลงเข้ามาให้

๓) ไม่พยาบาลคนไข้เพราะเห็นแก่อามิส มีจิตเมตตา

๔) ไม่รังเกียจที่จะนำอุจจาระ ปัสสาวะ น้ำลายหรือของที่อาเจียนออกมาไปเททิ้ง

๕. สามารถพูดให้คนไข้เห็นชัด ชวนให้อยากรับไปปฏิบัติ เร้าใจให้อาจหาญแกล้วกล้า ปลอบชโลมใจให้ชดชื่นร่าเริงด้วยธรรมกถา เป็นบางครั้งบางคราว ผู้พยาบาลภิกษุไข้ที่ประกอบด้วย ๕ ประการนี้ จึงควรพยาบาลภิกษุไข้[๙๑]บุคคลที่จะทำการใด ๆ หรือทำหน้าที่ใด คนนั้นต้องมีความสามารถและมีความรู้ในสาขานั้น ๆ เพื่อจะได้ทำงานไม่ผิดพลาดในภายหลัง เป็นบุคคลที่มีจิตใจเป็นกลางไม่เอนเอียงฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง จึงสมควรแต่งตั้งเพื่อทำหน้าที่นั้น ๆ อย่างน้อยก็เป็นตัวอย่างที่ดีแก่ผู้ที่จะมาปฏิบัติภายหลังคือทำทีหลังคนที่ทำก่อนก็ควรกระทำไว้เป็นตัวอย่างที่ดีเพื่อสังคมส่วนรวมต่อไป

[๙๐] วิ.ม. (ไทย) ๕/๓๖๖/๒๔๑-๒๔๒.

[๙๑] วิ.ม. (ไทย) ๕/๓๖๖/๒๔๒-๒๔๓.

สรุป

มนุษย์รู้จักการใช้ยาสมุนไพรเพื่อบำบัดรักษาโรคมานานแล้ว เพราะสมุนไพรสามารถบำบัดพิษ และยังใช้รักษาโรคได้ สมุนไพรมีสารต่าง ๆ ที่มีคุณในทางยาและสารเหล่านั้นให้คุณในทางบำบัดโรค ไม่ว่าจะเป็นโรคทางกายหรือโรคทางใจ เมื่อเกิดขึ้นกับผู้ใดย่อมได้รับความทุกข์ ทั้งกายและใจ เพราะทุกข์ที่เกิดจากโรคทางกาย จำต้องหาวิธีรักษา ในทางพระพุทธศาสนาเมื่อมีภิกษุอาพาธขึ้นมา พระองค์ทรงอนุญาตให้แสวงหาเภสัชพร้อมทั้งเครื่องอุปกรณ์ปรุงยากันเอง เพื่อปรุงยาทำการรักษา และทรงอนุญาตรากไม้ที่เป็นยา เช่น ขมิ้น ขิงสด . . . เป็นต้น

เพื่อนำมาบำบัดรักษาโรคทางกายโดยวิธีการต่าง ๆ มารักษาการอาพาธนั้น นอกจากการนำเอายาสมุนไพรมาทำการรักษาโรคให้หายแล้ว พระพุทธองค์ยังได้นำเอาหลักธรรมมาใช้ในการรักษาโรคได้ผลดีในระดับต่างกันจนได้ผลเป็นเลิศ แต่การรักษาจะได้ผลดีนั้นส่วนมากเป็นผู้ที่มีพื้นฐานและมีความรอบรู้ในทางธรรมพร้อมทั้งเป็นผู้ที่ปฏิบัติธรรมมาก่อนแล้ว การนำเอาธรรมะของพระพุทธเจ้ามาใช้เป็นยาประหนึ่งเป็นโอสถชั้นเลิศอันยอดเยี่ยมที่พระองค์ทรงจัดเตรียมตัวยาและได้บอกสรรพคุณของตัวยาที่จะทำการรักษาโรคต่าง ๆ ไว้ให้พร้อม สำคัญที่ว่าผู้ป่วยนั้นได้แต่ดูและอ่านแต่ฉลากยา หรือได้แต่ฟังโดยไม่นำมาปฏิบัติ ไม่ยอมแม้แต่จะกินยาที่หมอจัดให้ การอาพาธก็ไม่หาย แม้การใช้ธรรมโอสถของพระองค์ก็เช่นกัน หมอที่ทำการรักษาโรค ก็มุ่งหวังจะให้ผู้ป่วยหายจากโรค คนที่กินยาก็มีความปรารถนาเช่นนั้น แต่การนำเอาหลักธรรมมาใช้เพื่อบำบัดรักษาโรค ให้หายได้นั้น ข้อสำคัญที่สุดก็คือความหมายอันสูงสุดของการนำเอาธรรมโอสถก็คือ การบรรลุธรรม หรือการดับทุกข์ทั้งมวล

บทที่ ๔

การรักษาโรคด้วยยาสมุนไพรและธรรมโอสถที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา

๔.๑ การนำยาสมุนไพรมารักษาโรค

การใช้สมุนไพรในครั้งพุทธกาลนั้น เมื่อมีภิกษุสงฆ์เกิดการอาพาธเป็นไข้ ในแต่ละครั้งต่างก็ต้องใช้สมุนไพรแตกต่างกันออกไปในการใช้การรักษา ซึ่งพระพุทธองค์ทรงอนุญาตให้พระสงฆ์ได้แสวงหาสมุนไพรมาบำบัดอาการไข้ได้ตามความต้องการ หรือตามที่ทายกทายิกานำมาถวายเพื่อทำการรักษาไข้ ดังที่พระพุทธองค์ทรงอนุญาตพอสรุปได้ดังนี้

สมัยหนึ่ง ภิกษุทั้งหลายเป็นไข้ ต้องการใช้รากไม้ที่เป็นยาบำบัดไข้ ภิกษุได้นำเรื่องนี้ไปกราบทูลให้พระพุทธองค์ทรงทราบ พระองค์จึงทรงอนุญาตให้ภิกษุสงฆ์ใช้รากไม้ที่เป็นยา คือ ขมิ้น ขิงสด ว่านน้ำ ว่านเปราะ อุตพิด ข่า แฝก แห้วหมู หรือรากไม้ชนิดอื่นๆ ที่ใช้เป็นยารักษาโรคได้ รับประเคนแล้วเก็บไว้ฉันได้ตลอดชีวิต เมื่อเกิดการอาพาธไม่สบาย[๑]และยังทรงอนุญาตให้ภิกษุที่เป็นไข้ใช้ผลไม้ที่เป็นยาเพื่อรักษาอาการไข้ คือ ลูกพิลังคะ ดีปลีพริก ลูกสมอไทย ลูกสมอพิเภก ลูกมะขามป้อม ผลโกฐ หรือผลไม้ชนิดอื่นที่ใช้เป็นยาได้ รับประเคนแล้วเก็บไว้ฉันได้ตลอดชีวิต เมื่อเป็นไข้ไม่สบาย

พระพุทธองค์ทรงอนุญาตให้ภิกษุที่เป็นไข้ให้ใช้น้ำฝาดสมุนไพรได้ เพื่อใช้เป็นยาบำบัดไข้ คือ น้ำฝาดสะเดา น้ำฝาดโมกมัน น้ำฝาดขี้กา น้ำฝาดบอระเพ็ด น้ำฝาดกระถินพิมาน หรือน้ำฝาดสมุนไพรชนิดอื่นที่ใช้เป็นยา ภิกษุรับประเคนแล้วเก็บไว้ฉันได้ตลอดชีวิต เมื่อเป็นไข้ฉันได้ตามสบาย

พระองค์ยังทรงอนุญาตให้ภิกษุที่เป็นไข้ใช้ยางไม้ที่เป็นยาเพื่อบำบัดไข้ คือ ยางหิงคุ ยางเคี่ยวจากหิงคุ ยางเคี่ยวจากเปลือกหิงคุ ยางจากยอดต้นตกะ ยางเคี่ยวจากใบต้นตกะ กำยาน หรือยางไม้ชนิดอื่นที่ใช้เป็นยา รับประเคนแล้วเก็บไว้ฉันได้ตลอดชีวิต เมื่อเป็นไข้ไม่สบาย ทรงอนุญาตให้ภิกษุที่เป็นไข้ใช้ใบไม้ที่เป็นยาบำบัดไข้ได้ คือ ใบสะเดา ใบ

---

[๑] วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๖๓/๔๖.

โมกมัน ใบขี้กา ใบแมงลัก และใบฝ้าย หรือใบไม้ชนิดอื่นที่เป็นยา รับประเคนแล้วเก็บไว้ฉันได้ตลอดชีวิต เมื่อเป็นไข้ไม่สบายเมื่อคราวที่พระปิลินทวัจฉะ อาพาธเป็นโรคลม พระองค์ทรงอนุญาตให้หุงน้ำมันฉันได้

พระพุทธองค์ทรงมีพระเมตตา ทรงเห็นความทุกข์ของพุทธสาวกของพระองค์ จึงทรงอนุญาตให้ภิกษุสงฆ์ได้ใช้สมุนไพรเพื่อบำบัดการอาพาธและทรงอนุญาตให้ฉันเภสัช ๕ ชนิดที่เป็นยาทั้งเป็นอาหารได้ด้วย คือ เนยใส เนยข้น น้ำมัน น้ำผึ้ง น้ำอ้อย ใช้ในการรักษาโรคซูบผอม ซีดเหลือง หมองคล้ำ ทรงอนุญาตให้ฉันได้ทั้งในนอกกาลและในเวลาวิกาล[๒]การรักษาพยาบาลในพระพุทธศาสนาการแบ่งประเภทของโรคสามารถแบ่งตามลักษณะของคนไข้ได้อีก ๓ ประเภท คือ

๑) โรคที่ไม่อาจจะหายได้แม้ว่าจะทำการรักษาหรือไม่ทำการรักษาก็ตาม

๒) โรคที่หายได้เอง ไม่ว่าจะทำการรักษาหรือไม่ก็ตาม เช่น โรคจำพวกปวดหัว ปวดท้อง หรือโรคที่มีอาการเล็ก ๆ น้อย ๆ

๓) โรคที่หายได้เฉพาะที่ทำการรักษาเท่านั้น ถ้าไม่ทำการรักษาก็ไม่หาย ได้แก่ โรคภัยไข้เจ็บส่วนใหญ่ที่คนเราประสบกันอยู่[๓]

“ส่วนการจัดประเภทของโรคในปัจจุบันนี้ นักวิชาการทางการแพทย์ได้พยายามแบ่งกลุ่มของโรคออกไปต่าง ๆ เพื่อประโยชน์ในการศึกษา รวบรวม และเพื่อประโยชน์ทางด้านวิทยาการระบาดในการรักษาควบคุมและป้องกัน ซึ่งโดยทั่วไปมีวิธีการแบ่งได้หลายวิธีการดังนี้

การแบ่งกลุ่มของโรคโดยอาศัยสาเหตุ สิ่งที่ทำให้เกิดโรคแบ่งเป็น ๒ กลุ่มโรคติดเชื้อและโรคไร้เชื้อ

การแบ่งกลุ่มของโรคโดยอาศัยระยะเวลาการเกิดโรค แบ่งเป็น ๒ กลุ่ม คือ ที่เกิดขึ้นโดยเฉียบพลันและโรคเรื้อรัง

การแบ่งกลุ่มของโรคตามลักษณะอาการ คือ โรคทางกายและโรคทางใจ”[๔]

---

[๒] วิ.ม.(ไทย) ๕/๒๖๐-๒๖๗/๔๓-๕๐.

[๓] องฺ. ติก.(ไทย) ๒๐/๒๒/๑๗๐

[๔] พระมหาปองปรีดา ปริปุณฺโณ , (จำปาศรี), หน้า ๑๖.

๑) โรคเรื้อน ไม่ใช่โรคที่รักษาไม่หาย ไม่ใช่โรคพิสดารล้ำลึกอะไร สามารถรักษาให้หายได้ด้วยยา หรือบางทีอาจจะต้องมีการผ่าตัดร่วมด้วย เมื่อเกิดความพิการขึ้น ใครเป็นโรคเรื้อนถ้าหากได้รับเชื้อโรคเรื้อนเข้าไป ไม่ใช่โรคเวรโรคกรรมอะไร แต่อย่าปล่อยให้โรคลุกลามกำเริบมากจนเกิดความพิการขึ้นจะรักษาความพิการนั้นไม่ได้ เพราะเส้นประสาทถูกทำลายไปหมด เช่น นิ้วกุดจะให้งอกออกมาใหม่นั้นเป็นไปไม่ได้

ผู้ป่วยด้วยโรคนี้จะต้องปฏิบัติตามที่แพทย์แนะนำอย่างเคร่งครัด กินยาตามกำหนดเวลาอย่างสม่ำเสมอตั้งแต่เริ่มเป็นมาพบแพทย์ และรักษาความสะอาด เสื้อผ้าเครื่องนุ่งห่ม เครื่องนอนทุกชนิดจะต้องรักษาความสะอาดให้ดีที่พักอาศัยจะต้องถูกหลักอนามัย ถูกสุขาภิบาล โรคเรื้อนหรือโรคใด ๆ ก็ตามจะไม่ชอบความสะอาด แต่ชอบความสกปรก มีความสกปรกเกิดขึ้นโรคเรื้อนจะลุกลามไปได้อย่างรวดเร็ว[๕] เกี่ยวกับหลักการรักษาโรคเรื้อนในพระไตรปิฎกไม่มีคำอธิบายไว้ว่าวิธีการรักษาอย่างไร บุญมี แท่นแก้ว ได้กล่าวถึงการรักษาโรคเรื้อนว่า

มีเรื่องกล่าวว่า พระราชธิดาของพระเจ้าโอกากราชที่ให้มาสร้างพระนครอยู่ใหม่ โดยเฉพาะพระเชฏฐภคินีประชวรเป็นโรคเรื้อน ไม่ประสงค์จะอยู่ในพระนคร จึงขอโอกาสพระอนุชาไปอยู่ป่า โดยขอให้ราชบุตรรับอาภาระนำเสบียงอาหารไปส่ง โดยอาศัยอยู่ในถ้ำแห่งหนึ่ง ขณะนั้นพระเจ้ากรุงเทวทหะก็ประชวรเป็นโรคเรื้อน จึงมอบราชสมบัติให้พระราชโอรส แล้วพระองค์ทรงศรและพระขรรค์หลีกไปประทับในป่ากะเบา (โกละ) แต่ลำพังพระองค์เดียว โดยอาศัยอยู่ในโพรงกะเบาต้นหนึ่ง ต่อมาพระองค์ทรงเบื่อหน่ายในพระชนม์ชีพที่มีโรคเบียดเบียน ทั้งพระองค์ทรงรู้สึกเปล่าเปลี่ยวพระราชหฤทัย ทรงปรารถนาจะปลงพระชนม์ชีพ จึงเสวยผลโกละ (กะเบา) ที่มีรสเมาเพื่อทำลายพระชนม์ หากแต่คุณสมบัติของผลกะเบา แทนที่จะทรุดโทรมกลับทรงรู้สึกสบายพระวรกาย โรคทุเลาลงโดยลำดับ พระองค์ทรงยึดเอาผลกะเบาเป็นพระโอสถบำบัดโรคเรื้อนเป็นประจำตั้งแต่นั้นมา คั้นทรงมีพระกำลังแล้ว พระเจ้ากรุงเทวทหะก็เสด็จเที่ยวไปในป่า จนใกล้ถึงที่ประทับของพระเชฏฐภคินีพระพี่นางของศากยวงศ์ พระองค์ทรงประทับพักแรมในเพิงผาที่เห็นว่าปลอดภัย ในราตรีคืนนั้น บังเอิญเสือโคร่งมฤคราชเดินแสวงหาอาหารไปถึงถ้ำที่ประทับของ

---

[๕] ขุ.เถร. (ไทย) ๒๖/๑๐๕๘-๑๐๕๙/๕๑๒-๕๑๓.

พระนาง ได้กลิ่นมนุษย์ในถ้ำนั้นจึงใช้เท้าตะกุยประตูเพื่อจะเข้าไป พระนางตกพระทัยกลัวภัยแต่มฤคราชนั้น ทรงร้องกรีดด้วยเสียงอันดังเสือโคร่งได้ยินเสียงนั้นก็ตกใจวิ่งหนีไปเสียงพระนางที่ร้องในป่ายามดึกสงัดก้องไปไกล พระเจ้ากรุงเทวทหะได้สดับเสียงนั้นเกิดสนพระทัยและมั่นในพระราชหฤทัยว่า เสียงนั้นต้องเป็นเสียงของมนุษย์ผู้หญิง คงอยู่ในที่ไม่ไกลนัก ครั้นเพลารุ่งเช้าก็เสด็จดำเนินไปตามเสียงนั้น ไม่ช้าก็ถึงทางเข้าประตูที่ประทับของพระนาง และทรงเห็นรอยเท้าของมนุษย์เดินเข้าออกกับมีรอยเสือปรากฏก็เสด็จเข้าไปข้างในแต่ประตูปิดอยู่ ก็ทรงทราบว่าภายในถ้ำมีมนุษย์อยู่อาศัย จึงตัดสินพระราชหฤทัยทรงเคาะประตูถ้ำและทรงตรัสเรียก

พระนางได้สดับ ก็รู้สึกแปลกพระทัย เมื่อทั้งสองพระองค์ทรงเข้าพระทัยซึ่งกันและกัน พระนางเจ้าจึงได้วางพระทัยเปิดประตูถ้ำออกมาทูลเชิญเสด็จเข้าไปข้างใน ทั้ง ๒ พระองค์ต่างได้สนทนาถามถึงความเดือนร้อนของกันและกัน ในที่สุดพระเจ้ากรุงเทวทหะทรงแนะนำให้รักษาด้วยการเสวยผลโกละ (กะเบา) และทรงรับอาสาไปจัดทำโอสถมาถวาย ในไม่ช้าโรคเรื้อนนั้นก็หาย

เมื่อพระนางหายจากโรค ผิวพรรณก็ผ่องใส พระนางมีความสุขกายสบายพระหฤทัยขึ้นโดยลำดับ ภายหลังทรงมีจิตปฏิพัทธ์ต่อกันและกัน จึงสมสู่อยู่ร่วมกันด้วยความผาสุก ภายหลังได้สร้างพระนครขึ้นมาใหม่อีกนครหนึ่งบริเวณที่ต้นกะเบาใหญ่ ซึ่งพระองค์เคยได้อาศัยผลรักษาพระองค์มาด้วยความสวัสดี ต่อมาได้พระราชโอรสอันประสูติแต่พระนางเจ้าเชฏฐภคินีนั้น จึงทรงถือเอาต้นกะเบาเป็นนิมิตมงคล ได้ทรงจัดตั้งวงศ์ขึ้นมาใหม่ขนานนามว่า โกลิยวงศ์สืบมา[๖]

๒) โรคฝี (คณฺโฑ) โรคนี้เป็นการอักเสบของต่อมไขมันและขุมขน โรคฝีมันข้นเป็นต้น เมื่อมีขนาดเท่าเม็ดพุทราสามารถลุกลามได้ อาจเป็นติ่งคล้ายนมโคหรือนิ้วมือ[๗]

---

[๖] บุญมี แท่นแก้ว, **ประวัติศาสนาต่างๆ และปรัชญาธรรม**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๔๖), หน้า ๒๒๘-๒๓๐.

[๗] พระมหาปองปรีดา ปริปุณฺโญ, **การป้องกันและการรักษาโรคตามหลักพระพุทธศาสนา**, หน้า ๑๙.

[โดยเฉพาะโรคฝีดาษถ้าเป็นแล้วถ้าไม่รีบรักษาหรือรักษาแต่ไม่หายจะเสียชีวิตเร็ว เป็นโรคที่ติดต่อกันได้เร็ว เมื่อเป็นแล้วมีตุ่มสีแดงแสบร้อนถ้าแตกจะมีน้ำเหลืองไหลออกมา แผลจะเปื่อยเวลานอนเสื้อผ้าที่นุ่งห่มจะติดตัว เอาออกอยากหมอสมุนไพรมีวิธีกันมิให้น้ำเหลืองติดเสื้อผ้า มักจะเอาใบตองกล้วยมารนไฟ เพื่อให้ใบกล้วยอ่อนเสียก่อนแล้วเอาปูนอนแผลที่เปื่อยนั้นจะไม่ติดเสื้อผ้า ผู้วิจัยเองเคยพบมา] พระองค์ทรงอนุญาตยาแก้โรคฝีไว้ ดังนี้

สมัยหนึ่ง พระเพลัฏฐสีสะเป็นโรคฝีดาษ จีวรติดกายเพราะน้ำเหลือง พวกภิกษุได้ใช้น้ำชุบผ้าจีวรให้เปียกแล้วจึงค่อยดึงผ้าออกมา พระผู้มีพระภาคทรงอนุญาตยาผงที่ทำด้วยรากไม้ใบไม้แก่นไม้และยาชนิดอื่นๆ ตามหลักการของหมอสำหรับภิกษุผู้เป็นหิด ตุ่มพุพอง ฝีดาษ หรือมีกลิ่นตัวแรง มูลโค ดินเหนียว และกากน้ำย้อมสำหรับภิกษุผู้ไม่เป็นไข้พร้อมครกและสากเพื่อทำการบดยาให้เป็นผง[๘] การรักษาโรคในบางครั้งก็อาศัยพลังแห่งศรัทธาความเชื่อความซื่อสัตย์และสัจจะกิริยา พลังแห่งความดีเข้าช่วย ดังเรื่องของนางสัมพุลาที่มีความซื่อสัตย์ต่อสามี ผู้เป็นโรคเรื้อน พระนางสัมพุลาภรรยาของโสตถิเสนราชกุมาร นางได้รักษาพระสวามีด้วยการอาบน้ำทำความสะอาดให้ ด้วยการขัดสีด้วยเครื่องยาผงและของหอมแล้วยังบดยาทาแผลนางปฏิบัติต่อสามีของนางโดยทำการรักษาต่อเนื่องอยู่ตลอด ภายหลังพระราชกุมารทรงเข้าพระทัยผิด คิดว่านางเป็นหญิงที่นอกใจสามี เพื่อความบริสุทธิ์ พระนางตั้งสัจกิริยาหลั่งน้ำลงที่ศีรษะของโสตถิเสนนั้นว่า “ขอความสัตย์จงคอยพิทักษ์รักษาหม่อมฉัน อย่างที่หม่อมฉันไม่เคยรักชายอื่นยิ่งไปกว่าทูลกระหม่อมเถิด ด้วยการกล่าวคำสัตย์นี้ ขอพระโรคทูลกระหม่อมจงระงับไป”เมื่อพระนางตั้งสัจจะดังนั้นแล้วก็รดน้ำลงเหนือพระเศียรของพระสวามี ด้วยความสัตย์โรคฝีของพระเจ้าโสตถิเสนราชกุมารก็หายไปทันที เพราะความสัตย์ของพระนางโดยแท้[๙]การรักษาโรคฝีด้วยการผ่าตัด และเมื่อฝีแตกเป็นแผลทรงอนุญาตน้ำฝาดเพื่อทาแผลที่เปื่อยได้[๑๐]

๓) โรคหิด (กจฺฉุ, ททฺทุ) คือโรคติดต่อที่เกิดจากเชื้อ Sarcoptes scabics และลักษณะเป็นเม็ดสีขาว ใสเป็นเงาในเนื้อ ขึ้นตามผิวหนัง มีอาการปวดและคัน เรียกว่าหิด

---

[๘] วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๖๔/๔๙.

[๙] ขุ. ชา. (ไทย) ๒๗/๓๒๓/๕๘๗.

[๑๐] วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๖๗/๕๘.

ด้าน เมื่อเม็ดแตกมีน้ำเหลืองไหลเยิ้ม เรียกว่าหิดเปื่อย[๑๑] หิดเป็นโรคผิวหนังชนิดหนึ่งที่มีอาการคันอย่างรุนแรงมาก นับว่าเป็นโรคติดต่อชนิดหนึ่งสาเหตุที่ก่อให้เกิดโรคผิวหนังชนิดนี้ขึ้นมาจนเกิดอาการคันมากมายมหาศาลนี้ก็ได้แก่ ตัวหิดซึ่งเป็นตัวไรชนิดหนึ่งมีชื่อว่า ซาร์คอปตีส สเคบีไอ ตัวหิดนี้จะมีลำตัวยาว ๐.๓ ถึง ๐.๔มม.

ตัวหิดนี้ชอบชอนไชเข้าไปในผิวหนังของคนเรามันจะฝังตัวอยู่ใต้ผิวหนังของคนเราเลยทำให้ผิวหนังมีลักษณะเป็นตุ่มคัน หิดตัวเมียจะออกไข่ในรูที่มันเจาะเข้าไปใต้ผิวหนังของคนเรา โดยการเจาะเป็นอุโมงค์ฝังตัวอยู่ แล้วจะออกไข่ภายใน ๒๔-๒๘ ชั่วโมง ทำให้เกิดมีตุ่มคันขึ้นมา ส่วนมากจะอยู่ที่ง่ามมือ รักแร้ สะโพก ข้อศอก ใบหน้า ฝ่ามือ ง่ามก้น มันอาศัยอยู่ได้ทั้งนั้น ผู้ป่วยเป็นหิดจะคันมาก เวลากลางคืนอากาศเย็น ๆ จะเกิดอาการคันมากยิ่งขึ้น ยิ่งเกาก็ยิ่งอักเสบมาก เกิดเป็นแผลและมีเชื้อโรคชนิดอื่นเข้าไปอีกจนเกิดเป็นแผลใหญ่ยิ่งขึ้น[๑๒]ในพระไตรปิฎกการรักษาโรคนี้ไม่มีรายละเอียดมากนัก มีแต่เพียงกล่าวถึงอุปกรณ์ที่ทำการรักษาเท่านั้น เช่นภิกษุรูปหนึ่งอาพาธด้วยโรคหิด การรักษาโดยใช้ไม้บังเวียนที่ไม่จักเป็นฟันมังกร อนุญาตให้ภิกษุผู้เป็นไข้ใช้ได้[๑๓]และทรงอนุญาตกระจกเพื่อดูบาดแผลที่ใบหน้าหรือวัตถุอื่นส่องดูบาดแผลได้[๑๔]พระองค์ยังทรงมีพุทธานุญาตให้ผู้ที่ป่วยสวมรองเท้าได้ สำหรับผู้ป่วยที่มีเท้าเปื่อยที่เกิดจากโรคหิดและเท้าแตก กับผู้ที่ป่วยเป็นโรคคุตทะราดหรือโรคหน่อที่เท้าและเป็นโรคที่ติดต่อเป็นแผลเรื้อรังมีกลิ่นเหม็น เช่นกลาก[๑๕]อีกโรคหนึ่ง คือโรคอีสุกอีใส ท่านพระเพลัฏฐสีสะท่านอาพาธเป็นโรคนี้ ผ้านุ่งห่มเกรอะกรังติดตัวเพราะน้ำเหลืองที่ไหลออกมา พวกภิกษุเอาน้ำชุบผ้าเหล่านั้นแล้วค่อย ๆ ดึงออกมา พระพุทธองค์ทรงเห็นความลำบากจึงทรงอนุญาตให้ใช้ผ้าปิดฝีและผ้าปิดแผล แก่ภิกษุที่ป่วยเป็นโรคฝีพุพอง สิว และโรคฝีดาษหรือโรคอีสุกอีใส[๑๖]

---

[๑๑] ราชบัณฑิตยสถาน, **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน**, พ.ศ. ๒๕๔๒ หน้า ๑๒๙๓.

[๑๒] ฝ่ายสุขศึกษา สาธารณสุข, **วิธีป้องกันโรคผิงหนัง**,.ม.ป.ป. หน้า ๓๔-๓๕

[๑๓] วิ.จู. (ไทย) ๗/๒๔๔/๗.

[๑๔] วิ.จู. (ไทย) ๗/๒๔๗/๙.

[๑๕] วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๔๙/๑๘. ราชบัณฑิตยสถาน**, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒,** หน้า ๑๘๙-๑๙๐.

[๑๖] วิ.ม. (ไทย) ๕/๓๕๔/๒๒๗.

โรคบางประเภทไม่มีปรากฏถึงวิธีการรักษา เช่น โรคหูด โรคพุพอง โรคกลาก แต่ได้กล่าวถึงหมอชีวกโกมารภัจได้ทำการรักษาพระสงฆ์ที่บวชเข้ามาเพื่อจะรักษาโรค ๕ ชนิด คือ โรคเรื้อน โรคกลาก โรคฝี โรคหม่องคร่อ (โรคไอเรื้อรังหรือหลอดลมโป่งพอง) โรคลมบ้าหมู และทรงห้ามมิให้บรรพชาอุปสมบทกุลบุตรผู้ที่เป็นโรคทั้ง ๕ ชนิดนี้[๑๗]

๔) โรคท้องอืด (อลสโก) คือโรคนี้เกิดขึ้นกับนักบวชเปลือยโกรักขัตติยะเพราะกินอาหารมากเกินไป ธาตุไฟไม่ย่อยอาหาร ทำให้อาหารอยู่ในท้องอืด ทำให้รู้สึกหงุดหงิดและอึดอัด[๑๘] [เป็นอาการของโรคกระเพาะอาหาร เกิดภายหลังกินอาหารจะรู้สึกแน่นอึดอัด เสียดท้องตอนใต้ชายโครงคลื่นไส้ อาเจียน เบื่ออาหาร] การรักษาโรคท้องอืด พระเจ้าปเสนทิโกศลเสวยพระกระยาหารที่หุงด้วยข้าวสารทะนานหนึ่งทรงอึดอัดพระวรกายกระสับกระส่ายไปมาทำให้เกิดความทุกข์ พระองค์ทนไม่ไหวได้เสด็จเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ พระองค์ได้ตรัสเตือนว่า“ มนุษย์ควรมีสติอยู่ทุกเมื่อ รู้จักประมาณในโภชนะที่ได้แล้ว ย่อมมีเวทนาเบาบาง เขาย่อมแก่ช้า อายุก็ยั่งยืน” เมื่อเสด็จกลับถึงพระนครคั้นทรงเสวยพระกระยาหาร โปรดให้มาณพสุทัสสนะเป็นผู้ให้สติแก่พระองค์ โดยกล่าวพุทธภาษิตนั้นให้สดับ ทำให้พระองค์เสวยแต่เหมาะ ต่อมาพระองค์ทรงมีพระวรกายกระปรี้กระเปร่าดีขึ้น[๑๙] การรับประทานอาหารที่พอดี จะไม่ทำให้ร่างกายอึดอัด เป็นที่สบายเพราะร่างกายได้รับสารอาหารแต่เหมาะพอดี การทำงานของกระเพาะอาหารก็ทำงานได้ดีขึ้น อาหารที่ทานเข้าไปก็ย่อยง่าย คนที่รู้จักความพอดีในอรรถภาพของตัวเองให้สบายคนนั้นจะมีอายุยืนนานและมีความสุขตลอดไป

๕) โรคพรรดึกหรือท้องผูก (ทุฏฐุคหณี) คือ โรคที่ทำให้อุจจาระเป็นก้อนแข็งคั่งค้างอยู่ในลำไส้ใหญ่ทำให้การขับถ่ายลำบาก[๒๐]สาเหตุเกิดจากธาตุไฟผิดปกติทำให้ถ่ายอุจจาระลำบาก[๒๑]การรักษาภิกษุรูปหนึ่งอาพาธเป็นโรคท้องผูกหรือพรรดึกทำให้การขับถ่ายออกยาก

---

[๑๗] วิ.ม. (ไทย) ๔/๘๙/๑๔๔.

[๑๘] วิ.ม. (ไทย) ๔/๘๙/๑๔๔.

[๑๙] สํ.ส. (ไทย) ๑๕/๑๒๔/๑๔๕-๑๔๖.

[๒๐] ราชบัณฑิตยสถาน, **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน** พ.ศ. ๒๕๔๒. หน้า ๗๕๙.

[๒๑] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๔๗.

รักษาโดยการดื่มน้ำด่างดิบ[๒๒]น้ำด่าง คือ น้ำที่ได้จากการเอาเถ้าข้าวสุกที่ตากแดดให้แห้งแล้วนำมาเผาไฟแล้วนำมาแช่น้ำให้ละลายเอาน้ำมาดื่มกิน[หรือได้จากการเผาไม้ที่แห้งและไม้ที่เป็นยา]

๖) โรคลงราก (วิสูจิกา) คือ โรคที่มีอาการอุจจาระร่วงและอาเจียน, อ้วก, สำรอกออกทางปาก, อาการที่สำรอกออกมาทางปาก, รากเลือด, อาเจียนเป็นเลือด, โรคชนิดนี้มีอาการรุนแรงมาก ถ้าถ่ายเป็นเลือดเรียกว่าลงแดง แต่ถ้าเกิดท้องร่วงอย่างรุนแรงจะทำให้อ่อนเพลียเพราะเกิดจากการเสียน้ำมาก

การรักษาโรคท้องร่วง โดยเฉพาะอย่างยิ่งการป้องกันภาวะขาดน้ำและเกลือแร่เป็นเรื่องสำคัญที่สุด การเสียน้ำทางอุจจาระอย่างมากอาจเป็นอันตรายถึงแก่ชีวิตได้ง่าย "มีวิธีการรักษา คือ ให้เอานมส้ม น้ำผึ้ง เนยใส และน้ำอ้อย ผสมกันแล้วดื่ม เมื่อผสมกันแล้วจะมีสีสวยกลิ่นหอม รสชาติดีจึงเป็นที่ถูกใจ ทำให้สดชื่น หายจากโรคท้องร่วงชนิดนี้ได้[๒๓] อหิวาตกโรค เป็นโรคที่ระบาดได้รวดเร็วชนิดหนึ่งที่มีอาการทั้งอุจจาระร่วงและอาเจียนอย่างรุนแรงเป็นโรคที่มีอันตรายมาก เมื่อเกิดขึ้นที่บ้านหลังใดแล้วจะมีการติดเชื้ออย่างรวดเร็วทั้งคนทั้งสัตว์ มักจะเกิดในสถานที่ ที่มีสุขลักษณะไม่สะอาดมีเชื้อโรคมีแมลงวันเป็นตัวนำเชื้อจะเกิดการระบาดอย่างรวดเร็ว อหิวาตกโรคนี้ถ้าเกิดกับผู้ใดถ้ามีความรุนแรงแล้วจะทำให้ผู้ป่วยนั้นเสียชีวิตอย่างรวดเร็ว

อหิวาตกโรคเป็นโรคติดต่ออันตรายที่ร้ายแรงแพร่หลายและติดต่อกันได้ง่าย เกิดจากเชื้อโรคชนิดหนึ่งทำให้อักเสบหรือเกิดการเปลี่ยนแปลงขึ้นที่ลำไส้เล็กส่วนล่าง อาการสำคัญ คือ อุจจาระร่วง อาเจียน เป็นตะคริว ปัสสาวะน้อย และหมดสติ โรคนี้มักเกิดระบาดทั่วไป โดยมากในหน้าร้อนทุกครั้งที่เกิดระบาดมักทำลายชีวิตพลเมืองจำนวนมาก ผู้ที่ป่วยด้วยโรคอหิวาตกโรคหรือผู้ที่เป็นพาหะมักถ่ายเชื้อโรคปนออกมากับอุจจาระ และอุจจาระของคนเหล่านี้ทำให้โรคแพร่หลายและติดต่อกันง่ายที่สุด[๒๔]

---

[๒๒] วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๖๙/๖๑.

[๒๓] พระมหาปองปรีดา ปริปุณฺโณ (จำปาศรี), **การป้องกันและการรักษาโรคตามหลักพระพุทธศาสนา,** หน้า ๙๓.

[๒๔] มานัส ดุสิตสมิธ, **รักษาโรคแผนปัจจุบันและการใช้ยารักษาโรค**, (กรุงเทพมหานคร : พิมพ์ครั้งที่ ๒ พิมพ์ที่โรงพิมพ์เฉลิมชาญการพิมพ์), ๒๕๒๔), หน้า ๒๒๗-๒๒๘.

สำหรับอหิวาตกโรคไม่ได้ระบุถึงวิธีการรักษา มีแต่หนีจากหมู่บ้านที่เป็นโรคชนิดนี้ คือ เพื่อไม่ให้ติดเชื้อโรคนี้ แล้วก็จะรอดชีวิตได้ เพราะเป็นการป้องกันเชื้อโรคในสมัยนั้น ดังเรื่องที่พระพุทธองค์พร้อมกับพระอานนท์ได้ทำการรักษาภิกษุที่เป็นโรคท้องร่วง ซึ่งนอนจมกองอุจจาระปัสสาวะอยู่ แต่ไม่ได้ระบุวิธีการรักษาว่าใช้ยาอะไรที่ทำการรักษาภิกษุรูปนั้น[๒๕]

๗) โรคริดสีดวงทวาร (ภคนฺทลาพาโธ, อํสา, อริสา) คือ โรคที่มีเส้นขอดในลำไส้ที่บริเวณทวารหนัก แต่ถ้าออกมานอกทวารเรียกว่า ริดสีดวงงอก ถ้าบานออกมาก็เรียกว่าบานทะโรค มักเกิดกับบุคคลที่มีอาการท้องผูก[๒๖]

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเสด็จไปตามเสนาสนะ มีพระภิกษุรูปหนึ่งป่วยเป็นโรคริดสีดวงทวาร นายแพทย์อากาสโคตรกำลังเอามีดผ่าตัดทวารหนัก เมื่อแพทย์เห็นพระผู้มีพระภาคก็รีบออกไปกราบทูลให้ทอดพระเนตรวัจจมรรคเหมือนปากคางคกของภิกษุรูปนี้ เมื่อกลับถึงที่ประทับ โปรดให้พระสงฆ์ ทรงปรารภถึงภิกษุที่ป่วยนั้น ทรงติเตียนว่า การกระทำเช่นนั้นไม่เหมาะสม ไม่ใช่กิจของสมณะ และทรงห้ามการผ่าตัดพร้อมทั้งทรงห้ามการรัดหรือบีบหัวริดสีดวงในที่แคบประมาณ ๒ นิ้ว เพราะในที่แคบมีผิวเนื้ออ่อน จะเป็นแผลงอกก็ตาม ผ่าตัดไม่สะดวก รูปใดทำเป็นอาบัติถุลลัจจัย

สัตถกรรม หมายถึง การผ่าตัดด้วยศัสตรา การบ่งด้วยเข็มหรือหนาม การตัดด้วยกรรไกรหรือใช้เล็บหยิก วัตถิกรรม คือ การใช้หนังหรือผ้าผูกรัดที่ทวารหนักเพื่อรัดหัวริดสีดวง[๒๗]

พระเจ้าพิมพิสาร ก็ทรงประชวรด้วยโรคริดสีดวงทวาร หมอชีวกโกมารภัจทำการรักษา โดยหมอชีวกใช้เล็บตักเอายา แล้วก็เดินไปในราชสำนัก ได้ตรวจดูอาการรักษาเพียงทายาครั้งเดียวเท่านั้นโรคริดสีดวงทวารก็หาย[๒๘]

---

[๒๕] วิ.ม. (ไทย) ๕/๓๖๕/๒๓๙.

[๒๖] ราชบัณฑิตยสถาน, **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒,** หน้า ๔๕๗.

[๒๗] วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๗๙/๗๘-๗๙.

[๒๘] วิ.ม. (ไทย) ๕/๓๓๑/๑๘๖.

๘) โรคเนื้องอกในลำไส้ (อนฺตคณฺฐาพาโธ) โรคนี้เกิดจากเนื้อเยื่อที่เจริญเติบโตผิดปกติภายในลำไส้[๒๙]ดังลูกชายของเศรษฐีชาวเมืองพาราณสี ได้ป่วยเป็นโรคเนื้องอกในลำไส้ อาหารที่รับประทานเข้าไปไม่ย่อย ทำให้ถ่ายอุจจาระและปัสสาวะไม่สะดวก ร่างกายซูบผอม หมองคล้ำ ซีดเหลือง หมอชีวกได้ตรวจดูอาการที่ผิดปกติแล้วก็เชิญผู้คนที่อยู่ข้างในให้ออกไปจากห้อง ขึงม่านแล้วมัดผู้ป่วยไว้กับเสา แต่ให้ภรรยาของผู้ป่วยอยู่ด้วย หมอชีวกจึงได้ทำการผ่าตัดหน้าท้อง นำเนื้องอกที่ลำไส้ออกมาให้ภรรยาดูแล้วบอกว่า เธอจงดูความเจ็บป่วยของสามี เพราะเกิดขึ้นจากสาเหตุนี้ แล้วจึงตัดเนื้องอกในลำไส้ออก เสร็จแล้วจึงสอดลำไส้ส่วนอื่นกลับเข้าที่ แล้วจึงเย็บหน้าท้องทำการสมานแผล และต่อมาไม่นานโรคนั้นของลูกเศรษฐีก็หาย[๓๐]

๙) โรคลม (วาตาพาโธ, วาตโรโค) โรคลมในร่างกายแปรปรวนไม่ปกติจะทำให้เกิดอาการต่าง ๆ ได้ เช่น เป็นลม, เป็นชื่อของโรคชนิดหนึ่ง มีอาการหลายอย่าง เช่น วิงเวียน หน้ามืด คลื่นเหียน ถ้าอาการรุนแรงอาจทำให้สิ้นสติหรือตายได้ เช่น เขาเป็นลมแน่นิ่งไป[๓๑] โรคนี้เกิดจากลมภายในกายแปรปรวน เช่น ลมตีขึ้นเบื้องบนทำให้วิงเวียนหรือมีอาการไข้หนาวสะท้านไปทั่วกาย ปากคอแห้ง หายใจขัด นอนไม่หลับ แต่บางครั้งมีอาการคันไปทั่วตัว (อาการแพ้) ทำให้ปวดศีรษะ รับประทานอาหารไม่ได้ หรือบางครั้งทำให้คลื่นไส้อาเจียนออกมา มึนงงเป็นอาการง่วงเหงาหาวนอนคล้าย ๆ จะเป็นไข้ ตาลายเดินไม่ได้

การรักษาด้วยน้ำมันผสมกับน้ำเมา ดังที่พระปิลินทวัจฉะอาพาธเป็นโรคลม แพทย์ได้ทำการรักษาโดยการใช้น้ำมันผสมกับน้ำเมา น้ำเมานี้ทรงอนุญาตให้ใช้เป็นกระสายยาได้หรือใช้ประกอบยาชนิดอื่นเพื่อทำการรักษาโรคได้ แต่ต้องผสมให้พอเหมาะ ไม่มีสี ไม่มีกลิ่น หรือรสของน้ำเมา แต่ถ้าผสมน้ำเมามากเกินไป ก็ให้ใช้เป็นยาทาได้เพื่อรักษาโรคเท่านั้น ห้ามนำมาดื่ม ถ้าดื่มต้องอาบัติปาจิตตีย์ ส่วนน้ำมันนั้นให้เก็บไว้ในลักจั่น ที่ทำด้วยโลหะ ไม้ ผลไม้ที่แห้ง[๓๒]

---

[๒๙] พระมหาปองปรีดา ปริปุณฺโญ(จำปาศรี),**“การป้องกันและการรักษาโรคตามหลักพระพุทธศาสนา”**, หน้า ๑๙.

[๓๐] วิ.ม. (ไทย) ๕/๓๓๓/๑๙๐.

[๓๑] ราชบัณฑิตยสถาน, **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน** พ.ศ. ๒๕๔๒. หน้า ๙๘๘.

[๓๒] วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๖๗/๕๕-๕๖.

๑๐) โรคลมเกิดในท้อง (อุทรวาตาพาโธ) อาการเจ็บจุกในกระเพาะอาหารหรือลำไส้[๓๓]รักษาโดยการดื่มยาดองโลณโสวีรกะ มีภิกษุรูปหนึ่งป่วยเป็นโรคนี้ ท่านได้ดื่มยาดองโลณโสวีรกะโรคลมจึงหายขาด แต่ภิกษุที่ไม่เป็นไข้ฉันต้องเจือน้ำอย่างน้ำปานะ ยาดองโลณโสวีรกะ ได้แก่ ยาที่ปรุงด้วยส่วนประกอบนานาชนิด เช่น มะขามป้อมสด สมอพิเภก ธัญชาติทุกชนิด ถั่วเขียว ข้าวสุก หน่อหวาย ผลกล้วย การะเกด อินทผลัม หน่อไม้ ปลา เนื้อ น้ำผึ้ง น้ำอ้อย เกลือ โดยใส่เครื่องยาเหล่านี้ในหม้อ ปิดฝามิดชิด เก็บดองไว้ ๑ วัน ๒ วัน หรือ ๓ วัน เมื่อยานี้สุกได้ที่แล้ว จะมีรสและสีเหมือนผลหว้า เป็นยาแก้โรคลม โรคไอ โรคเรื้อน โรคผอมเหลือง (ดีซ่าน) โรคริดสีดวงเป็นต้น ในกาลภายหลังภัต ฉันได้

ก) การดื่มข้าวต้มยาคู เมื่อครั้งที่พระพุทธองค์ทรงพระประชวรด้วยโรคลมเกิดในพระอุทร ทรงบำบัดด้วยการฉันข้าวต้มยาคูที่ปรุงด้วยของ ๓ อย่างคือ งา ข้าวสาร ถั่วเขียว ทำให้อาการประชวรดีขึ้น[๓๔]

ข) การฉันกระเทียม ครั้งหนึ่งท่านพระสารีบุตรอาพาธเป็นลมเสียดท้อง ท่านได้ฉันกระเทียมที่พระโมคคัลลานะนำมาถวายท่านพระสารีบุตรก็หายจากโรคนี้ เพราะกระเทียมพระพุทธองค์ทรงอนุญาตให้ฉันได้เมื่อเกิดอาพาธ แต่ถ้าไม่อาพาธห้ามฉัน ถ้านำมาปรุงเป็นอาหารก็สามารถฉันได้[๓๕]

๑๑) โรคลมเสียดยอกตามข้อ (ปพฺพวาโต) คือลมในร่างกายเสียดยอกตามข้อ พระปิลินทวัจฉะอาพาธเป็นโรคนี้ พระพุทธองค์ทรงทราบ พระองค์อนุญาตให้ระบายโลหิตออกโรคนี้สาเหตุเนื่องจากการคั่งของโลหิตและมีลมโป่งพอง ทำให้เสียดยอกตามข้อนั้นแล้วเกิดปวดขัดตามข้อ

ก) กอก คือการดูดเลือด ดูดหนองที่เป็นฝีหรือลมออกจากร่างกาย โดยใช้ถ้วยหรือกระบอก ฯลฯ เป็นเครื่องดูด [วิธีดูดผู้วิจัยเคยเห็นโยมบิดาทำโดยท่านเป็นฝีวิธีทำคือใช้กระบอกไม้ไผ่ (แต่ที่ท่านทำใช้ฝาที่ใส่ปูนกินหมาก) แล้วจุดเทียนไขเอาไปตั้งไว้ตรงที่

---

[๓๓] พระมหาปองปรีดา ปริปุณฺโณ(จำปาศรี), **“การป้องกันและการรักษาโรคตามหลักพระพุทธศาสนา”**, หน้า ๒๑.

[๓๔] วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๗๔/๗๐.

[๓๕] วิ.จู. (ไทย) ๗/๒๘๙/๗๔.

เป็น[๓๖]ฝีแล้วเอาฝาหรือกระบอกปิดประมาณ ๒-๓ นาที ก็เอาออก น้ำหนองจะถูกดูดออกมาจนหมด แต่ในที่นี้ใช้เขาสัตว์กอก]

๑๒) **โรคลมตามอวัยวะ** (องฺควาโต) โรคนี้เป็นอาการของลมที่เกิดตามอวัยวะต่างต่างของร่างกาย พระพุทธองค์ทรงอนุญาตการรักษาโดยการรมด้วยยาสมุนไพรต่าง ๆ ท่านพระปิลินทวัจฉะได้อาพาธเป็นโรคลมตามอวัยวะ ท่านได้รักษาโดยการเข้ากระโจมเพื่อขับเหงื่อออกจากร่างกาย[๓๗]

ก) รักษาด้วยการรมควันที่ได้จากการเผาใบไม้ โดยการเข้าไปอยู่ในกระโจมควัน

ข) รักษาด้วยการนึ่งกายหรือการอบกาย โดยให้บรรจุถ่านไฟให้เต็มหลุมประมาณเท่าตัวคนไข้แล้ว กลบด้วยดินทรายแล้วเอาใบไม้ที่เป็นยาแก้ลมไว้บนหลุมนั้น ทาตัวด้วยน้ำมัน แล้วนอนบนใบไม้นั้น ทำอย่างนี้เรียกว่า การรมใหญ่ [คงคล้ายกับการอบตัวของหมอยาสมุนไพรในปัจจุบัน (ย่างไฟ) แต่เอาผ้าคุมเพื่อให้ควันไฟออกไม่ได้แล้วจะทำให้เหงื่อออกมาก (ทำอย่างนี้เรียกว่าการอบหรือย่าง)]

ค) รักษาโดยการใช้ใบไม้สมุนไพรนานาชนิดเอามาต้มอาบ พอน้ำอุ่นพอเหมาะจึงอาบทำให้พิษและสิ่งที่หมักหมมในร่างกายออก และทำให้เหงื่อออก

ง) รักษาโดยการลงแช่น้ำอุ่นในอ่างเพื่อให้เหงื่อออก[๓๘]

๑๓) **โรคทางตา** (จกฺขุโรโค) ในพระไตรปิฎกไม่ได้อธิบายอาการของโรคตาไว้แต่พอจับใจความได้หนึ่งพยางค์ คือ คำว่า "ยาทาตาที่เกิดจากกระแสน้ำ" หมายความว่าการที่ภิกษุลงสรงน้ำที่ไม่สะอาดและน้ำเข้าตาก็ทำให้เป็นโรคตาได้[๓๙]ตาเป็นอวัยวะสำคัญที่สุดอย่างหนึ่งของมนุษย์เพราะเป็นหน้าต่างของหัวใจ มีผู้พูดกันออกมาอย่างนี้เสมอเพราะดวงตาสามารถใช้มองดูสิ่งของต่าง ๆ ได้อย่างมากมาย มองเห็นผู้คน พืช ต้นไม้สิ่งของต่าง ๆ ธรรมชาติ สัตว์ และอื่น ๆ อีกนับไม่ถ้วนซึ่งจะต้องมองดูด้วยดวงตาทั้งนั้น

---

[๓๖] วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๖๗/๕๗.

[๓๗] วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๖๗/๕๖.

[๓๘] วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๖๗/๕๖-๕๗.

[๓๙] วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๖๕/๕๐.

ใครที่ดวงตาเสื่อมคุณภาพ มองอะไรไม่เห็นนั่นก็หมายความว่าชาตินี้จะไม่มีทางมองอะไรได้อีกตลอดชีวิตโลกทั้งโลกจะมืดมิดไปหมดทันที จะได้ยินแต่เสียงเท่านั้นถ้าโสตประสาทของหูยังเป็นปกติดีอยู่ แต่มองไม่เห็นอะไรเพราะดวงตาบอด ดวงตาของคนเรานั้นนับว่าเป็นอวัยวะที่มีความละเอียดอ่อนยิ่งนัก แม้มีสิ่งหนึ่งสิ่งใดหลงปลิวมาสัมผัสดวงตาถึงจะมีเพียงเล็กน้อยก็ตามเราก็จะมีความรู้สึกที่ผิดปกติขึ้นมาทันที เศษผงเข้าตา สิ่งแปลกปลอมเข้าตาอาจจะทำให้ดวงตาเจ็บปวดขึ้นมาได้ จึงต้องระมัดระวังให้ดี"[๔๐]วิธีการรักษาโรคตา ภิกษุรูปหนึ่งเป็นโรคที่ดวงตา ท่านได้ใช้ยาหยอดตาที่ทำจากสมุนไพรที่เกิดในกระแสน้ำ ยาล้างตาใช้หรดาลกลีบทอง และเขม่าไฟ และสมุนไพรจำพวก ไม้จันทร์ ไม้กฤษณา กระลำพัก ต้นเฉียง แห้วหมู ไม้จำพวกนี้บดให้ละเอียดนำไปผสมเป็นยาหยอดตาได้ การเก็บก็ให้เก็บไว้ในกลักยาหยอดตา ที่ทำจากงา เขาสัตว์ ไม้อ้อ ไม้ไผ่ ยาง ผลไม้ โลหะ และเปลือกสังข์เท่านั้น และมีฝาปิดอย่างดี ให้ใส่ไว้ในถุง การใช้ยาให้ใช้นิ้วมือป้ายยาทา[๔๑]

๑๔) โรคร้อนใน (ทโห, ฑาโห, กายฑาหาพาโธ) โรคนี้เป็นอาการร้อนในกายมีสาเหตุมาจากอาหารที่หมักหมมในกระเพาะอาหารและลำไส้ทำให้ปวดหัวและปวดท้องอย่างแรง โรคนี้ได้เกิดขึ้นกับท่านพระสารีบุตร การรักษาโรคนี้โดยการฉันเหง้าบัวและรากบัวเพื่อแก้อาการร้อนใน[๔๒]

๑๕) โรคผอมเหลืองหรือดีซ่าน (ปณฺฑุโรคาพาโธ) โรคนี้ทำให้ผิวพรรณซูบซีด ทำให้ร่างกายซูบผอมมีผิวเหลือง เบื่ออาหาร ทำให้เกิดอาการง่วงเหงาหาวนอน นานเข้าผิวจะดำและมีตุ่มขึ้นตามร่างกายจะเกิดอาการคันอย่างมาก (หิดเปื่อย) ปัสสาวะเหลือง[๔๓] ถ้ามีปอดอักเสบแทรกซ้อน น้ำนม น้ำลาย น้ำมูกจะเหลืองด้วย อุจจาระจะมีสีเทาเพราะไม่มีน้ำดีกลิ่นเหม็น มีน้ำมันมาก ถ่ายออกเสียงดัง บางทีท้องผูกเพราะในลำไส้ไม่มีน้ำดีบำรุง แต่ถ้าลำไส้มีของเสียมากจะท้องเดิน มักเบื่ออาหาร ลิ้นเป็นฝ้า กระเพาะอาหารไม่ปกติ ถ้าเป็นมาก ๆ มักมีอาการคัน อาจมีอาการทางผิวหนัง เช่น เหงื่อออกมาก เป็นลมพิษสิวหัวช้าง

---

[๔๐] ฝ่ายสุขศึกษา สาธารณสุข, **วิธีป้องกันโรคผิงหนัง**, หน้า ๗๑-๗๒

[๔๑] วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๖๕/๕๐-๕๒.

[๔๒] วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๗๘/๗๖-๗๗.

[๔๓] วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๖๐/๔๓.

มีอาการทางประสาท เช่นจิตใจหดหู่ ตื่นตระหนก หวาดระแวง เศร้าซึม บางทีเมื่อเริ่มเป็นชีพจรเต้นช้ามีน้ำดีซึมในเลือด โรคนี้มีอาการตั้งแต่น้อยไปถึงรุนแรงและอาจเสียชีวิตได้ ดังมฏฐกุณฑลีบุตรเศรษฐีป่วยเป็นโรคผอมเหลือง พ่อไม่พาไปหาหมอเพราะกลัวจะหมดเงิน จนกระทั่งอาการรุนแรงขึ้นเรื่อย ๆ อาจจะเสียชีวิต[๔๔]

ดีซ่าน เป็นอาการอันหนึ่งที่พบเป็นส่วนมากในโรคตับและถุงน้ำดี จะพบว่าผิวเหลือง ตาเหลืองเป็นสิ่งสำคัญ ดีซ่านแยกสาเหตุของโรคได้ดังนี้

Obstructive jaundice ดีซ่านที่เนื่องจากถุงน้ำดีถูกอุดตัน เนื่องจากนิ้วในถุงน้ำดี หรือเยื้อเมือกของถุงน้ำดีอักเสบหรือจากเนื้องอก (Tumor) พวกนี้จะมีอาการส่วนใหญ่คล้ายกัน คือ

๑. ผิวตามตัวจะเหลือง ตาเหลือง บางรายมีผื่นแดงๆ เหมือนยุงกัดตามผิวหนัง

๒. ปัสสาวะมีสีเหลืองจัดคล้ายสีขมิ้น

๓. อุจจาระมีสีเทาหรือขาว และมีอาการท้องอืดเฟ้อท้องเสีย ดีซ่านเนื่องจากถุงน้ำดีอักเสบมักมีอาการไข้อยู่ด้วย[๔๕]ดีซ่านหรือโรคผอมเหลือง มีวิธีการรักษา ดังนี้

ก) รักษาโดยการดื่มยาสมอดองน้ำมูตร มีภิกษุรูปหนึ่งที่อาพาธเป็นโรคผอมเหลือง โดยการดื่มยาสมุนไพร คือ ผลสมอดองน้ำมูตรโค[๔๖]เพราะยาดองน้ำมูตรนี้ถือว่าเป็นหนึ่งในปัจจัยของภิกษุ ที่เรียกว่า นิสสัย ๔ ได้แก่ อาหารบิณฑบาต ผ้าบังสกุลจีวร เสนาสนะคือที่อยู่อาศัยได้แก่โคนต้นไม้ และยาดองด้วยน้ำมูตรเน่า[๔๗]

ข) การรักษาด้วยเนยใส พระเจ้าจัณฑปัชโชตแห่งนครอุชเชนี ทรงประชวรเป็นโรคผอมเหลือง หมอชีวกโกมารภัจได้เข้าไปเฝ้าตรวจดูพระอาการแล้วได้กราบทูลว่า การรักษาพระองค์จะต้องเสวยเนยใสที่ได้หุงแล้ว แต่เนยใสนั้นสำหรับพระเจ้าจัณฑปัชโชตแล้วไม่ทรงเสวย จึงบอกให้หมอหลีกเลี่ยงตัวยาที่ประกอบด้วยเนยใส ทว่าโรคจะต้องปรุงยาผสม

---

[๔๔] พระมหาปองปรีดา ปริปุญฺโญ(จำปาศรี), **"การป้องกันและการรักษาโรคตามหลักพระพุทธศาสนา"**, หน้า ๒๒-๒๓.

[๔๕] มานัส ดุสิตสมิธ, **รักษาโรคแผนปัจจุบันและการใช้ยารักษาโรค**, พิมพ์ครั้งที่ ๒ (กรุงเทพมหานคร : พิมพ์ที่โรงพิมพ์เฉลมชาญการพิมพ์, ๒๕๒๔), หน้า ๑๑๖.

[๔๖] วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๖๙/๖๒.

[๔๗] วิ.ม. (ไทย) ๔/๗๓/๑๐๑-๑๐๒.

กับเนยใสเท่านั้น เพราะความฉลาดของหมอจึงคิดวิธีหุงเนยใสให้มีกลิ่นเป็นอย่างอื่น ที่สุดพระองค์เสวยจนหายประชวร[๔๘]ในบทนี้จะไม่อธิบายมากผู้วิจัยจะอธิบายในบทที่ ๔ ที่กล่าวถึงหมอชีวกโกมารภัจโดยตรง

๑๖) โรคปวดศีรษะ(สีสาพาโธ, สีสาภิตาโป) โรคนี้เป็นโรคที่เกิดขึ้นได้กับทุกคน และเกิดกับคนทุกเพศทุกวัย หนักบ้างเบาบ้างแต่บางครั้งก็มีอาการเรื้อรัง

รักษาโดยการใช้น้ำมันทาและการใช้ยานัตถุ์ ดังพระปิลินทวัจฉะเป็นโรคปวดศีรษะ ได้ใช้น้ำมันทาที่ศีรษะ แต่ถ้าไม่หายก็ให้นัตถุ์ยา โดยการใช้กล้องยาที่ทำด้วยกระดูก เขาสัตว์ ไม้อ้อ ไม้ไผ่ ยาง ผลไม้ โลหะ และเปลือกสังข์อย่างใดอย่างหนึ่งเท่านั้นภายหลังทรงอนุญาตให้ใช้กล้องที่เป็นหลอดคู่ทำให้นัตถุ์ยาได้เท่ากัน แต่ยังไม่หาย ให้ใช้วิธีสูดควัน โดยใช้กล้องสูดควันเข้าไปที่ทำด้วยกระดูก เขาสัตว์ ไม้อ้อ ไม้ไผ่ ยางไม้ ผลไม้ โลหะ และเปลือกสังข์อย่างใดอย่างหนึ่งได้ และเก็บรักษาไว้ให้ดี[๔๙]

การนัตถุ์ด้วยเนยใสผสมกับยาต่างๆ ดังภรรยาของเศรษฐีชาวเมืองสาเกตป่วยเป็นโรคปวดศีรษะอยู่นานถึง ๗ ปีหมอยาในสมันนั้นรักษาอย่างไรก็ไม่หายที่สุดได้รับการรักษาจากหมอชีวกโกมารภัจได้ทำการรักษา โดยการใช้เนยใสหนึ่งซองมือ ด้วยการเคี่ยวผสมกับตัวยาต่างๆ โดยการนัตถุ์ยา ไม่นานโรคปวดศีรษะภรรยาของเศรษฐีก็หาย[๕๐]

รักษาด้วยการผ่าตัด เศรษฐีชาวเมืองราชคฤห์ ป่วยเป็นโรคปวดศีรษะมานานถึง ๗ ปี หมอในเมืองราชคฤห์มารักษาก็ไม่หาย ต่อมาเศรษฐีได้รับการรักษาจากหมอชีวกโกมารภัจ โดยการผ่าตัดศีรษะของเศรษฐีนั้นได้นำเอาสัตว์ที่มีชีวิตสองตัวออกมาจากสมองจึงหายจากโรคนั้น[๕๑]

๑๗) เกิดการอาพาธเพราะอมนุษย์เข้าสิง (อมนุสฺสิกาพาโธ) คืออาการที่ผู้ป่วยแสดงท่าทางแปลก ๆ ออกมาพูดจาไปตามที่ผีสั่ง เช่น ผีปู่ตาที่ประจำหมู่บ้านถ้าลูกบ้านทำผิด

---

[๔๘] วิ.ม. (ไทย) ๕/ ๓๓๔/๑๙๑.

[๔๙] วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๖๖/๕๒-๕๔.

[๕๐] วิ.ม. (ไทย) ๕/๓๓๐/๑๘๒-๑๘๔.

[๕๑] วิ.ม. (ไทย) ๕/๓๓๒/๑๘๙.

ผีปู่ตาก็จะมาเข้าสิ่งจ้ำ (ผู้ทำพิธีประจำหมู่บ้านเกี่ยวกับการบวงสรวงสังเวย) และจะแสดงกิริยาอาการต่าง ๆ ออกมา มีทำเป็นปากบิด คอตก น้ำลายไหล ตาขวาง มือเท้าสั่น ลำตัวแข็งกระด้าง นอนทำตัวบิดไปบิดมา กระเสือกกระสนทำให้ผู้ป่วยทรมานมาก ดังภิกษุรูปหนึ่งถูกอมนุษย์เข้าสิง ต้องฉันเนื้อดิบและเลือดสดจึงหายจากโรคนั้น[๕๒]

อมนุษย์ หมายถึง นาค ครุฑ ยักษ์ อสูร คนธรรพ์ ท้าวมหาราช พระอินทร์ พระพรหมและเทวดา[๕๓]"อมนุษย์ที่ทำให้เกิดความไม่สบายนั้น ในพระไตรปิฎกส่วนมากมักจะเป็นเทวดาและยักษ์มากกว่าประเภทอื่น ในภาษาไทยมักจะใช้คำว่า ถูกผีสิง ส่วนภาษาบาลีมักจะใช้อย่างในประโยคว่า ภิกฺขุอมนุสฺเสน คหิโต (ภิกษุถูกอมนุษย์เข้าสิง)

อมนุษย์นั้นอาศัยอยู่ในสถานที่บางแห่ง เช่น ในป่า ป่าช้า ภูเขา บนต้นไม้ สระน้ำ บ้านเรือน เป็นต้น อมนุษย์บางประเภทก็เป็นพาลชอบทำความชั่ว นำความเดือดร้อนมาให้ผู้อื่น หรือแม้กระทำร้ายร่างกายให้บาดเจ็บ จนถึงแก่ชีวิตก็มี ดังที่อโยฆราชกุมารกล่าวว่า ยักษ์ก็ดี ปีศาจก็ดีหรือเปรตก็ดีโกรธเคืองแล้วย่อมเข้าสิงมนุษย์ได้ อมนุษย์นั้นบางประเภทเป็นบัณฑิตชอบทำความดี ให้ความช่วยเหลือแก่ผู้อื่น เช่น ขณะที่เหล่าภิกษุตั้งใจปฏิบัติสมถะธรรมอยู่นั้น ก็ได้มีเหล่าเทวดา ยักษ์คนธรรพ์ กุมภัณฑ์ นาค เป็นต้นคอยช่วยป้องกันมิให้เกิดอันตรายแก่การปฏิบัติธรรม มีวิธีการรักษา ดังนี้

รักษาด้วยการกินเนื้อและเลือดสด ภิกษุรูปหนึ่งอาพาธเพราะผีเข้า ภิกษุและอุปัชฌาย์ได้ช่วยกันรักษาแต่เธอก็ไม่หาย ภิกษุนั้นได้เดินไปที่เขียงแล่หมู หยิบกินเนื้อดิบ [๕๔] และดื่มเลือดสด การอาพาธเพราะผีเข้านั้นก็หาย เมื่อพระพุทธองค์รู้ถึงสาเหตุของการอาพาธนั้นแล้ว ต่อมาภายหลังทรงอนุญาตให้ภิกษุที่ป่วยเพราะผีเข้าให้ฉันเนื้อดิบและเลือดสดได้[๕๕]

๑๘) โรคเพราะถูกยาแฝด (ฆรทินฺนกาพาโธ) เกิดการเจ็บป่วยเพราะการดื่มน้ำหรือยาที่หญิงแม่เรือนทำขึ้นมาเพื่อให้คนใดคนหนึ่งดื่มกินน้ำนั้นแล้วจะได้ตกอยู่ในอำนาจ

---

[๕๒] วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๖๔/๔๙.

[๕๓] ขุ.ม, (บาลี) ๒๙/๗๐๐/๔๑๐; ขุ.จู. (บาลี) ๓๐/๑๒๒/๔๘.

[๕๔] พระมหาปองปรีดา ปริปุณฺโญ(จำปาศรี), **การป้องกันและการรักษาโรคตามหลักพระพุทธศาสนา.** หน้า ๒๓-๒๔.

[๕๕] วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๖๔/๔๙.

ของตนเอง[๕๖]เรียกยาหรือสิ่งที่ผู้หญิงให้ผัวกินเพื่อให้หลงรักตัวคนเดียวเรียกว่า ยาแฝดโรคนี้ไม่มีรายละเอียดเพราะการเจ็บป่วยที่เกิดจากการกระทำของผู้หญิงเพื่อทำให้ชายหลงรักและอยู่ในอำนาจของยานั้น จึงทำยาเพื่อให้ชายที่ตนรักดื่มกินเข้าไป ทำให้เกิดอาการทางกายและทางใจ การรักษาโรคที่เกิดจากถูกยาแฝด ภิกษุรูปหนึ่งเกิดอาพาธเพราะถูกยาแฝด ซึ่งเป็นยาที่หญิงแม่เรือนทำขึ้น ได้รักษาด้วยการดื่มน้ำที่ละลายจากดินที่ติดผาลไถ[๕๗]แต่ตามเนื้อหาไม่ได้บอกว่าหายหรือไม่ แต่คงจะหายเพราะว่าพระพุทธองค์ทรงอนุญาตให้ภิกษุฉันยาขนานนี้ได้

๑๙) **การดื่มยาพิษ** (วิสปาตุ) บุคคลที่ดื่มยาพิษนั้นมีอยู่ ๒ กรณี คือ ๑ ดื่มเพื่อฆ่าตัวตาย ๒ ถูกคนอื่นวางยาพิษ เพื่อทำให้ได้รับความเจ็บปวดเพราะฤทธิ์ของพิษยานั้น มีวิธีการรักษาโรคจากการดื่มยาพิษ ดังนี้ ภิกษุรูปหนึ่งอาพาธเพราะดื่มยาพิษ ท่านหายด้วยการดื่มน้ำผสมคูถ แต่เป็นคูถที่ภิกษุหยิบเอาไว้ขณะกำลังถ่าย โดยไม่ต้องรับประเคน[๕๘]

๒๐) **โรคเรื้อรัง** หรือ โรคกายประกอบด้วยโทษมาก (อภิสนฺนกาโย หรือ โทสาภิสนฺโน) โรคนี้เกิดจากรับประทานอาหารที่ประณีตหรือรับประทานอาหารมากเกินไปแล้วไม่ได้ออกกำลังกายทำให้ร่างกายสะสมด้วยโทษหรือสิ่งอันเป็นพิษทำให้เกิดโรคหรือเจ็บป่วยเรื้อรัง อนึ่งเมื่อร่างกายได้รับสารอาหารในปริมาณที่มากเกินไปนั้น อาจเป็นอันตรายได้ เช่น วิตามินเอที่ละลายในไขมันถ้ากินมากเกินจะสะสมอยู่ในไขมันของร่างกาย ซึ่งถ้าสูงมากก็อาจจะทำให้เกิดพิษขึ้นได้[๕๙]

การรับประทานยาถ่ายและทานอาหารที่อ่อนๆ ละเอียดย่อยง่าย มีภิกษุรูปหนึ่งที่เป็นโรคนี้ ทำให้ผดผื่นคันขึ้นตามตัว (โรคดีซ่าน) ทำให้อาพาธบ่อยร่างกายไม่แข็งแรงท่านรักษาด้วยการดื่มยาถ่าย เพราะการถ่ายจะทำให้ขับของเสียออกทางอุจจาระ ที่ทำให้เกิดพิษ

---

[๕๖] วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๖๙/๖๑.

[๕๗] เรื่องเดียวกัน. หน้า ๖๑.

[๕๘] เรื่องเดียวกัน. หน้า ๑๗-๑๘.

[๕๙] พระมหาปองปรีดา ปริปุณฺโญ(จำปาศรี), **การป้องกันและการรักษาโรคตามหลักพระพุทธศาสนา. หน้า ๒๔.**

เมื่อพิษออกหมดค่อยทานอาหารที่อ่อนๆ เป็นน้ำข้าวใส น้ำต้มถั่วเขียวที่ไม่ข้น หรือน้ำต้มถั่วเขียวที่ข้นนิดหน่อย ต่อมาจึงค่อยฉันเนื้อต้ม ทำให้การอาพาธดีขึ้น[๖๐]

น้ำต้มเหล่านี้มีคุณสมบัติให้คุณค่าทางอาหารมีไวตามินสูงและย่อยงายเหมาะสำหรับผู้ที่เป็นโรคนี้ เพราะหลังจากการถ่ายของเสียออก จะทำให้ร่างกายอ่อนเพลีย เพราะเกิดจากการเสียน้ำไปมาก การได้รับอาหารที่อ่อนๆ เช่น น้ำข้าวใส น้ำจากเนื้อต้ม ที่ไม่เป็นอันตรายต่อร่างกายและลำไส้ แต่มีคุณประโยชน์ต่อร่างกายเป็นอย่างดี

พระพุทธองค์อาพาธเพราะโรคนี้เป็นเหตุ พระวรกายหมักหมมด้วยสิ่งอันเป็นโทษ ท่านพระอานนท์ไปเอายาถ่ายมาจากหมอชีวก แต่หมอชีวกแนะนำให้พระพุทธองค์ทำพระวรกายให้ชุ่มชื่นสัก ๒-๓ วันก่อน ครั้นได้ตามกำหนดแล้วหมอชีวกได้เอาก้านอุบล ๓ ก้านมาอบด้วยยาต่าง ๆ หลายชนิดผสมกันให้สูดดม พระองค์หายเพราะการสูดดมก้านอุบลเพียง ๓ ก้านเท่านั้น[๖๑]

รักษาด้วยการเดินจงกรม ภิกษุทั้งหลายฉันอาหารอันประณีตของชาวเมืองเวสาลี จนร่างกายอ้วนให้เป็นโทษ ให้เกิดอาพาธบ่อย หมอชีวกผ่านไปเห็นความทุกข์ของภิกษุที่เกิดจากการอาพาธนั้น จึงเข้าเฝ้าพระพุทธองค์ ขอให้ทรงอนุญาตที่จงกรมและเรือนไฟเพื่อให้ภิกษุได้เดินจงกรมและอบไอน้ำในเรือนไฟเพื่อบำบัดโรค เพราะจะทำมีการอาพาธน้อย พระองค์ก็ทรงอนุญาตตามที่ขอ[๖๒]

๒๑) โรคที่เกิดจากอุบัติเหตุ ได้แก่ ความเจ็บป่วยที่เกิดจากบาดแผล ฟกช้ำ บวมตามร่างกายหรืออวัยวะส่วนใดส่วนหนึ่งที่ถูกของมีคม หรือถูกของหนักทิ่มแทง กระทั่งของหนักกระทบกับร่างกายให้ได้รับความเจ็บป่วยเพราะการเกิดอุบัติเหตุ มีวิธีการรักษา ดังนี้

รักษาโดยการใช้น้ำมันทา เช่น เท้าของพระปิลินทวัจฉะแตกท่านได้ทำการรักษาด้วยยาทาเท้า แต่เมื่อทาแล้วยังไม่หายก็ให้ปรุงน้ำมันทาเท้า[๖๓]

---

[๖๐] วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๖๙/๖๒-๖๓.

[๖๑] วิ.ม. (ไทย) ๕/๓๓๖/๑๙๔-๑๙๕.

[๖๒] วิ.จู. (ไทย) ๗/๒๖๐/๓๓.

[๖๓] วิ.จู. (ไทย) ๗/๒๖๐/๓๓.

การรักษาด้วยพุทธนุภาพ ดังอุบาสิกาสุปปิยา ที่ได้ตั้งความปรารถนาของตัวเอง ว่า พระภิกษุรูปใดอาพาธ จะให้ดิฉันทำอะไรมาถวาย ภิกษุรูปหนึ่งดื่มยาถ่ายได้บอกอุบาสิกา ว่า ต้องการน้ำต้มเนื้อ อุบาสิกาสุปปิยารับว่า ดิฉันจะนำเนื้อต้มมาถวายพระคุณเจ้าเป็นพิเศษ แล้วกลับไปบ้านได้สั่งคนรับใช้ให้ไปหาเนื้อสัตว์ที่เขาขายตามตลาด แต่คนใช้หาเนื้อไม่ได้ เพราะในวันนั้นไม่มีใครฆ่าสัตว์ หากแต่ว่าภิกษุที่ป่วยไม่ได้น้ำต้มเนื้ออาพาธของภิกษุอาจจะ รุนแรงหรือมรณภาพได้ ถึงอย่างไรนางก็ไม่ละความพยายาม และความมีสัจจะ จากนั้นนาง ก็ได้หยิบเอามีดหั่นเนื้อมาเชือดเนื้อขาของตนเอง แล้วให้หญิงรับใช้เอาไปทำเป็นเนื้อต้ม บอกสาวใช้ให้นำเอาเนื้อต้มไปถวายแก่ภิกษุไข้ที่วิหารหลังโน้น และบอกคนใช้ด้วยว่า ถ้ามี ใครถามถึงเราก็จงบอกว่า เราเป็นไข้ แล้วนางก็ใช้ผ้าพันขาเข้าไปในที่นอนปิดประตูใส่กลอน นอนอยู่บนเตียง ต่อมาเมื่อสามีรู้ก็ยินดีด้วยที่ภรรยาได้ทำบุญที่ยิ่งใหญ่แก่พระพุทธองค์ และ ในวันต่อมาอุบาสกสุปปิยะและอุบาสิกาสุปปิยาได้ถวายอาหารแก่พระสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็น ประธาน ในขณะนั้นด้วยแรงแห่งศรัทธาและสัจจะของอุบาสิกาสุปปิยา เมื่อนางเห็นพระผู้มี พระภาคเท่านั้น บาดแผลที่นางเชือดก็งอกขึ้นมาเหมือนเดิมและหายสนิท ทำให้นางร่าเริง ยินดีน่าอัศจรรย์อย่างไม่เคยมีมาก่อน ด้วยแรงอานุภาพของพระองค์[๖๔]

๒๒) โรคเกิดจากความหนาว ความร้อน ทำให้คนเราอยู่ลำบากเพราะเกิดจาก ความหนาวทุกข์ทั้งกายและใจ อาจทำให้เจ็บป่วย เป็นไข้ตัวร้อน หรือบางคนแพ้อากาศทำ ให้หายใจขัดเกิดอาการหอบหืด เป็นหวัดเจ็บคอ ความหนาวความร้อนก็เป็นเหตุให้เกิดโรค ได้ เพราะการปรับตัวของร่างกายคนเราตามฤดูกาลนั้น อุณหภูมิในร่างกายเปลี่ยนไม่ทันก็ทำ ให้เกิดการผิดปกติได้ ตั้งแต่อาการเล็กน้อยจนถึงเสียชีวิต ดังภิกษุรูปหนึ่งที่ถูกขังอยู่ในเรือน ไฟ ภิกษุพวกหนึ่ง ติดไฟ ใส่ฟืนมาก ปิดประตูแล้วนั่งที่ประตู ฝ่ายภิกษุผู้เป็นเถระถูกความ ร้อนแผดเผา จะออกก็ออกไม่ได้ จึงเป็นลมสลบล้มลง[๖๕]แต่ความร้อนเกิดจากแสงแดดจะทำ ให้เป็นไข้ตัวร้อนทำให้จิตใจเร้าร้อนเจ็บปวดที่ดวงตาปวดแสบผิวหนัง

ถ้าความหนาวที่เกิดจากการอาพาธหรือเป็นไข้ ใช้ยารักษาได้ แต่ความหนาวที่ เกิดจากลมและอากาศนั้น ต้องบำบัดด้วยการอยู่ในที่พักหรือในที่อบอุ่นและนุ่งห่มเสื้อผ้า ที่กันความหนาวได้ ด้วยการผิงแดดและการผิงไฟได้

---

[๖๔] วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๘๐/๘๐-๘๑.

[๖๕] วิ.จู. (ไทย) ๗/๓๗๑/๒๓๙.

ความร้อนที่เกิดภายในร่างกายที่เกิดจากอาการของโรคอย่างใดอย่างหนึ่ง ต้องบำบัดด้วยการรักษาทางยาได้[๖๖] ถ้าความร้อนที่เกิดจากแสงแดดหรือจากอากาศร้อนนั้นบำบัดได้ด้วยการอยู่ในที่พักอาศัยหรือตามร่มเงาของต้นไม้ หรือในสถานที่ที่ไม่อบอ้าว อากาศถ่ายเทได้สะดวก ก็สามารถคลายความร้อนได้ แต่ในยุคปัจจุบันมีพัดลมที่ใช้ไฟฟ้าและเครื่องปรับอากาศเพื่อบรรเทาความร้อนได้เป็นอย่างดี

๒๓) โรค คือ ความหิวกระหาย ก็นับว่าเป็นโรคชนิดหนึ่ง เพราะว่าเมื่อร่างกายขาดอาหารและน้ำ ก็จะส่งผลให้เกิดโรคต่าง ๆ ได้จะทำให้มือสั่นตัวสั่น ตาลาย ปากคอแห้ง ดังนั้น ความหิวเป็นโรคอย่างยิ่ง โรคบางอย่างรักษาคราวเดียวก็หาย แต่ความหิวและความกระหายนั้นต้องรักษาตลอดไป ดังนั้นความหิวกระหายจึงเป็นโรคอย่างยิ่ง คราวที่พระบรมศาสดาทรงบำเพ็ญเพียรก่อนที่พระองค์จะทรงตรัสรู้ พระองค์ทรงอดอาหารทรงได้รับความทุกข์อย่างมาก มีผิวหนังเหี่ยวแห้งเศร้าหมอง ร่างกายผอมอ่อนแอไม่มีแรงเดินไปมาไม่สะดวก อาการเหล่านี้เกิดจากการรับประทานอาหารน้อยสารอาหารไม่เพียงพอ ทำให้ร่างกายไม่ได้รับสารอาหารที่จำเป็น ดังนั้นการอดอาหารจึงเป็นอันตรายต่อร่างกาย

จำเป็นจะต้องรับประทานอาหารและน้ำที่มีประโยชน์ต่อร่างกายและไม่มีโทษ เพราะอาหารและน้ำเป็นปัจจัยที่สำคัญเป็นหนึ่งในปัจจัยสี่ ที่มีความจำเป็นต่อชีวิตจะขาดมิได้ ทุกชีวิตจะอยู่ได้ก็ต้องอาศัยอาหารเพื่อการดำรงอยู่ของชีวิตทั้งมวล ถ้าขาดอาหารจะทำให้เกิดโรค ไม่มีแรง ทำงานก็ไม่ได้ จะปฏิบัติธรรมก็ยังต้องอาศัยอาหาร เหมือนคำพังเพยที่ว่า "กองทัพจะต้องเดินด้วยท้อง" คือถ้าขาดอาหารเสียทุกอย่างก็ต้องหยุด จะเดินก็ไม่ได้ ร่างกายก็อ่อนเพลีย ยังส่งผลต่อการบรรลุธรรม

อนึ่งข้าวต้มหรือยาคู ที่พระสุคตตรัสว่า เป็นทั้งยาและอาหาร ซึ่งเป็นประโยชน์มากมายต่อสุขภาพและชีวิต คือ เป็นยาอายุวัฒนะ ให้มีวรรณะผิวพรรณผ่องใส มีความสุขกายสบายใจดี ทำให้มีพลังวังชา ให้มีสติปัญญาดี ทั้งบรรเทาความหิวกระหายได้ เลือดลมเดินคล่องดีชำระล้างลำไส้ให้สะอาด และเผาผลาญอาหารที่ยังไม่ย่อยทำให้อาหารย่อยได้ดี[๖๗]

---

[๖๖] วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๗๘/๗๖.

[๖๗] วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๘๒/๘๙.

การใช้อาหารสำหรับเป็นยาและบำรุงร่างกาย

พระพุทธเจ้าทรงมีพระพุทธานุญาตให้ใช้สำหรับเป็นยาและเป็นอาหารบำรุงร่างกาย ที่ระบุไว้ ดังนี้

๑) น้ำข้าวใส น้ำต้มเนื้อ น้ำต้มถั่วเขียวไม่ข้น น้ำต้มถั่วเขียวข้น สำหรับภิกษุอาพาธที่ฉันยาถ่าย พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตให้ฉัน เพื่อใช้บำรุงสุขภาพได้[๖๘]

๒) ข้าวยาคู ครั้งที่พระองค์ทรงประชวรด้วยโรคลมในท้อง ท่านพระอานนท์ได้ต้มข้าวยาคูมาถวาย ที่ปรุงผสมกันหลายอย่าง เช่น ข้าวสาร ถั่วเขียว และงาบดมาถวาย เมื่อพระองค์ทรงดื่มแล้วจึงหายจากการประชวร[๖๙]และพระองค์ยังได้ตรัสถึงข้าวยาคูว่าเป็นยาและมีประโยชน์ของข้าวยาคูว่ามี ๕ อย่าง คือ [๗๐]

๑) บรรเทาความหิว

๒) บรรเทาความกระหาย

๓) ทำให้ลมเดินคล่อง

๔) ชำระลำไส้

๕) ช่วยย่อยอาหาร

นอกจากนี้เมื่อภิกษุอาพาธด้วยลมตามอวัยวะ ทรงอนุญาตให้ใช้ความร้อนตามแบบวิธีต่าง ๆ มาใช้บำบัดรักษาโรคได้ เช่น

๑) ทรงอนุญาตให้เข้ากระโจมรมเหงื่อได้

๒) ถ้าโรคนั้นยังไม่หายทรงอนุญาตให้รมด้วยใบไม้ได้

๓) ถ้าภิกษุที่อาพาธด้วยโรคลมนั้นยังไม่หาย พระองค์ทรงอนุญาตให้รมใหญ่

๔) ถ้าภิกษุที่อาพาธด้วยโรคลมนั้นยังไม่หายอีก พระองค์ทรงอนุญาตให้ต้มใบไม้ชนิดต่าง ๆ ใส่อ่างสำหรับอาบและแช่ได้

---

[๖๘] วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๖๘/๖๒.

[๖๙] วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๗๔/๗๐.

[๗๐] องฺ ปญฺจก. (ไทย) ๒๒/๒๐๗/๓๕๐.,วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๘๒/๘๙.

๕) ถ้าเป็นแผลขึ้น พระองค์ทรงอนุญาตให้รมด้วยควัน[๗๑] ๖) พระพุทธองค์ทรงอนุญาตเรือนไฟเพื่อใช้สำหรับอบตัวได้เฉพาะภิกษุที่อ้วนและมีอาพาธมาก[๗๒]

๒๔) โรคปวดอุจจาระปัสสาวะ การปวดอุจจาระและปัสสาวะนั้น เป็นโรคอย่างหนึ่ง เพราะทำให้ร่างกายได้รับความเจ็บปวด เป็นทุกขเวทนาอย่างหนึ่ง แต่ก็เป็นอาการปกติของร่างกายมนุษย์ บางครั้งอาจทำให้หมดสติไปก็มี เช่น พระเถระรูปหนึ่งถ่ายอุจจาระในวัจกุฎีตามลำดับพรรษา ภิกษุผู้นวกะทั้งหลายถึงก่อนปวดอุจจาระก็ต้องรอให้ภิกษุที่มีพรรษามากกว่าถ่ายก่อน กลั้นอุจจาระจนเป็นลมสลบล้มลง พระพุทธองค์ทรงอนุญาตให้ถ่ายอุจจาระตามลำดับที่มาถึงได้ไม่ต้องเรียงตามลำดับอาวุโส[๗๓]

เพราะฉะนั้นโรคที่เกิดจากความหนาว ความร้อน ความหิว ความกระหาย และเกิดจากการปวดอุจจาระปัสสาวะก็ถือว่าเป็นโรคอย่างหนึ่งของร่างกาย มนุษย์เราจะต้องประสบกับสิ่งเหล่านี้อยู่ตลอดไป ไม่มีทางจะหลีกเลี่ยงได้ มนุษย์ทุกคนจำต้องทำกบำบัดรักษาอยู่ตลอด จนกว่าชีวิตจะหาไม่ ดังพระสุคตตรัสว่า “**ความทุกข์ทั้งหลายเสมอด้วยเบญจขันธ์ไม่มี**”[๗๔]

๒๕) การถูกเหลือบและยุงกัด (ฑํสมกสสมฺผสฺโส) เหลือบ ยุง รวมทั้งแมลงอื่น ๆ เช่น แมลงวันเป็นต้นสัตว์จำพวกนี้ชอบบินไต่ตอมและกัดกินผิวกาย[๗๕]เพราะสัตว์จำพวกนี้จะมีเชื้อโรคอยู่เมื่อมากัดในส่วนใดส่วนหนึ่งของร่างกายเรา จะทำให้เกิดการเจ็บปวดตรงที่กัดหรือเกิดอาการคัน เป็นผลให้ผู้นั้นเกาที่แผลทำให้ผิวหนังถลอกได้ บาดแผลกว้างขึ้นยิ่งเป็นการง่ายต่อการติดเชื้อโรคอย่างอื่น เพราะในตัวสัตว์นั้นมีเชื้อโรคอยู่แล้วเมื่อสัตว์จำพวกนี้กัดแล้ว ถ้าร่างกายของคนที่ถูกกัดนั้นมีความต้านทานโรคต่ำ ก็ทำให้เกิดโรคภัยไข้เจ็บได้ เช่น ถูกสุนัขบ้ากัด ก็จะทำให้คนนั้นกลายเป็นโรคกลัวน้ำ(โรคสุนัขบ้า) ได้ ส่วนการรักษาที่ถูกสัตว์จำพวกนี้กัดต่อยนั้น ในพระไตรปิฎกไม่มีปรากฏชัดเจน จะมีแต่การแนะนำและ

---

[๗๑] วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๖๗/๕๖-๕๙.

[๗๒] วิ.จู. (ไทย) ๗/๒๖๐/๓๓-๓๗.

[๗๓] วิ. จู.(ไทย) ๗/๓๗๓/๒๔๒.

[๗๔] วิ. จู.(ไทย) ๗/๓๗๓/๒๔๒.

[๗๕] ขุ. ม. (ไทย) ๒๙/๑๕๘/๔๔๒.

การป้องกันเท่านั้น เช่น พระพุทธองค์แนะนำให้ภิกษุในธรรมวินัยนี้เป็นผู้มีความอดทนต่อการที่ถูกเหลือบยุง แดด และสัตว์เลื้อยคลานทั้งหลายรบกวน ซึ่งทำให้เป็นทุกข์ ไม่น่ายินดี ไม่น่าพอใจ แต่ภิกษุต้องอดทน[๗๖]การนุ่งห่มเสื้อผ้า การใช้สิ่งที่ป้องกันยุง ดังพระผู้มีพระภาครับสั่งว่า "ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตกุฎีกันยุง"[๗๗]และการก่อไฟให้เกิดควันเพื่อขับไล่ยุงไม่ให้รบกวน[๗๘]และการใช้มุ้งกางเพื่อกันยุงดังในปัจจุบันก็เป็นการป้องกัน สำหรับเหลือบและยุง

๒๖) สัตว์เลื้อยคลานกัดต่อย (สิรีสปฺปสมฺผสฺโส) สัตว์เลื้อยคลานจำพวก งู แมลงป่อง ตะขาบ แมลงมุม ตุ๊กแก และหนู สัตว์จำพวกนี้บางชนิดก็มีพิษและไม่มีพิษ แต่บางชนิดก็เป็นอันตราย ตั้งแต่เล็กน้อยไปจนถึงแก่ชีวิตได้ และบางชนิดก็นำเชื้อโรคมาด้วย เช่น จำพวกหนูและแมลงสาบ เป็นต้น

เพราะร่างกายของเรานั้นเป็นสิ่งที่เกิดมาตามกฎของธรรมชาติ ฉะนั้นการเปลี่ยนแปลงก็เป็นไปตามกฎของธรรมชาติ คือ ความเจ็บไข้และอุบัติเหตุต่าง ๆ ตลอดจนกระทั่งความหนาวความร้อนความหิวกระหาย การสัมผัส กับเหลือบ ยุง ลมแดดและสัตว์เลื้อยคลาน [๗๙]ร่างกายของมนุษย์เรานั้นเสี่ยงต่อการเกิดโรคอยู่ตลอดเวลา การรักษาร่างกายให้อยู่ในสภาพที่สมบูรณ์ ก็เพื่อการดำเนินชีวิตให้เป็นไปได้ด้วยดี

การรักษาโรคที่ถูกงูพิษกัด มีภิกษุรูปหนึ่งที่ถูกงูกัด ท่านได้รับการรักษาด้วยการใช้ยาที่พระพุทธองค์ทรงอนุญาต ชื่อว่า ยามหาวิกัฏที่ใช้แก้พิษงู ๔ ขนาน คือ มูตร คูถ เถ้า และดิน โดยให้กัปปิยการกหรือคนรับใช้จัดทำแล้วประเคนให้ แต่ถ้าไม่มีก็ให้หยิบใช้เองได้[๘๐]สำหรับเถ้านั้นเมื่อไม่มีให้เผาไม้แห้งเอาเถ้าได้ แต่ถ้าไม่มีไม้แห้งก็ให้ตัดฟืนสดจากต้นไม้มาเผาเพื่อทำเถ้าได้ และทรงอนุญาตยามหาวิกัฏเฉพาะที่ถูกงูกัดเท่านั้น

---

[๗๖] องฺ. จตุกฺก(ไทย) ๒๑/๑๑๔/๑๗๖.

[๗๗] วิ.จู. (ไทย) ๗/๒๕๙/๓๓.

[๗๘] ขุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๑๓๐/๒๗๘.

[๗๙] ขุ. ม. (ไทย) ๒๙/๕/๑๗.

[๘๐] วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๖๘/๖๐.

๔.๒ รักษาด้วยการผ่าตัด

เป็นการรักษาโรคที่มีความก้าวหน้าในสมัยพุทธกาลมาก ไม่ว่าจะเป็นการผ่าตัดสมอง และการผ่าตัดลำไส้[๘๑] ในการผ่าตัดเพื่อทำการรักษาโรคพระพุทธเจ้าทรงอนุญาตให้ภิกษุผ่าตัดได้ในบางกรณีเท่านั้น ที่มีกล่าวไว้ในคัมภีร์พระไตรปิฎก มีดังนี้

๔.๒.๑ **อนุญาตให้ทำการผ่าตัดฝี** ถ้าภิกษุที่อาพาธด้วยโรคฝี ทรงอนุญาตให้ทำการผ่าตัดด้วยวิธีต่าง ๆ ดังนี้

๑) ถ้าภิกษุอาพาธเป็นโรคฝี ทรงอนุญาตการผ่าตัด

๒) ทรงอนุญาตน้ำฝาด

๓) ทรงอนุญาตงาบด

๔) ทรงอนุญาตยาพอก

๕) ทรงอนุญาตผ้าพันแผล

๖) ทรงอนุญาตให้ชะด้วยน้ำแป้งเมล็ดผักกาด

๗) ทรงอนุญาตให้ใช้รมเพื่อทำการรักษาแผลขึ้น

๔.๒.๒ **การผ่าตัดเนื้องอก** ภิกษุที่อาพาธเป็นเนื้องอกยื่นออกมา พระองค์ทรงอนุญาตให้ตัดออกได้ด้วยวิธีต่าง ๆ ดังนี้[๘๒]

๑) มีพระพุทธานุญาตให้ตัดด้วยเกลือ

๒) สำหรับแผลที่ไม่งอก ให้ทาด้วยน้ำมัน

๓) อนุญาตให้ใช้ผ้าเก่าสำหรับซับน้ำมันเพื่อรักษาแผลทุกชนิดที่น้ำมันไหลเยิ้ม

๔.๒.๓ **การผ่าตัดริดสีดวง** การผ่าตัดริดสีดวงทวารได้เคยมีมาแล้วในครั้งพุทธกาล ที่เป็นสาเหตุให้พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติห้ามภิกษุสงฆ์ทำการผ่าตัดริดสีดวงทวารและห้ามการบีบริดสีดวงที่มีขนาดประมาณ ๒ นิ้วรอบ ๆ ที่แคบ ภิกษุใดทำการผ่าตัดหรือบีบริดสีดวง ต้องอาบัติถุลลัจจัย[๘๓]

---

[๘๑] วิ.ม. (ไทย) ๕/๓๓๒-๓๓๓/๑๘๖-๑๘๙.

[๘๒] วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๖๗/๖๐.

[๘๓] วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๗๙/๗๘-๗๙.

พระพุทธองค์แม้จะมีรูปแบบในการรักษาโรคต่าง ๆ หลายอย่างก็ตาม พระองค์ยังมีขอบเขตจำกัดในการรักษาโรคของภิกษุสงฆ์ไว้ เช่น ทรงห้ามการผ่าตัดริดสีดวงทวาร ห้ามการใช้อุปกรณ์การปรุงยาและการเก็บยาที่ทำการประดับตกแต่งอย่างสวยงาม และห้ามฉันยาที่เจือด้วยน้ำเมาเกินขนาด เป็นต้น

การที่ทรงห้ามไม่ให้ภิกษุผ่าตัดริดสีดวงทวารนั้น ความมุ่งหมายของพระองค์ทรงเห็นว่าคงเป็นการไม่สมควรที่ไปรบกวนคฤหัสถ์มากเกินไปเพราะการรักษาโรคนั้น การที่พระองค์ทรงอนุญาตให้ใช้ยาสมุนไพรในการรักษานั้น ทรงเห็นว่าล้วนเป็นยาที่หาได้ตามพื้นบ้านที่คนในยุคนั้นใช้กันอยู่โดยทั่วไป ซึ่งทำให้ภิกษุสงฆ์หาใช้ได้ง่ายและสะดวก ซึ่งเป็นการเหมาะสมเพื่อความดำรงอยู่ด้วยความสันโดษตามสมณสารูป

หลักการในพุทธวิธีบำบัดรักษาโรคดังกล่าว จุดมุ่งหมายของพระองค์ให้ความสำคัญในการรักษาโรคที่พระพุทธเจ้าทรงวางไว้ มีอยู่ ๔ หลักการ คือ แพทย์ผู้ทำการรักษา ผู้ป่วย ยา และสิ่งแวดล้อมของผู้ป่วย การรักษาจะต้องดำเนินไปพร้อม ๆ กันการรักษาจึงจะสามารถรักษาโรคให้หายได้

๔.๓ การรักษาโรคด้วยธรรมโอสถ

ธรรมะที่เป็นฝ่ายในการตรัสรู้ ธรรมอันเกื้อกูลการตรัสรู้ คือ โพธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการ ได้แก่ สติปัฏฐาน ๔ สัมมัปปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ มรรคมีองค์ ๘ [๘๔]

๑. สติปัฏฐาน ๔ พระพุทธเจ้าได้ตรัสชี้แนะแนวทางและข้อปฏิบัติในหลักการเจริญสติปัฏฐาน ทั้ง ๔ ให้แก่พระสาวกทั้งหลายได้นำไปประพฤติหรือปฏิบัติตามขั้นตอน ดังนี้

๑) โดยการพิจารณาเห็นกายในกายอยู่ ด้วยการมีความเพียรเป็นที่ตั้ง มีสัมปชัญญะ มีสติ เพื่อกำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้

๒) โดยการพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลายอยู่ ด้วยความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ เพื่อกำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้

---

[๘๔] อภ.วิ. (บาลี) ๓๕/๖๑๑/๓๓๖.

๓) โดยการพิจารณาเห็นจิตในจิตอยู่ ด้วยความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ เพื่อกำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้

๔) โดยการพิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลายอยู่ ด้วยความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ เพื่อกำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้

เนื่องเพราะการเจริญสติปัฏฐาน ๔ ประการนี้ พระสาวกของพระพุทธองค์เป็นอันมากจึงได้บรรลุถึงที่สุดแห่งอภิญญาและบารมีอยู่

มีพุทธสาวกองค์หนึ่งที่ถือเอาการเจริญสติปัฏฐานสี่ตามแนวทางที่พระพุทธเจ้าตรัสแนะนำมาปฏิบัติ พระสาวกนั้น คือ พระอนุรุทธะ ท่านได้นำแนวทางแห่งการเจริญสติปัฏฐานนี้มาใช้ระงับทุกขเวทนาที่แรงกล้าอันมีสาเหตุมาจากการรุมเร้าของโรคให้ดับหายลงไปได้ด้วยการเจริญสติปัฏฐาน ดังที่ท่านได้ตอบกับพระเถระที่ไปเยี่ยมพร้อมทั้งถามถึงความเป็นอยู่แห่งวิหารธรรมที่ทำให้ท่านมีอินทรีย์ผ่องใสได้ ถึงแม้จะได้รับความทุกข์ที่เกิดขึ้นเพราะการอาพาธนั้นก็ตาม ซึ่งท่านก็ได้ตอบว่า ที่เป็นดังนี้ก็เพราะท่านมีจิตอันมั่นคงดี โดยตั้งอยู่ในสติปัฏฐานทั้งสี่[๘๕]

การเจริญสติปัฏฐาน ๔ นอกจากจะใช้ในการปฏิบัติสำหรับบรรลุมรรคผลนิพพานแล้ว การเจริญสติปัฏฐานนี้ยังสามารถนำมาใช้ในการรักษาการอาพาธเพื่อบรรเทาความทุกขเวทนาที่เกิดจากโรคภัยไข้เจ็บต่าง ๆ โดยไม่ต้องใช้ยาเพื่อระงับการเจ็บปวดใด ๆ เพราะการมีสติกำหนดตามหลักของสติปัฏฐานในแนวทางพระพุทธศาสนาแล้วย่อมรู้ถึงความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในขณะที่กำหนดจิตนั้นพอจะนำมาอธิบายได้ดังนี้

๒. สัมมัปปธาน ๔ คือ การตั้งใจทำความดี

๑) สังวรปธาน คือ ความเพียรระวังไม่ให้บาปอกุศลธรรมมิให้เกิดขึ้นได้

๒) ปหานปธาน คือ เพียรพยายามกำจัดบาปอกุศลธรรมบังเกิดขึ้นแล้ว

๓) ภาวนาปธาน คือ เพียรสร้างกุศลธรรมให้เกิดขึ้น

๔) อนุรักขนาปธาน คือ การเพียรรักษากุศลให้ตั้งมั่นและเจริญขึ้น[๘๖]

---

[๘๕] สํ. ม. (ไทย) ๑๙/๕๐๘/๔๔๐.

[๘๖] อง. จตุกฺก. (บาลี) ๒๑/๖๙/๕๖; ๑๔/๒๐;๑๓/๑๙.

๓. อิทธิบาท ๔ พระพุทธองค์ได้ตรัสแนะนำถึงทางแห่งการปฏิบัติในการเจริญอิทธิบาท ๔ ให้แก่พระสาวกทั้งหลายได้นำไปปฏิบัติ ดังนี้

๑) การเจริญอิทธิบาทที่ประกอบด้วยฉันทะสมาธิ (สมาธิที่เกิดจากความเพียรอันประกอบด้วยฉันทะ)

๒) การเจริญอิทธิบาทที่ประกอบด้วยวิริยะสมาธิ (สมาธิที่เกิดจากความเพียรอันประกอบด้วยวิริยะ)

๓) การเจริญอิทธิบาทที่ประกอบด้วยจิตตะสมาธิ (สมาธิที่เกิดจากความเพียรอันประกอบด้วยจิตตะ)

๔) การเจริญอิทธิบาทที่ประกอบด้วยวิมังสาสมาธิ (สมาธิที่เกิดจากความเพียรอันประกอบด้วยวิมังสา)

การเจริญอิทธิบาท ๔ ตามแนวทางของพระพุทธศาสนาที่พระพุทธองค์ทรงตรัสไว้ นอกจากจะเป็นหลักแห่งการปฏิบัติเพื่อให้บรรลุอภิญญาได้แล้ว พระองค์ยังได้ตรัสถึงอานิสงส์ของบุคคลที่ได้เจริญอิทธิบาท ๔ ไว้อีกด้วยว่า หากบุคคลใดต้องการจะมีอายุยืนยาวหลาย ๆ ปี ก็ขอให้หมั่นทำการเจริญอิทธิบาท ๔ ให้สมบูรณ์ และเป็นหลักธรรมที่สามารถจะนำไปใช้ในการรักษาสุขภาพให้แข็งแรงมีอายุยืนนานถึง ๑ กัปได้ หรือเกินกว่า ๑ กัปดังที่พระพุทธองค์ได้ตรัสแก่พระอานนท์เถระตอนหนึ่งว่า “ตถาคตเจริญ ทำให้มากแล้ว ทำให้เป็นดุจยานแล้ว ทำให้เป็นที่ตั้งแล้ว ให้ตั้งมั่นแล้ว สั่งสมแล้ว ปรารภดีแล้ว ตถาคตเมื่อมุ่งหวัง พึงดำรงอยู่ได้ถึง ๑ กัป หรือเกินกว่า ๑ กัป”[๘๗]

๔. อินทรีย์ ๕ คือ ธรรมที่เป็นใหญ่ ในการทำหน้าที่ของตน

๑) สัทธินทรีย์ คือ ความเชื่อในการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า เชื่อในหลักการปฏิบัติของพระองค์

๒) วิริยินทรีย์ คือ ความเพียรในการละอกุศลแล้วทำกุศลให้สมบูรณ์

๓) สตินทรีย์ คือ ความระลึกได้ในขณะที่กำลังทำ พูด คิด

๔) สมาธินทรีย์ คือ การตั้งจิตมั่นมีอารมณ์เป็นหนึ่ง

---

[๘๗] ที.ม. (ไทย) ๑๐/ ๑๖๗/๑๑๒-๑๑๓.

๕) ปัญญินทรีย์ คือ การรู้อริยสัจ ๔ ถึงความเกิดและความเสื่อมไป[๕๘]

๕. พละ ๕ คือ พลังแห่งความมั่นคง มีศรัทธา ไม่เกียจคร้าน ม่ประมาทไม่มีความฟุ้งซาน เข้าครอบงำ เป็นพลังแห่งการปฏิบัติให้ถึงความหลุดพ้น ได้แก่ สัทธา วิริยะ สติ สมาธิ ปัญญา[๕๙]

๖. โพชฌงค์ ๗ คือ

ครั้งหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ สวนเวฬุวัน เขตกรุงราชคฤห์ ท่านพระโมคคัลลานะอาพาธ ได้รับทุกข์ เป็นไข้หนัก ที่ภูเขาคิชฌกูฏ พระพุทธองค์ทรงแสดงโพชฌงค์ ๗ ประการ “ที่บุคคลใดเจริญทำให้มากแล้วย่อมเป็นไปเพื่อความรู้ยิ่งเพื่อตรัสรู้เพื่อนิพพาน คือ

๑. สติ อันอาศัยความสงัด ความคลายกำหนัด ความดับ อันน้อมไปเพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อตรัสรู้ เพื่อนิพพาน[๖๐]การที่จิตระลึกได้ พร้อมทั้งความรู้สึกอยู่กับสิ่งที่ตนกำลังทำอยู่ในขณะนั้น มีการพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลาย พิจารณาเห็นจิตในจิต พิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลาย โดย น้อมไปเพื่อความเพียรมีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้ มีสติตั้งมั่น ไม่หลงลืม ย่อมเป็นอันปรารภแล้ว ให้ถึงความเจริญเต็มที่ ที่บุคคลได้เจริญทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อตรัสรู้ เพื่อนิพพาน

๒. ธัมมวิจัย การพินิจพิจารณาดูสภาพที่เป็นอยู่ของธรรมทั้งหลาย รูป กาย การตรวจตรา การเลือกเฟ้นถึงสิ่งที่เป็นกุศลและอกุศล ที่จะทำให้เกิดโทษ พิจารณาถึงสิ่งที่เลวและประณีต ทั้งที่เป็นส่วนกุศลและส่วนอกุศล ให้เกิดปัญญารู้แจ้งความเป็นจริง ก็กลายเป็นผู้ตื่นพ้นจากความหลับ จากความประมาทมัวเมา พ้นจากความยึดติดต่าง ๆ ในทุกข์ทั้งหลายที่เกิดขึ้นเพราะอาพาธเป็นเหตุ

---

[๕๘] ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๓๐๐/๒๕๒; องฺ.ปญฺจก. (บาลี) ๒๒/๑๓/๑๑.

[๕๙] ที. ปา. (บาลี) ๑๑/๓๐๐/๒๕๒.

[๖๐] สํ. ม.(ไทย) ๑๙/๑๙๖/๑๒๙.

๓. วิริย ความตั้งไว้แห่งจิตที่เริ่มกระทำความเพียร ความพยายาม ความมุ่งมั่นถึงการงานด้วยความบากบั่น ผลที่เกิดจากความเพียรก็ทำให้จิตใจมีความเบิกบานผ่องใสปลอดโปร่งจากความทุกข์ที่เกิดจากการอาพาธได้ เป็นอิสระ จากความทุกข์ทางกายและใจ มีสภาพจิตที่ดี มีความสุขเหมือนประหนึ่งมิได้ป่วย คือ กายป่วยแต่ใจไม่ป่วยหรือป่วยแต่ใจไม่ป่วย เมื่อสภาพของจิตที่มีความสุขก็ย่อมช่วยผ่อนคลายห่างหายจากโรคที่รุมเล้ากายนั้น หรืออย่างน้อยก็ช่วยบรรเทาทุกขเวทนาที่เกิดจากโรคนั้นลงได้

๔. ปีติ ความอิ่มใจพอใจ ที่ไม่มีอามิสมาเจือปน หมายถึงความปลาบปลื้มดื่มด่ำของจิตที่อิ่มด้วยอาหารหล่อเลี้ยง ธรรมารมณ์ คล้ายกับร่างกายเพราะปีตินี้เป็นอาหารสำหรับหล่อเลี้ยงที่สำคัญของจิตใจแม้เราจะทานอาหารทางกายไม่มากแต่ถ้าอาหารทางใจคือปีติมีความอิ่มทำใจของตนเองให้มีปีติอยู่เสมอ บุคคลนั้นก็จะเป็นผู้เบิกบานผ่องใส ทำให้มีความสุขทั้งทางกายและทางใจ เพราะมีปีติเป็นอาหารความทุกข์ที่เกิดจากการอาพาธก็พลอยหายไปด้วย

๕. ปัสสัทธิ ความสงบกายสงบใจหรือสงบเย็นกายสงบเย็นใจ ไม่มีการกระสับกระส่ายไม่เขม็งเคร่งเครียด อันหมายถึงการผ่อนคลายอารมณ์ทางจิตใจ คนเราถ้ามีความเครียด มักจะเกิดเรื่องไม่สบายใจ แล้วมันเป็นทุกข์ทั้งทางกายและทางใจ ไม่มีความสุขที่เป็นสาเหตุทำให้ร่างกายทรุดโทรมลง ท่านจึงให้เจริญธรรมที่ตรงกันข้ามกับความเครียด นั่นคือ ปัสสัทธิ ความสงบเย็น ความผ่อนคลาย ทำให้จิตใจก็พลอยผ่อนคลายไป

๖. สมาธิ จิตที่ตั้งมั่นแน่วแน่อยู่กับสิ่งที่ตนเองพิจารณาและมีใจที่จดจ่อ จับอยู่กับสิ่งนั้น เมื่อจิตจับนิ่งอยู่กับสิ่งใด จิตไม่เคลื่อนที่เมื่อนั้นจิตก็นิ่งเป็นสมาธิและนิ่งสงบ คือ จิตที่แน่วแน่ทำให้เกิดพลังแห่งสมาธิ และการที่ทำให้จิตอยู่กับสิ่งที่กำหนดเป็นสติ และการที่จิตอยู่กับสิ่งที่กำหนดได้เป็นสมาธิ เมื่อจิตอยู่ในระดับนี้แล้วสามารถที่จะกำหนดรู้อารมณ์ต่าง ๆ ได้และรู้ทันอารมณ์นั้น ๆ ได้อีกด้วยเมื่อมีอารมณ์ผ่านเข้ามาแล้ว สิ่งเหล่านั้นก็จะผ่านไปหรือหายไป โดยไม่ไปยึดติดว่าดีชั่ว ตัวตน เรา เขา ทำให้จิตว่างเปล่า การที่ไม่มีจิตเข้าไปเกี่ยวข้องนี้เองจึงมีความสุขทางใจ

๗. อุเบกขา ความวางเฉย ไม่ใช่ไม่รับรู้อะไร ไม่ใช่เฉยอย่างไม่รู้เรื่อง หากแต่รับรู้อย่างผู้มีปัญญา รู้ว่าอะไรเป็นอะไร เมื่อเข้าที่ดีแล้วทุกอย่างเป็นไปด้วยดี รู้ว่าคนเรา ควรรับผิดชอบตัวเองในเรื่องนี้ ใจเราว่างเป็นกลาง สนิท สบาย อย่างนี้เรียกว่า อุเบกขา การมีสติเพ่งดูจิตของตนที่ตั้งมั่นและพิจารณาในการทำใจให้สะอาด สงบ ผ่องใส อันเป็นการ

รักษาโรคทางใจ ที่เน้นจิตนั้นเพราะจิตเป็นศูนย์กลางแห่งกิจกรรมของชีวิต มีความกว้างขวางซับซ้อนและลึกซึ้งมาก เป็นที่ให้คุณค่าและความหมายแก่ชีวิต การฝึกอบรมจิตใจให้เจริญขึ้นด้วยคุณธรรมต่างๆ ให้เข็มแข็งมั่นคงหนักแน่นและให้เกิดปัญญารู้เท่าทันสังขาร พูดอย่างสมัยใหม่ว่า รู้เท่าทันโลกและชีวิต โดยรู้จักคิดพิจารณาเกี่ยวกับพฤติกรรมและการดำเนินชีวิตที่ถูกต้อง จะเห็นว่า โพชฌงค์เป็นธรรมโอสถที่รักษาโรคทางกายและโรคทางใจและยังรวมไปถึงการปล่อยวางในอารมณ์ด้วย เช่น ถ้าได้รับรู้อะไรเห็นอะไรแล้วไม่ใส่ใจในสิ่งนั้นวางเฉยเสีย ไม่ยึดติดในสิ่งนั้น แต่บางทีก็วางเฉยแต่เพียงภายนอกเท่านั้น แต่ใจไม่วางเพราะความเฉยในที่นี่ก็คือความสงบของจิตใจหรือความเป็นกลางของจิตใจ โดยไม่มีการเอนเอียงไปข้างโน้นหรือข้างนี้ เป็นการเฉยที่เกิดจากปัญญาจริง ๆ คือรู้ทันเหตุการณ์นั้น ๆ ก็เพราะการรู้ทันจึงได้เฉย ไม่ใช่ไม่รู้ อุเบกขาไม่ใช่เฉยโดยไม่รู้อะไร เป็นแต่รับรู้อย่างผู้มีปัญญา เช่นรู้ว่าดีหรือไม่ดี รู้ว่าอะไรควรไม่ควรเป็นต้น

หลักโพชฌงค์เป็นหลักปฏิบัติทั่วไป ไม่เฉพาะสำหรับผู้ป่วยเท่านั้น แต่ทว่าเป็นไปเพื่อตรัสรู้ในเรื่องของปัญญาด้วย ปัญญาคือความรู้ความเข้าใจในขั้นที่จะทำให้ตรัสรู้มีความหมายลึกซึ้งลงไป กล่าวคือ การตรัสรู้นั้น คือ รู้แจ้งความเป็นจริงของสิ่งทั้งหลายเห็นสว่างโล่งทั่วไปหมด ไม่มีจุดหมองจุดมัว เพราะความรู้นั้นชำระใจให้หมดกิเลส ให้บริสุทธิ์ด้วย เพราะฉะนั้น ปัญญาตรัสรู้นี้จึงหมายถึงความรู้ที่บริสุทธิ์ หรือความรู้ที่เป็นเหตุเกิดความบริสุทธิ์

โพชฌงค์เป็นทั้งธรรมเกื้อหนุนในการเจริญสมาธิ และเป็นที่ใช้สมาธิเป็นประโยชน์ที่สูงขึ้นไปจนบรรลุจุดหมายสูงสุดคือ วิชชาและวิมุตติ ถ้าว่าโดยหลักการแล้วโพชฌงค์เป็นธรรมฝ่ายตรงข้ามกับนิวรณ์ จะเห็นได้ว่าพระพุทธเจ้าตรัสเรื่องโพชฌงค์ไว้ควบคู่ไปด้วยกันกับนิวรณ์เป็นส่วนมาก

นิวรณ์เป็นสิ่งที่ทำลายคุณภาพจิต ลักษณะนี้น่าจะใช้เป็นเครื่องวัดความเสื่อมเสียสุขภาพจิตได้ด้วย ส่วนโพชฌงค์เป็นฝ่ายตรงข้ามเป็นธรรมที่ส่งเสริมคุณภาพจิต และช่วยให้มีสุขภาพจิตดี เป็นเครื่องบำรุงและวัดสุขภาพจิต

ความหลุดพ้นจากกิเลสและความทุกข์ทั้งปวง บรรลุภาวะที่เรียกสั้น ๆ ว่าความสุข ซึ่งเป็นอิสรภาพ สันติ และความสุขอย่างสูงสุด ที่เกิดขึ้นจากความรู้แจ้ง หยั่งเห็นความจริงแท้ของโลกและชีวิต มีจิตใจมั่นคงไม่หวั่นไหวตามโลกธรรม คือความผันผวนปรวนแปรเปลี่ยนแปลงของสิ่งทั้งหลาย ปลอดโปร่งผ่องใส เบิกบานเป็นสุข และสะอา

บริสุทธิ์ได้ตลอดทุกกาลเวลา มีชีวิตที่เป็นอยู่ด้วยปัญญาอย่างแท้จริง ที่เน้นจิตนั้นเพราะจิตเป็นศูนย์กลางแห่งกิจกรรมของชีวิต มีความกว้างขวางซับซ้อนและลึกซึ้งมาก เป็นที่ให้คุณค่าและความหมายแก่ชีวิต

การฝึกอบรมจิตใจให้เจริญขึ้นด้วยคุณธรรมต่าง ๆ ให้เข้มแข็งมั่นคงหนักแน่นและให้มีปัญญารู้เท่าทันในสังขาร พูดอย่างสมัยใหม่ว่า รู้เท่าทันโลกและชีวิต โดยรู้จักคพิจารณาเกี่ยวกับพฤติกรรมและการดำเนินชีวิตที่ถูกต้อง จะเห็นว่าโพชฌงค์เป็นธรรมโอสถที่รักษาโรคทางจิตและเป็นไปเพื่อตัดนิวรณ์อันทำให้จิตเศร้าหมองธรรมโอสถที่พระพุทธเจ้าทรงสอนให้นำไปปฏิบัติเพื่อใช้รักษาโรคทางใจ

๗. มรรคมีองค์ ๘ หรือทางมีองค์แปดประการอันประเสริฐ คือ สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ[๖๑]

๘. สัญญา ๑๐ คือ

๑) อนิจจสัญญา คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ไปสู่ป่าก็ดี ไปสู่โคนไม้ก็ดี ไปสู่เรือนว่างก็ดี พิจารณาว่า รูปไม่เที่ยง เวทนาไม่เที่ยง สังขารไม่เที่ยง วิญญาณไม่เที่ยง เป็นผู้พิจารณาเห็นโดยความเป็นของไม่เที่ยงในอุปาทานขันธ์ ๕ นี้อยู่อย่างนี้เรียกว่า อนิจจสัญญา

๒) อนัตตสัญญา คือ . . . พิจารณาเห็นว่า ตาเป็นอนัตตา รูปเป็นอนัตตา หูเป็นอนัตตา เสียงเป็นอนัตตา จมูกเป็นอนัตตา กลิ่นเป็นอนัตตา ลิ้นเป็นอนัตตา รสเป็นอนัตตา กายเป็นอนัตตา โผฏฐัพพะเป็นอนัตตา ใจเป็นอนัตตา ธรรมารมณ์เป็นอนัตตา เป็นผู้พิจารณาเห็นโดยความเป็นอนัตตาในอายตนะทั้งหลายที่เป็นภายในและภายนอก ๖ ประการอยู่อย่างนี้เรียกว่า อนัตตสัญญา

๓) อสุภสัญญา คือ . . . พิจารณาเห็นกายนี้เท่านั้น ตั้งแต่เท้าขึ้นไป ตั้งแต่ปลายผมลงมา มีหนังหุ้มอยู่โดยรอบ เต็มไปด้วยของไม่สะอาดมีประการต่าง ๆ ว่าในกายนี้มี ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เนื้อ เอ็น . . . ไขข้อ มูตร เป็นผู้พิจารณาเห็นโดยความเป็นของไม่งามในกายนี้อยู่เรียกว่า อสุภสัญญา

---

[๖๑] ที.ม. (บาลี) ๑๐/๒๙๙/๓๔๘-๓๕๐.

๔)อาทีนวสัญญา คือ . . . พิจารณาเห็นว่า กายนี้มีทุกข์มาก มีโทษมาก เพราะฉะนั้น อาพาธต่าง ๆ จึงเกิดขึ้นในกายนี้ คือโรคตา โรคหู โรคจมูก โรคลิ้น โรคกาย . . . เป็นผู้พิจารณาเห็นโดยความเป็นโทษในกายนี้อยู่เรียกว่า อาทีนวสัญญา

๕) ปหานสัญญา คือ . . . ไม่รับกามวิตกที่เกิดขึ้น ละ บรรเทา ทำให้สิ้นสุด ทำให้ถึงความเกิดขึ้นไม่ได้อีกต่อไป ไม่รับพยาบาทวิตกที่เกิดขึ้น . . . ไม่รับวิหิงสา . . . ไม่รับบาปอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้วไม่ให้เกิดขึ้นมาอีก ละ บรรเทา ทำให้สิ้นสุด ทำให้ถึงความเกิดขึ้นไม่ได้อีกต่อไป นี่เรียกว่า ปหานสัญญ

๖) วิราคสัญญา คือ . . . พิจารณาเห็นว่า ภาวะที่สงบ ประณีตคือความระงับสังขารทั้งปวง ความสละคืนซึ่งอุปธิทั้งปวง ความสิ้นไปแห่งตัณหา ความคลายกำหนัด นิพพาน นี่เรียกว่า วิราคสัญญา

๗) นิโรธสัญญา คือ . . . พิจารณาเห็นว่า ภาวะที่สงบ ประณีตคือความระงับสังขารทั้งปวง ความสละคืนซึ่งอุปธิทั้งปวง ความสิ้นไปแห่งตัณหา ความดับนิพพาน นี้เรียกว่า นิโรธสัญญา

๘) สัพพโลเก อนภิรตสัญญา คือ . . . การละอุปาทานในโลกที่เป็นเหตุตั้งมั่นยึดมั่น และเป็นอนุสัยแห่งจิต งดเว้นไม่ยึดถือ นี่เรียกว่า สัพพโลเก อนภิรตสัญญา

๙) สัพพสังขาเรสุ อนิจจสัญญา คือ . . . ย่อมอึดอัด ระอา รังเกียจในสังขารทั้งปวง นี่เรียกว่า สัพพสังขาเรสุ อนิจจสัญญา

๑๐) อานาปานสติ คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ไปสู่ป่าก็ดี ไปสู่โคนไม้ก็ดี ไปสู่เรือนว่างก็ดี นั่งคู้บัลลังก์ ตั้งกายตรง ดำรงสติไว้เฉพาะหน้า มีสติหายใจเข้า มีสติหายใจออก . . . ในขณะที่พระคิริมานันทะท่านนั่งฟังพระอานนท์อยู่นั้น ได้พิจารณาตามและทำจิตให้ตั้งมั่นโดยการพิจารณาภูมิธรรมนั้น ไม่นานนักอาพาธของพระคิริมานันท์ก็ได้หายขาดจากการอาพาธนั้น เพราะการอาพาธเป็นโรคที่ท่านคิริมานันท์ละได้แล้ว[๖๒]

ธรรมโอสถที่พระพุทธเจ้าทรงสอนให้นำไปปฏิบัติเพื่อใช้รักษาโรคทางใจนั้นแล้วยังมีธรรมะอีกเรียกว่า "สัปปายะ ๗" คือ

---

[๖๒] องฺ ทสก. (ไทย) ๒๔/๖๐/๑๒๘-๑๓๓.

๑. **อาวาสสัปปายะ** คือ ที่อยู่ซึ่งเหมาะสมกัน เช่น ไม่พลุกพล่านจอแจ

๒) **โคจารสัปปายะ** คือ เป็นประเทศที่สมบูรณ์มีที่จะหาอาหารพอเลี้ยงชีพได้ดี เช่น มีหมู่บ้านที่มีอาหารบริบูรณ์ที่อยู่ไม่ใกล้ไม่ไกลเกินไป

๓) **ภัสสสัปปายะ** คือ การพูดคุยที่เหมาะสมกันดี เช่น พูดคุยเรื่องธรรมิกถา หรือพูดแต่พอประมาณ

๔) **ปุคคลสัปปายะ** คือ บุคคลที่เหมาะสมกันดี เช่น มีท่านผู้ทรงคุณธรรม ทรงภูมิปัญญาเป็นที่ปรึกษาเหมาะใจ

๕) **โภชนสัปปายะ** คือ อาหารที่เหมาะกันดี เช่น เกื้อกูลต่อร่างกายเวลาทานไม่ยาก ไม่แสลงกับโรค

๖) **อุตุสัปปายะ** คือ ดินฟ้าอากาศธรรมชาติแวดล้อมที่เหมาะกัน เช่น ไม่หนาวเกินไปไม่ร้อนเกินไป

๗) **อิริยาปถสัปปายะ** คือ อิริยาบถที่เหมาะกัน เช่น มีการเคลื่อนไหวที่พอดี[๖๓]

ผู้ที่ปฏิบัติตามหลักธรรมทั้งเจ็ดประการนี้ บุคคลผู้นั้นสามารถจะป้องกันการเกิดโรคทางใจได้อีกด้วย เพราะการเป็นอยู่ของคนนั้นต่างกัน ต่างฐานะและจิตใจก็พลอยต่างกันไปด้วย ฉะนั้น สิ่งที่จะช่วยอำนวยประโยชน์และเกื้อกูลต่อชีวิตประจำวันของแต่ละบุคคลก็ต่างกัน ธรรมทั้งเจ็ดประการนี้ย่อมจะทำให้จิตใจบรรเทาลงได้ จะทำให้บุคคลเหล่านั้นได้ห่างไกลจากความคิดวิตกและความเศร้าหมองต่าง ๆ ได้เป็นอย่างดี จิตใจไม่ได้เกิดความวิตกกังวลใด ๆ เมื่อจิตใจบริสุทธิ์จากความวิตกกังวลแล้ว ผลคือมีสุขภาพจิตที่ดี นี่เป็นเพราะธรรม “สัปปายะเจ็ดประการ ที่เป็นธรรมโอสถที่สำคัญสามารถช่วยป้องกันโรคทางใจได้

๔.๔ การรักษาโรคทางใจ

มีหญิงสาวผู้หนึ่งนามว่า “ปฏาจารา” ลูกเศรษฐีกรุงสาวถี นางได้กับชายรับใช้ในบ้าน ได้หนีไป ไม่นานนางก็ตั้งครรภ์ จะกลับมาคลอดบุตรที่บ้านเดิม สามีไม่ยอม นางจึง

---

[๖๓] พระธรรมปิฎก, (ประยุทธ์ ปยุตฺโต) **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม,** พิมพ์ครั้งที่ ๔ , (กรุงเทพมหานคร : พิมพ์ที่โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๒๔๓-๒๔๔.

หนีไป สามีกลับมาไม่เห็นก็รู้ว่าหนีไปจึงออกติดตามพบระหว่างทางนางได้คลอดบุตรคนแรกแล้ว นางได้ตั้งครรภ์บุตรคนที่สอง ครั้นใกล้คลอด นางหนีไปพร้อมกับบุตรคนแรก สามีตามไปพบระหว่างทางขณะนั้นฝนตก เมื่อฝนหยุดสามีได้ออกไปหาไม้มาก่อไฟให้ภรรยาและลูก ได้ถูกงูกัดตาย ฝ่ายภรรยาที่คอยได้คลอดบุตรคนที่สอง พอสว่างนางออกตามหาสามีจนพบ ถูกงูกัดตาย นางเสียใจ ยังพอมีสติประคองลูกน้อยทั้งสองออกเดินทางมุ่งไปบ้านบิดามารดา ในระหว่างทางมีแม่น้ำที่ไหลเชี่ยวกราด ขณะที่นางจะข้ามน้ำนางไม่สามารถจะนำบุตรทั้งสองข้ามฝั่งไปพร้อมกันได้ นางจึงเอาบุตรที่คลอดใหม่ข้ามไปก่อน โดยให้บุตรคนโตคอยอยู่ที่ฝั่ง เมื่อนางนำบุตรคนเล็กไว้บนฝั่งแล้วนางก็รีบกลับมารับบุตรคนโต นางกลับมาถึงระหว่างกลางแม่น้ำ ได้มีเหยี่ยวบินโฉบเอาลูกคนที่คลอดใหม่ของนางไป นางได้โบกมือไล่พร้อมทั้งร้องตระโกน แต่บุตรที่รออยู่คิดว่าแม่เรียกจึงได้เดินลงไปในแม่น้ำได้จมน้ำตาย การที่นางได้ประสบกับเหตุการณ์ของการพลัดพรากที่เกิดขึ้นกับนางพร้อม ๆ กัน ความโศกเศร้าเสียใจก็ยิ่งเพิ่มมากขึ้น จึงได้แต่เดินร่ำไห้รำพันไป นางได้รู้จากชาวบ้านว่าบ้านของเศรษฐีได้ถูกลมพัดพังมาทับท่านเศรษฐีตายหมด เมื่อนางได้ฟังทำให้นางยิ่งมีความทุกข์หนักทับจิตใจที่เป็นทุนเดิมอยู่แล้วให้ยิ่งขึ้น จนนางไม่อาจรับรู้ของการสูญเสียในครั้งนี้ได้ นางจึงร้องไห้คร่ำครวญเสียใจจนตั้งสติไม่ได้ปล่อยให้เสื้อผ้าหลุดออก นางได้แต่เดินไปเรื่อย ๆ อย่างไร้จุดหมายปลายทางว่าจะไปที่ไหน ที่สุดนางได้ไปถึงยังสำนักของพระพุทธองค์ซึ่งพระองค์ทรงแสดงธรรมอยู่ นางได้ไปนั่งอยู่ข้างท้ายปลายแถวของพุทธบริษัทที่กำลังฟังธรรม เมื่อพระองค์ทรงทอดพระเนตรเห็นอาการกิริยาท่าทางของนาง พระองค์ทรงรู้ว่านางกำลังตกอยู่ในความเศร้าโศกเสียใจอย่างหนัก จึงเรียกนางให้เข้ามาที่ใกล้ด้วยจิตที่เต็มเปี่ยมไปด้วยความเมตตาของพระองค์แล้วตรัสกระนางว่า “น้องหญิง เธอจงตั้งสติเถิด” ทันใดนั้นสติของนางก็ค่อย ๆ มีกำลังกลับมาเหมือนเดิม นางพยายามตั้งสติสัมปชัญญะให้ดังเดิมแล้ว นางจึงรีบนั่งลงเพราะความอาย ขณะนั้นผู้คนที่นั่งฟังธรรมอยู่ก็ได้ให้ผ้านุ่งผ้าห่มแก่เธอแล้วพระพุทธองค์จึงได้แสดงธรรมโปรดเธอเป็นคาถาว่า

ไม่มีบุตรคนใดจะช่วยได้ บิดา พวกพ้องก็ช่วยไม่ได้ เมื่อบุคคลถูกความตายครอบงำ หมู่ญาติก็ช่วยไม่ได้ เมื่อพระพุทธองค์ตรัสจบ นางปฏาจาราก็ได้บรรลุเป็นพ

โสดาบัน นางเลื่อมใสศรัทธาในรสพระธรรมของพระพุทธเจ้า ภายหลังบวชเป็นภิกษุณีสงฆ์ สำเร็จเป็นพระอรหันต์ เลิศทรงพระวินัย[๖๔]

อีกกรณีหนึ่ง มีหญิงชื่อว่า "กีสาโคตมี" นางมีบุตรคนเดียววัยกำลังน่ารัก บุตรนางได้ตายแต่ยังเยาว์ นางทำใจที่จะยอมรับการจากไปของลูกไม่ได้ นางอุ้มบุตรไปให้หมอรักษา นางไปหาพระพุทธเจ้าอุ้มเอาลูกที่ตายนั้นคลานเข้าไปหาพระพุทธเจ้า แล้วทูลขอให้พระองค์ช่วยรักษาลูกของนางให้ พระองค์จึงตรัสบอกนางให้ไปหาเมล็ดพันธุ์ผักกาดจากบ้านที่ไม่มีคนตาย "บ้านนี้มีเมล็ดพันธุ์ผักกาด และบ้านนั้นไม่มีคนตาย ทุกบ้านมีคนเคยตายมาแล้ว นางได้นึกถึงสภาพคนอื่นที่อยู่ในสภาพเดียวกัน นางจึงตั้งสติได้ที่แท้พระพุทธเจ้าทรงโปรดอนุเคราะห์เราเพื่อจะให้รู้ถึงความเป็นจริงที่ว่าความตายเป็นเรื่องธรรมดาทุกชีวิตจะต้องตาย เมื่อนางคิดได้จึงรีบกลับไปหาพระพุทธเจ้า นางก็รีบตอบว่าไม่สามารถจะหาได้เพราะทุกบ้านย่อมมีคนตายไปเป็นธรรมดา จากนั้นพระองค์จึงทรงแสดงธรรมโปรด กีสาโคตรมี เธอจงทำความเศร้าโศกในกาลก่อนให้เหือดแห้งไป เธออย่าได้คิดหรือความกังวลใจในการภายหลัง ถ้าเธอจักไม่ยึดถือในท่ามกลาง (ปัจจุบัน) แล้ว เธอก็จักเป็นผู้สงบ นางขอบวชเป็นภิกษุณี ไม่นานได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์และยังได้รับการยกย่องจากพระพุทธองค์ว่าเป็นเอตทัคคะผู้เลศกว่าภิกษุณีทั้งหลายด้านการครองจีวรเศร้าหมอง[๖๕] เหตุการณ์ทั้งสองตัวอย่างที่ยกมากล่าวนี้ ย่อมเป็นเครื่องชี้ให้เห็นถึงความทุกข์ที่เกิดจากกิเลสครอบงำ คือความเศร้าโศกเสียใจ ทำให้สุขภาพจิตใจพลอยเสีย บางคนจนถึงขั้นเสียสติหรือเป็นบ้าก็มีดังกล่าวแล้วข้างต้น ต่อมาเมื่อมีสติและรู้เท่าทันก็สามารถรับและทำใจได้ก็ทำให้ความทุกข์ค่อยเบาบางลง อันเนื่องจากได้ฟังพระธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้า ทำให้จิตใจสงบ ที่สุดก็สามารถรักษาโรคทางใจให้หายขาดได้ การรักษาหรือวิธีป้องกันและการบำบัดรักษาโรคทางใจจะต้องอาศัยธรรมโอสถ ดังที่พระองค์ทรงตรัสไว้เฉพาะกรณีของแต่ละโรค พอเป็นแนวทางในการนำไปใช้บำบัดรักษาโรคได้

การรักษาโรคทางใจเท่าที่ปรากฏในพระไตรปิฎกนั้น ส่วนมากมักจะใช้รักษาผู้ที่มีการเศร้าโศกเสียใจอันเนื่องมาจากการสูญเสียสิ่งเป็นที่รักเช่นญาติพี่น้องและทรัพย์สิน คน

---

[๖๔] ขุ.อป. (ไทย) ๓๓/๔๖๘-๕๑๑/๔๕๐-๔๕๕.

[๖๕] ขุ.อป. (ไทย) ๓๓/๔๖๘-๕๑๑/๔๕๐-๔๕๕.

ป่วยประเภทนี้มักจะมีอาการซึมเศร้า ตกอยู่ในสภาวะที่เครียด มีอาการตั้งแต่เล็กน้อยถึงหนัก หรือบางทีไม่รู้สึกตัวว่ามีอาการของโรคทางจิตใจ แต่มีการหวาดระแวงตกใจกลัวคนจะมาปองร้าย มีความวิตกกังวลหลงลืมและบางครั้งอาจทำร้ายคนอื่นโดยไม่รู้ตัว โรคใจรักษาโดยการใช้โยนิโสมนสิการ การใช้สมาธิช่วยบำบัด และการคบบัณฑิตย์สมาคมกับกัลยาณมิตร ดังที่นางสาวเกศินี ลิ้มบุญสืบสาย ได้กล่าวไว้ว่า

หมอชีวกโกมารภัจ เป็นหมอรักษาโรคทางกาย (กายิกโรค) แต่พระเจ้าอชาตศัตรูทรงเป็นโรคทางจิต มีความเครียดและความขัดแย้งทางอารมณ์ค่อนรุนแรง ยาทุกขนานที่เขาเรียนมา ไม่อาจรักษาให้หายได้นอกจากอาศัยการบำบัดรักษาทางจิต ซึ่งต้องอาศัยผู้ที่รู้จริง มีแต่พระพุทธเจ้าเท่านั้นที่จะทรงประทานธรรมโอสถถวาย เมื่อพระเจ้าอชาตศัตรู ได้พบพระพุทธเจ้าจึงสามารถบรรเทาพระโรคลงได้ จึงกลายเป็นอุบาสกที่ดี นี่เป็นการชี้ให้เห็นชัดว่า วิชาการแพทย์นั้นสามารถบรรเทาได้เฉพาะโรคทางกายเท่านั้น ส่วนโรคทางจิต ต้องอาศัยวิธีการทางศาสนา (ธรรมโอสถ) หมอชีวกโกมารภัจยอมรับเรื่องนี้และสามารถวินิจฉัยได้ว่า โรคชนิดไหนควรรักษาทางใด ไม่ยึดมั่นในความรู้ทางการแพทย์ จนลืมเรื่องจิตใจของมนุษย์ไป[๙๖]

การใช้สมาธิบำบัด โดยเฉพาะผู้ที่มีความเศร้าหมองทางจิตเนื่องมาจากนิวรณ์ภายในจิตใจ จะทำ "ให้เป็นผู้มีจิตใจและมีบุคลิกลักษณะเข้มแข็ง หนักแน่น มั่นคง สงบเยือกเย็น สุภาพ นิ่มนวล สดชื่น ผ่องใส กระฉับกระเฉง กระปรี้กระเปร่า เบิกบาน งามสง่า มีเมตตากรุณา มองดูรู้จักตนเองและผู้อื่นตามความเป็นจริง และเตรียมจิตให้อยู่ในสภาพพร้อมและง่ายแก่การปลูกฝังคุณธรรมต่าง ๆ และเสริมสร้างนิสัยที่ดี รู้จักทำใจให้สงบและสะกดยั้งผ่อนเบาความทุกข์ที่เกิดขึ้นในใจได้ และมีภูมิคุ้มกันโรคทางใจเมื่อใช้จิตที่มีสมาธินั้นเป็นฐานปฏิบัติตามหลักสติปัฏฐาน"[๙๗]

---

[๙๖] นางสาวเกศินี ลิ้มบุญสืบสาย, "การศึกษาวิเคราะห์บทบาทของหมอชีวกโกมารภัจที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา", **วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต.** (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย) , ๒๕๔๕.

[๙๗] พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), พุทธธรรม,พิมพ์ครั้งที่ ๗, (กรุงเทพมหานคร : พิมพ์ที่โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑), หน้า ๘๓๔.

ท่านเจ้าคุณพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้กล่าวไว้ว่า“เมื่อจิตใจไม่สบาย มีความทุกข์ มีความหวาดระแวง มีความกลัว มีความกังวลใจ มีห่วงหน้าพะวงหลังต่าง ๆ มีความไม่สมปรารถนา ผิดหวัง ท้อแท้ใจ ทำให้แสดงออกมาทางร่างกาย เช่น หน้าตาไม่สดชื่น ผิวพรรณไม่ผ่องใส ยิ้มไม่ออก เบื่ออาหาร ไม่มีเรี่ยวแรง ไม่มีกำลังใจ ร่างกายก็พลอยไม่มีกำลังอ่อนแรง อ่อนกำลังไปด้วย ฉะนั้นกายกับใจตองอาศัยซึ่งกันและกัน ในบางคราวร่างกายเจ็บป่วย ซึ่งเป็นเหตุการณ์สำคัญที่ว่า เวลานั้นความเจ็บป่วยของร่างกาย อาจจะทำให้จิตใจนี้พลอยไม่สบายไปด้วย ที่เรียกว่าเมื่อกายป่วยใจก็ป่วยไปด้วย[๖๘]

การคบบัณฑิตย์กับกัลยาณมิตร คือ บัณฑิตย์หรือมิตรที่ให้ทั้งความรู้และน่าเคารพรักใคร่ เป็นผู้ให้ความรู้และเหตุผลที่ดี มีความอดทน มีความเข้าใจถึงปัญหาต่าง ๆ และสามารถอธิบายให้ฟังและเข้าใจได้ดี บุคคลเหล่านี้ ได้แก่ พ่อ แม่ ครูอาจารย์ แพทย์ และพระสงฆ์ ผู้ป่วยควรรู้จักคบหาสมาคมกับกัลยาณมิตร เช่น พ่อแม่พี่น้องเมื่อมีผู้ป่วยประการแรกก็คือกำลังใจเป็นสิ่งสำคัญที่สุดเพราะพ่อแม่เมื่อเราเกิดเจ็บไข้ขึ้นมาผู้ที่จะแนะนำและให้ความอบอุ่นก็คือพ่อและแม่เท่านั้น จะเป็นผู้แก้ไขปัญหาหรือความทุกข์ที่เกิดทางจิตใจเพื่อชักนำให้ผู้ป่วยดำเนินชีวิตได้ถูกต้อง เพราะการที่ได้รับคำแนะนำจากเพื่อนที่ดีประหนึ่งเหมือนยาที่ช่วยรักษาโรคทางจิต แม้พระพุทธองค์ก็ทรงใช้หลักการนี้เช่นกัน เพราะการคบมิตรดีและมิตรก็แนะนำในทางที่ดี โรคที่เกิดจากความเศร้าโศกเสียใจ ผิดหวัง ความเครียด ความง่วงเหงา ความกังวลใจเหล่านี้ล้วนเป็นความทุกข์ทางจิตใจได้ เพราะฉะนั้นผู้ที่ป่วยด้วยโรคทางจิตก็จำเป็นอยู่เองที่จะได้รับการแนะนำจากกัลยาณมิตรที่ดี ด้วยการสนทนาปราสัยสอบถามพูดคุย และบอกอาการป่วยให้คู่สนทนาได้รู้ถึงทุกข์และสาเหตุแห่งทุกข์ที่ได้รับการให้กำลังใจ การปลอบใจ ของกัลยาณมิตรเพื่อให้ผู้ป่วยได้ปฏิบัติตามคำแนะนำเพื่อจะได้บรรเทาทุกข์ลงได้ โรคทางจิตเกิดจากการสูญเสียสิ่งที่ตนเองยึดมั่นในของเหล่านั้นเมื่อสิ่งนั้นเกิดการเสียหายไปก็เป็นทุกข์เศร้าโศกเสียใจอย่างมากในชีวิต ดังเรื่องของภิกษุรูปหนึ่งพอจะยกมากล่าวโดยสังเขป ดังนี้

---

[๖๘] พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), **กายป่วย ใจไม่ป่วย**, พิมพ์ครั้งที่ ๑ (กรุงเทพมหานคร : พิมพ์ที่ สำนักพิมพ์สายธาร ในเครือบริษัท สำนักพิมพ์วิญญูชน จำกัด, ๒๕๔๘), หน้า ๑๕.

มีภิกษุรูปหนึ่งหลงในรูปโฉมมัวเมาถึงความสวยงามของนางสิริมา ได้แต่นอนคิดถึงนาง ไม่ยอมฉันแม้แต่อาหาร ไม่ล้างบาตรจนข้าวบูดขึ้นรามีกลิ่นเหม็น ภิกษุรูปนั้นไม่สนใจสิ่งอื่น เอาแต่เมามัวคิดถึงแต่นางสิริมาแม้พวกภิกษุด้วยกันจะตักเตือนก็ตาม ได้แต่นอนจมอยู่ที่กุฏิของตัวเอง ต่อมานางสิริมาเป็นไข้และในที่สุดนางได้เสียชีวิตลง พระพุทธองค์ทรงรู้ด้วยพระญาณประชาชนทั้งหลายจะเอาศพนางสิริมาไปฌาปนกิจ (เผา) พระองค์ทรงไม่ให้เอาศพของนางสิริมาไปเผา คือ ให้เก็บไว้เสียก่อนพอถึงสามวันศพของนางสิริมาก็นำออกมา เนื่องจากพระองค์ทรงฉลาดในการใช้รักษาโรคจิต ด้วยการใช้ความไม่สวยงามของซากศพนางสิริมาเพื่อให้ภิกษุที่รักสวยรักงามให้เกิดอสุภกรรมฐานในการแก้ไขการหลงติดในรูป ทรงรับสั่งพระเจ้าพิมพิสารไม่ให้เผาศพนาง พระองค์มีจุดประสงค์เพื่อจะทำลายความมัวเมาในรูปของภิกษุที่หลงรักนางสิริมานั้น พอนานเข้าศพก็เริ่มมีกลิ่นและเริ่มพองขึ้นพร้อมทั้งมีน้ำหนองไหลออกมาและมีหนอนชอนไช พระเจ้าพิมพิสารประกาศให้ชาวเมืองออกมารวมทั้งพระสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประธานก็ออกมาดูศพ ฝ่ายภิกษุที่นอนอดอาหารมาหลายวันพอได้ยินคำว่า "สิริมา" ก็ลุกขึ้นรีบไปกับภิกษุทั้งหลายครั้นไปถึงแล้วก็นั่งดูศพนางสิริมา พระราชาก็รับสั่งให้ประกาศว่า "ใครต้องการอยากได้นางสิริมาเพื่อเอาไปชมเชยก็ได้" แต่ต้องจ่ายเงินหนึ่งพันก็เอานางสิริมาไปได้ แต่ไม่มีใครสักคน ประสงค์ที่จะเอานางสิริมา พระราชาก็ลดราคาลงมาอีก ที่สุดยกให้โดยไม่จ่ายเงินก็ยังไม่มีใครเอา แม้ให้เปล่า ๆ ก็ยังไม่มีใครอยากได้

การรักษาโรคทางจิตที่พระพุทธองค์โดยการสอนอย่างนี้ เป็นการเอาหลักของธรรมชาติแก้ธรรมชาติโดยแท้ คือ เอาความเปลี่ยนแปลงของสิ่งนั้นเป็นเป้าหมายเพื่อแก้บุคคลที่รักสวยรักงามเนื่องจากเพราะการหลงผิดในความงาม จะทำให้ผู้ที่ป่วยด้วยโรคทางจิตจะพึงรู้ได้ด้วยตนเอง แท้ที่จริงร่างกายของเรานั้นไม่มีแก่นสารอะไรเลยเพราะเกิดจากการที่มีหลายสิ่งหลายอย่างประกอบกันเข้าเท่านั้น แต่เมื่อสิ่งนั้นแตกสลายสิ่งนั้นก็หมดไป ที่มีตัวตนก็เพราะเราไปยึดติดในสิ่งไม่มีประโยชน์ มีแต่จะนำทุกข์มาให้ไม่สิ้นสุด การละเท่านั้นจิตจึงจะเป็นอิสระ

๔.๕ ลักษณะภิกษุอาพาธที่รักษาง่าย

๔.๕.๑ คนไข้ที่พยาบาลได้ง่ายมีอาการ ๕ อย่าง คือ

๑) ทำความสบาย

๒) รู้จักประมาณในความสบาย

๓) เมื่อหมอให้ฉันยาคนไข้จะต้องฉันยาตามที่หมอสั่ง

๔) บอกอาการไข้ตามความเป็นจริงแก่ผู้พยาบาลไข้ที่มุ่งประโยชน์ คือ บอกอาการไข้ที่กำเริบว่ากำเริบ อาการไข้ที่ทุเลาว่าทุเลา และบอกอาการไข้ที่ทรงอยู่ว่าทรงอยู่

๕) เป็นคนอดทนต่อความรู้สึกทางกายที่เกิดขึ้น เป็นทุกข์แสนสาหัสกล้าแข็ง เผ็ดร้อน ไม่น่ายินดี ไม่น่าพอใจ แทบจะคร่าชีวิต ภิกษุที่มีอาการไข้ ๕ อย่างนี้ พยาบาลได้ง่าย

๔.๕.๒ คนไข้ที่พยาบาลได้ยากมีอาการ ๕ อย่าง คือ

๑) ไม่ทำความสบาย ให้เกิดความลำบากใจแก่ผู้พยาบาล

๒) ไม่รู้ประมาณในความสบาย

๓) เวลาหมอให้ฉันยากลับไม่ฉันตามหมอสั่ง

๔) ไม่บอกอาการไข้ตามเป็นจริงแก่ผู้พยาบาลไข้ที่มุ่งประโยชน์ คือไม่บอกอาการไข้ที่กำเริบว่ากำเริบไม่บอกอาการไข้ที่ทุเลาว่าทุเลาไม่บอกอาการไข้ที่ทรงอยู่ว่าทรงอยู่

๕) เป็นคนไม่อดทนต่อความรู้สึกทางกายที่เกิดขึ้น เป็นทุกข์แสนสาหัสกล้าแข็ง เผ็ดร้อน ไม่น่ายินดี ไม่น่าพอใจ แทบจะฆ่าชีวิต ภิกษุที่มีอาการไข้ ๕ อย่างนี้ พยาบาลได้ยาก[๙๙]

๔.๕.๓ บุคคลผู้ที่ประกอบด้วยองค์ ๕ ไม่ควรพยาบาลภิกษุไข้ คือ

๑) ไม่มีความสามารถจัดยาถูกกับโรคได้

๒) ไม่รู้จักของแสลงและไม่แสลงคือนำของแสลงเข้าไปให้ นำของไม่แสลงออกมา

๓) พยาบาลคนไข้เพราะเห็นแก่อามิส ไม่มีจิตเมตตา

๔) รังเกียจที่จะนำอุจจาระ ปัสสาวะน้ำลายหรือของที่อาเจียนออกมาไปเททิ้ง

๕) ไม่สามารถพูดให้คนไข้เห็นชัด ชวนให้อยากรับไปปฏิบัติ เร้าใจให้อาจหาญแกล้วกล้า ปลอบชโลมใจให้ชดชื่นร่าเริงด้วยธรรมกถา เป็นบางครั้งบางคราว ผู้

---

[๙๙] วิ.ม. (ไทย) ๕/๓๖๖/๒๔๑-๒๔๒.

พยาบาลภิกษุไข้ที่ประกอบด้วน ๕ ประการนี้ไม่ควรพยาบาลภิกษุไข้ บุคคลผู้ประกอบด้วยองค์ ๕ ควรพยาบาลภิกษุไข้ คือ

๑) มีความสามารถจัดยาให้ถูกกับโรคได้ดี

๒) รู้จักของแสลงและไม่แสลง คือ นำของแสลงออกไปนำของไม่แสลงเข้ามาให้

๓) ไม่พยาบาลคนไข้เพราะเห็นแก่อามิส มีจิตเมตตา

๔) ไม่รังเกียจที่จะนำอุจจาระ ปัสสาวะ น้ำลายหรือของที่อาเจียนออกมาไปเททิ้ง

๕. สามารถพูดให้คนไข้เห็นชัด ชวนให้อยากรับไปปฏิบัติ เร้าใจให้อาจหาญแกล้วกล้า ปลอบชโลมใจให้ชดชื่นร่าเริงด้วยธรรมกถา เป็นบางครั้งบางคราว ผู้พยาบาลภิกษุไข้ที่ประกอบด้วย ๕ ประการนี้ จึงควรพยาบาลภิกษุไข้[๑๐๐]บุคคลที่จะทำการใด ๆ หรือทำหน้าที่ใด คนนั้นต้องมีความสามารถและมีความรู้ในสาขานั้น ๆ เพื่อจะได้ทำงานไม่ผิดพลาดในภายหลัง เป็นบุคคลที่มีจิตใจเป็นกลางไม่เอนเอียงฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง จึงสมควรแต่งตั้งเพื่อทำหน้าที่นั้น ๆ อย่างน้อยก็เป็นตัวอย่างที่ดีแก่ผู้ที่จะมาปฏิบัติภายหลังคือทำทีหลังคนที่ทำก่อนก็ควรกระทำไว้เป็นตัวอย่างที่ดีเพื่อสังคมส่วนรวมต่อไป

โรคไม่ว่าจะเป็นโรคทางกายหรือโรคทางใจ เมื่อเกิดขึ้นกับผู้ใดย่อมได้รับความทุกข์ ทั้งกายและใจ เพราะทุกข์ที่เกิดจากโรคทางกาย จำต้องหาวิธีรักษา ในทางพระพุทธศาสนาเมื่อมีภิกษุอาพาธขึ้นมา พระองค์ทรงอนุญาตให้แสวงหาเภสัชพร้อมทั้งเครื่องอุปกรณ์ปรุงยากันเอง เพื่อปรุงยาทำการรักษา และทรงอนุญาตรากไม้ที่เป็นยา เช่น ขมิ้น ขิงสด... เป็นต้น

เพื่อนำมาบำบัดรักษาโรคทางกายโดยวิธีการต่าง ๆ มารักษาการอาพาธนั้น นอกจากการนำเอายาสมุนไพรมาทำการรักษาโรคให้หายแล้ว พระพุทธองค์ยังได้นำเอาหลักธรรมมาใช้ในการรักษาโรคได้ผลดีในระดับต่างกันจนได้ผลเป็นเลิศ แต่การรักษาจะได้ผลดีนั้นส่วนมากเป็นผู้ที่มีพื้นฐานและมีความรอบรู้ในทางธรรมพร้อมทั้งเป็นผู้ที่ปฏิบัติธรรมมาก่อนแล้ว การนำเอาธรรมะของพระพุทธเจ้ามาใช้เป็นยานั้น ประหนึ่งเป็นโอสถชั้นเลิศอันยอดเยี่ยมที่พระองค์ทรงจัดเตรียมตัวยาและได้บอกสรรพคุณของตัวยาที่จะทำการรักษาโรคต่าง ๆ ไว้ให้พร้อม สำคัญที่ว่าผู้ป่วยนั้นได้แต่ดูและอ่านแต่ฉลากยา หรือได้แต่ฟังโดยไม่

---

[๑๐๐] วิ.ม. (ไทย) ๕/๓๖๖/๒๔๒-๒๔๓.

นำมาปฏิบัติ ไม่ยอมแม้แต่จะกินยาที่หมอจัดให้ การอาพาธก็ไม่หาย แม้การใช้ธรรมโอสถของพระองค์ก็เช่นกัน หมอที่ทำการรักษาโรค ก็มุ่งหวังจะให้ผู้ป่วยหายจากโรค คนที่กินยาก็มีความปรารถนาเช่นนั้นเหมือนกัน แต่การนำเอาหลักธรรมมาใช้เพื่อบำบัดรักษาโรคต่าง ๆ ให้หายได้นั้น ข้อสำคัญที่สุดก็คือความหมายอันสูงสุดของการนำเอาธรรมโอสถก็คือ การบรรลุธรรม หรือการดับทุกข์ทั้งมวล

นอกจากการรักษาโรคด้วยยาสมุนไพรดังกล่าวแล้ว พระพุทธเจ้ายังทรงรักษาโรคด้วยธรรมโอสถที่จะกล่าวในบทต่อไป การรักษาโรคไม่ว่าจะเป็นการรักษาโรคชนิดใด ผู้รักษาจะต้องรอบรู้วิธีการรักษาตามอาการของโรค และรู้จักยาที่จะนำมารักษาโรคได้ดีพร้อมทั้งรู้วิธีการต่าง ๆ ในการรักษา ในเรื่องนี้พระพุทธเจ้าทรงเห็นความสำคัญของผู้ที่จะทำการรักษาพยาบาลคนไข้มาก เพราะการได้หมอที่จะทำการรักษาที่ดีมีความชำนาญจะทำให้โรคหายได้เร็วขึ้น ดังร้อยตำรวจเอกหญิง อุทัยวรรณ เลาประเสริฐสุข กล่าวไว้ว่า “พระองค์ทรงอนุญาตให้หมอชีวก ซึ่งถือกันว่าเป็นหมอที่มีความชำนาญในยุคนั้น ยังบัญญัติคุณธรรมของภิกษุผู้เป็นพระอุปัชฌาย์ ผู้เป็นพระให้นิสสัย และผู้มีสามเณรเป็นอุปัฏฐากจะต้องเป็นพยาบาลไข้ได้หรือหาผู้พยาบาลแทนได้ และทรงบัญญัติให้ภิกษุด้วยกันเองต้องพยาบาลไข้ซึ่งกันและกันด้วย[๑๐๑]

สรุป

การรักษาโรคด้วยยาสมุนไพรจำเป็นจะต้องรู้สาเหตุของการเจ็บป่วย แล้วค่อยรักษาตามอาการของโรค แต่ถ้าหากการเจ็บป่วยที่มีสาเหตุมาจากโรคทางกายแล้วต้องใช้ยาสมุนไพรเพราะยาเป็นสิ่งจำเป็นแก่ชีวิต ยาเป็นปัจจัยที่สำคัญเพราะยาก็รวมอยู่ในปัจจัยทั้ง ๔ มนุษย์เรามีโรคประจำตัว คือ โรคทางกายและโรคทางใจ โดยเฉพาะโรคทางกายเมื่อเกิดขึ้นแล้วต้องบำบัดรักษาด้วยยาโดยการรับประทาน การพอก การไล้ ทา การหยอดยา การนัตถุ์ การแช่ในน้ำอุ่นการอบตัวด้วยไอน้ำสมุนไพรเพื่อขับพิษและลมออกจากร่างกายช่วยรักษาลมเสียดยอกตามข้อเป็นต้น

---

[๑๐๑] อุทัยวรรณ เลาประเสริฐสุข, “การศึกษาเชิงวิเคราะห์พุทธวิธีบรรเทาทุกข์ยามเจ็บป่วย”, **ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๔๖.

รักษาด้วยการทำสมาธิบำบัด โรคทางกายบางอย่างที่มีสาเหตุมาจากความเครียดทำให้เกิดแผลเป็นในกระเพาะอาหาร เมื่อนั่งสมาธิจนทำให้จิตสงบตั้งมั่นไม่คิดมีจิตที่มั่นคงไม่เศร้าหมอง เกิดความอิ่มเอิบ มีความสุขจิตใจก็ผ่อนคลายเป็นผลให้หายจากโรคได้ การฟังธรรมจนเกิดความเข้าใจซาบซึ้งในธรรมเห็นคุณค่าและประโยชน์ เป็นเหตุทำให้ใจสงบระงับมีผลทำให้อาการของโรคทุเลาเบาบางลงจนหายได้ การฟัง โพชฌงค์ ๗ สัญญา ๑๐ และรักษาด้วยการปฏิบัติตามหลักธรรมต่าง ๆ เช่น สติปัฏฐาน ๔ สัมมัปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ และมรรคมีองค์ ๘ การปฏิบัติตามหลักธรรมเหล่านี้ จะทำให้เกิดปีติ สุขและความผ่อนคลายทั้งกายและใจมีจิตที่ผ่องใส ไม่มีความเศร้าโศกจึงเป็นผลดีแก่สุขภาพทำให้โรคต่าง ๆ หายได้

บทที่ ๕

สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ

๑. สรุปผลการวิจัย

จากการศึกษาค้นคว้าเรื่องการรักษาโรคด้วยยาสมุนไพรและธรรมโอสถที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา ผลการศึกษาพบว่า ในพระไตรปิฎกได้ให้รายละเอียดที่เกี่ยวกับโรคและยาสมุนไพรพร้อมทั้งหลักธรรมที่ทำการรักษาโรคไว้ พอสรุปได้ดังนี้

โรคที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาและอรรถกถาแบ่งออกเป็น ๒ ประเภท คือ โรคทางกายและโรคทางใจ

โรคในคัมภีร์พระพุทธศาสนา พบว่า มีโรคต่าง ๆที่เกิดขึ้นในสมัยพุทธกาลเมื่อสองพันกว่าปีมาแล้วเมื่อนำมาเปรียบเทียบกับโรคที่มีอยู่ในปัจจุบัน พบว่าโรคนั้นก็มีการเปลี่ยนแปลงไปตามยุคตามสมัย บางโรคที่ได้ปรากฏในสมัยพุทธกาล ปัจจุบันได้หมดไปหรือสาบสูญไป เช่น โรคฝีดาษ และอีกหลาย ๆ โรคที่ได้ปรากฏในสมัยพุทธกาล ซึ่งคงยังเหลือมาถึงปัจจุบัน เช่น โรคปวดศีรษะ โรคปอด โรคลำไส้ โรคผิวหนัง เป็นต้น และบางโรคที่ไม่เคยปรากฏในสมัยพุทธกาล แต่ได้ปรากฏขึ้นในสมัยปัจจุบันซึ่งพบว่าโรคชนิดต่าง ๆ ได้มีการเกิดเพิ่มขึ้นมา และโรคบางชนิดที่พบเกิดขึ้นมาใหม่แพทย์ยังไม่สามารถคิดค้นวิธีการรักษาให้หายได้ เช่น โรคเอดส์เป็นต้น

จากการเปลี่ยนแปลงของโรคดังกล่าว แม้จะมีโรคบางอย่างที่สาบสูญไปแล้ว แต่มีโรคชนิดใหม่ปรากฏขึ้นทั้งที่การแพทย์มีความเจริญมากขึ้นในสมัยปัจจุบันที่มีวิวัฒนาการทางการแพทย์ที่ทันสมัยที่สุด แต่พบว่าโรคมีแนวโน้มเพิ่มขึ้นจนถึงขณะนี้จำนวนโรคที่เพิ่มขึ้นมาก็ไม่อาจจะนับจำนวนโรคได้ว่าที่เกิดขึ้นมาแล้วนั้นมีจำนวนเท่าใด และทางการแพทย์ก็ยังไม่สามารถเอาชนะหรือกำจัดโรคทุกชนิดให้หมดไปจากชีวิตมนุษย์และสัตว์ได้ นอกจากเพียงหาวิธีการบำบัดรักษาให้หายหรือบรรเทาลงได้เฉพาะบางกรณี ทางพระพุทธศาสนาได้ทำการศึกษาวิจัยและคิดค้นโดยแพทย์ผู้เชี่ยวชาญด้านโรค คือ พระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์ได้ทำการวิจัยเมื่อ ๒๕๐๐ กว่าปีมาแล้วว่ามนุษย์ไม่อาจจะหลีกพ้นไปจากความเจ็บป่วยได้ ดังพุทธพจน์ที่ตรัสไว้ว่า “ร่างกายเป็นรังแห่งโรค” โรคในพระไตรปิฎกแม้จะ

ไม่ได้บอกลักษณะอาการของโรคไว้อย่างละเอียด แต่ก็ยังสามารถนำมาใช้เป็นแหล่งความรู้ที่สำคัญให้กับแพทย์ปัจจุบันได้นำไปทำการศึกษาวิเคราะห์ถึงความเปลี่ยนแปลงและวิวัฒนาการของโรคต่าง ๆ ระหว่างโรคในอดีตเมื่อ ๒๕๐๐ กว่าปีกับโรคในปัจจุบัน

มนุษย์รู้จักการใช้ยาสมุนไพรเพื่อบำบัดรักษาโรคมานานแล้ว เพราะสมุนไพรสามารถบำบัดพิษ และยังใช้รักษาโรคได้ สมุนไพรมีสารต่าง ๆ ที่มีคุณในทางยาและสารเหล่านั้นให้คุณในทางบำบัดโรค ไม่ว่าจะเป็นโรคทางกายหรือโรคทางใจ เมื่อเกิดขึ้นกับผู้ใดย่อมได้รับความทุกข์ ทั้งกายและใจ เพราะทุกข์ที่เกิดจากโรคทางกาย จำต้องหาวิธีรักษา ในทางพระพุทธศาสนาเมื่อมีภิกษุอาพาธขึ้นมา พระองค์ทรงอนุญาตให้แสวงหาเภสัชพร้อมทั้งเครื่องอุปกรณ์ปรุงยากันเอง เพื่อปรุงยาทำการรักษาโรค ด้วยยาสมุนไพร ด้วยการใช้สมุนไพรหลายชนิดผสมกันหลายอย่าง โดยการใช้รับประทาน ใช้ทา ใช้หยอด ใช้นัตถุ์ยา หรือการสูดดมควัน ตลอดจนการใช้หยอดเข้าทางช่องจมูก เป็นต้น

สมุนไพรที่ปรากฏในพระไตรปิฎกมีมาก พร้อมทั้งจัดเอาไว้เป็นหมวดหมู่เป็นอย่างดี แต่บางอย่างไม่ได้ระบุสรรพคุณและประโยชน์ของการใช้เอาไว้ แต่ได้ระบุตัวยาบางอย่างเอาไว้เท่านั้น เช่น รากไม้ เหง้า น้ำฝาด ผลไม้ ใบไม้ น้ำมันเปลว เกลือ ยางไม้ และหัวพืช ที่บอกชื่อและสรรพคุณไว้ก็มีบ้างแต่ไม่มาก เช่น ไม้กฤษณา แห้วหมู ไม้จันทน์ ใบเฉียง ที่ใช้เป็นยาหยอดตาและให้เก็บไว้อย่างปลอดภัย แต่ไม่ได้ระบุว่าผสมกันอย่างไร บอกแต่วิธีเก็บเท่านั้น และยามหาวิกัฏ ๔ คือ คูถ มูตร เถ้า ดิน ที่สามารถแก้พิษเวลาถูกงูกัดได้[๑] และทรงอนุญาตรากไม้ที่เป็นยา เช่น ขมิ้น ขิงสด ว่านน้ำ ว่านเปาะ อุตพิด ข่า แฝก ตลอดถึงแร่ธาตุต่าง ๆ มีเกลือ มูลโค ดินเหนียวและกากน้ำย้อมเพื่อดับกลิ่นตัว เป็นต้น

การบำบัดรักษาโรคทางกายโดยวิธีการต่าง ๆ มารักษาการอาพาธนั้น นอกจากการนำเอายาสมุนไพรมาทำการรักษาโรคให้หายแล้ว พระพุทธองค์ยังได้นำเอาหลักธรรมมาใช้ในการรักษาโรคได้ผลดีในระดับต่างกันจนได้ผลเป็นเลิศ แต่การรักษาจะได้ผลดีนั้นส่วนมากเป็นผู้ที่มีพื้นฐานและมีความรอบรู้ในทางธรรมพร้อมทั้งเป็นผู้ที่ปฏิบัติธรรมมาก่อนแล้ว การนำเอาธรรมะของพระพุทธเจ้ามาใช้เป็นยาประหนึ่งเป็นโอสถชั้นเลิศอันยอดเยี่ยมที่พระองค์ทรงจัดเตรียมตัวยาและได้บอกสรรพคุณของตัวยาที่จะทำการรักษาโรคต่าง ๆ ไว้ให้พร้อม สำคัญที่ว่าผู้ป่วยนั้นได้แต่ดูและอ่านแต่ฉลากยา หรือได้แต่ฟังโดยไม่นำมาปฏิบัติ ไม่

[๑] วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๖๘/๖๐, วิ.ม. (บาลี) ๕/๒๖๘/๓๖.

ยอมแม้แต่จะกินยาที่หมอจัดให้ การอาพาธก็ไม่หาย แม้การใช้ธรรมโอสถของพระองค์ก็เช่นกัน หมอที่ทำการรักษาโรค ก็มุ่งหวังจะให้ผู้ป่วยหายจากโรค คนที่กินยาก็มีความปรารถนาเช่นนั้น แต่การนำเอาหลักธรรมมาใช้เพื่อบำบัดรักษาโรค ให้หายได้ ของพระองค์ก็เช่นกัน หมอที่ทำการรักษาโรค ก็มุ่งหวังจะให้ผู้ป่วยหายจากโรค คนที่กินยาก็มีความปรารถนาเช่นนั้น แต่การนำเอาหลักธรรมมาใช้เพื่อบำบัดรักษาโรค ให้หายได้นั้น ข้อสำคัญที่สุดก็คือความหมายอันสูงสุดของการนำเอาธรรมโอสถก็คือ การบรรลุธรรม หรือการดับทุกข์ทั้งมวล

การรักษาด้วยการฟังธรรม แล้วทำจิตให้เป็นสมาธิพิจารณาให้เกิดความเข้าใจ แล้วดูกายพิจารณาไปตามกระแสธรรม จิตใจจะสงบ เห็นคุณค่าและประโยชน์ของการฟัง เมื่อเข้าใจจะทำให้กายและจิตระงับ เมื่อจิตใจสงบจะเกิดความสมดุลกันภายในกาย จะมีผลต่อการรักษาโรค ทำให้อาการของโรคทุเลาลงและหายไปในที่สุด ธรรมะที่ใช้ในการรักษาโรคในที่นี้ผู้วิจัยจะกล่าวถึง ๒ อย่าง ได้แก่ โพชฌงค์ ๗ และสัญญา ๑๐ ดังกล่าวแล้วในบทที่ ๔ ผลของการฟังและพิจารณาตามหลักธรรมเหล่านั้นจะทำให้เกิดปีติสุข จะเกิดความผ่อนคลายทั้งทางและทางจิตใจ ทำให้จิตผ่องใส ไม่เศร้าหมองเป็นผลดีต่อสุขภาพทำให้หายจากโรคได้

รักษาด้วยการทำสมาธิบำบัด โรคทางกายบางอย่างที่มีสาเหตุมาจากความเครียดทำให้เกิดแผลเป็นในกระเพาะอาหาร เมื่อนั่งสมาธิจนทำให้จิตสงบตั้งมั่นไม่คิดมีจิตที่มั่นคงไม่เศร้าหมอง เกิดความอิ่มเอิบ มีความสุขจิตใจก็ผ่อนคลายเป็นผลให้หายจากโรคได้ การฟังธรรมจนเกิดความเข้าใจซาบซึ้งในธรรมเห็นคุณค่าและประโยชน์ เป็นเหตุทำให้ใจสงบระงับมีผลทำให้อาการของโรคทุเลาเบาบางลงจนหายได้ การฟัง โพชฌงค์ ๗ สัญญา ๑๐ และรักษาด้วยการปฏิบัติตามหลักธรรมต่าง ๆ เช่น สติปัฏฐาน ๔ สัมมัปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ และมรรคมีองค์ ๘ การปฏิบัติตามหลักธรรมเหล่านี้ จะทำให้เกิดปีติ สุข และความผ่อนคลายทั้งกายและใจมีจิตที่ผ่องใส ไม่มีความเศร้าโศกจึงเป็นผลดีแก่สุขภาพทำให้โรคต่าง ๆ หายได้

๒. ข้อเสนอแนะ

ตามที่ได้ศึกษาค้นคว้าถึงพุทธวิธีการรักษาพยาบาลเท่าที่ปรากฏในพระไตรปิฎก ผู้วิจัยได้พบว่า หลักการรักษาโรคต่าง ๆ นอกจากทรงอนุญาตให้ใช้ยาสมุนไพรชนิดต่าง ๆ

แล้ว การรักษาโรคบางครั้งรักษาเพียงครั้งเดียวโรคก็หายขาด กล่าวแล้วในบทที่ ๔ ที่เกี่ยวกับการรักษาของหมอชีวกโกมารภัจและมีหลายครั้งที่รักษาเพียงครั้งเดียวโรคก็หาย นั้นแสดงถึงการรักษาของหมอที่มีความสามารถและรู้หลักการปรุงยาให้ถูกกับโรคและรู้โรคที่จะวางยา (สมุฏฐาน) ดังยาสมุนไพรที่หมอชีวกใช้รักษาภรรยาของเศรษฐีที่ป่วยเป็นโรคปวดศีรษะนานถึง ๗ ปี เพียงหยอดยาครั้งเดียวโรคก็หายขาดได้ ดังนั้นในการศึกษาครั้งนี้ มีข้อที่จะเสนอแนะ ดังนี้

๑. ควรจะมีการศึกษาวิจัยถึงคุณสมบัติทางเคมีของยาสมุนไพรต่าง ๆ ที่มีอยู่ตามเขตชนบทของไทยตามหมู่บ้านต่าง ๆ และพยายามสอบถามหมอยาสมุนไพร (หมอพื้นบ้าน) ว่ายังมีไม้ชนิดไหนที่หมอทั้งหลายนำมาใช้เป็นยารักษาโรคต่าง ๆ ที่ยังไม่ได้ทำการวิจัยถึงสรรพคุณของยาชนิดนั้น นอกจากที่ปรากฏในพระพุทธศาสนา

๒. การรักษาโรคด้วยการปฏิบัติตามหลักธรรมของโพชฌงค์ ๗ ประการพร้อมทั้งสัญญา ๑๐ และหลักการทำสมาธิ ควรจะมีการวิจัยถึงหลักการเหล่านั้นเพื่อให้เป็นประโยชน์ในการรักษาโรค

๓. ควรจะมีการทำวิจัยที่เกี่ยวกับการรักษาโรคด้วยการเจริญสมถภาวนา ว่ามีความสัมพันธ์กันอย่างไรกับการรักษาสุขภาพจิตและสุขภาพกายที่ทำให้โรคหายได้

บรรณานุกรม

ก. เอกสารปฐมภูมิ

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย** ฉบับมหาจุฬาลงกรราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ,๒๕๓๙

------------- **พระไตรปิฎกฉบับภาษาบาลี** ฉบับมหาจุฬาเตปิฎกํ ๒๕๐๐ กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

------------- อรรถ**กถาภาษาบาลี** ฉบับมหาจุฬาอฏฺฐกถา ๒๕๓๒ - ๒๕๓๙. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์วิญญาณ, ๒๕๓๒ – ๒๕๓๙.

ข. เอกสารทุติยภูมิ

ก่องการดา ชยามฤต. **สมุนไพรไทยตอนที่ ๔.** กรุงเทพมหานคร: ชุติมาการพิมพ์, ๒๕๒๘.

โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์. **แนวคิดไทยเรื่องเก็บไข้ได้ป่วยในภูมิปัญญาชาวบ้านกับการ พัฒนาชนบท. กรุงเทพมหานคร:** พิมพ์ที่อัมรินทร์พริ๊นติ้งกรุป, ๒๕๓๖.

คีรีบูน จงวุฒิเวศย์. และคณะ, งานวิจัย **การพัฒนากระบวนการเรียนรู้เรื่องสมุนไพรชุมชน-ปลักไม้ลาย อำเภอกำแพงแสนจังหวัดนครปฐมการสำรวจข้อมูลพื้นฐานชุมชน,** ๒๕๔๓.

พระเจ้าบรวงศ์เธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ. **ปทานุกรมบาลีไทยอังกฤษ สันสกฤ** กรุงเทพมหานคร; มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๘.

จำลอง ศิษยวณิช. ศ.น.พ. **วิปัสสนากรรมฐานและเชาว์อารมณ์**. เชียงใหม่: โรงพิมพ์แสงศิลป์, ๒๕๔๓.

จันทร์กระจ่าง สีห์สรรพสวัสดิ์. **สมุนไพรไทย มรดกจากบรรพชน**. กรุงเทพมหานคร. พิมพ์ครั้งที่ ๑ สำนักพิมพ์ภูมิปัญญา, ๒๕๔๖.

ฐิติญาณ บริพันธ์. **สมุนไพรหญิงชายวัยทองชะลอความชราแก้ปัญหาอาการผิดปกติ.**

กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์หอสมุดกลาง, ๒๕๐๙.

ชาญทอง บรรเทา. “สมุนไพรรักษาท้องที่อำเภอหนองวัวซอ จังหวัดอุดรธานี” **ปริญญานิพนธ์ ศศ. ม.** มหาวารคาม. มหาวิทยาลัยมหาสารคาม. ๒๕๔๑.

พุทธทาสภิกขุ, **การมีสติสัมปชัญญะต่อสู้ความเจ็บป่วย**. กรุงเทพมหานคร: ห.จ.ก. ภาคนิพนธ์, ม.ป.ป.

------------- **ธรรมะกับสุขภาพ ความมีสุขภาพอนามัยทางจิตที่ดี.** จากธรรมทานมูลนิธิ องค์การพื้นฟูพระพุทธศาสนา มูลนิธิเผยแพร่ชีวิตประเสริฐ, ๒๕๔๙.

------------- อ**ธรรมะกับสุขภาพอนามัยที่ดี.** ๒๕๒๔. ม.ป.ท.

ทองคูณ จันทร และปีติ **แสนโคตร. การรักษาผู้ป่วยด้วยการเหยาของชาวผู้ไทย.** กรณีชาวบ้านผู้ไทยอำเภอหนองสูง จังหวัดมุกดาหาร. สถาบันวิจัยศิลปะและวัฒนธรรมอีสาน มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, ๒๕๔๐. ม.ป.ท.

ทิวา อำนวยโชค. **พุทธศาสนาและการรักษาพยาบาล.** ศึกษาวิเคราะห์บทบาทของพระในการรักษาพยาบาลชาวบ้านเขตกรุงเทพมหานครและจังหวัดใกล้เคียง, ๒๕๓๐. ม.ป.ท.

ทองอ่อน สิทธิไกรพงษ์. **ข้าพเจ้าเรียนเป็นหมอยาเอง.** ในภูมิปัญญาชาวบ้านกับการพัฒนาชนบท. เล่ม ๒ กรุงเทพมหานคร: พริ้นติ้งกรุ๊ป, ๒๕๓๖.

ธวัช ปุณโณฑก. **ความเชื่อพื้นบ้านอันสัมพันธ์กับวิถีชีวิตในสังคมอีสาน.**ในการสัมมนาวิชาการแพทย์แผนไทยกับสังคมไทย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, ๒๕๓๔.

นิตยา ปริญญโรจน์. **การรักษาโรคกระดูกของแพทย์แผนโบราณในจังหวัดสงขลา.** ปริญญานิพนธ์ ศศ.ม. สงขลา. มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ภาคใต้, ๒๕๓๖. (อัดสำเนา)

บุญเลิศ มรกต. **ความเชื่อในการใช้สมุนไพรในการรักษาโรค.** ศึกษากรณีอำเภอบ้านฝางจังหวัดขอนแก่น. ปริญญานิพนธ์ ศ.ศ.ม.มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒมหาสารคาม, ๒๕๓๕. (อัดสำเนา)

พระธรรมปิฎก(ป.อ.ปยุตฺโต). **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงใหม่.** กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘.

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต). **การแพทย์ยุคใหม่ในพุทธทัศน์.** กรุงเทพมหานคร: พิมพ์ที่บริษัทธรรมสารจำกัด, ๒๕๔๒.

------------ **ทศวรรษธรรมทัศน์พระธรรมปิฎก หมวดวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี,** กรุงเทพมหานคร: พิมพ์ที่ธรรมสภา, ๒๕๔๒.

------------ **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ**. พิมพ์ที่ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณ ราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑.

------------ **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลธรรม**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์-มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘.

------------ **พลังแห่งชีวิต**, สถาบันบันลือธรรม จัดพิมพ์เผยแพร่และสืบต่ออายุ พระพุทธศาสนา, ม.ป.ป.

พระธรรมโกศาจารย์. (หลวงพ่อปัญญานันทะภิกขุ). **ทำอย่างไรจึงจะพบสุข.** ม.ป.ป.

พระมหาปองปรีดา ปริปุณฺโณ. การป้องกันและการรักษาโรคตามหลักพระพุทธศาสนา. **วิทยานิพนธ์ พุทธศาสตรมหาบัญฑิต** สาขาพระพุทธศาสนา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๕.

พระครูวินัยธรประจักษ์ จกฺกธมฺโม. **พระพุทธศาสนากับภูมิปัญญาไทย.** พิมพ์ที่โรงพิมพ์ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๕.

ปรีชา พิณทอง. **มนต์โบราณอีสาน.** พิมพ์ที่โรงพิมพ์ศิริธรรม, ๒๕๑๔.

ประดิษฐ์ จิระเดชประไพ. การดำรงอยู่และปรับเปลี่ยนของระบบการแพทย์พื้นบ้านศึกษา กรณีการใช้ยาสมุนไพรในจังหวัดพิษณุโลก. **ปริญญานิพนธ์ ก.ศ.ค.**
กรุงเทพมหานคร:
มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒประสานมิตร, ๒๕๔๐. ม.ป.ท.

พีระ บุญจริง. **การแพทย์แผนโบราณภูมิปัญญาบรรพชน.** กรุงเทพมหานคร: พิมพ์ที่ราชบุรี ธรรมรักษ์การพิมพ์, ๒๕๔๑.

เพ็ญนภา ทรัพย์เจริญ. เรื่องการนวดไทยสำหรับเจ้าหน้าที่สาธารณะสุข. ๒๕๓๗.ฝ่ายสุขศึกษา สาธารณสุข. **วิธีป้องกันโรคผิวหนัง,.** กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ หอสมุดกลาง ๐๙ ม.ป.ป.

------------ วิธีป้องกันโรคผิวหนัง. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์รุ่งแสงการพิมพ์, ม.ป.ป.

การแพทย์แผนไทย, **ในโรงพยาบาลชุมชน**. กรมการแพทย์กระทรวงสาธารณะสุข, (อัดสำเนา)

แพทย์ศาสตร์สงเคราะห์. **ภูมิปัญญาทางการแพทย์และมรดกทางวรรณกรรมของชาติ,** ม.ป.ป.

พิสิฏฐ์ บุญไชย. **รายงานการวิจัยเรื่องความรู้ความเชื่อ ในการใช้สมุนไพรรักษาสุขภาพของชาวผู้ไทยจังหวัดยโสธร**. มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, ๒๕๔๒. ม.ป.ท.

มานัส อุสิตสมิธ. **รักษาโรคแผนปัจจุบันและการใช้ยารักษาโรค.** พิมพ์ครั้งที่ ๒ พิมพ์ที่โรงพิมพ์เฉลิมชาญการพิมพ์ กรุงเทพมหานคร: ๒๕๒๔.

ยุวดี จอมพิทักษ์.**รักษาโรคด้วยสมุนไพร**.กรุงเทพมหานคร ;สำนักพิมพ์หอสมุดกลาง, ม.ป.ป.

ยงยุทธ์ วัชรดูลย์. **สถานภาพหมอแผนโบราณที่รักษาโรคกระดูกและข้อในประเทศไทยในการแพทย์แผนไทยภูมิปัญญาแห่งการพึ่งตนเอง.** กรุงเทพมหานคร: พิมพ์ที่เอช. เอน. การพิมพ์, ๒๕๒๔.

ราชบัณฑิตยสถาน. **พจรนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน** ๒๕๔๒ ,กรุงเทพมหานคร : พิมพ์ที่ศิริวัฒนาอินเตอร์พริ้นท์, ๒๕๔๖.

รุ้งรัตน์ เหลืองนทีเทพ. **พืชเครื่องเทศและสมุนไพร.** กรุงเทพมหานคร ;: พิมพ์ที่โรงพิมพ์การศาสนา กรมการศสานา, ๒๕๓๕.

รุจินารถ อรรถสิษฐ์. **คุณสมบัติและพฤติกรรมของหมอพื้นบ้านในชุมชน.** โครงการสมุนไพรเพื่อพึ่งตนเอง อายุรเวทวิท, ๒๕๒๙. ม.ป.ท.

วัลลภ ปิยมโนธรรม. **วิธีรักษาโรคประสาทด้วยตนเอง**. พิมพ์ครั้งที่ ๔ กรุงเทพมหานคร: บริษัท บพิธการพิมพ์จำกัด, ๒๕๓๖.

วุฒิ วุฒิธรรมเวช. **คัมภีร์เภสัชรัตนโกสินทร์**, พิมพ์ครั้งที่ ๑ กรุงเทพมหานคร: บริษัทศิลป์สยามบรรจุภัณฑ์และการพิมพ์, ๒๕๔๕.

------------- **สารานุกรมสมุนไพรร่วมอนุรักษ์มรดกไทย**. พิมพ์ครั้งที่ ๑ กรุงเทพมหานคร : พิมพ์ที่โอเอสพริ้นติ้งเฮ้าส์, ๒๕๔๐.

-------------**เภสัชกรรมไทย ร่วมสมุนไพร**. พิมพ์ครั้งที่ ๒ กรุงเทพมหานคร: พิมพ์ที่โอเอสพริ้นติ้งเฮ้าส์, ๒๕๔๐.

วรรณชนก จันทชุม. บุศรา กาญจนบัตร. ธนพงษ์ จันทชุม. วรรณภา นิวาสะวัต. รายงานการวิจัยเรื่อง. **การพัฒนาภูมิปัญญาท้องถิ่นในการใช้สมุนไพรเพื่อดูแลสุขภาพเบื้องต้น**. คณะพยาบาลศาสตร์มหาวิทยาลัยขอนแก่น, ๒๕๔๔.

วิชัย ธรรมเจริญ. **คู่มือการศึกษาธรรมศึกษาชั้นโท**. พิมพ์ครั้งที่ ๑ กรุงเทพมหานคร: พิมพ์ที่โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๔๒.

วิกโก้และทร๊อด.**การใช้สมุนไพรพื้นบ้านในภาคเหนือของประเทศไทย.**๒๕๓๐.ม.ป.ท

วิไลพร ภวภูตานนท์ ณ มหาสารคาม. **บทบาทของพระสงฆ์ไทยที่เป็นหมอพระในด้านการบำบัดรักษาโรคแก่ชุมชน,** ๒๕๒๑. ม.ป.ท.

พระครูศรีปริยัติมลคล. **วิทยานิพนธ์.** การศึกษาวิเคราะห์คำสอนเรื่องคุณธรรมทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในคัมภีร์ใบลานอีสาน. เรื่องธรรมดาสอนโลก, ๒๕๔๗.

ศิริพร รัชชู. การรักษาโรคกระดูกของแพทย์แผนโบราณชาวไทยมุสลิม ในจังหวัดปัตตานี. **ปริญญนิพนธ์ ศศ.**ม.สงขลามหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒภาคใต้, ๒๕๓๗.

สุจินดา คุจารีวนิช. การปรับบทบาทของหมอพื้นบ้านในชุมชนไทยลาวจังหวัดนครพนม. **วิทยานิพนธ์ ส.ค.ม.** กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๓๕.

สวรรค์ สมชาย.**วิทยานิพนธ์.** การรักษาโรคกระดูกของหมอน้ำมนต์. บ้านพลับ ตำบลคู่ทุ่ง อำเภอเมือง จังหวัดยโสธร, ๒๕๓๘. ม.ป.ท.

เสถียร โพธินันทะ. **ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา.** กรุงเทพมหานคร: พิมพ์ที่โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑.

เสนาะ ผดุงฉัตร. **ความรู้เบื้องต้นกับพระไตรปิฎก.** กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ม.ป.ป.

สวิง บุญเจิม. **มรดกอีสาน.** อุบลราชธานี: สำนักพิมพ์มรดกอีสาน, ๒๕๓๙.

สมพร ภูติยานันต์. **ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับการแพทย์แผนไทย ว่าด้วยสมุนไพรกับการแพทย์แผนไทย.**กรุงเทพมหานคร: คณะเภสัชศาสตรมหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๐.

เสถียรพงษ์ วรรณปก. **พุทธสาวกพุทธสาวิกา**. พิมพ์ครั้งที่ ๑ พิมพ์ที่ธรรมสภาและสถาบันบันลือธรรม, ๒๕๔๔.

ร้อยตำรวจเอกหญิง อุทัยวรรณ เลาประเสริฐสุข. การศึกษาเชิงวิเคราะห์วิธีบรรเทาทุกข์ยามเจ็บป่วย. **วิทยานิพนธ์ ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖.

ศาสตราจารย์ นายแพทย์อวย เกตสิงห์. **ในกตัญญูตานุสรณ์**, ม.ป.ป.

อรทัย รวยอาจิณ. กาญจนา แก้วเทพ. **บทบาทของแพทย์แผนโบราณในการพัฒนาสาธารณะสุขไทย,** ๒๕๒๓. ม.ป.ท.

คณะเภสัชศาสตร์มหาวิทยาลัยมหิดล. **สมุนไพรสวนสิริรุกชาติ.** กรุงเทพมหานคร: พริ้นติ้ง แอนด์-บลิชชิ่ง จำกัด, ๒๕๓๙.

โครงการจัดงานทศวรรษการแพทย์แผนไทย. **การสัมมนาวิชาการแพทย์แผนไทยกับสังคมไทย**. พิมพ์ครั้งที่ ๒ กรุงเทพมหานคร: ๒๕๔๒.

คณะเภสัชศาสตร์มหาวิทยาลัยศิลปากรวิทยาเขตพระราชวังสนามจันทร์. **เภสัชกรรมเพื่อสังคม.** พิมพ์ครั้งที่ ๒ กรุงเทพมหานคร: ๒๕๔๒.

สารานุกรมไทยสำหรับเยาวชน. โดยพระราชประสงค์ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว, เล่มที่ ๙ น. ๕ . ม.ป.ป.

สำนักงานคณะกรรมการสาธารณะสุขมูลฐาน. **แนวคิดและวิธีการทำงานสมุนไพรและการแพทย์แผนไทยในชุมชน.** สำนักงานปลัดกระทรวงสาธารณะสุข, ๒๕๓๙.

ภาษาอังกฤษ

A S Hornby, **Oxford Advanced Learner's Dictionary** of Current English, Oxford University Press., page.560.

Rhys davids, T.W. and Stede .W. **Pali-English Dictionary**. Printed in Great Britain by Antony Rowe Ltd, Chippenham, Wiltshire,
Reprint 1999, page 509.

ภาคผนวก ๑

๑. พระมหากัสสปะเถระ

ประวัติโดยสังเขป พระมหากัสสปะเดิมนามว่า ปิปผลิมาณพ กัสสปโคตร เป็นบุตรกบิลพราหมณ์บ้านมหาติฏฐะแคว้นมคธ มารดามีนามว่า สุมมนาเทวี เมื่ออายุ ๒๐ ปี ได้ทำการอาวาหมลคลกับนางภัททกาปิลานี อายุได้ ๑๖ ปี บุตรีพราหมณ์โกสิยโคตร เมืองสาคละ ผู้มีสกุลเสมอกัน ทั้งสองไม่มีความประสงค์จะแต่งงาน ต่อมาเมื่อบิดามารดาล่วงลับไปสามีภรรยาทั้งสอง มีความคิดตรงกันว่าจะออกบวช จึงปลงผม นุ่งห่มผ้ากาสายะ ถือเพศบรรพชิตอุทิศต่อพระอรหันต์ในโลก บวชแล้วท่านถือการบิณฑบาตเป็นวัตรเพราะเหตุนั้นจึงได้รับยกย่องว่าเลิศกว่าภิกษุทั้งหลายผู้ถือธุดงค์และยังได้รับยกย่องอีกหลายสถาน

ครั้งหนึ่งพระพุทธเจ้าทรงเห็นว่า ท่านพระมหากัสสปะนั้นมีความลำบากในการทรงผ้าบังสุกุล พระองค์จึงประทานผ้าสังฆาฏิให้ท่าน และทรงรับเอาจีวรของท่านมาใช้เอง ซึ่งเป็นพระมหากรุณาที่ประทานแก่พระมหากัสสปะโดยเฉพาะ ที่สุดพระพุทธองค์ทรง “มอบ”ภารกิจสำคัญให้ปฏิบัติหลังพุทธปรินิพพานพระมหากัสสปะมีชีวิตยืนยาวถึง ๑๒๐ ปีก็นิพพาน ณ เขากุกกุฏสัมปาตบรรพตเมืองราชคฤห์[๑]

สมัยหนึ่งท่านพระมหากัสสปะอาพาธเป็นไข้หนักอยู่ที่ถ้ำปิปผลิคูหา เขตกรุงราชคฤห์พระพุทธองค์เสด็จเข้าไปเยี่ยมได้แสดงโพชฌงค์ให้ฟัง คือ องค์ธรรมเป็นเครื่องตรัสรู้ ๗ ประการ คือ

๑. สติ คือ การที่จิตระลึกได้ รู้สึกอยู่กับสิ่งที่ตนเองกำลังทำในขณะนั้น ๆ

๒. ธัมมวิจัย คือ การพิจารณาธรรมทั้งหลาย ตรวจตรา และการเลือกเฟ้น

๓. วิริยะ คือ ความพยายามบากบั่น

๔. ปีติ คือ ความอิ่มใจ

๕. ปัสสัทธิ คือ ความสงบกายและจิต

---

[๑] เสถียรพงษ์ วรรณปก, **พุทธสาวก พุทธสาวิกา**, พิมพ์ครั้งที่ ๑ พิมพ์ที่ธรรมสภา และ สถาบันบันลือธรรม, ๒๕๔๔, หน้า ๔๔-๔๕.

๖. สมาธิ คือ ความตั้งมั่นแห่งจิต

๗. อุเบกขา คือ ความวางเฉยโดยการเพ่งดูจิต

พระมหากัสสปะ ที่อาพาธคือกาย แต่ใจไม่ได้ป่วยเมื่อท่านพิจารณาตามธรรมที่พระพุทธองค์ทรงแสดงสติพิจารณาตามภูมิธรรมก็ละเสียซึ่งความทุกข์ที่เกิดขึ้นก็ดับไป

๒ พระโมคคัลลานะเถระ

ประวัติโดยสังเขป พระมหาโมคคัลลานะ เป็นบุตรพราหมณ์หัวหน้าหมู่บ้านโกลิตะคาม ตำบลนาลันทา มารดาคือนางโมคคัลลี เป็นเพื่อนกับอุปติสสมาณพ สมบูรณ์มั่งคั่งด้วยโภคทรัพย์และบริวารเสมอกัน จบไตรเพทและศิลปะต่าง ๆ จากอาจารย์สัญชัยเวลัฏฐบุตร ชอบเที่ยวดูการเล่น วันหนึ่งขณะดูการเล่นเกิดความเบื่อหน่าย และให้คำมั่นต่อกันกับอุปติสสมาณพถ้าใครพบอาจารย์ที่มีหลักคำสอนที่ดีก็ขอให้มาบอก วันหนึ่งอุปติสสะได้พบพระอัสสชิ ได้ฟังธรรมจากท่าน บรรลุโสดาปัตติผล จึงนำมาบอกแก่โกลิตะ ทั้งสองบวชเป็นสาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อบวชแล้วเพื่อนสหธรรมิกเรียกว่าโมคคัลลานะ จำท่านอุปสมบทแล้วในวันที่ ๗ได้บรรลุพระอรหันต์ ได้รับยกย่องจากพระพุทธองค์ว่าเป็นผู้เลศกว่าภิกษุทั้งหลายว่ามีฤทธิ์มากเป็น “อัครสาวก” เบื้องซ้ายคู่กับพระสารีบุตร

ท่านพระโมคคัลลานะอาพาธ การฟังโพชฌงค์ ๗ ประการนั้น สาวกเป็นอันมากที่ได้บรรลุอรหันต์และอภิญญาบารมีก็มีอยู่มาก นอกจากจะเป็นหมวดธรรมที่พระสาวกทั้งหลายใช้เป็นแนวในการปฏิบัติเพื่อนำไปสู่การตรัสรู้ได้แล้ว ยังพบว่าพระพุทธองค์ได้นำมาใช้ในการรักษาโรคให้หายขาดได้อีกด้วย ดังที่ปรากฏในพระไตรปิฎกที่พระพุทธองค์ทรงนำมาใช้บำบัดรักษาโรคให้หายได้ที่ปรากฏมีถึง ๓ ครั้งด้วยกัน คือ ครั้งแรกประสบการณ์จริงของพระองค์เองในขณะที่พระองค์ทรงประชวรเป็นไข้หนัก พระองค์ทรงโปรดให้พระจุนทะเถระได้สาธยายโพชฌงค์ ๗ ให้พระองค์ฟัง เมื่อพระองค์ได้สดับรับฟังธรรมทั้ง ๗ บทนี้ก็ทรงหายจากอาการประชวรด้วยอานุภาพแห่งธรรมนั้น ครั้งที่ ๒ และครั้งที่ ๓ พระองค์ได้นำเอาโพชฌงค์ ๗ ประการนี้ไปแสดงให้แก่พระสาวกของพระองค์เอง ๒ รูป คือ ท่านพระมหากัสสปะเถระและท่านพระมหาโมคคัลลานะเถระ ที่เป็นไข้หนักได้รับฟังโพชฌงค์ทั้ง ๗ เมื่อพระสาวกทั้ง ๒ รูปได้ฟังโพชฌงค์ ๗ ก็หายจากอาพาธในที่สุด

การที่พระพุทธองค์ทรงแสดงโพชฌงค์ ๗ ให้พระสาวกได้ฟังเพื่อบรรเทาความทุกข์ที่เกิดจากการอาพาธ เป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้ยุคหลังคือยุคพระอรรถกถาจารย์มีการแต่งบทโพชฌงค์ ๗ ขึ้นมาที่เรียกว่า "**โพชฌังคปริตร**" ใช้เป็นบทสาธยายให้คนไข้ฟังเพราะเมื่อคนป่วยได้ฟังจะทำให้เกิดกำลังใจเมื่อพลังแห่งจิตดีขึ้นก็ทำให้โรคต่าง ๆ หายได้ในหมู่พุทธบริษัทชาวไทยทั่วไป เมื่อมีคนในครอบครัวหรือญาติของตนป่วย จะนิยมนิมนต์พระมาเจริญโพชฌงค์ ๗ หรือสาธยายโพชฌงคสูตรให้คนป่วยฟัง แม้ผู้ป่วยจะไม่สามารถรู้ความหมายของโพชฌงค์ทั้ง ๗ ประการ แต่การที่ได้เห็นพระผู้ทรงศีลมาเจริญโพชฌงค์ ๗ ให้ฟัง ก็เป็นเครื่องส่งเสริมกำลังใจของผู้ป่วยให้ดีขึ้นได้ ซึ่งถือว่าเป็นความศักดิ์สิทธิ์ที่พอเข้าใจได้ง่าย เนื้อหาสาระจริง ๆ ของโพชฌงค์นั้นล้วนแต่เป็นหลักธรรมชั้นสูง บุคคลที่เคยศึกษาโพชฌงค์จนสามารถเข้าใจเนื้อหาของธรรมที่ฟังนั้น และได้รับการฝึกและอบรมจิตใจมาเป็นอย่างดีจึงจะได้ชื่อว่าเป็นผู้รับอานิสงส์แห่งการฟังโพชฌงค์ ๗ อย่างแท้จริง สังเกตได้จากพระสาวกที่ได้ฟังโพชฌงคสูตรและพระสาวกเหล่านั้นล้วนแล้วแต่เป็นพระอรหันต์

เพราะโพชฌงค์นี้เป็นหลักธรรมที่สำคัญหมวดหนึ่ง เมื่อคนป่วยได้ฟังแล้วทำให้การอาพาธหายได้ ดังบทสวดตอนหนึ่งว่า

"เอกสฺมิง สมเย นาโถ　　โมคฺคลฺลานญฺจ กสฺสปํ
คิลาเน ทุกฺขิเต ทิสฺวา　　โพชฺฌงฺเค สตฺต เทสยิ
เต จ ตํ อภินนฺทิตฺวา　　โรคา มุจฺจิงฺสุ ตงฺขเณ
เอเตน สจฺจวชฺเชน　　โสตฺถิ เต โหตุ สพฺพทา"

สมัยหนึ่ง พระโลกนาถเจ้า ทอดพระเนตรพระมหาโมคคัลลานะ และพระมหากัสสปะ อาพาธ ได้รับทุกขเวทนาแล้วทรงแสดงโพชฌงค์ ๗ ประการ ท่านทั้ง ๒ ชื่นชมภาษิตนั้น หายโรคในขณะนั้น ด้วยคำสัตย์นี้ ขอความสวัสดีจงมีแก่ท่านทุกเมื่อ และบทสุดท้ายว่า

"ปหีนา เต จ อาพาธา　　ติณฺณนฺนมฺปิ มเหสินํ
มคฺคาหตกิเลสาว　　ปตฺตานุปฺปตฺติธมฺมตํ
เอเตน สจฺจวชฺเชน　　โสตฺถิ เต โหตุ สพฺพทา"

ก็อาพาธทั้งหลายนั้น อันพระมหาฤษีทั้ง ๓ องค์ ละได้แล้วถึงความไม่บังเกิด เป็นธรรมดาดุจกิเลสอันมรรคกำจัดแล้ว ด้วยความสัตย์นี้ขอความสวัสดีจงมีแก่ท่านทุกเมื่อ[๒] เป็นเพราะอานุภาพพุทธมนต์พระมหากัสสปะและพระโมคคัลลานะเมื่อได้ฟังและพิจารณาตามภูมิธรรมโรคก็หาย เป็นธรรมโอสถขนานหนึ่งที่มีอานุภาพมาก

๓. พระคิริมานันท์เถระ

ประวัติโดยสังเขป ประวัติของท่านพระคิริมานันทเถระที่ปรากฏในพระไตรปิฎกกล่าวถึงอดีตชาติ[๓] เคยได้บำเพ็ญกุศลมาแล้ว ในพระพุทธเจ้าองค์ก่อน ๆ ได้สั่งสมบุญอันเป็นอุปนิสัยแห่งนิพพานไว้มากมายในภพนั้น ๆ ในกาลแห่งพระผู้มีพระภาคเจ้านามว่า **สุเมธะ** ท่านได้บังเกิดในเรือนอันมีสกุล เมื่อเจริญวัยแล้วท่านได้ดำรงอยู่ในเพศฆราวาส แต่ภรรยาและบุตรของท่านได้ทำกาละ (ตาย) ท่านถูกลูกศรคือความเศร้าโศกครอบงำเป็นทุกข์หนัก จึงเข้าป่าไปและได้อาศัยการบริโภคผลไม้เพื่อเลี้ยงชีวิตให้เป็นไปโดยอาศัยโคนต้นไม้ ในกาลนั้นพระผู้มีพระภาคเจ้านามว่า สุเมธะ ได้เสด็จไปในที่นั้นเพื่ออนุเคราะห์ ท่านพระสุเมธะทรงแสดงธรรมถอนลูกศรคือความเศร้าโศกให้หายไปได้ เมื่อท่านได้ฟังธรรมแล้วเกิดความเลื่อมใส ได้เอาดอกไม้ที่มีกลิ่นหอมมาบูชาพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วกราบด้วยเบญจางคประดิษฐ์กระทำอัญชลีไว้เหนือเศียรด้วยบุญนั้น จึงได้ท่องเที่ยวไปในเทวโลกและมนุษย์โลกได้เสวยความสุขในโลกทั้งสอง ในพระพุทธเจ้านามว่าสมณะโคดมนี้ท่านได้เกิดเป็นลูกชายปุโรหิตของพระเจ้าพิมพิสารในกรุงราชคฤห์ มีนามว่า **คิริมานนท์** เมื่อเจริญวัยได้เห็นอานุภาพของพระพุทธเจ้าในคราวที่พระศาสดาเสด็จมายังกรุงราชคฤห์ เกิดความเลื่อมใส มีศรัทธาขอบวชในพระพุทธศาสนา ไม่นานได้บรรลุพระอรหันต์

ท่านพระคิริมานันท์อาพาธ ได้รับทุกข์เป็นไข้หนัก พระอานนท์เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ครั้งนั้นพระองค์โปรดให้พระอานนท์เรียนเอาสัญญา ๑๐ ประการแล้วตรัสว่า “อานนท์”กล่าวสัญญา ๑๐ ประการแก่คิริมานันท์ภิกษุการอาพาธของคิริมานันท์ภิกษุจะสงบระงับโดยฉับพลันเพราะฟังสัญญา ๑๐ คือ

๑. อนิจจสัญญา ๒. อนัตตสัญญา ๓. อสุภสัญญา ๔. อาทีนวสัญญา ๕. ปหา

---

[๒] พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), **เพิ่มพลังแห่งชีวิต,** สถาบันบันลือธรรมจัดพิมพ์เพื่อเผยแผ่และสืบอายุพระพุทธศาสนา, หน้า ๒๔-๒๕. ม.ป.ป.

[๓] ขุ. อป. (ไทย) ๓๒/๔๑๙-๔๔๘/๖๓๙-๖๔๓.

๖. วิราคสัญญา ๗. นิโรธ ๘. สัพพโลเก อนภิรตสัญญา ๙. สัพพสังขาเรสุ อนิจจสัญญา ๑๐. อานาปานสติ สัญญา ๑๐ เป็นธรรมที่ว่าด้วยความกำหนดหมายสภาวธรรมที่มีลักษณะแตกต่างกัน โดยใช้อริยธรรมคือสัญญา ๑๐ รักษาอาการอาพาธให้หายได้

๔ กำเนิดหมอชีวกโกมารภัจ

ชีวกโกมารภัจเป็นลูกของนางสาลวดีประกอบอาชีพเป็นหญิงงามเมือง ชีวกโกมารภัจ ซึ่งเป็นพระโอรสบุญธรรมของเจ้าชายอภัยราชกุมารมีศักดิ์เป็นพระราชนัดดาของพระเจ้าพิมพิสารแห่งมคธรัฐ

ชีวกโกมารภัจมีความคิดว่า ผู้ที่อยู่ในราชสกุลจะต้องมีคุณสมบัติและมีความรู้ในด้านศิลปวิทยาเป็นคนเฉลียวฉลาดมีความสามารถในทุกด้านจึงจะเป็นผู้ที่เหมาะสมกับงานและหน้าที่ ในฐานะที่จะทำการงานเพื่อสนองพระเดชพระคุณตามที่ทรงหมอบหมาย และมีผลงานเป็นที่ไว้วางพระทัยแล้ว เมื่อมีความเข้าใจและเห็นคุณค่าของการศึกษาแล้ว ชีวกโกมารภัจก็ตั้งใจที่จะศึกษาศิลปวิทยาแขนงหนึ่งในหลักการศึกษาหรือวิชาทั้งหลาย คือ “ศิลปะศาสตร์” ชีวกโกมารภัจ เลือกที่จะศึกษาวิชาการแพทย์ (มนตราวิทยา) เป็นความรู้ที่ใช้ในการดำรงชีพ ซึ่งส่วนมากเป็นความรู้ที่ได้จากตำรา ซึ่งเป็นความรู้ตามทฤษฎี ศิลปะศาสตร์ ๑๘ ประการ ได้แก่

๑. ฤคเวท
๒. ยชุรเวท
๓. สามเวท
๔. อาถรรพเวท
๕. ปุราณะ วรรณกรรม และความรู้ทั่วไป
๖. ปีตริวิทยา วิชาพยาบาล (Nursing) วิชาแพทย์ศาสตร์
๗. ราศิวิทยา คณิตศาสตร์ (Mathematics)
๘. ไทววิทยา วิชาศาสนา (Extra-mundary science)
๙. นิธิวิทยา เศรษฐศาสตร์ (Economics)
๑๐. วากโย-วากยะ ตรรกศาสตร์และปรัชญา (Logic and philosophy)

๑๑. เอกายตนะ จริยศาสตร์ หรือการเมือง (Ethics or politics)

๑๒. เทววิทยา ความรู้เรื่องเทพเจ้า (Knowledge of deities)

๑๓. พรหมวิทยา ความรู้เรื่องภาวะสูงสุด (Ultimate existence)

๑๔. ภูตวิทยา วิชาฟิสิกส์ (Physics)

๑๕. กษัตราวิทยา วิชาปกครอง ยุทธศาสตร์ (Military science)

๑๖. นักษัตราวิทยา วิชาดาราศาสตร์ (Astronomy)

๑๗. สรปวิทยา พิษวิทยา (Toxicology) และ

๑๘. เทวชนวิทยา จิตวิทยาว่าด้วยคนชั้นสูง ชั้นกลาง และชั้นต่ำ (Psychology)

เข้าใจว่า วิชาการแพทย์ ตามรายการที่ ๖ นั้น ในตักสิลามีการเรียนทั้งทฤษฎีและปฏิบัติ จนถึงขั้นฝึกผ่าตัดอวัยวะส่วนต่าง ๆ กันมาแล้ว และมีชื่อเสียงจนกระทั่งเด็กอายุ ๙-๑๐ ปี ผู้ใฝ่รู้อย่างชีวกโกมารภัจอยากจะเรียนและพอใจที่จะเรียนวิชา "แพทย์ศาสตร์" นั้น คือวิชาการรักษาโรค ด้วยคิดว่าวิชานี้สามารถช่วยบำบัดความทุกข์ที่เกิดแก่มนุษย์ทุกเพศทุกวัยให้พ้นจากความทุกข์ที่เกิดขึ้นได้ เพราะคนทุกคนย่อมต้องประสบกับความทุกข์ อันเกิดจากโรคภัยไข้เจ็บ หรือทุกข์เพราะเกิดโรคแก่ร่างกายโดยทั่วกัน ยากที่จะหลีกเลี้ยงได้ความทุกข์อันเกิดขึ้นจากความเจ็บไข้และโรคต่าง ๆ ที่เกิดแก่ร่างกาย จำเป็นต้องได้รับการบำบัดเพื่อให้หายจากโรคหรือบรรเทาลง ฉะนั้นการเรียนวิชารักษาโรคเพื่อช่วยบำบัดโรคแก่เพื่อนมนุษย์ด้วยกัน จึงเป็นคุณประโยชน์อย่างแน่นอน[๔]

เมื่อชีวกโกมารภัจมีความตั้งใจเพื่อจะศึกษาวิชาการแพทย์ แล้วก็ออกเดินทางเพื่อมุ่งหน้าสู่กรุงตักสิลาโดยมิได้บอกลาเจ้าอภัยราช ลอบเดินทางรอนแรมไปโดยการอาศัยพวกพ่อค้าเกวียนที่เดินทางมาค้าขายออกจากกรุงราชคฤห์ และถึงคราวพวกพ่อค้าจะเดินทางกลับเมืองตักสิลา ชีวกโกมารภัจได้แอบไปกับขบวนของพ่อค้าเหล่านั้น โดยมิให้ใครรู้ ด้วยเพราะสาเหตุนี้เองที่ไม่ยอมบอกลาเจ้าอภัยราชซึ่งประหนึ่งเป็นพระบิดา ก็เพราะความเกรงกลัวว่าจะไม่ทรงอนุญาตเนื่องจากยังมีพระชนมายุน้อย กลัวพระบิดาจะทรงเป็นห่วง

---

[๔] นางสาวเกศินี ลิ้มบุญสืบสาย, "การศึกษาวิเคราะห์บทบาทของหมอชีวกโกมารภัจ ที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา", **วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต,** บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๔๕.

ชีวกโกมารภัจก็ถามหาสำนักอาจารย์นายแพทย์ทิศาปาโมกข์[๕]เมื่อรู้ที่อยู่ของอาจารย์ก็มุ่งตรงเข้าหาเพื่อขอมอบตัวเป็นศิษย์ศึกษาวิชาการแพทย์ โดยการอาสาทำงานให้อาจารย์เพื่อแลกกับวิชาความรู้ ชีวกโกมารภัจเป็นคนฉลาดอ่อนน้อมถ่อมตน มีนิสัยดีมรรยาทงามเป็นคนขยันอดทนในการทำงานพร้อมทั้งเอาใจใส่ในการศึกษาเล่าเรียน เชื่อฟังอาจารย์เป็นคนดีมีวินัยเพราะชีวกโกมารภัจที่เพียบพร้อมด้วยคุณลักษณะจึงทำให้อาจารย์เกิดความเมตตารักใคร่เอ็นดูเป็นอย่างยิ่ง อาจารย์จึงตั้งใจถ่ายทอดวิชาความรู้ให้จนหมดสิ้น โดยมิได้ปิดบังอำพรางแม้แต่น้อย ก็เพื่อมุ่งหวังที่จะให้วิชาทางการแพทย์ได้แพร่หลายออกไปและมีผู้สืบทอดเพื่อความผาสุกของชนส่วนมากในสมัยนั้น

ชีวกโกมารภัจ ได้เข้าศึกษาวิชาการแพทย์อยู่กับอาจารย์นานถึง ๗ ปี ชีวกโกมารภัจ เป็นคนฉลาดสามารถเรียนได้เร็ว จึงเรียนได้มาก มีความจำเป็นเยี่ยม ที่เรียนผ่านมาแล้วก็ไม่ลืมเลือน แต่ก็ยังไม่จบศิลปวิทยานี้ จึงเกิดความสงสัยได้เข้าไปหาอาจารย์ แล้วถามถึงวิชาที่ศึกษาจากอาจารย์ว่า ตนเองเรียนจบแล้วหรือยังในศิลปวิทยาที่ร่ำเรียนมานี้ ชีวกโกมารภัจมีความรู้กว้างขวางทั้งด้านคัมภีร์แพทย์โบราณที่เรียกว่า โรคนิทาน อันเป็นวิชาที่ว่าด้วยสมุฏฐาน คือ ที่เกิดของโรค ทั้งด้านเวชศาสตร์ คือ ตำรารักษาโรค และเวชกรรม คือการรักษาโรค เป็นต้น หลังจากได้เล่าเรียนจนครบ ๗ ปีแล้ว ทิศาปาโมกข์ผู้เป็นอาจารย์ยังไม่ได้รับรองว่าสำเร็จการศึกษาวิชาแพทย์ศาสตร์ ชีวกโกมารภัจจึงมีความต้องการทราบว่าตนเองจะต้องเรียนเรื่องอะไรอีก และต้องใช้เวลาเล่าเรียนต่ออีกกี่วัน กี่เดือน และกี่ปีจึงจะสำเร็จการศึกษา อีกประการหนึ่งเขาอยากจะกลับบ้านเมืองของตนเพื่อไปประกอบอาชีพที่ได้ร่ำเรียนมาด้วย เขาจึงได้เรียนถามอาจารย์ว่า ยังมีเรื่องใดอีกบ้างในวิชาแพทย์ศาสตร์ที่เขาควรเรียนอีกต่อไป และต้องใช้เวลาเรียนอีกช้านานสักเท่าใด ผู้เป็นอาจารย์ตอบว่า วิชาแพทย์เป็นศาสตร์ที่กว้างขวางมากเรียนไม่รู้จบ แต่อาจารย์ตั้งใจจะให้เจ้าเรียนอีกปีหรือสองปีจึงจะให้กลับ แต่เอาล่ะ หากเจ้าคิดถึงบ้านอยากกลับ วิชาเท่าที่เรียนมาก็พอใช้แล้ว

อาจารย์ใช้ให้ไปหาเก็บยาในระยะทาง ๑ โยชน์ให้ดูว่าไม้ชนิดใดที่เป็นยาได้บ้างที่ใช้เป็นยา หรือใช้ประกอบยาไม่ได้เลย[๖]ครั้นวันรุ่งขึ้นชีวกโกมารภัจหลังจากทานอาหารเช้าเสร็จแล้วก็ถือเสียมออกเดินทางไปรอบเมืองตักกสิลา เขาพยายามมองดูทุกสิ่งที่พบและ

---

[๕] วิ. ม. (ไทย) ๕/๓๒๙/๑๘๑-๑๘๒.

[๖] วิ.ม. (ไทย) ๕/๓๒๙/๑๘๒.

สังเกตทุกสิ่งที่เห็นไม่ว่าจะเป็นพืชต่าง ๆ ต้นไม้ทุกชนิดทุกส่วน ตลอดจนสิ่งอื่น ๆ ที่ปรากฏทั้งที่อยู่บนดินและใต้ดิน ก็ใช้เสียมขุดขึ้นมาดูเพื่อดูให้แน่เขาได้ตรวจดูเป็นระยะทาง ๑ โยชน์ ก็ยังหาสิ่งใดที่ไม่เป็นยาไม่ได้เลย จึงเดินทางกลับไปรายงานอาจารย์ให้ทราบว่า "ตามที่ได้เที่ยวสำรวจไปจนรอบเมืองตักกสิลาเป็นระยะทาง ๑ โยชน์ ดังที่อาจารย์สั่ง ได้พยายามดูทุกสิ่งทุกอย่างก็ยังไม่พบเห็นสิ่งใดเลยที่ใช้เป็นยาหรือประกอบกับยาไม่ได้ จนสุดความสามารถแล้ว[๗]

เมื่ออาจารย์ได้รับฟังจากชีวกโก อาจารย์ก็อนุญาต แล้วให้เสบียงเดินทางเล็กน้อยแก่ชีวกโกมารภัจ แล้วก็ออกเดินทางมุ่งสู่กรุงราชคฤห์ ชีวกโกมารภัจได้ออกเดินทางรอนแรมมาตามเส้นทางที่มุ่งหน้าสู่กรุงราชคฤห์ โดยการเดินทางด้วยเท้าแต่เพียงลำพังผู้เดียวเขาเดินทางออกจากเมืองตักกสิลามุ่งมาทางกรุงราชคฤห์ หมอชีวกโกมารภัจจึงได้ใช้ความสามารถในทางการแพทย์ให้ปรากฏ โดยได้ทำการรักษาภรรยาของเศรษฐีที่เมืองสาเกต

หมอชีวกโกมารภัจ ได้ใช้วิชาการแพทย์ที่ตนศึกษามาเลี้ยงชีวิตก่อนที่จะกลับถึงกรุงราชคฤห์ ขณะที่เขาเดินทางกลับ บังเอิญมีภรรยาเศรษฐีในเมืองสาเกตป่วยเป็นโรคปวดศรีษะมา ๗ ปี ขอรักษาโรคของภรรยาเศรษฐี ภรรยาของเศรษฐีไม่เชื่อว่าจะรักษาได้เนื่องจากเห็นว่าเป็นหมอหนุ่มเพิ่งจบมาใหม่ คงจะยังไม่มีประสบการณ์พอ แม้แต่นายแพทย์ที่ลือนามหลายต่อหลายคน ยังไม่สามารถรักษาโรคของนางให้หายได้ หมอชีวกโกมารภัจจึงบอกว่าจะรักษาให้หายก่อน จึงจะรับค่ารักษา ถ้าไม่หายจะไม่เอาสิ่งตอบแทน และจะยอมเป็นข้ารับใช้ด้วย ภรรยาเศรษฐีชอบใจ สั่งให้หมอชีวกโกมารภัจเข้าไปรักษา หมอชีวกโกมารภัจถามถึงอาการ และขออนุญาตตรวจอาการป่วยอย่างละเอียด ก็ทราบว่า ภรรยาของเศรษฐีเป็นโรคที่เกิดในโพรงจมูก จึงมีอาการปวดศีรษะตลอดเวลา และที่ไม่หายเพราะได้รับการบำบัดโรคไม่ตรงกับสมุฏฐาน แล้วทำการรักษาจนภรรยาเศรษฐีหายจากโรคที่เป็นเรื้อรังนานถึง ๗ ปีให้หายขาดได้ ด้วยการปรุงยาหยอดทางช่องจมูกขนานเดียว ใช้เวลาไม่ถึงหนึ่งวัน ภรรยาของเศรษฐีได้สมนาคุณแก่หมอชีวกโกมารภัจตามที่ตั้งใจไว้เป็นจำนวน ๔,๐๐๐ กหาปณะ

---

[๗] อ้างแล้ว.

สามี บุตรชาย และหญิงสะใภ้ ทราบเข้า ได้ให้รางวัลแก่หมอชีวกโกมารภัจอีกคนละ ๔,๐๐๐ กหาปณะ รวมแล้ว ๑๖,๐๐๐ กหาปณะ โดยได้ยกให้เป็นกรรมสิทธิ์เด็ดขาด[๙]

เมื่อหมอชีวกโกมารภัจได้ทำการรักษาภรรยาของเศรษฐีจนหายดีและได้รับค่ารักษาเป็นจำนวนถึง ๑๖,๐๐๐ กหาปณะ พร้อมทั้งข้าทาสทาสีและรถม้าก็เดินทางกลับได้ออกจากเมืองสาเกต มุ่งกลับสู่พระนครราชคฤห์ต่อไปเป็นลำดับ[๖]

รักษาโรคริดสีดวงทวารของพระเจ้าพิมพิสาร

ครั้นกลับมาถึงกรุงราชคฤห์แล้วได้เข้าเฝ้า เจ้าชายอภัย ได้กราบทูลว่า เงิน ๑๖,๐๐๐ กหาปณะ พร้อมกับทาส ทาสี และรถม้านี้เป็นผลที่ได้จากการรักษาภรรยาของเศรษฐีที่เมืองสาเกต ท่านให้เป็นการตอบแทนครั้งแรกของเกล้ากระหม่อม ขอพระองค์ทรงพระกรุณาโปรดรับของเหล่านี้เพื่อเป็นค่าเลี้ยงดูของเกล้ากระหม่อมด้วยเถิด แต่พระเจ้าอภัยราชไม่ทรงรับของเหล่านั้น แล้วทรงตรัสว่าทรัพย์นี้เป็นของเจ้าคนเดียว พระองค์รู้ถึงความกตัญญูของชีวกโกมารภัจในข้อนี้ จึงรับสั่งให้หมอชีวกโกมารภัจสร้างบ้านอยู่ในวังของเจ้าชายอภัยพร้อมทั้งข้าทาสบริวาร

ต่อมาหมอชีวกโกมารภัจได้ถวายการรักษาแก่พระเจ้าพิมพิสารซึ่งประชวรเป็นโรคริดสีดวงทวารมานาน ทรงให้หมอหลวงหลายคนมาถวายการรักษาพยาบาล อาการพระประชวรก็ไม่ทุเลาลง แม้พระภูษาก็เปื้อนพระโลหิต จนถูกนางสนมกำนัลล้อเลียนบ่อย ๆ เจ้าชายอภัยราชกุมาร ได้รับสั่งให้หมอชีวกโกมารภัจไปถวายการรักษาพยาบาล หมอชีวกโกมารภัจรับสนองพระบัญชาแล้วได้ใช้เล็บตักยาเดินไปในราชสำนัก เพื่อเข้าเฝ้าพระเจ้าพิมพิสาร แล้วหมอชีวกโกมารภัจได้ตรวจดูอาการของโรคพร้อมทั้งทำการรักษาด้วยการทายาเพียงครั้งเดียวเท่านั้น โรคริดสีดวงทวารของพระเจ้าพิมพิสารก็หาย ทำให้พระเจ้าพิมพิสารทรงโปรดปรานหมอชีวกโกมารภัจเป็นอย่างมาก ทรงบำเหน็จรางวัลพระราชทานที่ดินเครื่องใช้สอย ยานพาหนะ คนรับใช้และบ้านเรือนตลอดถึงอุทยานอัมพวัน (สวนมะม่วง)[๓๒]

---

[๙] นางสาวเกศินี ลิ้มบุญสืบสาย, **การศึกษาวิเคราะห์บทบาทของหมอชีวกโกมารภัจที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา,** หน้า ๖๐..

[๖] วิ.ม. (ไทย) ๕/๓๓๐/๑๘๔-๑๘๕.

แต่หมอชีวกโกมารภัจ ไม่รับและทรงมีพระบรมราชโองการแต่งตั้งให้หมอชีวกโกมารภัจเป็นนายแพทย์หลวงประจำราชสำนักโดยมีหน้าที่ทำการถวายการรักษาพยาบาลพระองค์พร้อมกับข้าราชบริพาร และพระภิกษุสงฆ์มีพระผู้มีพระภาคเป็นประธาน หมอชีวกโกมารภัจได้ทำหน้าที่นี้จนมีชื่อเสียงเป็นที่ไว้วางใจของคนทั่วไป ที่หมอชีวกโกมารภัจได้ทำรักษาให้หายจากโรคพร้อมทั้งพระภิกษุสงฆ์

เศรษฐีชาวเมืองกรุงราชคฤห์ป่วยเป็นโรคปวดศีรษะนานถึง ๗ ปี "เศรษฐีคหบดีจะหายดีเป็นปกติใน ๓ สัปดาห์" การรักษาโรคนี้ด้วยการผ่าตัดให้หายขาดได้จะต้องให้คนไข้นอนอยู่นิ่ง ๆ หลังการผ่าตัดภายในเวลาสามสัปดาห์ คือ ๒๑ วัน แต่การที่หมอบอกให้นอนนานถึง ๒๑ เดือน ก็เป็นจิตวิทยาอย่างหนึ่งเพื่อให้คนไข้ได้มีความอดทน แต่เมื่อท่านเศรษฐีนอนได้ตามที่ต้องการแล้ว คือ นอนท่าละ ๗ วัน ท่านลุกขึ้นเถิด คหบดี ท่านหายป่วยแล้ว ทำให้ท่านเศรษฐีคหบดี มีความยินดีเป็นอย่างยิ่งในชีวิตเพราะการที่เขาหายขาดจากโรคปวดศีรษะในครั้งนี้ ท่านเศรษฐีคหบดียังจะยกทรัพย์สมบัติทุกอย่างและเศรษฐีเองยังยอมเป็นทาสของชีวกโกมารภัจอีกด้วย หมอชีวกโกมารภัจปฏิเสธ และบอกให้เศรษฐีทูลเกล้าถวายทรัพย์ ๑๐๐,๐๐๐ กหาปณะ แด่พระราชา ส่วนหมอชีวกโกมารภัจขอรับแค่ ๑๐๐,๐๐๐ กหาปณะเท่านั้นก็พอแล้ว[๑๐]

๘.๒ ผ่าตัดลำไส้ลูกชายของเศรษฐีกรุงพาราณสี

หมอชีวกโกมารภัจได้ทำการรักษาบุตรชายของเศรษฐีชาวเมืองพาราณสี เกิดป่วยเป็นโรคเนื้อร้ายที่ลำไส้ ซึ่งมีความจำเป็นในการรักษาจะต้องทำการผ่าตัดเท่านั้น[๑๑] เพื่อเอาเนื้อร้ายออกมา ทำการผ่าตัดควักเอาลำไส้ออกมาตรวจดูอย่างละเอียด ทำให้หมอชีวก "เห็นเนื้อร้ายเกิดอยู่ที่ลำไส้ในช่วงขดหนึ่ง" หลังจากการผ่าตัดไม่กี่วันบุตรชายของเศรษฐีแห่งเมืองพาราณสีก็หายป่วยเป็นปกติ ทำให้เศรษฐีผู้เป็นบิดาดีใจมาก เมื่อเศรษฐีเห็นว่าบุตรหายดีแล้ว จึงให้รางวัลแก่ชีวกโกมารภัจเป็นเงิน ๑๖,๐๐๐ กหาปณะ หมอชีวกโกมารภัจรับเงินจำนวนนั้นแล้วจึงได้บอกลาท่านเศรษฐีเพื่อเดินทางกลับพระนครราชคฤห์ตามเดิม[๑๒]

---

[๑๐] วิ.ม. (บาลี) ๕/๓๓๒/๑๓๐-๑๓๒

[๑๑] วิ.ม. (ไทย) ๕/๓๓๓/๑๘๙-๑๙๐.

[๑๒] วิ.ม. (บาลี) ๕/๓๓๓/๑๓๒-๑๓๓, วิ.ม. (ไทย) ๕/๓๓/๑๘๙-๑๙๐.

รักษาพระเจ้าปัชโชต

หมอชีวกโกมารภัจได้ทำการรักษาโรคผอมเหลืองของพระเจ้าปัชโชต แห่งกรุงอุชเชนี ด้วยการปรุงยาที่ต้องใช้สมุนไพรแทรกเนยใสถวายให้ทรงเสวยเพียงครั้งเดียว ก็หายขาด พระเจ้าปัชโชตตรัสถามว่า หมอจะรักษาด้วยยาชนิดใด หมอชีวกโกมารภัจได้กราบทูลว่า หม่อมฉันจะถวายพระโอสถผสมเนยใส พระเจ้าปัชโชตสั่งห้ามไม่ให้หมอชีวกโกมารภัจใช้เนยใส เพราะพระองค์ทรงเกลียดเนยใสมากแม้แต่กลิ่นก็ทนไม่ไหว จึงรับสั่งว่า หมอจะรักษาเราอย่างไร หรือจะให้กินยาอะไรเรายอมทุกอย่าง แต่เราขออย่างเดียวอย่าให้กินยาที่ใส่เนยใส[๑๓]ไม่นานเมื่อพระเจ้าปัชโชตเสวยพระโอสถที่หมอชีวกโกมารภัจจัดถวาย เนยใสที่ท้าวเธอเสวยกำลังย่อยจึงทำให้ทรงเรอออกมา และทรงได้กลิ่นเนยใสที่ทรงรังเกียจที่สุด ทันใดนั้นพระเจ้าปัชโชตจึงรับสั่งบรรดามหาดเล็กทั้งหลายที่เฝ้าอยู่ว่า เราถูกอ้ายหมอชาติชั่วบังอาจลวงให้เราดื่มเนยใส อ้ายหมอคนนี้มันร้ายนัก จับได้จะลงโทษให้มันสาหัส พวกเจ้าจงไปค้นหามันมาให้ได้[๔๒] ทาสกากะรับสนองกระแสพระดำรัส กราบบังคมทูลลารีบออกเดินทางติดตามหมอชีวกโกมารภัจไปทัน ในขณะที่หมอชีวกโกมารภัจกำลังนั่งรับประทานอาหารเช้าอยู่ในระหว่างทางกรุงโกสัมพี ทาสกากะจึงบอกหมอชีวกว่า “พระราชารับสั่งให้เชิญท่านกลับ” เมื่อหายเหนื่อยแล้วพักผ่อนพอมีแรงก็ขึ้นช้างภัททวดีกลับไป แต่ไม่นานท่านกากะก็จะมีแรงเหมือนเดิม ท่านอย่ากลัวไปเลย ท่านไม่มีอันตราย แต่พระราชาทรงพิโรธก็จะรับสั่งให้ฆ่าเรา ดังนั้นเราไม่กลับ ส่วนเราจะกลับกรุงราชคฤห์ หมอชีวกโกมารภัจได้เดินทางรอนแรมไปจนถึงกรุงราชคฤห์ ได้เข้าเฝ้าพระเจ้าพิมพิสารแล้วกราบทูลเรื่องนั้นให้ทรงทราบทุกประการ ทรงรับสั่งว่า ที่สามารถหนีมาได้ก็ดีแล้ว ถ้าไม่หนีมาจะถูกประหารชีวิต[๑๔] ต่อมาพระเจ้าปัชโชตหายจากการประชวร ได้ส่งพระราชสาสน์ไปถึงหมอชีวกโกมารภัจมีใจความว่า “เชิญหมอชีวกมาเราจะให้พร” หมอชีวกไม่กลับไป และกราบทูลตอบไปว่า “ขอพระองค์ทรงระลึกว่าเป็นหน้าที่ของข้าพระองค์”

เรื่องของหมอชีวกโกมารภัจนั้นที่ปรากฏในพระไตรปิฎก-อรรถกถาและคัมภีร์ต่าง ๆ ในพระพุทธศาสนานั้น ครั้งที่พระบรมศาสดายังทรงพระชนม์อยู่ หมอชีวกโกมารภัจ

---

[๑๓] วิ.อ. (บาลี) ๓/๓๓๔/๒๐๕-๒๐๖, วิ.ม. (ไทย) ๕/๓๓๔/๑๙๑.

[๑๔] วิ.ม. (บาลี) ๕/๓๓๔/๑๓๓-๑๓๖, วิ.ม. (ไทย) ๕/๓๓๔/๑๙๑-๑๙๒.

ยังทำหน้าที่เป็นหมอคอยรักษาพยาบาลภิกษุสงฆ์อยู่ แต่หลังจากพระพุทธองค์ปรินิพพานแล้ว หมอชีวกโกมารภัจท่านไปอยู่ทีใด หรือว่าหมอชีวกโกมารภัจไปรักษาใครอยู่ที่ไหน ไปทำอะไร ท่านมีภรรยาหรือไม่ หมอชีวกได้สิ้นกรรมเพราะโรคอะไร ที่ไหน เมื่อไหร่ ท่านอายุได้เท่าไรในตอนท่านสิ้นกรรม ในคัมภีร์พระไตรปิฎกไม่ได้กล่าวถึง หรือว่าหมอชีวกโกมารภัจในบั้นปลายของชีวิตท่านได้รับความลำบากหรือไม่ ไม่มีปรากฏ และตอนที่พระพุทธองค์ทรงพระประชวรก็ไม่ได้ปรากฏว่าหมอชีวกอยู่เฝ้าคอยรักษาพยาบาลพระพุทธองค์ ขอฝากให้ผู้สนใจในการศึกษาได้ค้นคว้าต่อไป

การรักษาด้วยธรรมโอสถที่พระพุทธองค์ทรงพิจารณาเห็นแล้วว่า จะไม่สามารถรักษาเยี่ยวยาในทางกายได้แล้ว จำเป็นจะต้องให้การรักษาเยี่ยวยาในทางด้านจิตใจแทน โดยที่พระองค์เห็นความสำคัญของจิตมากกว่า เพราะจิตใจคนเรานั้นสามารถจะพัฒนาให้บรรลุถึงพระนิพพานได้ถึงแม้ร่างกายจะไม่เอื้ออำนวย ดังนั้นธรรมโอสถที่พระพุทธองค์ที่ทรงแสดงแก่พระมหากัสสปะและพระโมคคัลลานะได้ฟัง แล้วบรรเทาการเจ็บป่วยหายจากโรคได้ เป็นเพราะอานุภาพแห่งธรรมโดยแท้ แม้จะอาพาธอย่างหนัก เพราะผู้ป่วยอาศัยสติพิจารณาไปตามภูมิธรรมที่ได้สดับจากพระพุทธองค์เป็นที่ตั้ง ทำให้จิตสงบระงับเสียซึ่งความทุกข์ที่เกิดจากการอาพาธนี้คืออานุภาพแห่งพระธรรม ธรรมโอสถ นับว่าเป็นศาสตร์ในทางการแพทย์ที่มีอยู่ในพระพุทธศาสนาเพียงแห่งเดียวในโลกนี้เท่านั้น ที่องค์ศาสดาแห่งพระพุทธศาสนาให้การรับรองในการรักษาพยาบาลว่าเป็นศาสตร์เอกในโลกที่นำมารักษาโรคให้หายได้

การรักษาของหมอชีวกโกมารภัจ ที่ทำการรักษาพระพุทธเจ้าที่อาพาธด้วยพระอุทรผูก โดยหมอชีวกโกมารภัจได้ถวายก้านบัว ๓ ก้านด้วยการสูดดมทำให้พระองค์ถ่ายถึง ๓๐ ครั้งโรคก็หาย แสดงให้เห็นถึงความสามารถในการปรุงยาของหมอชีวกโกมารภัจที่มีความสามารถและอีกกรณีหนึ่งที่ทำการรักษาบุตรของเศรษฐีด้วยการผ่าตัดท้องแล้วนำเอาเนื้องอกออกมาทำให้ลูกเศรษฐีนั้นหายจากโรค ในเรื่องนี้ถ้ามองย้อนหลังกลับไปเมื่อประมาณห้าพันกว่าปีมาแล้ววงการแพทย์ในครั้งนั้นยังไม่เจริญ แต่หมอชีวกโกมารภัจยังมีความสามารถถึงเพียงนี้ นับว่าเป็นบุญของพระพุทธศาสนาแล้วที่มีหมอคอยรักษาพยาบาลพระภิกษุสงฆ์

ภาคผนวก ๒
ไม้ที่ปรากฏในพระไตรปิฎก

กฤษณา[๑๕]

ชื่อพฤกษศาสตร์ : Photinia davidsoniae Rehder

ชื่อภาษาอังกฤษ : Eagle, Wood

ส่วนที่ใช้ : เนื้อไม้ แก่น และชัน

สรรพคุณ

เนื้อไม้ : รสหอมสุขุม บำรุงโลหิต แก้ตับปอดพิการ แก้ไข้เพื่อเสมหะและลม แก้ลมวิงเวียน บำรุงโลหิตในหัวใจ ทำให้หัวใจชุ่มชื่น แก้ปวดข้อ ต้มดื่ม

ถ้านำมากลั่น : จะได้น้ำหอมเรียกว่า Agar- atar และ Chuwah แก้ร้อนในกระหายน้ำใช้ปรุงเป็นยาบำรุงและรักษาโรคหัวใจ

---

[๑๕] วุฒิ วุฒิธรรมเวช, **สารานุกรมสมุนไพร ร่วมอนุรักษ์มรดกไทย,** พิมพ์ครั้งที่ (กรุงเทพมหานคร : พิมพ์ที่ โอ.เอส. พริ้นติ้ง เฮ้าส์, ๒๕๔๐), หน้า ๖๔.

ขมิ้น[๑๖]

ชื่อวิทยาศาสตร์ : Curcuma longa Linn.

วงศ์ : Zingideraceae

ชื่อภาษาอังกฤษ : Turmeric

ชื่อท้องถิ่น : ขมิ้น (ทั่วไป) ขมิ้นแกง ขมิ้นหยวก ขมิ้นหัว (เชียงใหม่) ขมิ้น หมิ่น (ภาคใต้) ตายอ (กะเหรี่ยง)

สรรพคุณ

เหง้า : รสฝาดหวานเอียน แก้ไข้เพื่อดี คลั่งเพ้อ แก้ไข้เรื้อรัง ผอมเหลือง แก้โรคผิวหนัง แก้เสมหะและโลหิต แก้ท้องร่วงสมานแผล แก้ธาตุพิการ ขับผายลม แก้ผื่นคัน ขับกลิ่น และสิ่งสกปรกในร่างกาย คุมธาตุ หยอดตาแก้ตาบวมตาแดง น้ำคั้นจากเหง้าสด ทาแก้แผลถลอก แก้โรคผิวหนัง ผื่นคัน ลดการอักเสบ ทำให้ผิวพรรณผุดผ่องนำมาอัดเม็ดทำเป็นยารักษา ท้องอืดเฟ้อ ธาตุพิการ อาหารไม่ย่อย กระเพาะอาหารอ่อนแอ รักษาแผลในกระเพาะอาหาร แก้ท้องร่วง แก้บิด

ผงขมิ้น (นำเอาเหง้าแห้งมาบดเป็นผง) นำมาเคี่ยวกับน้ำมันพืช ทำน้ำมันใส่แผลสด

ขมิ้นสด ตำกับดินประสิวเล็กน้อย ผสมปูนใส พอกบาดแผล และแก้เคล็ดขัดยอก เผา ไฟตำกับน้ำปูนใส รับประทาน แก้ท้องร่วง แก้บิด

---

[๑๖] เรื่องเดียวกัน. หน้า ๑๒๔.

ข่า[๑๗]

ชื่อพฤกษศาสตร์ : Alpinia galangal Swartz.

ชื่อภาษาอังกฤษ : Galanga

ส่วนที่ใช้ : เหง้าแก่สด

สารเคมี : ๑ acetoxychavicol acetate น้ำมันหอมระเหย ซึ่งประกอบด้วย monoterpene : ๒ terpineol. Terpinen ๔ - oi, cineoie, camphor, linalool, eugenol

สรรพคุณ

เป็นยาแก้ท้องขึ้น ท้องอืดเฟ้อ ขับลม แก้อาหารเป็นพิษ เป็นยาแก้ลมพิษ เป็นยารักษากลากเกลื้อน โรคผิวหนัง ติดเชื้อแบคทีเรีย เชื้อรา

วิธีและปริมาณที่ใช้

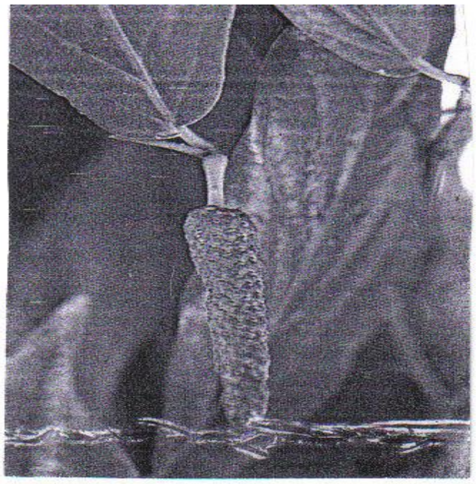
๑. รักษาท้องขึ้น ท้องอืดเฟ้อ ขับลม แก้ท้องเดิน แก้บิด อาเจียน ปวดท้อง ให้ใช้เหง้าข่าแก่สดยาวประมาณ ๑-๑ ๑/๒ นิ้วฟุต ตำให้ละเอียดเติมน้ำปูนใส ใช้น้ำยาดื่มครั้งละ ๑ -๒ ถ้วยแก้ว วันละ ๓ เวลาหลังอาหาร

๒. รักษาลมพิษ ใช้เหง้าข่าแก้ ๆ ที่สด ๑ แง่ง ตำให้ละเอียด เติมเหล้าโรงพอให้แฉะ ๆ ใช้ทั้งเนื้อและน้ำ ทาบริเวณที่เป็นลมพิษบ่อย ๆ จนกว่าจะดีขึ้น

๓. รักษากลากเกลื้อน โรคผิวหนัง ใช้เหง้าข่าแก่เท่าหัวแม่มือ ตำให้ละเอียดผสมเหล้าโรงทาที่เป็นโรคผิวหนังหลาย ๆ ครั้งจนกว่าจะหายขาด

---

[๑๗] เภสัชกรหญิง สุนทรี สิงหาบุตร, **สรรพคุณสมุนไพร ๒๐๐ ชนิด**, พิมพ์ครั้งที่ ๑ (กรุงเทพมหานคร : บริษัท คุณ ๓๙ จำกัด. ๒๕๓๕), หน้า ๑๐๗.

ดีปลี[๑๘]

ชื่อวิทยาศาสตร์ : Piper retrofractum Vahl.

วงศ์ : Piperaceae

ชื่อภาษาอังกฤษ : Long pepper

ชื่ออื่น : ประดงข้อ ปานนุ พิษพญาไฟ ดีปลีเชือก

เป็นไม้เถา มีรากช่วยยึดเกาะงอกออกตามข้อ ใบเดี่ยวรูปหอก ดอกช่อเป็นแท่งตั้งปลายขึ้นสีเขียว เมื่อแก่สีส้มแดง เกิดในป่าดงดิบเขาชื่นเขตร้อนทั่วไป ผลดีปลีนิยมเก็บขณะยังไม่สุก จะมีกลิ่นหอมฉุนที่สุด นำมาตากแห้ง เถาใช้ทำสีย้อมผ้า ได้สีน้ำตาลอ่อน เมื่อผสมกับแก่นฝาง จะได้สีน้ำตาลแดง

สรรพคุณ

ใบ มีรสเผ็ดร้อน แก้เส้นสุมนา

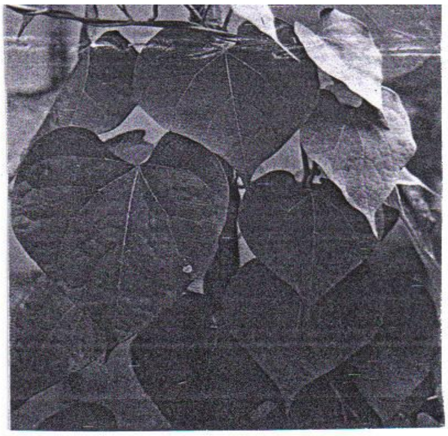
ผล ตามตำหรับยา นิยมเรียกว่า ดอกดีปลี มีรสเผ็ดร้อนขม แก้ปถวีธาตุพิการ แก้ท้องร่วง ขับลมในลำไส้ แก้หืดไอ แก้ลมวิงเวียน แก้ริดสีดวงทวารหนัก แก้คุดทะราด เจริญอาหาร แก้หลอดลมอักเสบแก้โรคนอนไม่หลับ แก้ลมบ้าหมู ขับน้ำดี ขัยระดู ทำให้แห้ง ขับพยาธิ ใช้ภายนอก แก้ปวดกล้ามเนื้อ รักษาอาการอักเสบ

เถา รสเผ็ดร้อน แก้เสมหะพิการ แก้ปวดฟัน แก้ปวดท้อง จุกเสียดแก้ริดสีดวงทวาร แก้ลม เจริญอาหาร ลดอาการเกร็งของกล้ามเนื้อ

ราก รสเผ็ดร้อนขม แก้เส้นอัมพฤกษ์อัมพาด ดับพิษปัตคาด แก้หืดไอ แก้ลมวิงเวียน แก้เสมหะ แก้ปวดท้อง บำรุงธาตุ รักษาโรคลำไส้ใหญ่อักเสบ

---

[๑๘] พร้อมจิต ศรลัมพ์. รุ่งระวี เติมศิริฤกษ์กุล, วงศ์สถิต ฉั่วกุล และอาทร ริ้วไพบูลย์, **สมุนไพรและยาที่ควรรู้**, พิมพ์ครั้งที่ ๒ (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ อาร์ ดี พี. ๒๕๓๗), หน้า ๑๑๙-๑๖๔.

บอระเพ็ด[๑๕]

ชื่อวิทยาศาสตร์ : Tinospora crispa(L)Miers ex Hook , F & Thoms.

วงศ์ : Menispermaceae

ชื่อท้องถิ่น : เครือเขาฮอ จุ่งจริงตัวเมีย เครือขอฮอ (อีสาน), เจตมูลหนาม (หนองคาย), หางหนู (อุบลราชธานี สระบุรี), ตัวเจตมูลยาน เถาหัวด้วน (สระบุรี), เจ็ดมูลปลูก (ภาคใต้)

ลักษณะของพืช : บอระเพ็ดเป็นไม้เถา พาดพันไปตามต้นไม้ใหญ่ เถากลม ผิวมีเม็ดตุ่มถี่ ๆ ตลอดเถา มีรากอากาศเล็กกลมยาว สีน้ำตาลเข้ม ใบเดี่ยว รูปหัวใจปลายแหลมเรียบ สีเขียว ดอกช่อสีเหลือง

สรรพคุณ

ใบ : รสขมเมา แก้รำมะนาดปวดฟัน ฆ่าแมลงที่เข้าหู ฆ่าพยาธิไส้เดือน แก้ไข้ แก้โรคผิวหนัง ดับพิษปวดแสบปวดร้อน บำรุงน้ำดี

ลูก : รสขม แก้ไข้ แก้เสมหะเป็นพิษ

เถา : รสขมเย็น แก้พิษผีดาษ แก้ไข้เหนือ ไข้พิษ ฝีกาฬ แก้โรคแทรกซ้อนของไข้ทรพิษ แก้ไข้ทุกชนิด แก้ร้อนในกระหายน้ำ ทำให้เลือดเย็น แก้สะอึก บำรุงกำลัง บำรุงน้ำดี บำรุงไฟธาตุ เจริญอาหาร ปรุงเป็นยาบำรุงกำลัง แก้โรคกระเพาะอาหาร ใช้ เกลือ ๓. มะขามเปียก ๗. บอระเพ็ด ๕.

รากอากาศ : รสขมเย็น แก้ไข้ขึ้นสูงมีอาการคลั่งเพ้อ ดับพิษร้อน ถอนพิษไข้ เจริญ

---

[๑๕] รุจินาถ อรรถสิษฐ. อาทร ริ้วไพบูลย์ และลักขณา เติมศิริกุลชัย., **สมุนไพรในงานสาธารณสุขมูลฐานสำหรับบุคลากรสาธารณสุข,** พิมพ์ครั้งที่ ๒ (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์องค์การสงเคราะห์ทหารผ่านศึก, ๒๕๓๓) , หน้า ๖๒-๖๓.

เภสัชกรหญิง สุนทรี สิงหบุตรา, **สรรพคุณสมุนไพร ๒๐๐ ชนิด,** พิมพ์ครั้งที่ ๑ (กรุงเทพมหานคร : บริษัทคุณ ๓๙ จำกัด. ๒๕๓๕), หน้า ๙๙-๑๐๑.

อาหาร

พริกไทย[๒๐]

ชื่อพฤกษศาสตร์ : Piper nigrum Linn.

ชื่อภาษาอังกฤษ : Pepper

สารเคมี : มีน้ำมันหอมระเหย ๒-๔ % มีแอลคาลอยด์หลักคือpiperine ๕๘ % ซึ่งเป็นตัวทำให้มีความเผ็ด นอกจากนี้ยังพบ piperidine,Piperanine เป็นตัวทำให้มีกลิ่นฉุนและรสเผ็ด (ซึ่งเดิมคิดว่าเป็น Chavicine) พริกไทยอ่อนนั้นมีน้ำมันหอมระเหยต่ำกว่าพริกไทยดำและมีโปรตีน ๑๑ % คาร์โบไฮเดรต ๖๔ %

ส่วนที่ใช้ : ใบ ผล เมล็ด ดอก

สรรพคุณ : แก้ลมจุกเสียดแน่น ท้องอืดเฟ้อ

ผล : ผลที่ยังไม่สุก นำมาเป็นเครื่องเทศ แต่งกลิ่นอาหาร

เมล็ด : ขับลม ขับเสมหะ ขับเหงื่อ ขับปัสสาวะ บำรุงธาตุ อาหารไม่ย่อย

ดอก : แก้ตาแดง ถนอมอาหารหลายชนิด เช่น มะม่วงดอง

วิธีและประริมาณที่ใช้ : ใช้เมล็ด ๐.๔ – ๑ กรัม ประริมาณ ๑๕ - ๒๐ เมล็ด บดเป็นผงชงน้ำรับประทน

---

[๒๐] เภสัชกรหญิง สุนทรี สิงหบุตรา, หน้า ๗๑-๗๒.

ฟ้าทะลาย[๒๑]

ชื่อพฤกษศาสตร์ : Andrographis paniculata Wall .ex Nees

วงศ์ : Acanthaceae

ชื่ออื่น ๆ : ฟ้าทะลายโจร ยากันงู น้ำลายพังพอน

ชื่อภาษาอังกฤษ -

ลักษณะของพืช : เป็นไม้ล้มลุก ลำต้นตั้งตรง ส่วนปลายกิ่งเป็นสี่เหลี่ยมสูง ๑-๒ ฟุตสีเขียว ใบเดี่ยวรูปหอกเรียวปลายแหลม ผิวเป็นมันเรียบสีเขียว ดอกเล็ก ๆ สีขามีแต้มสีม่วงเป็นหลอดปลายแยก ๕ กลีบ เป็นรูปปากบนและผลรูปกระสวยกลมยาวเรียวสีเขียว เมื่อแก่จะแตกออกเป็นสองซีกปลูกเป็นไม้ประดับและทำยา

สรรพคุณ

ทั้งต้น : รสขม รับประทานแก้ไข้ แก้หวัด แก้ต่อมทอนซิลอักเสบ แก้ปอดอักเสบ แก้บิด แก้ท้องเดิน ต้มกับเบญจมาศสวนดื่มแก้ไส้ติ่งอักเสบ ลดความดันเลือด ใช้แทนยาปฏิชีวนะได้ไม่ควรได้ไม่ควรใช้ติดต่อกันนานเกินไป เนื่องจากฟ้าทะลายโจรจะทำลายจุลชีพที่มีประโยชน์ในกระเพาะมากไป ผู้ที่ความดันต่ำเป็นโรคหัวใจไม่ควรใช้

ใบ : รสขม บดผสมน้ำมันพืชทาแผลน้ำร้อนลวก ไฟไหม้ ใบสด นำมาเคี้ยวกลืนน้ำแก้คออักเสบ เจ็บคอ

---

[๒๑] วุฒิ วุฒิธรรมเวช. **สารานุกรมสมุนไพร ร่วมอนุรักษ์มรดกไทย.** หน้า ๓๓๓..

มะขามป้อม[๒๒]

ชื่อพฤกษศาสตร์ : Phyllanthus emblica linn.

ชื่อภาษาอังกฤษ : Emblic Myrobalan ,

ที่ใช้ : ผลสด น้ำจากผล

สารเคมี : มะขามป้อมมีวิตามินซีประมาณ ๑ – ๒ % มะขามป้อม ๑ ผลมีปริมาณวิตามินซีเท่ากับที่มีในส้ม ๒ ผล นอกจากนี้พบ Nicotinic Acid, mucic acid ellagic acid และ phyllemblic acid.

สรรพคุณ

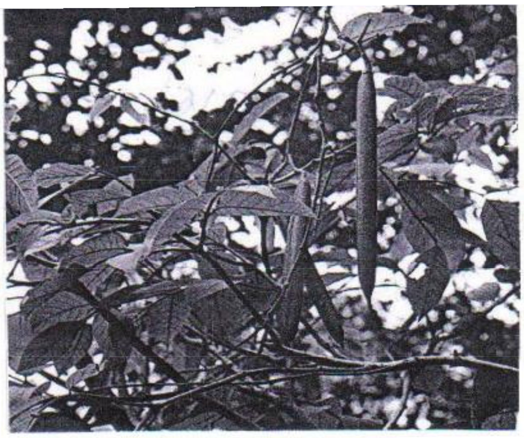
ผลสด : แก้ไอ ขับเสมหะ ทำให้ชุ่มคอ แก้โรคลักปิดลักเปิด เป็นผลไม้ที่มีวิตามินซีสูง

น้ำจากผล : แก้ท้องเสีย ขับปัสสาวะ

วิธีและปริมาณที่ใช้ : ใช้ผลโตเต็มที่ไม่จำกัดจำนวน กัดเนื้อเคี้ยวอมบ่อย ๆ หรือใช้ผลสด ๑๐ -๓๐ ผล ตำคั้นน้ำรับประทาน แก้ท้องเสีย ขับปัสสาวะ

---

[๒๒] เภสัชกรหญิง สุนทรี สิงหบุตรา, หน้า ๑๓๓.

โมกมัน[๒๓]

ชื่อพฤกษศาสตร์ : Wrightia tomentosa Roem. & S chult.

ชื่อภาษาอังกฤษ -

เป็นไม้ยืนต้นขนาดกลาง สูงถึง ๒๐ ม. เปลือกต้นเรียบสีน้ำตาลอ่อน มียางขาว ใบเดี่ยวออกตรงข้ามกัน รูปหอกกว้างคล้ายใบมะยม ผิวและขอบเรียบ สีเขียวอมเหลืองเล็กน้อยดอกมี ๕ กลีบ สีขาวค่อย ๆ เปลี่ยนเป็นสีม่วง โคนกลีบรูปท่อเล็ก ๆ ยาวฝักกลมโต ยาวขนาดตรงปลายแหลม เมล็ดมีขนพู่สีขาวปลิวไปตามลม เกิดตามป่าดงดิบแล้ง ป่าเบญจพรรณทั่วไป

ส่วนที่ใช้ : ใบ ดอก ลูก เปลือกต้น กระพี้ แก่น ราก ยางจากต้น

สรรพคุณ

ใบ : รสเย็น ขับน้ำเหลือง แก้ท้องมาน แก้ตับพิการ

ดอก : รสจืด ระบายท้อง แก้พรรดึก

ลูก : รสเมา แก้ฟันผุ

เปลือกต้น : รสขมร้อนฝาดเมา บำรุงธาตุทั้ง ๔ ให้เจริญรู้ปิดธาตุ แก้บิดมูกเลือด แก้คุดทะราด แก้พิษแมลงสัตว์กัดต่อย รักษาโรคไต เจริญอาหาร

กระพี้ : รสขม แก้ดีพิการ

แก่น : รสขมร้อน ขับเลือด

ราก : รสร้อน แก้ลม

ยางจากต้น : รสฝาด แก้บิดมูกเลือด

---

[๒๓] วุฒิ วุฒิธรรมเวช. **สารานุกรมสมุนไพร ร่วมอนุรักษ์มรดกไทย.** หน้า ๓๗๕.

ว่านน้ำ[๒๔]

ชื่อพฤกษศาสตร์ : Acorus calamus L.

ชื่อภาษาอังกฤษ : Myrtle Grass. Sweet Flag

เป็นพืชล้มลุกจำพวกเหง้า ใบเล็กเรียวขอบขนาดยาว ปลายแหลมสูง ๑-๒ ม.ไม่มีก้านใบ ออกจากเหง้าใต้ดิน ดอกเล็กอัดกันเป็นช่อแท่ง รูปหอกกลม สีเหลืองอมเขียวผลสุกสีแดง มักขึ้นตามลิมน้ำหรือที่ชื่นแฉะทั่วไป

สรรพคุณ

ใบ : รสเผ็ดร้อนเล็กน้อย แก้ปวดกล้ามเนื้อ ปวดตามข้อ ปวดศีรษะ

เหง้า : รสหอมร้อน ต้มหรือบด รับประทาน แก้บิด แก้ปวดท้อง แก้ท้องขึ้นอึดเฟ้อ แน่นจุกเสียด ขับลมในกระเพาะและลำไส้ ขับเสมหะ แก้ไอ ระงับประสาทแก้ตื่นเต้น ขี้ลืม แก้ชัก แก้อาการสะลึมสะลือ แก้ปวดตามข้อ แก้แผลมีหนองขับพยาธิ แก้ปวดฟัน เลือดออกตามไรฟัน ต้มชะล้างแก้คันตามซอกขาและก้น ฝนกับสุราทาหน้าอกเด็กแก้ปอดและหลอดลมอักเสบ ต้มดื่มหรือเคี้ยวแก้หวัด แก้หลอดลมอักเสบ อมแก้ไอ รับประทานแก้หอบหืด บำรุงหัวใจ เผาให้เป็นถ่านรับประทานแก้พิษสลอด

---

[๒๔] เรื่องเดียวกัน. หน้า ๔๐๘.

สมอไทย[๒๕]

ชื่อพฤกษศาสตร์ : Terminalia chebula Retz.

ชื่อภาษาอังกฤษ : Myrobalan Tree

ส่วนที่ใช้ : ผลอ่อน ผลแก่ ผล ใบ

สรรพคุณ

ผลอ่อน : มีฤทธิ์เป็นยาระบายถ่ายเสมหะ ลดไข้ ขับลมในลำไส้

ผลแก่ : มีรสฝาดแก้สมาน แก้ท้องเดิน

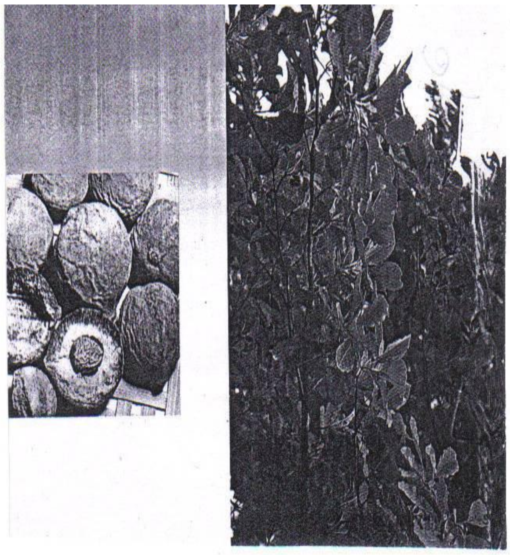
ผล : ใช้ในอุตสาหกรรม ฟอกหนัง มี Tannin มาก ใช้ทำหมึก

ใบ : ใช้เป็นยาสมานแผล ใช้เป็นยาบำรุงถุงน้ำดี

วิธีและปริมาณที่ใช้ : ใช้ผลอ่อน ๕ - ๖ ผล หรือ ๓๐ กรัม ต้มกับน้ำ ๑ ถ้วยแก้วใส่เกลือเล็กน้อย รับประทานครั้งเดียว จะถ่ายหลังให้ยาประมาณ ๒ ชั่วโมง

---

[๒๕] เภสัชกรหญิง สุนทรี สิงหบุตรา, หน้า ๖๖-๖๗.

สมอพิเภก[๒๖]

ชื่อพฤกษศาสตร์ : Ferminalia belerica , Rox Var Typica.

ชื่อภาษาอังกฤษ : Bastard Myrobalan

ส่วนที่ใช้ : ใบ ดอก เมล็ด เปลือกต้น แก่น ราก ลูกอ่อน ลูกแก่

สรรพคุณ

ใบ : รสฝาด แก้บาดแผล

ดอก : รสฝาดเย็น แก้โรคตา

เมล็ด : รสฝาด แก้บิด

เปลือกต้น : รสเย็นฝาด ขับปัสสาวะ

แก่น : รสฝาด แก้ริดสีดวงพลวก

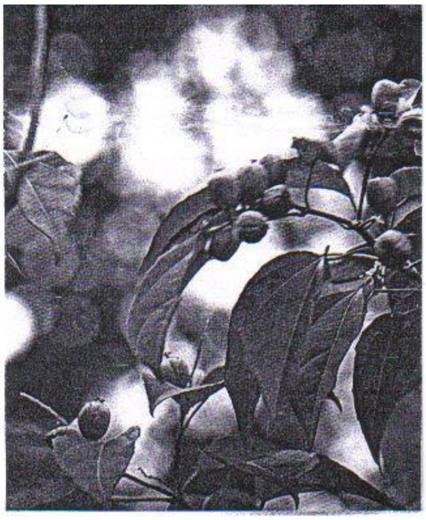
ราก : รสเย็นฝาด แก้โลหิตร้อน

ลูกอ่อน : รสเปรี้ยว แก้ไข้เพื่อเสมหะ ไข้เจือลมและเสมหะ

ลูกแก่ : รสเปรี้ยวฝาดหวาน แก้เสมหะจุกคอ ทำให้ชุ่มคอ แก้โรคตา แก้ธาตุกำเริบ บำรุงธาตุ แก้ไข้ แก้ริดสีดวง

---

[๒๖] วุฒิ วุฒิธรรมเวช. **สารานุกรมสมุนไพร ร่วมอนุรักษ์มรดกไทย.** หน้า ๔๑๙.

สลอด[๒๗]

ชื่อพฤกษศาสตร์ : Croton tiglium Linn.

วงศ์ : Euphorbiaceae

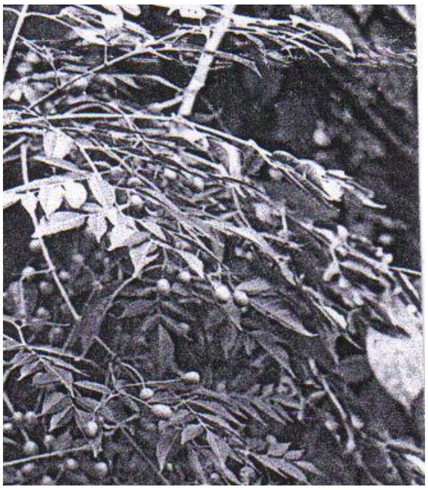
ชื่อภาษาอังกฤษ : Croton Oil Plant

ลักษณะของพืช : เป็นไม้ยืนต้น ตั้งตรงสูง ๕ - ๒๔ เมตร ใบเดี่ยว รูปไข่ เมื่อใบแก่จัดจะเปลี่ยนเป็นสีส้มแดง ดอกตัวเมียอยู่ที่โคนช่อดอก ดอกตัวผู้อยู่ที่ปลายช่อ ผลกลมยาวมี ๓ พู ภายในมี ๓ เมล็ด

ส่วนที่เป็นพิษ : เมล็ด มีสารพิษชื่อ Curcin

---

[๒๗] พร้อมจิต ศรลัมพ์, รุ่งระวี เต็มศิริฤกษ์กุล. วงศ์สถิต ฉั่วกุล และอาทร ริ้วไพบูลย์. **สมุนไพรและยาที่ควรรู้,** พิมพ์ครั้งที่ ๒. (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ อาร์ ดี พี. ๒๕๓๗). หน้า ๒๐๖.

สะเดา[๒๘]

ชื่อพฤกษศาสตร์ : Antelaea azadirachta , Adelb. Var. Siamemsis Val.

ชื่อภาษาอังกฤษ : Nim , Margosa , Quinine

ลักษณะของพืช : เป็นไม้ยืนต้นขนานกลางเปลือกต้นสีน้ำตาล ใบประกอบใบย่อยรูปหอกปลายและ โคนแหลม ขอบจักผิวเรียบ สีเขียว ดอกเล็กกลมสีขาวเป็นช่อโต ผลกลมรีขนาดปลายนิ้วก้อย รสขม

สรรพคุณ

ใบอ่อน : รสขมแก้โรคผิวหนัง น้ำเหลืองเสีย พุพอง

ใบแก่ : รสขม บำรุงธาตุ ช่วยย่อยอาหาร ฆ่าแมลงศัตรูพืช

ก้าน : รสขม แก้ไข้ บำรุงน้ำดี แก้ร้อนใน กระหายน้ำ แก้ไข้ป่า

ดอก : รสขม แก้พิษโลหิต พิษกำเดา แก้ริดสีดวง เป็นเม็ดยอดคันในลำคอบำรุงธาตุ

ลูก : รสขมเย็น บำรุงหัวใจให้เต้นเป็นปกติ ฆ่าแมลงศัตรูพืช

ลูกอ่อน : รสขมปร่า แก้ลมหทัยวาตะ ลมสัตถวาตะ เจริญอาหาร ฆ่าพยาธิ แก้ริดสีดวง แก้ปัสสาวะพิการ

เปลือกต้น : รสขมฝาดเย็น แก้บิดมูกเลือด แก้ท้องร่วงแก้ไข้แก้กระษัยแก้ในกองเสมหะ

กระพี้ : รสขม บำรุงน้ำดี แก้ดีพิการ แก้คลั่งเพ้อ

แก่น : รสขมฝาดเย็น แก้คลื่นเหียนอาเจียน แก้ไข้จับสั่นไข้ตัวร้อนบำรุงโลหิตบำรุงไฟธาตุ

ราก : รสขมฝาดเย็น แก้เสมหะจุกคอ แก้เสมหะที่เกาะแน่นในอก

เปลือกราก : รสขมฝาด แก้ไข้ทำให้อาเจียน แก้โรคผิวหนัง

---

[๒๘] วุฒิ วุฒิธรรมเวช. **สารานุกรมสมุนไพร ร่วมอนุรักษ์มรดกไทย.** หน้า ๔๓๐.

ยาง : รสขมเย็น ดับพิษร้อนถอนพิษไข้

อุตพิด[๒៩]

ลักษณะของพืช : เป็นไม้ล้มลุกลงหัวขนาดเล็ก ต้นสูงราว ๑๐-๑๕ ซม. มีลำต้นอยู่ใต้ดิน ใบเดี่ยว ขอบเรียบเว้าลึก ๓ แฉก แต่ละแฉกเป็นรูปหอก ปลายแหลมโตเท่าฝ่ามือเด็ก ก้านใบกลมยาวสีเขียว อมแดงดำ ดอกเหมือนดอกหน้าวัวเล็ก ๆ เป็นแท่ง สีชมพู ก้านสีแดงอมน้ำตาล ถอนดอกขึ้นมาดมดูที่โคน มีกลิ่นเหม็นเหมือนอุจจาระ ผลรูปไข่ยาว เกิดตามที่รกร้างว่างเปล่าทั่วไป

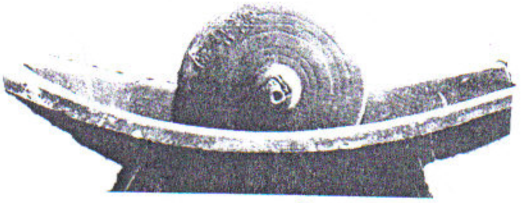
สรรพคุณ

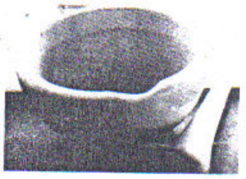
หัว : รสเบื่อคัน ปิ้งไฟรับประทาน กัดเถาดานในท้อง ปรุงเป็นยาทากัดฟ้าแผลหนอง

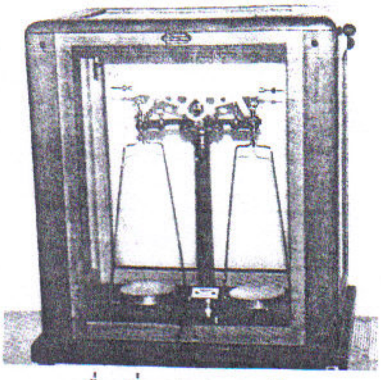
ราก : รสเบื่อคัน เป็นยากระตุ้น รักษาริดสีดวงทวาร พอกแผลแก้พิษงู กินกับกล้วย แก้ปวดท้อง

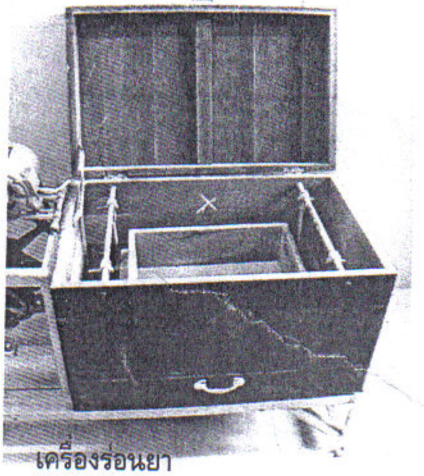

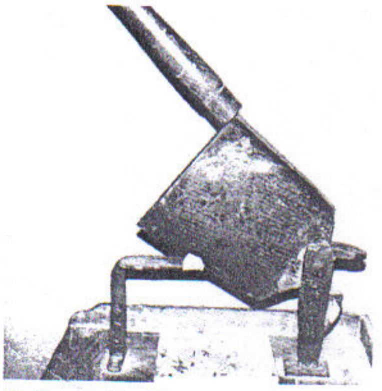
[๒៩] เรื่องเดียวกัน หน้า ๕๐๗.

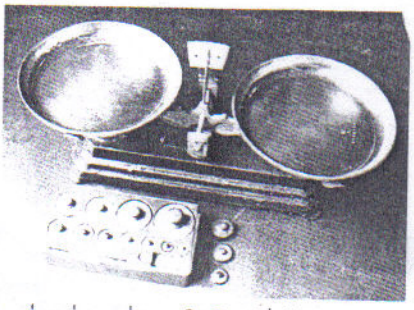

รางบดยาสมัยโบราณ

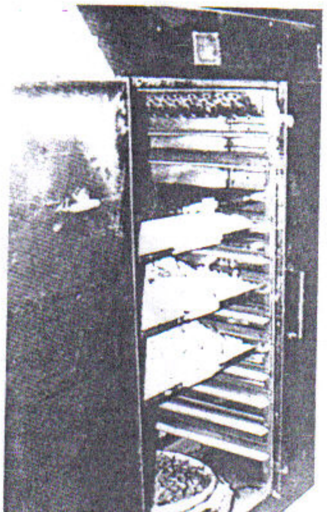

โกร่งบดยา

เครื่องชั่งยาอย่างละเอียด

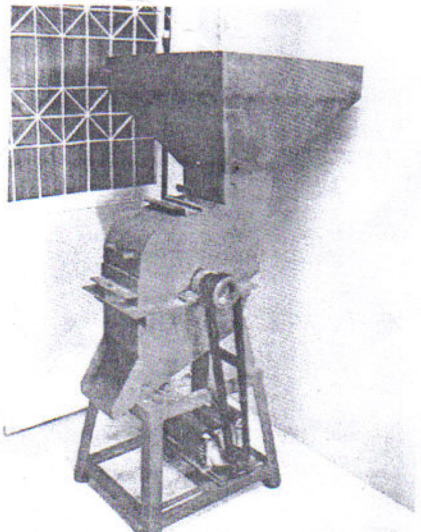

เครื่องร่อนยา

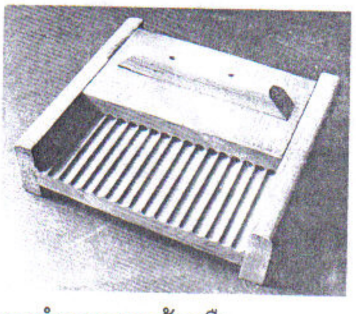

มีดสับยา (มีดเสือ)

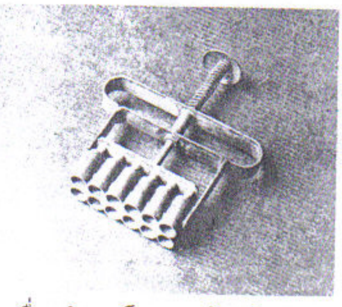

เครื่องชั่งยาที่นิยมใช้โดยทั่วไป

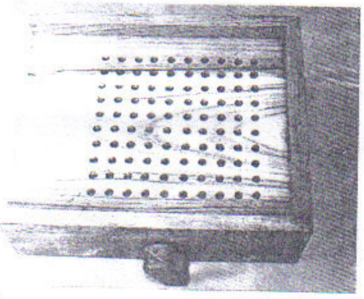

ตู้อบยา

เครื่องบดยาแบบลูกกลิ้งคู่

เครื่องสับยา ก่อนส่งเข้าเครื่องบด

รางทำลูกกลอนด้วยมือ

เครื่องทำยาเม็ดแบนด้วยมือ

เครื่องบรรจุยาลงแคปซูลด้วยมือ

ประวัติผู้วิจัย

ชื่อ : พระครูอินทสารวิจักษ์ อินฺทสโร (กิจไร่)

เกิด : วันที่ ๒ สิงหาคม ๒๔๘๘ หมู่ที่ ๒๐ บ้านหนองไร่ ตำบลไผ่ อำเภอยโสธร จังหวัดอุบลราชธานี (ปัจจุบัน หมู่ที่ ๕ บ้านหนองไร่ ตำบลไผ่ อำเภอทรายมูล จังหวัดยโสธร) ย้ายมาอยู่ที่บ้านนาเลิง ตำบลโนนขมิ้น อำเภอเมือง จังหวัดหนองบัวลำภู พ.ศ. ๒๕๐๑

อุปสมบท : วันที่ ๔ มกราคม ๒๕๑๑ วัดสระพังทอง ตำบลโนนขมิ้น อำเภอเมือง จังหวัดหนองบัวลำภู

การศึกษา : สอบได้ น.ธ. เอก เมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๘ จากสำนักเรียนคณะจังหวัดยโสธร อำเภอป่าติ้ว จังหวัดยโสธร จบการศึกษาระดับปริญญาตรีพุทธศาสตรบัณฑิต (พธ.บ) สาขา พุทธศาสตร์ เอกปรัชญา จากมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น รุ่นที่ ๔๘ เมื่อปี ๒๕๔๖

สมณศักดิ์ : ได้รับสมณศักดิ์เป็น พระครูอินทสารวิจักษ์ วันที่ ๕ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๒๘ ได้เลื่อนสมณศักดิ์เจ้าคณะตำบลชั้นโท วันที่ ๕ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๓๘

ตำแหน่ง : ได้รับการแต่งตั้งเป็นรองเจ้าคณะอำเภอปากชม วันที่ ๑๙ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๔๘ เป็นเจ้าอาวาสวัดโนนศรีสะอาด ตำบลปากชม อำเภอปากชม จังหวัดเลย เมื่อวันที่ ๑ มกราคม พ.ศ. ๒๕๕๐

ที่อยู่ปัจจุบัน : วัดโนนศรีสะอาด ตำบลปากชม อำเภอปากชม จังหวัดเลย